

Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring

UURINGU RAPORT

Euroopa Liit

Euroopa Kolmandate Riikide
Kodanike Integreerimise Fond

TALLINNA ÜLIKOOL

Integratsiooni ja
Migratsiooni Sihtasutus
Meie Inimesed

KULTUURIMINISTEERIUM

Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring

uuringu raport

LÕIMUMISVALDKONNA SOTSIAALSETE GRUPPIDE UURING

Uuringu raport

Projekti on toetanud Euroopa Kolmandate Riikide Kodanike Integreerimise Fond, Kultuuriministeerium ning Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed

Projektijuht:

Erle Rikmann

Uuringujuht:

Gerli Nimmerfeldt

Kommunikatsioonijuht:

Natalja Kitam

Töörühma liikmed:

Jüri Kruusvall, Jelena Helemäe, Maaris Raudsepp, Tanel Vallimäe, Marianna Drozdova, Aida Hatšaturjan, Triin Roosalu, Margarita Kazjulja, Kristina Lindemann, Marti Taru, Aivar Joorik ja Tea Pohl

Projekti on andnud olulise panuse:

Klara Hallik, Signe Krönström, Anastassia Sokolova, Juri Kazjulja, Igor Ljapin, Claudia Meriküla, Liisi Keedus, Martin Aidnik ja Lilia Timusheva

Täname kõiki uuringus osalejaid!

Keeletoimetaja:

Siiri Soidro

Kujundaja:

Aivar Joorik

Väljaandja:

Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut
Uus-Sadama 5, 10120 Tallinn
rasi@iiss.ee , <http://www.iiss.ee>

Autoriõigus: autorid, 2013

Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut, 2013

Väljaandes sisalduva teabe kasutamisel palume viidata väljaandele.

Tervikväljaande viide: **Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuring (2013). Uuringu raport. Tallinn: TLÜ RASI**
Konkreetselt peatükile soovitame viidata autori ja pealkirja kaudu.

ISBN 978-9949-29-123-6

ISBN 978-9949-29-124-3 (pdf)

I Sisukord

I Sissejuhatus.....	7
1.1. Uuringu tutvustus.....	7
1.2. Probleempüstituse taust: lõimimispoliitika ülesanded Eestis.....	8
II Lõimklastrid.....	10
2.1. Sissejuhatus.....	10
2.2. Lõimumise dimensioonid ja klastrite moodustamine.....	12
2.2.1. Lõimdimensioonide indeksid.....	12
2.2.2. Klasteranalüüs.....	15
2.2.3. Lõimklastrite kirjeldused.....	16
2.2.4. Lõimumise erisused Eesti piirkondade kaupa.....	20
2.2.5. Lõimumise erisused kodakondsuse kaupa.....	20
2.2.6. Venekeelsete elanike kontaktid eestlastega.....	22
2.2.7. Informeeritus ja meedia.....	24
2.2.8. Teabekanalid ja lõimumine.....	26
2.2.9. Osalemine kodanikeühendustes.....	27
2.2.10. Rahvuslik eneseteadvus ja tähtpäevade tähistamine.....	29
2.2.11. Muutused ja rahulolu.....	31
2.2.12. Võrdlus eestlastega.....	32
2.2.13. Kokkuvõte.....	37
2.3. B-klast: kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud.....	41
2.3.1. Ühiskonna ühtsus ja lõimumisvajadus.....	41
2.3.2. Keeleoskus ja -kasutus.....	42
2.3.3. Kodanikuidentiteet.....	43
2.3.4. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	45
2.3.5. Kokkuvõte.....	45
2.4. C-klast: keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud.....	46
2.4.1. Keel ja kultuur.....	47
2.4.2. Kodanikuidentiteet.....	48
2.4.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	50
2.4.4. Probleemsed valdkonnad.....	50
2.4.5. Kokkuvõte.....	53
2.5. D-klast: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunud.....	55
2.5.1. Üldine suhtumine lõimumisse.....	56
2.5.2. Keeleoskus ja meedia.....	57
2.5.3. Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne.....	58
2.5.4. Poliitiline ja ühiskondlik osalus.....	59
2.5.5. Kokkuvõte.....	60
2.6. E-klast: vähelõimunud.....	60
2.6.1. Üldine suhtumine lõimumisse.....	61
2.6.2. Keeleoskus ja -kasutus.....	62
2.6.3. Kodanikuidentiteet.....	63
2.6.4. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	64
2.6.5. Kokkuvõte.....	65

III Noored hariduses.....	66
3.1. Sissejuhatus.....	66
3.2. Gümnaasiumis õppivad venekeelsed noored.....	70
3.2.1. Eesti- või venekeelse gümnaasiumi valiku põhjendused ja senised kogemused.....	70
3.2.2. Suhtumine gümnaasiumide üleminekusse eestikeelsele õppele.....	73
3.2.3. Lõimumismustrid ja lõimumisperspektiivide tajumine.....	74
3.3 Kutsekoolides õppivad venekeelsed noored.....	76
3.3.1. Eesti või vene keeles õppimine: eelnev kogemus, eesti keele oskus ja ootused.....	77
3.3.2. Suhtumine kutsehariduse üleminekusse eestikeelsele õppele.....	79
3.3.3. Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne.....	80
3.4. Kõrgkoolides õppivad venekeelsed noored.....	81
3.4.1. Eesti- või venekeelse kõrghariduse valiku motiivid ja senised kogemused.....	81
3.4.2. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	83
3.4.3. Kodanikuidentiteet ja tulevikuperspektiivid.....	84
3.4.4. Kokkuvõte.....	84
3.5. Ida-Virumaa noored.....	85
3.5.1. Keeleoskus.....	86
3.5.2. Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne.....	86
3.5.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	87
3.5.4. Lahkumine Eestist.....	87
3.5.5. Ida-Virumaa noorte analüüsi kokkuvõtteks.....	88
3.6 Kokkuvõte.....	88
IV Uussisserändajad.....	91
4.1. Sisseelamine Eesti ühiskonda.....	91
4.2. Eesti keele omandamine.....	92
4.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus, suhtevõrgustikud.....	93
4.4. Ootused ja vajadused ning tulevikuperspektiivid Eestisse jäämise suhtes.....	95
4.5. Kokkuvõte.....	96
V Eesti romad ehk mustlased.....	98
5.1. Mustlased Eestis: taustinfo.....	98
5.2. Uurimuse eesmärk ja korraldus.....	99
5.3. Mustlaste ja teiste Eestis elavate rahvaste vastastikuse lõimumise mõjurid.....	99
5.3.1. Keeleoskus.....	99
5.3.2. Kodanikuidentiteet.....	100
5.3.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus.....	101
5.4. Arusaam lõimumisest.....	102
5.5. Eripärad mustlaste lõimumisel.....	102
5.5.1. Mustlaste mittetunnustamine ajaloolise vähemusrahvusena.....	102
5.5.2. Muu ühikond ei tunne mustlaskultuuri ja romade ajalugu.....	103
5.5.3. Meedia kajastab mustlasi ühekülgset.....	103
5.5.4. Ebavõrdne kohtlemine ja sallimatus.....	104
5.5.5. Suhted mittemustlastega.....	104
5.5.6. Kogukondlik elulaad ja mentaalsus.....	105
5.5.7. Tööpuudus ja vaesus.....	105
5.5.8. Mustlaslaste haridusprobleemid.....	105
5.5.9. Kas kompleksseks lahenduseks võiks olla perekeskuse projekt?.....	106
5.6. Kokkuvõte.....	107

VI Rahvusvähemuste kultuuriseltsid.....	109
6.1. Eesti keele oskus.....	109
6.2. Eesti kodakondsus ja kodanikuidentiteet.....	110
6.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus: suhevõrgustikud, roll ühiskonnas.....	111
6.4. Tulevikuperspektiivid, ootused ja vajadused.....	112
6.5. Kokkuvõte.....	113
VII Vene emakeelega riigiametnikud.....	115
7.1. Avalik sektor ja eesti keelest erinev emakeel: probleemipüstitus.....	115
7.2. Vene emakeelega ametnike osakaal avalikus sektoris.....	116
7.3. Mitte-eestlaste alaesindatuse põhjused.....	118
7.4. Tulevikuootused.....	120
7.5. Kokkuvõte.....	120
VIII Uuringu kokkuvõte.....	123
8.1. Uuringu eesmärk ja sihtgrupid.....	123
8.2. Lõimdimensioonid ja lõimklastrid.....	125
8.3. Lõimklastrite kvalitatiivne uuring.....	130
8.4. Noored hariduses.....	135
8.5. Uussisserändajad.....	140
8.6. Eesti romad ehk mustlased.....	141
8.7. Rahvusvähemuste kultuuriseltsid.....	142
8.8. Vene emakeelega riigiametnikud.....	143
Lõpetuseks.....	144

I Sissejuhatus

Gerli Nimmerfeldt, Erle Rikmann

1.1. Uuringu tutvustus

Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuringu eesmärk on analüüsida Euroopa kolmandate riikide kodanike (EKRK)¹ ja teiste, seni väheuuritud lõimumispoliitika siht- ja sidusrühmade kogemusi, vajadusi, ootusi ja võimalusi lõimumisprotsessis. Sihtrühmade kirjeldamiseks ja nende vajaduste väljaselgitamiseks oleme uuringus kasutanud nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid meetodeid. Eesti venekeelse elanikkonna kui lõimumispoliitika ühe sihtrühma uurimisel lähtusime lõimklastritest, mis on klasteranalüüsi meetodil moodustatud alamrühmad vastavalt lõimitusele kolmel dimensioonil: kodanikuidentiteet, sotsiaalne-poliitiline osalus ning keeleoskus ja -kasutus. Lõimklastrite kvantitatiivne analüüs põhineb Eesti ühiskonna integratsiooni monitooringu (EIM) 2011 andmebaasil ja annab ülevaate erineva lõimumisprofiiliga klastrite peamistest erinevusest ja sarnasustest. Uuringu teises etapis viisime läbi rühma- ja individuaalintervjuud, et täpsustada nelja lõimklatri seniseid kogemusi ja probleemvaldkondi. Lisaks osales uuringus lõimumisprotsessi kaheksa erinevat siht- või sidusrühma, et täpsustada seni suhteliselt abstraktselt ja umbmääraselt käsitletud riikliku lõimumispoliitika sihistatust. Oma kogemusi vahendasid uurijatele fookusgruppides gümnaasiumis, kutsekoolis ja kõrgkoolis õppivad venekeelsed noored, eraldi rühmana Ida-Virumaa noored, rahvusvähemuste kultuuriseltside esindajad, riigiametnikud, romad ning uussisserändajaid, kes erinevalt teistest suhtlevad peamiselt inglise keeles. Lisaks koguti personaalintervjuude käigus andmeid ja olukorrakirjeldusi sihtrühmade olukorda hästi tundvatelt ekspertidelt. Kokku toimus 20 fookusgrupi- ja 22 personaalintervjuud Tallinnas, Tartus ja Ida-Virumaal, milles osales ühtekokku 192 inimest.

Uuringu viis läbi töörühm, kuhu kuulusid teadlased ja lõimumisvaldkonna eksperdid Tallinna Ülikooli instituutidest. Töösse kaasati eksperte lõimumiskava sidus- ja sihtrühmadest ning tellija esindajad, kellega kooskõlastati uuringu sihtrühmade lõplik loetelu. Projekti juhtis Erle Rikmann, uurimiskontseptsiooni väljatöötamise ja aruande sisulise toimetamise eest vastutas uuringujuht Gerli Nimmerfeldt. Töörühma kuulusid Jüri Kruusvall, Jelena Helemäe, Maaris Raudsepp, Tanel Vallimäe, Marianna Drozdova, Aida Hatšaturjan, Triin Roosalu, Margarita Kazjulja, Kristina Lindemann, Marti Taru, Aivar Joorik ja Tea Pohl. Uuringu kommunikatsioonitööd korraldas Natalja Kitam. Projekti läbiviimisele aitasid kaasa Klara Hallik, Signe Krönström, Anastassia Sokolova, Juri Kazjulja, Igor Ljapin ja Claudia Meriküla. Uuringu raporti toimetas keeleliselt Siiri Soidro ning lühikokkuvõtted on tõlkinud inglise keelde Martin Aidnik ja vene keelde Lilia Timusheva. Suur tänu Liina Kivimäele, Liis Tikerpuule, Sean Auyashile. Oleme tänulikud Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed koordinaator Kristi Annistele. Meie suurim tänu kuulub kõikidele intervjuudes osalenutele, kelle vastutulekuta ei oleks saanud uuring toimuda.

¹ Hõlmab ka Venemaa kodanikke ja määratlemata kodakondsusega Eesti elanike.

Uuringu on tellinud Kultuuriministeerium ning Integratsiooni ja Migratsiooni Sihtasutus Meie Inimesed (MISA) eesmärgiga saada sisendit uuele riiklikule lõimumisvaldkonna arengukavale „Lõimuv Eesti 2020“ (edaspidi Lõimumiskava) ning Euroopa Varjupaiga, Rände ja Integratsioonifondi programm-dokumendile. Samuti seonduvad uuringu eesmärgid veel mitme riiklikult olulise strateegilise dokumendiga, näiteks rahvuspoliitika alused 2009–2013, Eesti kõrghariduse rahvusvahelistumise strateegia aastateks 2006–2015 ja Vabariigi Valitsuse tegevusprogramm 2011–2015. Projekti rahastasid Euroopa Kolmandate Riikide Kodanike Integreerimise Fond (EIF) ja Kultuuriministeerium.

Käesolevas aruandes antakse ülevaade uurimistulemustest kaheteistkümnes vaatlusaluses sotsiaalses rühmas ning esitatakse soovitusel ja ettepanekud tegevusteks, mis aitaksid kaasa lõimumispoliitika sihtrühmade, sealhulgas ka EKRR-de ja määratlemata kodakondsusega elanike lõimumisele Eesti ühiskonda.

1.2. Probleemipüstituse taust: lõimimispoliitika ülesanded Eestis

Eesti ühiskond on etnilis-kultuuriliselt ja õigusliku staatuse poolest mitmekesine. Rahva ja eluruumide loenduse (REL 2011) andmetel elab Eestis püsivalt 192 rahvuse esindajaid. Suuremad rahvusgrupid on eestlased (68,7%), venelased (24,8%), ukrainlased (1,7%), valgevenelased ja soomlased (mõlema rahvusgrupi osatähtsus kogu elanikkonnas jääb alla 1%). Võrreldes eelmise rahvaloendusega on Eesti elanikkond etniliselt mitmekesistunud (REL 2000 andmetel elas Eestis 142 rahvuse esindajaid) ja suurenenud on näiteks grusiinide, aserbaidžaanlaste, rootslaste, inglaste, USA ameeriklaste, itaallaste, prantslaste, hollandlaste ja hiinlaste arvukus (www.stat.ee). Ühiskonna sidususe suurendamine ning erineva keele- ja kultuuritaustaga inimeste võrdne kaasamine ühiskonnaellu on muutumas riigi stabiilsuse, majanduse kasvupotentsiaali ja ühiskonna heaolu seisukohast üha olulisemaks. Ühiskonna suurema sidususe saavutamiseks tuleb vähendada ebavõrdsust ja tõrjutust, suurendada rahvastevahelist suhtlust ning tugevdada sotsiaalseid sidemeid (Lõimuv Eesti 2020: 3, edaspidi LE2020).

Aastateks 2014–2020 loodava lõimumiskava peamine eesmärk on ühelt poolt uussisserändajate ja teiselt poolt nii välis- kui põlispäritolu püsielanike spetsiifilistele vajadustele (lõimumisklastrite ja teiste lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide ning institutsionaalsete sihtrühmade kaupa) vastava ja kogu ühiskonna lõimumist toetava keskkonna loomine. Selle saavutamiseks on LE2020 kohaselt vajalik suurendada kaasatust ühiskonnaellu riigikeele oskuse taseme tõstmise kaudu, kiirendada naturalisatsiooniprotsessi, tõsta aktiivsust osalemisel tööturul ja kodanikuühiskonnas, ühtlustada rahvastevahelisi väärtushinnanguid ja hoiakuid, tõstes sisserännanute teadlikkust Eesti ühiskonnast, ajaloost ja kultuurist, ning tugevdada kodaniku- ja riigiidentiteeti. Teiselt poolt on lõimumiskava eesmärgiks seatud meetmed, mis oleksid suunatud kogu ühiskonnale tervikuna ning tõstaksid teadlikkust inimõigustest ja väärtuskasvatusest (sh võrdne kohtlemine, tolerantsus, sallivus, avatus ja kodanikuks olemine) ning kultuuriliselt mitmekesise Eesti ühiskonna väärtustamisele (LE2020: 9).

Lähtuvalt LE2020 eesmärkidest sai uuringu lähteülesandeks kirjeldada ja analüüsida Eesti elanikkonna kogemusi, ootusi ja vajadusi lõimumisvaldkondades ja lõimklastrites ning uurida lõimumisprotsessi mõjutavaid sise- ja välistegureid. Üks osa sellest uuringust keskendub Eesti lõimumispoliitika pikaaegse sihtrühma, niinimetatud venekeelse elanikkonna sisemise heterogeensuse paremale mõistmisele. 2011. aastal avaldatud Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring juhtis tähelepanu sellele, et erineva lõimimistaseme ja -suunitlusega rühmad vajavad lõimimisprotsessis erinevaid lähenemisi ja toetusmeetmeid. Senine, peamiselt keeleõppepõhine tegevus on osutunud sotsiaalse sidususe suurendamisel ebapiisavaks (EIM 2011). Meie uuring ongi keeleoskuse kõrval analüüsinud veel kahte olulist dimensiooni: kodanikutunnetusega ning riigi-identiteediga seonduvat ja sotsiaal-poliitilist aktiivsust ühiskondlikus elus.

Teise olulise teemana oleme uurinud Eesti lõimumis- ja rände protsesside seisukohast võrdlemisi uut ning vähekasitletud nähtust – uussisserändajate kogemusi, kohastumisvalmidust ning lõimumise iseärasusi võrreldes traditsioonilisema lõimumispoliitika sihtrühmadega. Eesti soovib inimressursi edendamisel ning innovaatilisuse tagamisel olla atraktiivne sihtriik välismaisele kvalifitseeritud tööjõule, üliõpilastele, teadlastele ja loomeinimestele (Vabariigi Valitsuse tegevusprogramm 2011–2015), mis toob päevakorda uued küsimused tööturu, hariduspoliitika ja ühiskonnaelu kohandamise vajalikkusest. Meie uuring annab selles osas sissevaate erineva sotsiaalse taustaga uussisserändajate arusaamadele.

Uuringu aruanne koosneb seitsmest osast. Sissejuhatusel järgnevas osas antakse ülevaade lõimklastrite uuringutulemustest: esmalt esitatakse EIM 2011 andmetel tehtud kvantitatiivse analüüsi tulemused ja seejärel tutvustatakse eraldi neljas alaosas lõimklastrite kvalitatiivse uuringu tulemusi. Aruande kolmandas osas analüüsitakse eri haridusastmetel õppivate venekeelsete noorte lõimumiskogemusi ja ootusi ning nende suhtumist Eesti haridussüsteemi ja selle reformidesse. Neljas peatükk keskendub uussisserändajate teemale ning viiendas peatükis selgitatakse Eesti romade kui eraldi sihtgrupi lõimumiskogemusi, -vajadusi ja ootusi. Aruande kuuendas peatükis vaadeldakse rahvusvähemuste kultuuriseltside tegevust ja ühiskondliku panuse suurendamist ning seitsmendas osas analüüsitakse Eesti ametnikkonna rahvuslikku koosseisu ja seda mõjutavaid tegureid.

II Lõimklastrid

Gerli Nimmerfeldt, Erle Rikmann, Jüri Kruusvall, Marianna Drozdova, Maaris Raudsepp

2.1. Sissejuhatus

Uurimisaruande peamine eesmärk on anda ülevaade lõimumisvaldkonna riikliku arengukava siht-rühmadest, tuues välja nende kogemusi integratsiooniprotsessis, probleeme ja tulevikuootusi. Projekti lähteülesandest tulenevalt on uuringusse kaasatud vaatlusaluste sotsiaalsete gruppide ka lõimklastrid. Lõimklastrid on klasteranalüüsi meetodil enne taasiseseisvumist Eestisse sisse rännanute ja nende järel-tulijate kui lõimumispoliitika ühe sihtrühma seas vastavalt lõimituse määrale õiguslik-poliitilisel, keelelisel ja ühiskonnaelus osalemise dimensioonil eristatud alamrühmad. Lõimklastrid kui nimetatud sihtrühma eristavad alajaotused on välja pakkunud Eesti ühiskonna integratsiooni monitooringu (EIM 2011) teinud uurimisrühm eeskätt selleks, et seni suhteliselt homogeenselt käsitletud lõimumispoliitika ühe sihtrühma erinevusi välja tuua ja seeläbi nende vajadusi ja ootusi poliitika kujundamises edaspidi paremini arvesse võtta (EIM 2011 Lühikokkuvõte: 6). Lõimklastrid võimaldavad analüüsida nii erinevaid lõimumistrajektoore, neid mõjutavaid tegureid, kaasnevaid hoiakuid ja käitumismustreid kui ka võimalikke lõimumisprospekte.

Lõimklastrite kaheetapilises analüüsis kombineeriti kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid meetodeid. Esimeses etapis toimus EIM 2011 andmebaasi sekundaaranalüüs, mille eesmärk oli täpsustada senise lõimumispoliitika põhisihtrühma kolme dimensiooni lõikes: 1) kodakondsus ja kodanikuidentiteet, 2) sotsiaalne ja poliitiline osalus ning 3) keeleoskus ja keelekasutus. Analüüsi kaasatud dimensioonid peegeldavad ametliku lõimumispoliitika (LE2020) kolme valdkonda (õiguslik-poliitiline ja keeleline lõimumine ning ühiskondlik osalus) vastavalt EIM 2011 käigus mõõdetud indikaatoritele. Selleks moodustati sarnaselt EIM 2011 aruandes venekeelse elanikkonna rühmitamiseks kasutatud kolme lõimumisdimensiooni mõõt-vate koondtunnuste ehk indeksite põhjal klasteranalüüsi tulemusel viis lõimklastrit: A (mitmekülgsest lõimunud), B (kodaniku- ja osaluse mõõtmisest lõimunud), C (keeleoskuse ja osaluse mõõtmisest lõimunud), D (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmisest lõimunud) ja E (vähelõimunud).

Edasises kvantitatiivses analüüsis eritleti neis kolmes mõõtmisest erineva lõimumisprofiiliga rühmade pea-mised sotsiaaldemograafilised tunnused ning selgitati välja lõimklastrite esindajate variatiivsust ja ühis-jooni: regiooniti ning kodakondsusstaatuse lõikes; informeerituses ja meediatarbimise mustrites; eestlas-tega suhtlemise sageduses ja kontaktide iseloomus; hinnangutes kahe kogukonna kontakti võimalustele kodanikuühenduste kaudu; ning etnilises ja kultuurilises identiteedis.

EIM 2011 andmete sekundaaranalüüsi tulemustele põhinevalt koguti edasise kvalitatiivuuringu käigus andmeid rühma- ja personaalintervjuude meetodil. Selle eesmärk oli välja selgitada lõimklastrite esindajate kogemuste, arusaamade ja hoiakute tagamaid. Kvantitatiivse analüüsi tulemustest lähtuvalt valisime intervjuudeks valimi moodustamise metoodika ja töötasime välja intervjuudekavad ja moderaatorite juhendid.

Andmeid koguti 2013. aasta kevadel ja kokku toimus kaheksa rühmaintervjuud Tallinnas, Tartus ja Narvas. Fookusgruppidesse respondentide värbamise kriteeriumiteks seadsime lisaks klatrikuuluvusele ka vanuse ja elukoha (piirkonna), sest esimeses uuringuetapis tehtud lõimklastrite kvantitatiivne analüüs näitas, et eralduspiir lõimklastrite vanuselises koosseisus nooremate ja vanemaealiste vahel läheb 50. eluaasta joonelt. Samuti selgusid esimese etapi analüüsist lõimklastrite esindatuses selged piirkondlikud erinevused, mida FG kavandamisel arvesse võtsime. Lisaks arvestasime klatripõhiste fookusgruppide komplekteerimisel teises astmes ka respondentide kodakondsusstaatust (et esindatud oleks nii määratlemata kodakondsusega, kolmandate riikide kodakondsusega (sh Venemaa) ja Eesti kodakondsusega respondendid) ning jälgisime värbamisel, et rühmades osaleksid nii erineva soo kui ka sotsiaal-majandusliku taustaga respondendid.

Rühmaintervjuudesse värvati respondendid elektroonilise eelküsitluse tulemustel. Internetipõhine ankeet sisaldas küsimusi klatrikuuluvuse määramiseks ja peamiste sotsiaaldemograafiliste tunnuste (sugu, vanus, haridus, hõivestaatus, emakeel, sünnikoht, elukoht ja kodakondsus) kohta. Linki elektroonilise eelküsitluse ankeediga levitati elektronposti, sotsiaalmeedia ja venekeelse trükimeedia vahendusel. Kokku täitis eelküsitluse käigus ankeedi 410 inimest, kellest 365 vastas valimi moodustamise algingimustele (kelle emakeel ei olnud eesti keel ja kes viibisid küsitluse/rühmaintervjuude toimumise hetkel Eestis). Seejärel kontakteerusime (telefoni või elektronkirja teel) kõikide oma kontaktandmed avaldanud vastajatega ja uurisime nende valmisolekut arutelugrupis osalemiseks. Neist ligi viiendik andis selleks oma nõusoleku. Keerulisem oli nõusse saada madalamate sotsiaal-majanduslike näitajatega respondente ning D-klatri esindajaid². Samuti oli intervjuudest keeldujaid rohkem väljaspool Tallinna.

Keskmiselt osales ühes klatripõhises fookusgrupis kaheksa intervjuueeritavat. Neli rühmaintervjuud toimusid Tallinnas, kolm Ida-Virumaal (Narvas) ja üks Tartus. Grupiintervjuu keskmiseks pikkuseks kujunes kaks tundi. Intervjuud toimusid vene keeles, need salvestati diktofoniga. Kõikides klatripõhistes rühmaintervjuudes kasutasime üldjoontes ühist uurimisinstrumenti, mille eesmärk oli selgitada välja venekeelse elanikkonna kogemusi, hoiakuid ja ootusi seoses lõimumisprotsessiga. Instrumendis keskendusime eeskätt lõimumisvaldkonna arengukava koostamise ettepanekule Vabariigi Valitsusele („Lõimuv Eesti 2020”) ja EIM 2011 aruandes väljatoodud ja lõimklastriteks rühmitamise aluseks olnud lõimumise dimensioonidele: eesti keele oskus ja kasutamine, kodakondsus ja kodanikuiidentiteet ning osalemine poliitikas ja ühiskonnaelus. Vastavalt osaleja klatrikuuluvusele pöörati fookusgruppides erilist tähelepanu just dimensiooni(de)le, kus vaatlusaluse lõimklatri esindajatel on esimeses uuringuetapis tehtud kvantitatiivse analüüsi põhjal kõige rohkem probleeme.

Lisaks kolmele nimetatud lõimumisvaldkonnale sisaldas instrument teemapüstitusi aruteluks järgmistes küsimustes: ühiskonna lõhestatuse tajumine ning hinnangud lõimumispoliitika tõhususele suurema sidususe saavutamisel, meedia roll lõimumisprotsessides ja osalejate infoväli ning suhtumine meediasse; eestlaste roll lõimumises.

Fookusgruppide õhkkond oli konstruktiivne, osalejad avaldasid aktiivselt arvamust. Sellest võib järeldada, et need teemad on inimeste jaoks aktuaalsed ning korduvalt väljendati heameelt selle üle, et uuringus osalemine pakkus neile võimaluse oma arvamuse avaldamiseks, ning jäädi lootma, et see jõuab ka otsustajateni ja seda arvestatakse lõimumiskava tegevuste planeerimisel.

2 Elektroonilisele eelküsitlusele vastanute seas oli lõimumisdimensioonide indikaatorküsimustele antud vastuste alusel kõige enam B- (30%) ja E-klatri (28%), kõige vähem aga A- (14%) ja D-klatri (10%) esindajaid; C-klatri esindatus eelküsitluse valimis jäi teiste klatri vahepeale (18%) (võrdle lõimklastrite proportsioonidega venekeelsete elanike hulgas EIM 2011 andmetel (Osa 2.2). Enamiku vastajate elukohaks oli märgitud kas Tallinn (60%) või Ida-Virumaa (32%). Haridustaseme lõikes oli kõige enam kõrgharidusega respondente (58%).

2.2. Lõimumise dimensioonid ja klastrite moodustamine

Jüri Kruusvall

2.2.1. Lõimdimensioonide indeksid

Lõimumise ja lõimumispoliitika käsitlused on Eestis keskendunud kolmele põhiteemale: kodakondsus ja kodanikuidentiteet, keeleoskus ja keelekasutus ning sotsiaalne ja poliitiline osalus. Nendest on lähtutud ka lõimumise dimensioonide – kodanikuidentiteet, eestikeelsus ja osalus – moodustamisel uuringu „Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011” (EIM 2011) andmestiku põhjal (vt Lauristin 2011: 196–197). Lõimumise dimensioonid ehk mõõtmed on mitmest üksiktunnusest (küsitluses antud vastusest) andmeanalüüsi meetoditega moodustatud koondtunnused (indeksid), mis lisatakse uuringu andmestikku ja mida saab edasises analüüsis kasutada iga uuringusse kaasatud indiviidi iseloomustamiseks nagu algseid üksiktunnuseidki. Käesolevas analüüsis on lõimumise dimensioonide moodustamise lähtetunnusteks võetud EIM 2011 aruandes valitud uuringu küsimused. Lähtetunnustest lõimumise dimensioone esindavate koondtunnuste (indeksite) moodustamisel kasutati siin loendamise meetodit (erinevalt EIM 2011 aruandes kasutatud summeerimise meetodist). Loendusindeksi puhul saab indiviid seda rohkem palle, mida enam indeksi koosseisu lülitatud tingimusi (lähtetunnuste teatavaid väärtusi) on tema puhul täidetud.

Kodanikuidentiteedi lõimdimensiooni mõõtva loendusindeksi moodustamisel lähtutakse eeldusest, et paremini lõimunud venekeelsed elanikud on saanud Eesti kodakondsuse, väärtustavad seda ja seostavad kodakondsust poliitilise aktiivsusega, peavad end kodanikena ühiskonnas mõjukateks ning tunnevad ühtekuuluvust Eesti riigi ja eesti rahvaga. Indeksi koosseisu lülitati järgmised tingimused (iga täidetud tingimus andis ühe loendusballi).

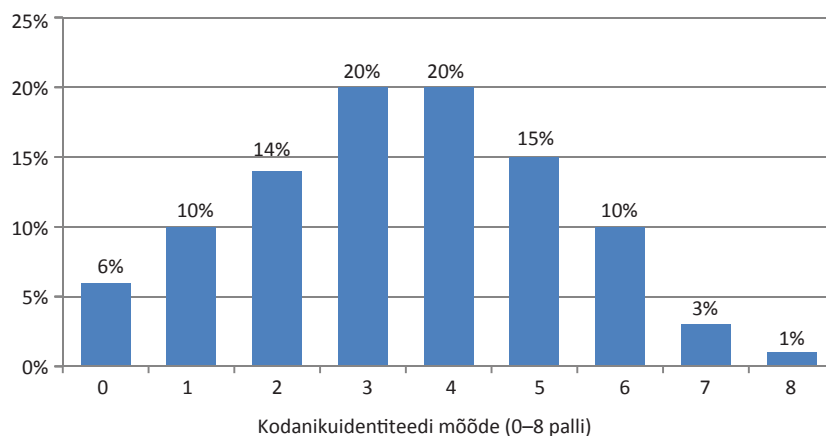
- Eesti kodakondsus (EV kodakondsuse omamine).
- Eesti kodakondsuse väärtustamine (Eesti kodakondsuse soovimine oma pere liikmele).
- Valimisõiguse kasutamine (osa võtnud vähemalt ühest järgmistest valimistest: 2009. a kohalikud valimised, 2009. a Europarlamendi valimised, 2011. a Riigikogu valimised).
- Kodakondsuse seostamine poliitilise aktiivsusega (nõustumine väitega „Eesti kodakondsus omandatakse, et osaleda Eesti ühiskonnas ja poliitikas”).
- Subjektiivne mõjukus kodanikuna (nõustumine väitega „Asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest”).
- Ühtekuuluvustunne Eestiga (Eesti nimetamine ainsa kodumaana).
- Ühtekuuluvustunne eesti rahvaga (peab ennast põhiseaduse mõttes eesti rahva hulka kuuluvaks).
- Kodakondsuse seostamine ühtekuuluvustundega (nõustumine väitega „Eesti kodakondsus omandatakse, et väljendada ühtekuuluvust Eestiga”).

Kokku oli vastajal võimalik selle indeksi väärtuseks saada 0 (kui ei saanud ühtegi loendusballi) kuni 8 palli (kui sai palli iga tingimuse eest). Kodanikuidentiteedi indeksi jaotus kõigi EIM 2011 küsitletud venekeelsete elanike (802 inimest) hulgas on esitatud joonisel 1.

Vastanute seas on umbes 30% madalama (0–2 palli), 40% keskmise (3–4 palli) ja 30% kõrgema (5–8 palli) kodanikuidentiteediga venekeelset elanikku. Indeksi keskmine väärtus skaalal 0–8 palli on 3,5 ja standardhälve 1,8.

Eestikeelsuse lõimdimensioon lähtub eeldusest, et paremini lõimunud venekeelsed elanikud valdavad paremini eesti keelt ja kasutavad seda aktiivselt suhtlemisel eestlastega ja eestikeelse meedia tarbimisel. Indeks moodustati järgmistest tingimustest loendamise teel (iga tingimuse täidetud andis ühe loendusballi).

Joonis 1. Venekeelsete vastajate jaotus kodanikuidentiteedi indeksi pallide järgi

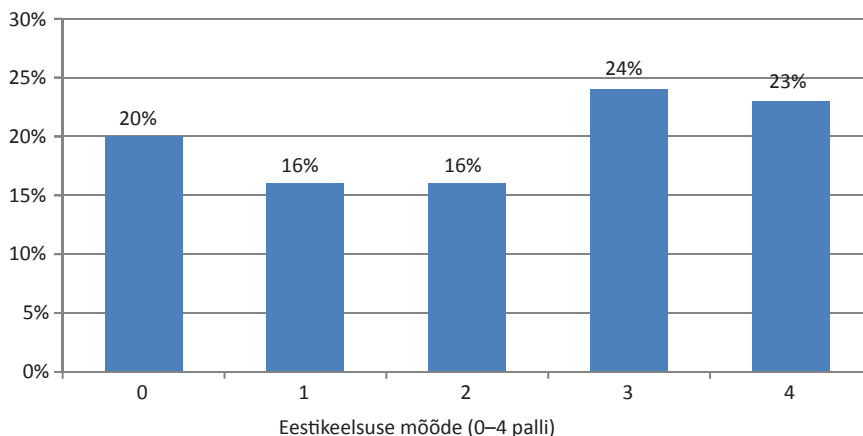
- Hinnang eesti keele oskusele – võimeline vähemalt suhtlema eesti keeles.
- Eestikeelne suhtlus eestlastega – vähemalt üks eestikeelne püsisuhtlus eestlastest vestluspartneritega (perekonnaliikmetega, sugulastega, töö- või õpingukaaslastega, naabritega, sõpradega, äri- ja koostööpartneritega, huviringi-, klubi-, trenni- vm kaaslastega, ametnikega riigiasutustes jm).
- Eesti keele kasutamine suhtluses – vähemalt üks suhtlusliik, mille puhul alustatakse või jätkatakse suhtlust eesti keeles (suhtlemine müüja, teenindajaga; suhtlemine ametiasutuses ametnikuga; suhtlemine võõra inimesega tänaval, bussis, pargis jm avalikus kohas).
- Eestikeelse meedia olulisus infoallikana – vähemalt üks küsimustikus loetelus esitatud eestikeelne meediakanal on oluline infoallikas (Eesti Televisioon, teised eestikeelsed telekanalid, eestikeelsed raadiokanalid, eestikeelsed ajalehed, eestikeelsed uudisteportaalid, veebileheküljed).

Kokku oli vastajal võimalik selle indeksi väärtuseks saada 0 (kui ei saanud ühtegi loenduspalli) kuni 4 palli (kui sai palli iga tingimuse eest). Eestikeelsuse indeksi jaotus kõigi EIM 2011 küsitletud venekeelsete elanike hulgas on esitatud joonisel 2.

Vastanute seas on umbes 20% puuduva (0 palli), üle 30% madalama (1–2 palli) ja ligi 50% (3–4 palli) kõrgema eestikeelsuse tasemega venekeelset elanikku. Indeksi keskmine väärtus skaalal 0–4 palli on 2,1 ja standardhälve 1,5.

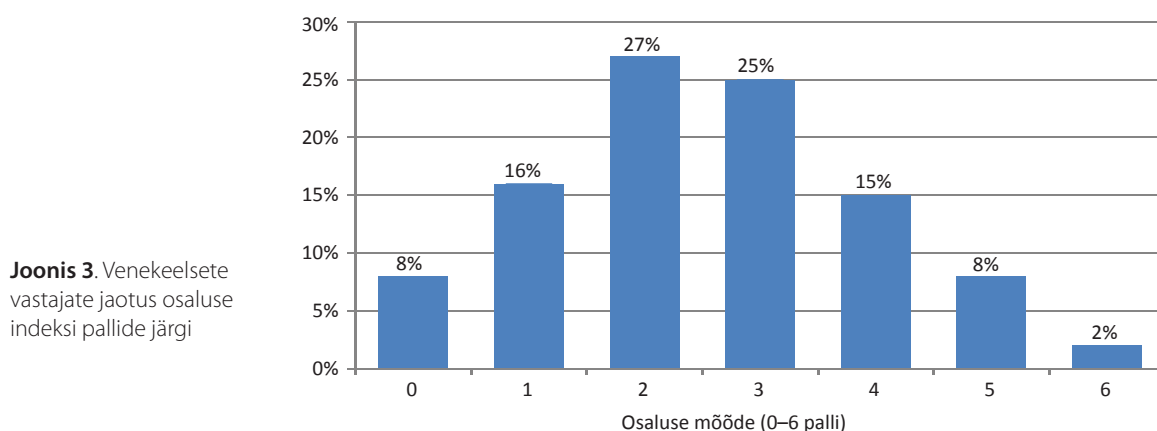
Osaluse lõimdimensioon sisaldab poliitilist osalust (hästi lõimunud venekeelsed elanikud on eeldatavasti poliitiliselt aktiivsed ja pädevad ka väljaspool valimisi, tunnevad huvi Eesti sisepoliitika ja riigi-institutsioonide tegevuse vastu), sotsiaalset osalust (paremini lõimunud osalevad enam kodanikeühendustes) ja kultuurilist osalust (hästi lõimunud külastavad Eestis toimuvaid kultuuri- ja spordisuurüritusi). Indeks moodustati järgmistest tingimusest loendamise teel (iga tingimuse täidetud andis ühe loenduspalli):

Joonis 2. Venekeelsete vastajate jaotus eestikeelsuse indeksi pallide järgi

- Usaldus Eesti riigi institutsioonide vastu – vähemalt ühe küsimustiku loetelus esitatud institutsiooni usaldamine (Vabariigi Valitsus, Riigikogu, President, politsei, kaitseväge).
- Huvi Eesti sisepoliitika vastu – (jaatav vastus küsimusele sisepoliitika huvitavuse kohta).
- Poliitiline aktiivsus väljaspool valimisi – osalemine vähemalt ühes poliitilises aktsioonis küsimustikus esitatud loetelust (osa võtnud avalikust koosolekust, kus arutatakse poliitilisi või sotsiaalseid probleeme; osa võtnud meeleavaldusest, piketist; andnud allkirja üleskutsele, protestiavaldusele, petitioonile; kandnud poliitilise sõnumiga märki või linti, kasutanud klepsu; pöördunud ideede-ettepanekutega isiklikult mõne poliitiku või kõrge ametniku poole; osalenud poliitilises arutelus internetis (kirjutanud artikli, saatnud e-kirja, kommentaari); liitunud mõne poliitilise sisuga pooldamise või protestikampaaniaga Facebookis vm suhtlusvõrgustikus; protesti märgiks jätnud valimistel osalemata).
- Enese tundmine pädevana poliitikas osalemiseks – (nõustumine väitega „Ma arvan, et olen poliitikas piisavalt pädev, minu seisukohad võiksid teistelegi huvi pakkuda“).
- Osalemine kodanikuühendustes – on mõne ühenduse, seltsi liige (nt korteriühistu, kultuuri- või spordiselts, noorteklubi, heategevusselts, ametiühing või poliitiline erakond).
- Osalemine kultuuri- ja spordisuurüritustel – osalemine vähemalt ühel üritusel küsimustikus esitatud loetelust (laulu- ja tantsupeod; Eesti vabariigi 90. juubeli üritused (öölaulupidu „Märkamise aeg“ jm); kontsert „Vabaduse laul“ 20. augustil 2011; teised suured kultuuriüritused, vabaõhu-etendused, kontserdid jms; rahvaspordiüritused (rallid, jooksud, suusamaratonid jms)).

Kokku oli vastajal võimalik selle indeksi väärtuseks saada 0 (kui ei saanud ühtegi loendusalli) kuni 6 palli (kui sai palli iga tingimuse eest). Osaluse indeksi jaotus kõigi EIM 2011 küsitletud venekeelsete elanike hulgas on esitatud joonisel 3.

Vastanute seas on ligi 25% madalama (0–1 palli), üle 50% keskmise (2–3 palli) ja 25% kõrgema (4–6 palli) osaluse määraga venekeelset elanikku. Indeksi keskmine väärtus skaalal 0–6 palli on 2,5 ja standardhälve 1,4.

Saadud lõimumisindeksid seostuvad teataval määral ka omavahel (eestikeelsuse mõõtme korrelatsioon kodanikuidentiteediga on 0,32 ja osalusega 0,30, kodanikuidentiteedi ja osaluseseks on 0,22), mis näitab seda, et neis kolmes mõõtmes on midagi ühist (võime neid nimetada lõimumise näitajateks). Teisalt on nad tunnustena ka piisavalt erinevad, seega mõõdavad nad lõimumise eri aspekte, olles nii sobivaks lähtematerjaliks lõimklastrite moodustamisel.

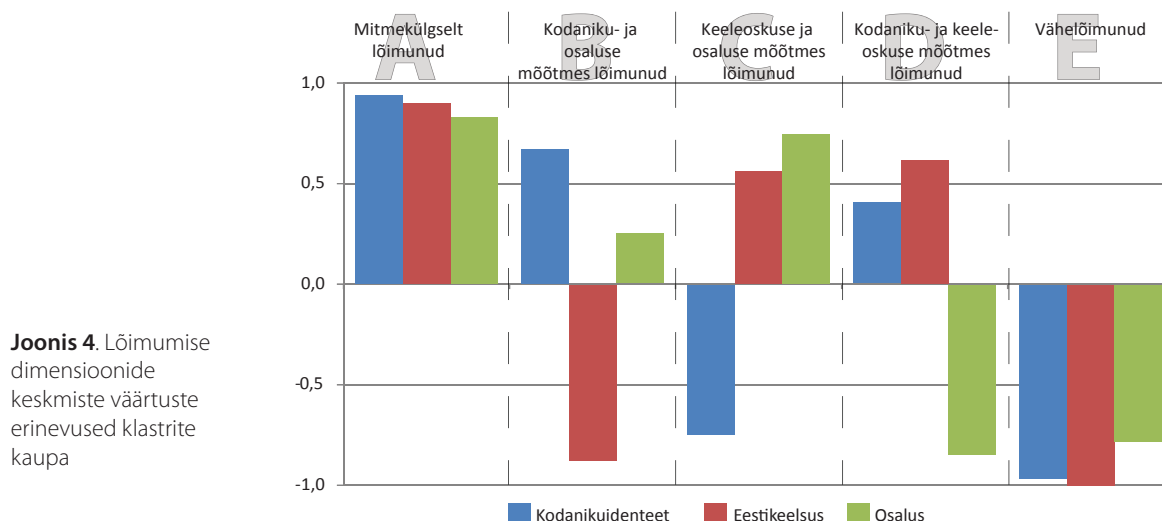
2.2.2. Klasteranalüüs

Klasteranalüüs on andmeanalüüsi meetod, mis võimaldab küsitletud indiviidide rühmitada korraga mitme tunnuse alusel ehk mitmedimensionaalselt. Klasteranalüüs võib anda erinevaid tulemusi sõltuvalt lähtetunnustest, nendest tunnustest koondtunnusete (dimensioonide) moodustamise tehnikast, analüüsi protseduuri valikust (klasteranalüüsiks on tehniliselt mitu võimalust) ja klastrite arvu valikust. Tulemusena saadud klastrimudelite headust hinnatakse ühelt poolt nende eristamisvõime järgi (kuivõrd saadud klastrirühmad erinevad üksteisest nii analüüsi lähtetunnuste kui ka muude taustatunnuste kaupa) ja seletusvõime järgi (kuivõrd on klastritel mõte ja tähendus tegeliku elu kontekstis). Eri klastrimudelid võivad paremini kirjeldada tegelikkuse eri aspekte ja seetõttu ei saa neid omavahel vastandada.

Klasteranalüüsi tegemisel kasutati SPSS andmeanalüüsi programmi K-Means Cluster. Klastrite arvuks valiti viis ühelt poolt seetõttu, et ka uuringu EIM 2011 aruandes oli moodustatud sama arv klastreid, teisalt aga seetõttu, et viie klasteri mudel osutus parimaks oma lähtetunnuste eristamise võime tõttu. Kõige paremini eristab klastreid eestikeelsuse mõõde, teiseks kodanikuidentiteet ja kõige väiksem (aga siiski piisavalt suur) võime klastreid eristada on osaluse mõõtmel. See tulemus kinnitab juba omavaheliste korrelatsioonide käsitlemisel ilmsiks tulnud eestikeelsuse dimensiooni kesket osa lõimumise mõõtmete hulgas ja on kooskõlas tegeliku olukorraga Eesti lõimumisprotsessis, mis toetub teatavasti sellele, kuidas muukeelsed elanikud omandavad eesti keele.

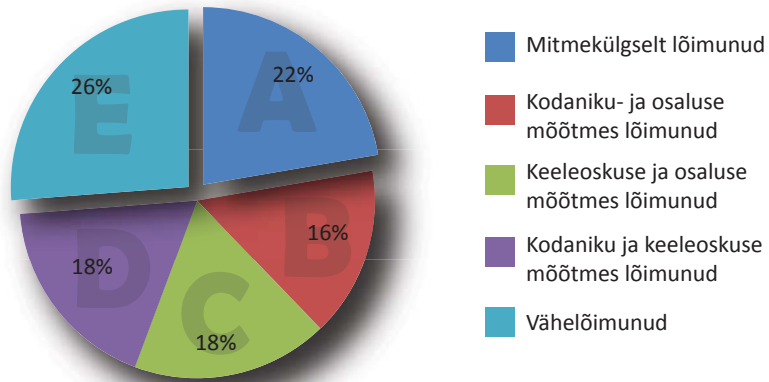
Kuna lõimumise dimensioonide tunnused (indeksid) tulid erineva pikkusega skaalaga, siis võrreldavuse huvides kasutame neid tunnuseid edaspidi standardiseeritud kujul (indeksite väärtused on jagatud standardhälbega ja kõigi küsitletute keskmine väärtus on nihutatud nullpunkti).

Joonisel 4 on esitatud standardiseeritud indeksite keskmised väärtused klastrite kaupa, mille alusel saab ka klastreid tinglikult nimetada.

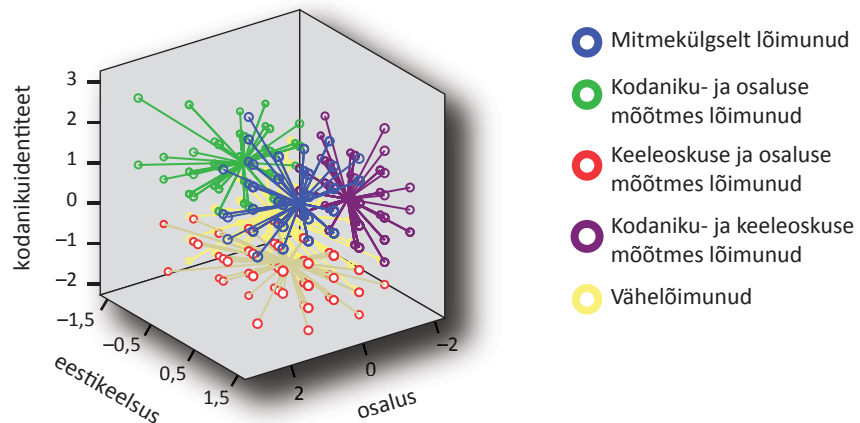
Kaks venekeelsete elanike suurimat klastrirühma on A (mitmekülgsest lõimunud – kõik kolm lõimumismõõdet keskmisest kõrgema väärtusega) ja E (vähelõimunud – kõik kolm lõimumismõõdet keskmisest madalama väärtusega). Nende vahele jääb kolm osaliselt lõimunud rühma: B (kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunud), C (keeleoskuse ja osaluse mõõtmes lõimunud) ja D (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmes lõimunud) elanikud. Tekkinud klastrigruppide suuruse proportsioonidest annab ülevaate joonis 5.

Joonis 5. Lõimklastrite proportsioonid kõigi küsitatud venekeelsete elanike hulgas

Järgmine joonis näitab klastrite paiknemist kolmemõõtmelises lõimdimensioonide ruumis. Ühtlasi näeme sealt klastrigruppide sisemist heterogeensust ehk seda, et mitte kõik klastrisse kuuluvad inividid ei ole selle klasteri puhtad esindajad, vaid võivad paikneda klasteri tsentrist küllalt kaugel. Seetõttu ongi võimalik, et mõni teine klasterimudel jaotab inividid teistmoodi rühmadesse.

Joonis 6. Klasterirühmade paiknemine kolmemõõtmelises lõimumise ruumis

2.2.3. Lõimklastrite kirjeldused

Järgnevalt esitame igasse klastrisse kuuluvate venekeelsete elanike iseloomustuse tausttunnuste (vt tabel 1) ja lõimdimensioonide koosseisu lülitatud tingimuste täidetuse alusel.

Klaster A – mitmekülselt lõimunud. Moodustab 22% Eesti venekeelsest elanikkonnast vanuses 15–74 aastat. Pooled A-klastrisse kuulujad elavad Tallinnas ja kolmandik muudes Eesti piirkondades (v.a Ida-Virumaa). Sellesse klastrisse kuuluvad valdavalt Eestis sündinud (77%), nooremad (73% alla 50-aastased), haritumad (36% on keskeri- ja 33% kõrgharidus), majanduslikult paremini toime tulevad (37% raskusteta, 46% mõnede raskustega) inimesed. Võrreldes teiste klastritega on siin enam esindatud vastutavat tööd tegevad inimesed (37%, sh suhteliselt rohkem tippspetsialiste – 12%, mittetöötavatest on rohkem esindatud õpilased-üliõpilased – 17%). Enesehinnanguliselt on neil kõige kõrgem ühiskondlik positsioon (keskmiselt

5,7 skaalal 1–10). 54% A-klastrisse kuulujatest elab Tallinnas ja 33% muudes Eesti piirkondades (v.a Ida-Virumaa). Mitmekülgsest lõimunuid iseloomustab keskmisest tunduvalt kõrgem **kodanikuidentiteet** (80% on Eesti kodanikud, 82% peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks, 93% jaoks on Eesti ainus kodumaa, 48% on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilises elus, ja 63% arvates sõltub asjade kulg riigis ka temast endast, 82% on osalenud valimistel), **eestikeelsus** (72% on hea keeleoskus, sh 26% valdab eesti keelt vabalt, 66% suhtleb püsivalt eestlastega eesti keeles, 95% alustab või jätkab eestlastega suheldes juttu eesti keeles, 89% peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks) ja Eesti ühiskondlikus elus **osalemise** (84% tunneb huvi Eesti sisepoliitika vastu, 83% on külastanud kultuuri- ja spordisuurüritusi, 86% usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni, teistest klastritest sagedamini ollakse osalenud poliitilistes aktsioonides – 44% ja osaletakse kodanikeühendustes – 37%).

Klaster B – kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud. Moodustab 16% Eesti venekeelsest elanikkonnast (klastrite lühema nimetuse huvides kasutame „kodanikuidentiteedi mõõde” asemel sõna „kodaniku-mõõde”). Siin klastris domineerivad keskmised vanuserühmad (35–64-aastaseid on 68%), valdavaks on keskeri- (51%) ja keskharidus (23%), majanduslikult tullakse toime keskmisest paremini (31% raskusteta, 46% mõnede raskustega). Eestis on sündinud 65% klastrisse kuulujatest. Võrreldes teiste klastritega on siin enam esindatud täidesaatvat tööd tegevad inimesed (38%, sh 32% oskustöölised), mittetöötavatest on mõnevõrra rohkem pensionäre – 27%. Enda ühiskondlikku positsiooni hinnatakse keskmisest mõnevõrra madalamaks (4,9 skaalal 1–10). Kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunuid iseloomustab suhteliselt kõrge **kodanikuidentiteet** (55% on Eesti kodanikud ja 30% määratlemata kodakondsusega, 79% peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks, 76% nimetab Eestit oma ainsa kodumaana, 66% on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilises elus, ja 58% arvates võetakse Eesti kodakondsus kindlasti Eestisse kuuluvuse tunde suurendamiseks, 43% arvates sõltub asjade kulg riigis ka temast endast, 70% on osalenud valimistel).

Ka mitmed ühiskondlikus elus **osalemise** näitajad on selle klatri puhul kõrgemad (77% huvituvad Eesti sisepoliitikast, 36% peab ennast poliitikas pädevaks, 74% usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni, 64% on osalenud kultuuri- ja spordisuurüritustel). Samas tegeliku ühiskondliku aktiivsuse tase on keskmisest madalam (82% ei ole osalenud poliitilistes aktsioonides ja 81% ei osale kodanikeühendustes).

B-klatri esindajatele on iseloomulik vähene **eesti keele oskus** (20% ei oska üldse, 46% saavad veidi aru, 29% ka veidi räägivad) ja sellest tulenevalt ka vähene eestikeelne suhtlus eestlastega ja vähene eestikeelsete meediakanalite jälgimine. 98% suhtleb püsivalt eestlastega ainult vene keeles, 86% ei suuda vestelda eesti keeles ja lähevad eestlastega suheldes üle vene keelele, 63% ei pea ühtegi eestikeelset meediakanalit oluliseks teabeallikaks.

Kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunuid on kõige rohkem Ida-Virumaal (52%) ja Tallinnas (34%). B-klatri lõimumisperspektiiv on üleminek A-klastrisse ja on seotud eelkõige eesti keele omandamisega, kergemaks võib see osutuda Tallinnas, raskemaks Ida-Virumaal, kus puudub eestikeelne suhtlemiskeskond.

Klaster C – keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud. Moodustab 18% Eesti venekeelsest elanikkonnast. Eestis on sündinud vähem kui pool (49%) selle klatri koosseisust. Sellesse klastrisse kuulub suhteliselt rohkem mehi (55%) ja noori (74% on alla 50-aastased, sh 44% alla 35-aastased), haridustaseme jaotuse poolest ollakse lähedased üldkeskmistele näitajatele, majanduslik toimetulek kaldub aga kehvema poole (raskusi toimetulekuga on 72%, sh 41% on suuremaid raskusi). Tegevusala jaotuse järgi on see klaster sarnane A-klastrile. Suhteliselt enam on esindatud vastutavat tööd tegevad inimesed (35%, sh rohkem keskastme spetsialiste – 17%, mittetöötavatest on rohkem esindatud õpilased-üliõpilased – 12%). Hinnang enda ühiskondlikule positsioonile on keskmisel tasemel (5,3). C-klastrile on iseloomulik suhteliselt aktiivne **osalemise** ühiskondlikus elus (72% huvitub Eesti sisepoliitikast, 73% on külastanud kultuuri- ja spordisuurüritusi, 58% usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni, 41% peab end pädevaks poliitikas, suurem on ka tegelik ühiskondlik aktiivsus – 66% on osalenud poliitilistes aktsioonides ja 47% osaleb kodanikeühendustes).

Ka **eestikeelses** suhtlemises ja infoväljas suudetakse osaleda (46% saavad aru ja veidi räägivad, 38% suudavad aktiivselt suhelda, 77% alustavad või jätkavad eestlastega suhtlemist eesti keeles, 66% suhtleb eestlastega püsivalt eesti keeles, 88% peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks). Samas iseloomustab keeleoskuse ja osaluse mõõtnes lõimunuid madalam **kodanikuidentiteet** (vaid 42% on Eesti kodanikud, suhteliselt suurem on määratlemata (29%) või muude riikide (v.a Venemaa) kodakondsuse omajate osakaal (11%), 63% ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks, Eestit nimetab oma ainsa kodumaana vaid 43% ja üksnes 16% on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilises elus, ja vaid 10% arvates võetakse Eesti kodakondsus kindlasti Eestisse kuuluvuse tunde suurendamiseks, kuigi ainult 35% arvates sõltub asjade kulg riigis ka temast endast, on siiski 59% osalenud valimistel).

Keeleoskuse ja osaluse mõõtnes lõimunuid leidub kõige enam Tallinnas (60%) ja ka muudes Eesti piirkondades (v.a Ida-Virumaa) (25%). C-klastri lõimumisperspektiiv on üleminek A-klastrisse ja see on seotud kodanikuidentiteedi suurenemisega. Kergem võib see olla muudes Eesti piirkondades, kus kriitiline hoiak võib olla seotud eeskätt majanduslike probleemidega, raskem aga Tallinnas, kus kriitiline hoiak võib olla levinud suhtlusringkondades ja võimenduda meediakanalites.

Klaster D – kodaniku- ja keeleoskuse mõõtnes lõimunud. Moodustab 18% Eesti venekeelsest elanikkonnast. Selles klastris on suhteliselt rohkem Eestis sündinuid (70%), naisi (67%), nii noori (20% kuni 25-aastaseid) kui ka keskealisi (56% vanuses 35–64 aastat), ligi pooled (49%) on ilma erihariduseta (põhi- või üldkeskharidus), majandusliku toimetuleku osas sarnanetakse üldisele keskmisele tasemele. Võrreldes teiste klastritega on siin suhteliselt enam esindatud täidesaatvat tööd tegevad (37%) inimesed. Hinnang enda ühiskondlikule positsioonile on keskmisel tasemel (5,3).

D-klastrit iseloomustab keskmisest kõrgem **eestikeelsus** (peaaegu kõik on suhtlemisvõimelised, hea keeleoskus on 61%-l, 83% alustavad või jätkavad suhtlemist eestlastega eesti keeles, 51% suhtleb mõne eestlasega püsivalt eesti keeles, 81% peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks) ja kõrgem **kodanikuidentiteet** (76%-l on Eesti kodakondsus, 70% peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks, 80% jaoks on Eesti ainus kodumaa, 50% on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilises elus, 33% arvates võetakse Eesti kodakondsus kindlasti Eestisse kuuluvuse tunde suurendamiseks, 60% on osalenud valimistel).

Kodaniku- ja keeleoskuse mõõtnes lõimunute passiivsus väljendub halvemates ühiskondlikus elus **osaluse** näitajates (67% ei huvitu Eesti sisepoliitikast, 78% ei ole osalenud ühelgi kultuuri- või spordisuurüritusel, 93% ei ole osalenud poliitilistes aktsioonides ja 92% ei osale kodanikuühendustes, poliitikas pädevaks peab end ainult 8%). Vähemalt ühte riigiinstitutsiooni usaldab siiski 57%.

D-klastrisse kuulujaid kohtame sagedamini muudes Eesti piirkondades (v.a Ida-Virumaa) (46%) ja Tallinnas (35%). D-klastri lõimumisperspektiiv on üleminek A-klastrisse ja on seotud osaluse suurenemisega ühiskondlikus elus. Selleks ei piisa vaid inimeste tahtest, vaja on venekeelse elanikkonna suuremat kaasamist ka eestlaste, Eesti riigiinstitutsioonide ja meedia poolt.

Klaster E – vähelõimunud. Moodustab 26% Eesti venekeelsest elanikkonnast. Siia kuuluvad enam väljaspool Eestit sündinud (57%) vanemaealised (57% on 50-aastased või vanemad, sh 23% 65–74-aastased), arvukamalt ilma erihariduseta (53% alus- või üldkeskharidusega, sh 25% põhiharidusega), majanduslikult halvemini toime tulevad (suuremate raskustega 39%, mõningate raskustega 34%) inimesed. 59% klastrisse kuulujatest ei tööta (sh 38% on pensionärid) ja 27% on täidesaatvad töötajad. Oma ühiskondlikku positsiooni peetakse keskmiselt kõige madalamaks (4,6 skaalal 1–10).

Klastrit iseloomustavad keskmisest halvemad näitajad kõigi kolme analüüsi aluseks oleva tunnuse lõikes: madalam **kodanikuidentiteet** (vaid 21% on Eesti kodanikke, 41% Venemaa ja 36% määratlemata kodakondsusega, 65% ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks, Eestit nimetab oma ainsa kodumaana 42%, vaid 27% on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilises elus, ja vaid 12% arvates võetakse Eesti kodakondsus kindlasti Eestisse kuuluvuse tunde suurendamiseks, ainult 15% arvates sõltub asjade

kulg riigis ka temast endast, 58% ei ole osalenud valimistel), vähene **eestikeelsus** (45% ei valda üldse eesti keelt, 32% saab vaid veidi aru, 92% alustab või jätkab eestlastega suhtlemist vene keeles, 98% suhtleb ka püsikontaktides eestlastega vaid vene keeles, 74% ei pea ühtegi eestikeelset meediakanalit oluliseks teabeallikaks) ja vähene **osalus** ühiskondlikus elus (65% ei huvitu Eesti sisepoliitikast, 74% ei ole osalenud ühelgi kultuuri- või spordisuurüritusel, 56% ei usalda ühtki riigiinstitutsiooni, 91% ei ole osalenud poliitilistes aktsioonides ja 88% ei osale kodanikuühendustes, poliitikas pädevaks peab end ainult 17%). 52% vähelõimunudtest elab Ida-Virumaal ja 33% Tallinnas. E-klastri lõimumisprospektiiv on üleminek B-klastrisse (kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud), sest ei ole reaalne, et suur osa klastrisse kuulujaid (eriti vanemaealised) omandavad eesti keele. Ida-Virumaal võib üleminek osutada kergemaks (kui paraneb ka majanduslik olukord), sest sealse elanikkonna seas on arvukalt esindatud B-klastri. Tallinnas on oht, et B-klastri asemel liigutakse C-klastri (keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud) poole (suudetatakse suurendada osalemist ühiskondlikus elus ja veidi ka eesti keele oskust, aga säilib kriitiline hoiak riigi suhtes).

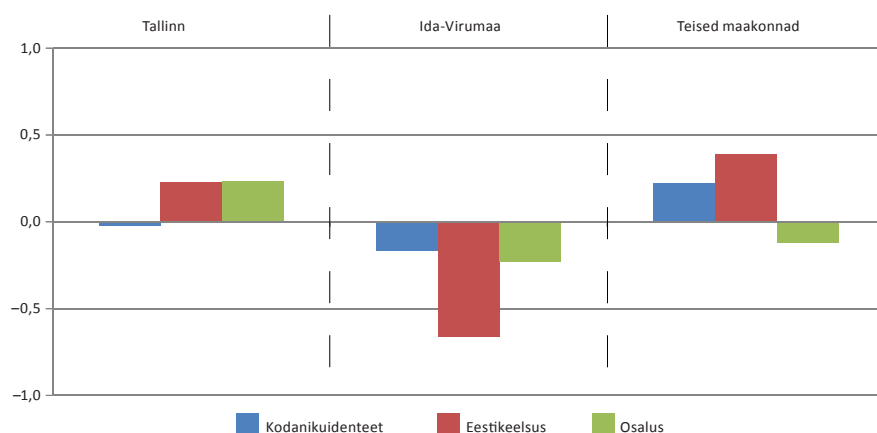
Tabel 1. Lõimklastrite koosseis demograafiliste ja muude taustatunnuste järgi (protsentuaalne jaotus või keskmine väärtus)

		A-klastri: mitmekülg selt lõimunud	B-klastri: kodan- iku- ja osaluse mõõtmis lõimunud	C-klastri: keele- oskuse ja osaluse mõõtmis lõimu- nud	D-klastri: ko- daniku- ja keele- oskuse mõõtmis lõimunud	E-klastri: vähelõimu- nud	Kokku
	N	179	124	144	145	210	802
	%	22	16	18	18	26	100
Sugu	mees	42	49	55	33	48	45
	naine	58	51	45	67	52	55
Vanus	keskmine	40	50	40	43	50	44
Vanuserühmad	15–24	18	6	20	20	10	15
	25–34	24	11	24	17	14	18
	35–49	31	29	29	24	18	26
	50–64	21	39	21	32	34	29
	65–74	6	14	5	8	23	12
Haridus	alg-põhi	7	9	15	19	25	16
	kesk	24	23	22	30	28	26
	keskeri	36	51	43	34	40	40
	kõrg	33	17	21	17	7	19
Kodakondsus	Eesti	80	55	42	76	21	53
	Venemaa	8	15	17	8	41	19
	muu	1	0	11	1	3	3
	määratlemata	11	30	29	14	36	24
Piirkond	Tallinn	54	34	60	35	33	43
	Ida-Virumaa	13	52	15	19	52	31
	muud	33	15	25	46	15	26
Majanduslik toime- tulek	raskusteta	37	31	27	30	27	30
	mõned raskused	46	46	31	41	34	39
	raskustega	17	23	41	28	39	31
Eesti keele oskus	üldse ei oska	1	20	6	0	45	16
	saan veidi aru, aga ei räägi	3	45	10	6	32	19
	saan aru ja veidi räägin	25	29	46	33	19	29
	saan aru, räägin ja kirjutan	46	4	22	39	4	23
	valdan vabalt	26	2	16	22	0	13
Tegevusala	vastutavad töötajad	37	15	35	15	11	22
	täidesaatvad töötajad	23	38	26	37	27	30
	mittetöötava- vad	39	45	39	45	59	46
Ühiskondliku posit- siooni enesehinnang	keskmine	5,7	4,9	5,3	5,3	4,6	5,2
Eestis sündinud		77	65	49	70	43	60

2.2.4. Lõimumise erisused Eesti piirkondade kaupa

Vaatleme kõigepealt lõimumise kolme dimensiooni standardiseeritud keskmisi väärtusi piirkondade kaupa (vt joonis 7; lõimklasterite protsentuaalne jaotus piirkondade kaupa on esitatud tabelis 2).

Joonis 7. Lõimumise dimensioonide väärtused Eesti piirkondade kaupa (standardiseeritud tunnuste keskmised)

Kodanikuidentiteedi tase on keskmisest kõrgem muudes piirkondades, keskmisele lähedane Tallinnas ja keskmisest madalam Ida-Virumaal. Ka eestikeelsuse näitaja on kõige kõrgem muudes piirkondades, mõnevõrra madalam (aga siiski üldisest keskmisest kõrgem) Tallinnas ja keskmisest tunduvalt madalam Ida-Virumaal. Osaluse tase on keskmisest kõrgem Tallinnas, keskmisest veidi madalam muudes piirkondades ja veel madalam Ida-Virumaal. Ida-Virumaa lõimumisnäitajad on seega madalaimad kõigi kolme dimensiooni järgi.

Tabel 2. Lõimklasterite protsentuaalne jaotus piirkondade kaupa

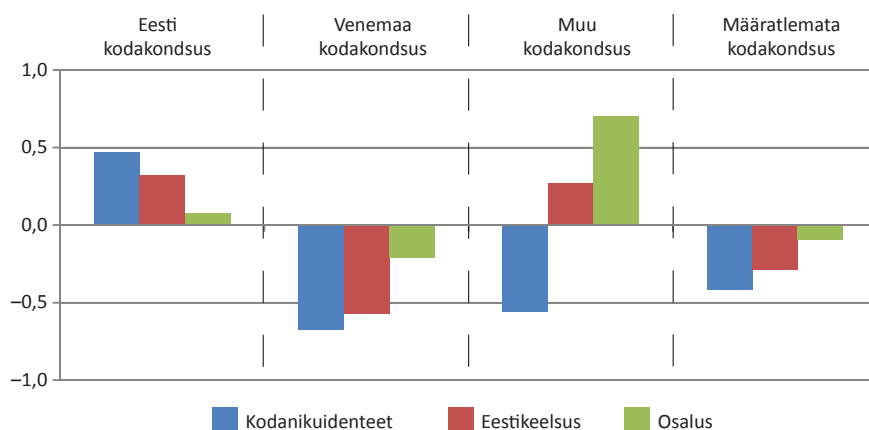
	Tallinn	Ida-Virumaa	Teised piirkonnad	Kokku
	%	%	%	%
A-klaster: mitmekülgsest lõimunud	28	10	28	22
B-klaster: kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud	12	26	9	15
C-klaster: keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud	25	8	17	18
D-klaster: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunud	15	11	31	18
E-klaster: vähelõimunud	20	45	15	26
Kokku	100	100	100	100

Tallinna venekeelse elanikkonna seas on arvukamalt esindatud A- ja C-klaster, Ida-Virumaal B- ja E-klaster ning muudes piirkondades A- ja D-klaster. Samas on A-klaster Ida-Virumaal, B-klaster Tallinnas ja muudes piirkondades ning C- ja D-klaster Ida-Virumaal esindatud suhteliselt väikesearvuliselt.

2.2.5. Lõimumise erisused kodakondsuse kaupa

Keskmisest kõrgem kodanikuidentiteet on iseloomulik Eesti kodanikest venekeelsetele elanikele, ülejäänud kodakondsusrühmade puhul on see mõõde keskmisest madalam (osaliselt mõjutab seda erinevust ka asjaolu, et Eesti kodakondsuse omamine kuulus kodanikuidentiteedi indeksi koosseisu).

Joonis 8. Lõimumise dimensioonide väärtused kodakondsuse kaupa (standardiseeritud tunnuste keskmised)

Eestikeelsus on kõrgem Eesti ja muude riikide kodanikel, madalam aga Venemaa kodanikel ja määratlemata kodakondsusega elanikel. Osaluse mõõde on oluliselt kõrgem muude riikide kodanikel, ülejäänud rühmadel jääb see mõõde keskmisele lähedaseks (kõige madalam Venemaa kodanikel). Eesti kodanikest venekeelsete elanike seas moodustavad 60% kõrgema kodanikuidentiteedi ja eestikeelsusega A- ja D-klastrite esindajad (teistes kodakondsusrühmades jääb nende klastrite osakaal kokku 20% lähedale). Samas on tähelepanuväärne, et Eesti kodanike seas on arvukalt ka madalama eestikeelsusega B-klastrisse, madalama kodanikuidentiteediga C-klastrisse ning koguni vähelõimunud ehk E-klastrisse kuulujaid (vt tabel 3).

Tabel 3. Erinevate kodakondsusrühmade klastrikoosseis

Kodakondsus	Eesti	Venemaa	Muu riigi	Määratlemata	Kokku
	%	%	%	%	%
A-klastr: mitmekülgsest lõimunud	34	9	8	10	22
B-klastr: kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud	16	12	0	19	15
C-klastr: keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud	14	16	61	21	18
D-klastr: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunud	26	8	8	11	18
E-klastr: vähelõimunud	10	55	23	39	26
Kokku	100	100	100	100	100

Eestis elavatest Venemaa kodanikest enam kui pool kuulub vähelõimunud ehk E-klastrisse, ent nende seas on ka kõrgema eestikeelsusega (A-, C- ja D-klastr), kõrgema (Eesti) kodanikuidentiteediga (A-, B- ja D-klastr) ja suurema Eesti elus osalusega (A-, B- ja C-klastr) inimesi. Seega võib oletada, et osa neist on selle kodakondsuse võtnud praktilistel põhjustel, mistõttu tuleks ka Eestis elavaid Venemaa kodanikke käsitleda ühe lõimumise sihtrühmana.

Erinevalt Venemaa kodanikest kuulub üle 60% muude riikide kodanikest C-klastrisse, koos A- ja D-klastrisse kuulujatega on muude riikide kodanike seas 77% kõrgema eestikeelsusega elanikke. Seega pole siin eesti keele oskus takistuseks Eesti kodakondsuse saamisel, tegemist on pigem madala kodanikuidentiteedi või muude põhjustega (reisimine päritoluriiki, töötamine välisriigis vms).

Ka määratlemata kodakondsusega Eesti venekeelsete elanike seas on mitmesuguse lõimumispotentsiaaliga inimesi. Ehkki madala eestikeelsusega on neist ligi 60% (E- ja B-klastr), on B-klastrisse kuulujad keskmisest rohkem lõimunud kodanikuidentiteedi ja osaluse mõõtmis. Kõrgema eestikeelsusega klastritesse (A, C ja D) kuulub määratlemata kodakondsusega elanikest 42%. Nende puhul on üheks küsimuseks, miks

nad ei ole võtnud Eesti kodakondsust (kas tegemist on motivatsioonipuuduse, praktiliste põhjuste või enda eestikeelsuse ülehindamisega). Teisalt tuleb määratlemata kodanike paremaks lõimumiseks lähtuda nende klastrikuuluvuse analüüsist: lisaks keeleõppe tõhustamisele on vaja ka kodanikuidentiteedi kasvatust ja ühiskondlikus elus osalemisele kaasamist.

Klastritepõhine analüüs näitab, et **kodakondsuse** tunnuse alusel ei saa lõimumismeetmeid diferentseerida, ükski kodakondsusrühm ei ole tervikuna liiga palju ega liiga vähe lõimunud, vaid koosneb väga erinevate lõimumisprobleemidega inimestest.

2.2.6. Venekeelsete elanike kontaktid eestlastega

Igapäevase suhtlemise näitajad seostuvad lõimumise mõõtmatega tugevamalt kui püsikontakte iseloomustav tunnus. Lõimumise dimensioonidest seostub suhtlemise näitajatega tugevamalt eestikeelsuse mõõde. Eestikeelsuse seosele igapäevase suhtlemisega on palju osutatud, ent teatav positiivne mõju on suhtlemisel (eriti mitmetes eri sfääris suhtlemisel) ka kodanikuidentiteedile ja osalusele.

Ka venekeelsete elanike lõimklasterid eristavad paremini igapäevase suhtlemise näitajad (vt joonis 9) ja vähemal määral püsivamad suhtevõrgustikud. Kui A- ja E-klaster vastanduvad teineteisele kõigi kolme suhtlemise näitaja poolest (mitmekülgsest lõimunutel on need kõige positiivsemalt, vähelõimunutel aga kõige negatiivsemalt väljendunud), siis B- ja D-klastri erinevus on just igapäevase suhtlemise intensiivsus: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmel lõimunud (klaster D) suhtlevad eestlastega sagedamini ja mitmekesisemalt kui kodaniku- ja osaluse mõõtmel lõimunud (klaster B). Samas eristab D-klastrit A-klastrit (nende mõlema klastri esindajad elavad piirkondades, kus igapäevane suhtlemine eestlastega on tõenäoline) just väiksem suhtevõrgustike arv. Sama saab vastupidises võtmes öelda B- ja E-klastri erinevuse kohta (mõlema esindajaid elab arvukamalt Ida-Virumaal, kus igapäevane suhtlemine eestlastega on vähem võimalik): vähelõimunutel on väiksem suhtevõrgustike arv kui kodaniku- ja osaluse mõõtmel lõimunutel. Seega võib just püsisuhtevõrgustike mitmekesisus, mis jääb esmapilgul igapäevase suhtlemise näitajate varju, osutada lõimumise seisukohalt oluliseks muutujaks.

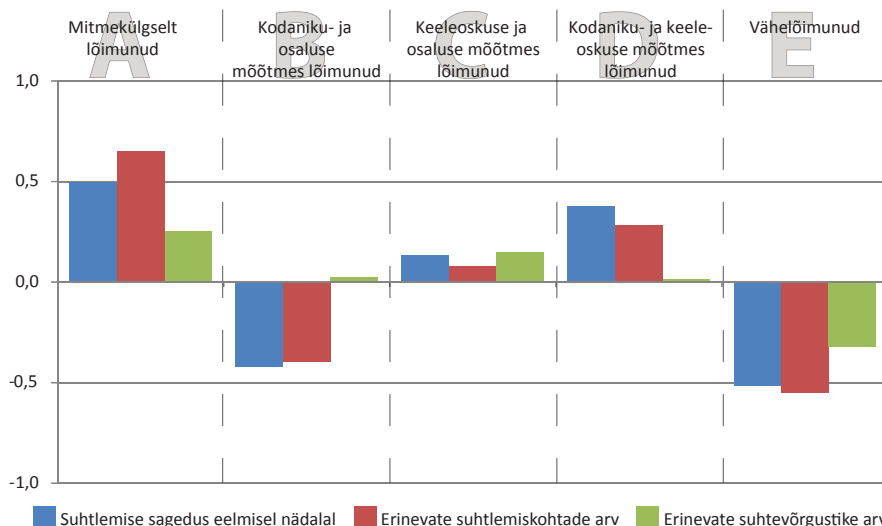
Tabel 4. Venekeelsete elanike ja eestlaste kontakte iseloomustavate näitajate seosed lõimumise mõõtmatega (korrelatsioonikordajad)

Lõimumise dimensioonid	Suhtlemise sagedus eestlastega küsitlusele eelnenud nädalal	Eestlastega suhtlemise kohtade arv küsitlusele eelnenud nädalal	Püsisuhtevõrgustike arv eestlastega
Kodanikuidentiteet	0,21	0,27	0,09
Eestikeelsus	0,45	0,43	0,28
Osalus	0,15	0,22	0,12

C-klastri esindajate (keeleoskuse ja osaluse mõõtmel lõimunute) suhtlemisnäitajad on üldisele keskmisele lähedased, mitmekülgsest lõimunutest (A-klaster) erinevad nad just igapäevase suhtlemise väiksema ulatuse poolest.

Kolmveerandil A-klastri esindajatel on püsikontakte eestlastega (55%-l on eestlasi töö- või õpingukaaslaste seas, 47%-l on eestlastest sõpru või häid tuttavaid, 36%-l on eestlasi pereliikmete või sugulaste hulgas), samas veerandil siiski püsikontakte ei ole (seega võib olla edukalt lõimunud ka eestlastega püsikontakte omamata). Igapäevaselt suhtlevad mitmekülgsest lõimunud venekeelsed elanikud sageli eestlastega (79% omab mitmeid, sh 66% üle kuue suhtlemiskontakti nädalas), suhtlemissfäärid on väga mitmekesised (70% suhtleb iga nädal avalikes kohtades, 64% tööl või õppeasutuses, 60% kodu ümbruses, 46% sõprade-tuttavatega, 35% vaba aja tegevuste käigus jne).

Joonis 9. Venekeelsete elanike ja eestlaste suhtlemise standardiseeritud näitajate keskmised väärtused lõimklastrite kaupa

Enamikul B-klastris esindajatel (87%) on vähemalt üks püsikontakte eestlastega, enamasti on 1–2 püsikontakti. Sagedamini on nendeks eestlastest sõbrad või head tuttavad (57%) ja töö- või õpingukaaslased (44%). 60% kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunutest suhtleb igapäevaselt eestlastega harva (sh 32%-l ei olnud nädalas ühtki kontakti). Arvukamalt suheldakse eestlastega tööl või koolis (33%), vähemal määral muudes kohtades.

Enamikul (81%) C-klastris esindajatel on püsikontakte eestlastega, kolmandikul on kolm või enam püsisuhtlevõrgustikku (levinumad on kontaktid töö- või õpingukaaslastega – 55%, eestlastest sõpru või häid tuttavaid on 41%-l, pere ja sugulaste seas on eestlasi 38%-l). Igapäevaselt suhtleb sagedamini eestlastega 62% keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunutest (49%-l on isegi üle kuue suhtlemiskontakti

Tabel 5. Eestlastega igapäevaseid ja püsikontakte omavate venekeelsete elanike osakaal lõimklastrite kaupa

Protsent klastrirühma koosseisust	Mitmekülselt lõimunud (A)	Kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud (B)	Keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud (C)	Kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunud (D)	Vähelõimunud (E)
Ei ole igapäevakontakte	3	32	12	10	40
Kolm ja enam igapäevakontakti	79	40	62	73	40
Ei ole püsikontakte	26	13	19	33	29
Kolm ja enam püsisuhtlevõrgustikku	41	28	34	27	14

nädalas). Suhtlemissfääridest paistab silma tööl või koolis toimuv suhtlemine eestlastega (50%), teiste klastritega võrreldes suheldi nädala jooksul arvukamalt eestlastega ka vaba aja tegevuste käigus (33%) ja ametnikega asutustes (27%). Avalikes kohtades ja kodu ümbruses toimuva eestlastega suhtlemise poolest ollakse üldisest keskmisest veidi madalamal tasemel (39%).

2/3 D-klastris esindajatel on püsikontakte eestlastega (49%-l on eestlasi naabrite seas, 44%-l töö- või õpingukaaslaste seas, 43%-l on eestlastest sõpru või häid tuttavaid, 33%-l on eestlasi pereliikmete või sugulaste seas), samas tervelt kolmandik neist ei osale püsisuhtlevõrgustikes eestlastega (ka selles väljendub D-klastris passiivsus osaluse mõõtmis: elades eestlastega samades asumites, ei omata siiski nendega püsisuhteid). Igapäevaselt suhtleb kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunutest sageli eestlastega 73%

(sh 63%-l on üle kuue suhtlemiskontakti nädalas), suhtlemissfäärid on väga mitmekesised (58% suhtleb iga nädal eestlastega avalikes kohtades, 46% tööl või õppeasutuses, 62% kodu ümbruses, 46% sõprade-tuttavatega, 21% eestlasest pereliikme või sugulasega).

71% E-klastri esindajatel on vähemalt ühe püsikontakti eestlastega (enamasti on siiski vaid 1–2 kontakti). Sagedamini on neil eestlasi naabrite hulgas (45%), 35%-l on eestlastest sõpru-tuttavaid. 60% vähelõimunudest suhtleb igapäevaselt eestlastega harva (sh 40% ei omanud nädalas ühtki suhtlemiskontakti). Sagedamini suheldakse eestlastega kodu ümbruses (32%), vähemal määral muudes kohtades. Ligi 20% vähelõimunudel ei ole peaaegu üldse kontakte eestlastega (puuduvad nii püsi- kui ka igapäevakontaktid).

2.2.7. Informeeritus ja meedia

Informeeritust mõõdeti EIM 2011 küsimustikus nelja enesehinnanguna oma kodukohas, Eestis, Euroopa Liidus ja Venemaal toimuva kohta. Informeerituse tunnused seostuvad kõige tugevamini osaluse dimensiooniga (vt tabel 6), mis on ka mõistetav, sest osaluse indeksi koosseisu läksid selle moodustamisel niisugused tunnused nagu poliitikahuvi, enese poliitikas pädevana tundmine ja usaldus institutsioonide vastu.

Kõigi kolme lõimumise mõõtmega seostub tugevaimalt informeeritus Eestis toimuva kohta, teadlikkus oma kodukohas toimuvast seostub kodanikuidentiteedi ja osalusega, ent ei seostu eestikeelsusega (võib põhineda ka venekeelsel informatsioonil). Informeeritus Venemaal toimuvast seostub aga ainult osalusega (näiteks poliitikahuvi mõttes).

Tabel 6. Informeerituse tunnuste seos lõimumise dimensioonidega (korrelatsioonid)

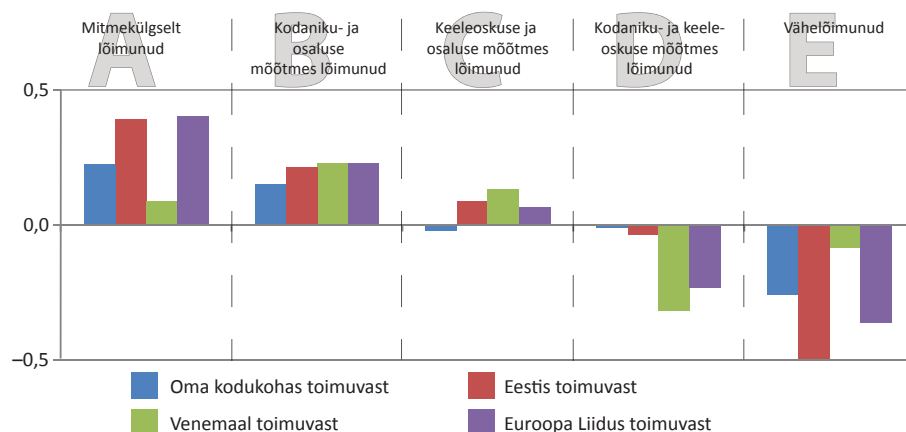
Informeeritus	Lõimumise dimensioonid		
	Kodanikuidentiteet	Eestikeelsus	Osalus
Oma kodukohas toimuvast	0,14	-	0,16
Eestis toimuvast	0,21	0,18	0,26
Euroopa Liidus toimuvast	0,14	0,13	0,30
Venemaal toimuvast	-	-	0,19

Informeeritust lõimklastrite kaupa vaadates märkame jällegi seost osaluse dimensiooniga, vähem on informeeritud nendesse klastritesse kuulujad, keda iseloomustab madalam osaluse tase (vt joonis 10): kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmes lõimunud (D-klastri) ja vähelõimunud (E-klastri).

Paremini diferentseerib klastreid hinnang oma informeeritusele Euroopa Liidus ja Eestis toimuvast, vähem oma kodukohas ja Venemaal toimuvast. Mitmekülgset lõimunud (A-klastri) ja vähelõimunud (E-klastri) osutuvad ka informeerituse osas vastanditeks: esimesesse kuulujad on kõige rohkem, teisesse kuulujad aga kõige vähem informeeritud Eestis, Euroopa Liidus ja oma kodukohas toimuvast. Kui kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmes lõimunud (D) iseloomustab eeskätt keskmisest madalam informeeritus Euroopa Liidus ja Venemaal toimuvast, siis kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunud (B) on need näitajad keskmisest kõrgemad. B-klastri puhul lisandub siia veel keskmisest kõrgem informeeritus oma kodukohas ja Eestis toimuvast, mis teeb sellest kõige ühtlasemalt ja keskmiselt mõnevõrra paremini informeeritud klastri. C-klastri (keeleoskuse ja osaluse mõõtmes lõimunud) on informeerituse poolest keskmisele lähedasel tasemel, veidi tõusevad esile teadmised Venemaal toimuva kohta.

Kuna me ei tea, mis täpsemalt on igal konkreetsel juhul informeerituse ja osaluse dimensiooni seose taga (kas vähene huvi ja poliitiline võõrandumine põhjustab ka madalat informeeritust või suurendab vähene

Joonis 10. Keskmine informeeritus lõimklastrite kaupa (standardiseeritud tunnuste keskmised)

informeerituse tase omakorda võõrandumist), siis rääkides teabekanalite võimalikust mõjust lõimumisele, on igal juhul oluline muuta informatsioon vähem lõimunud inimestele senisest paremini kättesaadavaks (siis ei ole vähemalt teabepuudus enam osalustaseme tõusu takistaja).

Informeerituse eri tunnuste omavaheliste seoste suurema korrelatsiooni tee kulgeb järgmiselt (vt tabel 7): oma kodukoht – Eesti – Euroopa Liit – Venemaa, seose tugevus on nende vahel ühesugune ($r = 0,55$). Teistsuguste paaride vahel (näiteks kodukoht–EL või Eesti–Venemaa) on korrelatsioonid väiksemad. Ehk, kellel on rohkem teavet Eesti kohta, sellel on seda tõenäolisemalt rohkem ka oma kodukoha ja EL-i kohta, või kellel on rohkem teavet EL-i kohta, sellel on seda tõenäolisemalt rohkem ka Eesti ja Venemaa kohta.

Veel saab sellest seoste teest järeldada, et venekeelsete elanike infoväli jaguneb (enesehinnangulise teabemäära alusel) kaheks: sisemine teabeväli (oma kodukoht – Eesti) ja väline teabeväli (EL – Venemaa) ning sisemise ja välise teabevälja seos läheb läbi Eesti – ELi vahelise seose.

Tabel 7. Informeerituse tunnuste seos klastrigruppide kaupa (korrelatsioonikordaja)

Informeerituste seos	Kodukoht – Eesti	Eesti – Euroopa Liit	Euroopa Liit – Venemaa
Kõik küsitlused	0,54	0,55	0,55
A-klastr: mitmekülselt lõimunud	0,28	0,29	0,43
B-klastr: kodaniku- ja osaluse mõõtmises lõimunud	0,49	0,52	0,59
C-klastr: keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunud	0,32	0,42	0,44
D-klastr: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises lõimunud	0,66	0,63	0,53
E-klastr: vähelõimunud	0,62	0,56	0,65

Klastrite kaupa vaadatuna vastanduvad ühelt poolt A- ja C-klastr (keda ühendab kõrgem osaluse tase) madalamate seosekordajatega ning teiselt poolt D- ja E-klastr (keda ühendab madalam osaluse tase) kõrgemate seosekordajatega. Sellest võib järeldada, et madalamate seostega väljenduv informeerituse mitmekesisus (kellelgi on rohkem teavet ühes valdkonnas, teisel jälle teises valdkonnas) suurendab kokkuvõttes osaluse määra ühiskondlikus elus (sest osalust, nagu nägime tabelist 6, võisid soodustada mitmed informeeritused). D- ja E-klastr puhul on aga tegemist pigem informatsioonilise kihistumisega (kõrged korrelatsioonid viitavad sellele, et omavahel eristuvad üldiselt rohkem informeeritud ja üldiselt vähem informeeritud inimesed) ning seega on ka vähem neid, kelle puhul saaks informeeritus soodustada suuremat osalust.

2.2.8. Teabekanalid ja lõimumine

Teabekanalite tähtsustamise ja nende kasutamise mitmekesisuse koondnäitajatenä moodustasime viis loendusindeksit: eesti kanalid (mitut eestikeelset kanalit peab tähtsaks), Eesti vene kanalid (mitut Eesti venekeelset kanalit peab tähtsaks), Venemaa kanalid (mitut Venemaa kanalit peab tähtsaks), globaalsed kanalid (mitut globaalset kanalit – uudisteportaalid ja välismaa ajalehed – peab tähtsaks) ja suhtluskanalid (mitut järgmistest – sotsiaalmeedia, suhtlemine töö-koolis, suhtlemine tuttavate-sõprade-sugulastega – peab tähtsaks).

Tabelis 8 on esitatud moodustatud indeksite jaotused protsentides. Näeme, et 39% venekeelsetest elanikest ei pea tähtsaks teabeallikaks ühtki eestikeelset kanalit, 27%-le on tähtsad 1–2, 25%-le aga 4–5 eestikeelset kanalit. Enam kui 80% venekeelsetest elanikest peab tähtsaks vähemalt kahte Eesti venekeelset ja Venemaa teabekanalit, 36% jaoks on tähtsad 5–6 Eesti venekeelset ja 4–5 Venemaa teabekanalit. Pooled küsitletud venekeelsetest elanikest ei pea tähtsaks ühtki globaalset teabekanalit, 41% jaoks on tähtis üks globaalne kanali liik (kas uudistekanalid või välismaa ajalehed). Enam kui 90% küsitletutest saab olulist teavet ka suhtluskanalite kaudu (sh sotsiaalmeedia), veerandi jaoks on tähtsad kõik kolm suhtluskanalit.

Tabel 8. Vastaja poolt tähtsustatavate teabekanalite hulk eri kanaliterühmades

Kanalite arv	Eestikeelsed kanalid (%)	Eesti venekeelsed kanalid (%)	Venemaa kanalid (%)	Globaalsed kanalid (%)	Suhtluskanalid (%)
0	39	6	7	50	8
1	17	9	9	41	17
2	10	15	19	9	49
3	9	17	29	X	26
4	11	17	24	X	X
5	14	22	12	X	X
6	X	14	X	X	X
Kokku	100	100	100	100	100

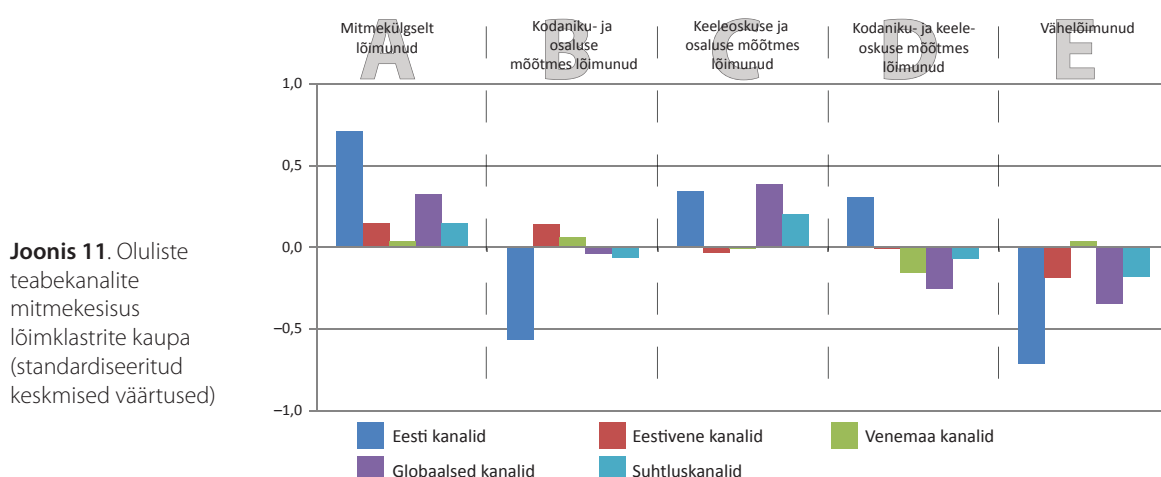
Lõimumise dimensioonidega seostub kõige tugevamalt eestikeelsete kanalite kasutamise mitmekesisus (mida rohkem eestikeelseid teabekanaleid peetakse enda jaoks oluliseks, seda kõrgemad on lõimumise näitajad) (vt tabel 9). Eestikeelsusega on siin korrelatsioon kõrgem seetõttu, et eestikeelse meedia olulisus infoallikana kuulus selle indeksi koosseisu (vt osa 2.2.1.). Samas seostub eestikeelsuse mõõde teataval määral ka teiste kanalirühmade (globaalsed ja suhtlemiskanalid) mitmekesisema kasutamisega, mis näitab, et eestikeelne informatsioon on teatava venekeelsete elanike rühma jaoks laiemas teabevälja osas.

Globaalsete teabekanalite arvukam kasutamine seostub kõige tugevamalt osaluse mõõtmega (meenutame, et osalus oli seotud ka suurema informeeritusega maailmas toimuvast). Esile võib tõsta ka Eesti venekeelsete kanalite arvukama kasutamise seost kodanikuidentiteedi mõõtmega, mis viitab võimalusele kasutada neid kanaleid identiteedi kujundamisel senisest efektiivsemalt.

Tabel 9. Oluliste teabekanalite mitmekesisuse seosed lõimumise mõõtmega (korrelatsioonikordajad)

	Eestikeelsed kanalid	Eesti venekeelsed kanalid	Venemaa kanalid	Globaalsed kanalid	Suhtluskanalid
Kodanikuidentiteet	0,31	0,15	0,01	0,08	0,07
Eestikeelsus	0,63	0,11	0,07	0,19	0,12
Osalus	0,25	0,08	0,09	0,35	0,05

Joonisel 11 näeme indeksite standardiseeritud keskmiste väärtuste võrdlust lõimklastrite kaupa. A-klastrit (mitmekülgsest lõimunud) iseloomustab jälgitavate eestikeelsete teabekanalite tunduvalt suurem mitmekesisus, B- ja E-klastrit (väheste eesti keele oskusega klastrid ehk kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud ja vähelõimunud) aga tunduvalt väiksem mitmekesisus (ei jälgi üldse või jälgivad mõned üksikut kanalit). Keskmisest kõrgem on nende kanalite jälgimise mitmekesisus ka C- ja D-klastris (keeleoskuse ja osaluse mõõtmis ning kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunute) puhul. Teine oluline erinevus on seotud globaalsete kanalite jälgimisega: mitmekesisus on siin suurem A- ja C-klastris (osaluse mõõde kõrgem) ning väiksem D- ja E-klastris (osaluse mõõde madalam). Väiksematest erinevustest paistavad silma A- ja B-klastris suurema Eesti vene kanalite, A- ja C-klastris suurema ning E-klastris väiksema suhtlemiskanalite ning D-klastris väiksema globaalsete kanalite mitmekesisusega.

Eestikeelsed kanalid ei ole kõigile venekeelsetele elanikele halva keeleoskuse tõttu kättesaadavad, globaalseid ja Venemaa kanaleid ei saa Eestist mõjutada. Seega on kolm teabekanalite rühma, mille mitmekesisema jälgitavuse kaudu võiks olla võimalik lõimumisele kaasa aidata: eestikeelne meedia (eesti keelt valdavatele inimestele), Eesti venekeelne meedia (sh uudisteportaalid) ja sotsiaalmeedia. Eestikeelse meedia atraktiivsemaks muutmine (vene elanikkonda puudutavate teemade rohkema käsitlemise kaudu), uute venekeelsete kanalite avamine või juba olemasolevate sisu muutmine ja sotsiaalmeedia sihipärasem kasutamine võiksid kuuluda edasiste lõimumismeetmete hulka.

2.2.9. Osalemine kodanikeühendustes

Võimalikke takistavaid tegureid osalemisel koos eestlastega kodanikuühendustes ja seltsides oli küsimustikus märkimiseks esitatud kuus (sh ka vastus „miski ei takista” – vt tabel 10). Edasise analüüsi tarvis tegime takistavate tegurite tunnuste faktoranalüüsi, mis andis kolm faktorit (kirjeldavad ära 70% alg-tunnuste varieeruvusest).

Esimene faktor „eesti keele oskuse või huvi puudus” on kahepoolne: positiivses suunas väljendab ta takistava tegurina rohkem ebapiisavat eesti keele oskust ja sellega seoses pigem omakeelse keskkonna eelistamist ning tähendab vähem huvipuudust kui takistust. Negatiivses suunas aga tähendab see faktor just huvipuuduse arvukamat esiletõuget eestlastega koos toimimise takistusena ja väheste keeleoskuse väiksemat osatähtsust takistuste hulgas. Teine faktor „venekeelse info nappus” rõhutab venekeelse teabe puudumist seltsides ja ühendustes osalemise kohta ja seetõttu ei tunta end neisse ühendustesse tere-

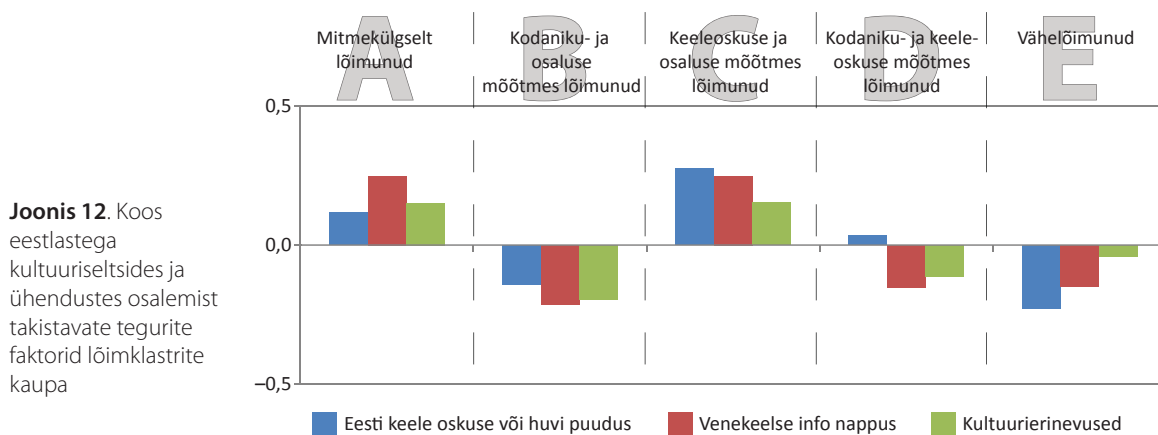
Tabel 10. Koos eestlastega ühendustes ja seltsides osalemist takistavate tegurite faktoranalüüsi tulemused

Faktor	Eesti keele oskuse või huvi puudus	Venekeelse info nappus	Kultuurierinevused
Miski ei takista, puudub lihtsalt huvi ühendustes osalemise vastu	-0,77	-0,34	–
Häbenetakse ebapiisavat keeleoskust	0,77	–	–
Puudub venekeelne informatsioon ühendustes ja seltsides osalemise võimalustest	–	0,80	–
Ei tunta end koduselt, teretulnuna	–	0,68	0,45
Kultuurilised erinevused on liiga suured, välditakse teise kultuuri inimestega segunemist	–	–	0,82
Eelistatakse olla omakeelses keskkonnas	0,66	–	0,41

tulnuna. Kolmas faktor „kultuurierinevused” toob esile liiga suured kultuurierinevused ühenduste ja seltside erikeelsete osalejate seas, mistõttu ei tunta end seal koduselt ja eelistatakse pigem omakeelset seltskonda.

Kodanikuidentiteedi dimensiooniga need kolm faktorit ei seostu, küll aga on esimesel kahel faktoril seos eestikeelsuse mõõtmega (korrelatsioonikordajad vastavalt 0,17** ja 0,19**) ning kõigil kolmel faktoril osaluse mõõtmega (vastavalt 0,14*; 0,16** ja 0,15**). Positiivsed korrelatsioonid lõimdimensioonide ja ühendustes osalemise takistuste märkimise vahel näitavad tendentsi, et keeleprobleemidega seotud kahe esimese faktori põhjusi toovad sagedamini esile pigem eesti keelt paremini valdavad ja kasutavad venekeelsed elanikud (ning esimese faktori negatiivne pool – huvipuuduse rõhutamine – on rohkem iseloomulik eesti keelt vähem valdavatele inimestele); ja et kõigi kolme osalemist takistava faktori rõhutamine on iseloomulik just suurema tegeliku osalusega elanikele. Järgmisel joonisel näeme faktortunnuste keskmisi väärtusi lõimklastrite kaupa.

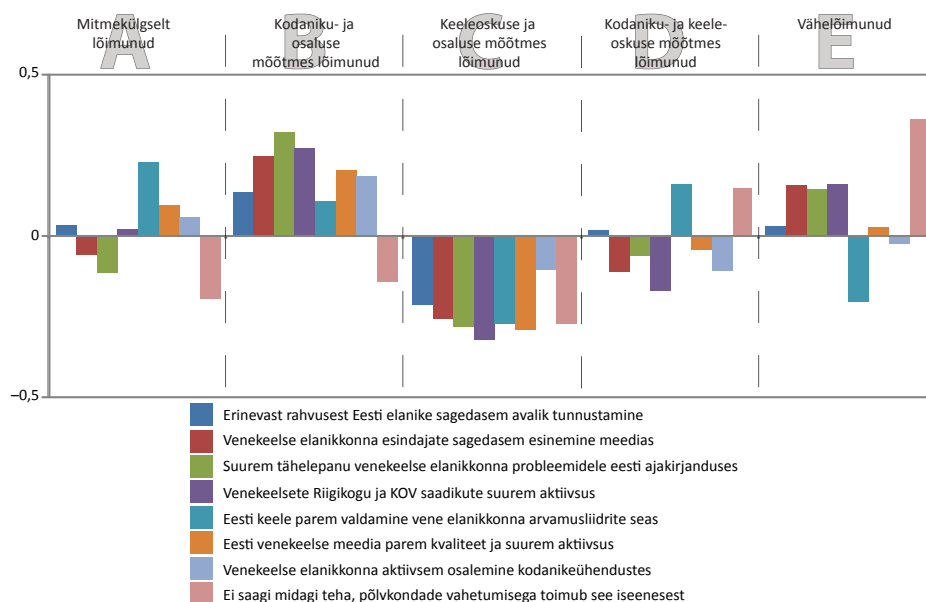
A- ja C-klastri (mitmekülgselt lõimunud ning keeleoskuse ja osaluse dimensioonis lõimunud) tõstavad takistusena esile pigem eesti keele oskuse puuduse, B- ja E-klastri (kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud ning vähelõimunud) aga huvipuuduse. Ka venekeelse info nappuse suurem rõhutamine takistava põhjusena on iseloomulik A- ja C-klastri, vähem nimetavad seda ülejäänud kolm klastrit. Kultuuri-

erinevusi peavad kõige vähem osalemise takistuseks B-klastri esindajad, mõnevõrra väiksem on selle faktori keskmine ka D-klastri (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmis lõimunud), suhteliselt rohkem aga märgivad kultuurierinevusi põhjusena A- ja C-klastrisse kuulujad.

Küsimusele, mis võiks soodustada venekeelse elanikkonna senisest aktiivsemat osalemist Eesti ühiskondlikus elus, oli EIM 2011 küsimustikus hindamiseks antud seitse varianti ja kaheksandana lisatud võimalus vastata, et midagi pole võimalik teha. Ehkki pakutud sisulisi meetmeid pidas vajalikuks üle 80% küsitletud venekeelsetest elanikest, saame siiski väikest varieeruvust põhiliselt „väga vajaliku” ja „pigem vajaliku” vahel arvesse võttes standardiseeritud tunnuste abil välja tuua klasteritevahelised erinevused (vt joonis 13).

Joonis 13. Venekeelse elanikkonna senisest aktiivsemat osalemist Eesti ühiskondlikus elus soodustavate tegurite vajalikuks pidamine lõimklastrite kaupa (standardiseeritud tunnuste keskmised)

Vastanditeks osutuvad siin B- (kodaniku- ja osaluse mõõtmises lõimunud) ja C- (keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunud) klaster, esimesse kuulujad peavad kõiki sisulisi meetmeid keskmisest vajalikumaks, teised aga keskmisest vähem vajalikuks. A- ja D-klaster (mitmekülselt lõimunud ja kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises lõimunud) paistavad silma eesti keele valdamise suurema rõhutamisega venekeelse elanikkonna arvamusiidrite seas, E-klasteri esindajad (vähelõimunud) peavad seda vähem vajalikuks. E-klasteris peetakse veidi enam vajalikuks eestikeelse meedia ja esinduskogude võimaluste kasutamist venekeelse elanikkonna probleemide lahendamiseks, samas leiavad nad ka kõige sagedamini, et teha polegi midagi vaja, aja jooksul suureneb venekeelse elanikkonna osalus ühiskonna elus iseenesest.

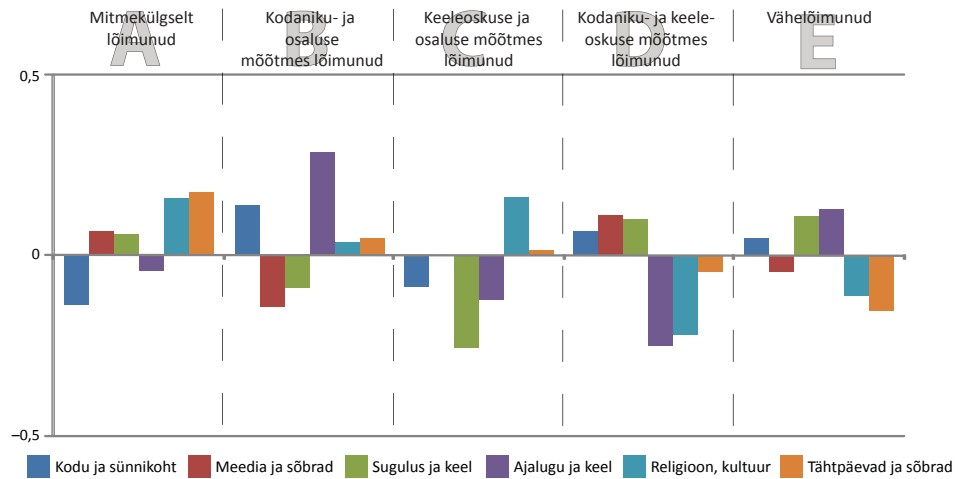
2.2.10. Rahvuslik eneseteadvus ja tähtpäevade tähistamine

Küsimustikus esitatud kolmeteistkümnest inimest oma rahvusega siduvast tegurist oli vastajail võimalik valida kuni viis olulisimat. Valisime neist üksteist sagedamini valitud varianti (välja jäid harva märgitud rahvuskultuuri seltsides osalemine ja erakondade toetamine).

Edasise analüüsi jaoks tegime faktoranalüüsi, mis andis kuus faktorit (kirjeldades 65% kogu varieeruvusest). Faktortunnuste keskmised väärtused klasterite kaupa on näha joonisel 14. A-klasteri (mitmekülselt lõimunute) esindajaid seob oma rahvusega keskmisest mõnevõrra rohkem kultuuri-religiooni ja tähtpäevade-sõprade faktor. B-klasterile (kodaniku- ja osaluse mõõtmises lõimunutele) on iseloomulik ajaloo ja emakeele ning ka kodu ja sünnikoha tähtsustamine (vähem tähtsad on meedia ja sõbrad). C-klasteri (keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunute) jaoks on oluline side religiooni ja kultuuri kaudu, vähem oluline aga suguluse-keele (ja ka ajaloo-keele) faktor. D-klasterile (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises lõimunutele)

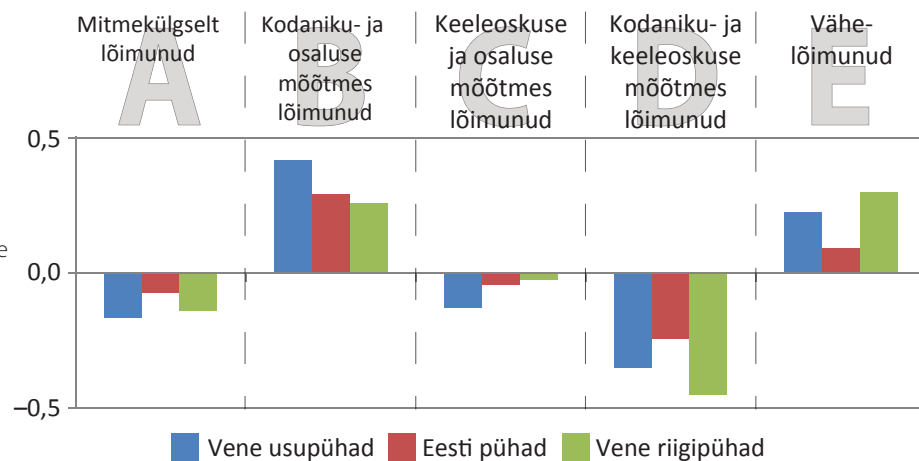
on veidi tähtsamad meedia ja sõprade ning suguluse-keele faktor, vähem tähtsad aga ajalugu-keel ja religioon-kultuur. E-klast (vähelõimunud) peab keskmisest veidi olulisemaks suguluse-keele ja ajaloo-keele faktorit, vähem tähtsaks tähtpäevade-sõprade (aga ka religiooni-kultuuri) faktorit.

Joonis 14. Oma rahvusega siduvad faktorid lõimklastrite kaupa (faktortunnuste keskmised)

Küsimuses pühade tähistamise kohta saab küsitluses esitatud pühad jagada kolme rühma: vene usupühad, eesti pühad (Eesti Vabariigi aastapäev, võidupüha ja jõulud) ning Vene riigipühad (isamaa kaitsjate päev, võidupüha ja Venemaa päev). Valentinipäev ja lastekaitsepäev jäid rahvusvaheliste pühadena neist rühmadest välja. Igas pühaderühmas moodustati loendusindeks, mis näitab, mitut selle rühma püha vastaja alati mäletab ja tähistab. Loendusindeksite standardiseeritud keskmiste väärtuste klastrite kaupa on esitatud joonisel 15.

Joonis 15. Tähistatavate pühade arvukus (loendusindeksite standardiseeritud keskmised)

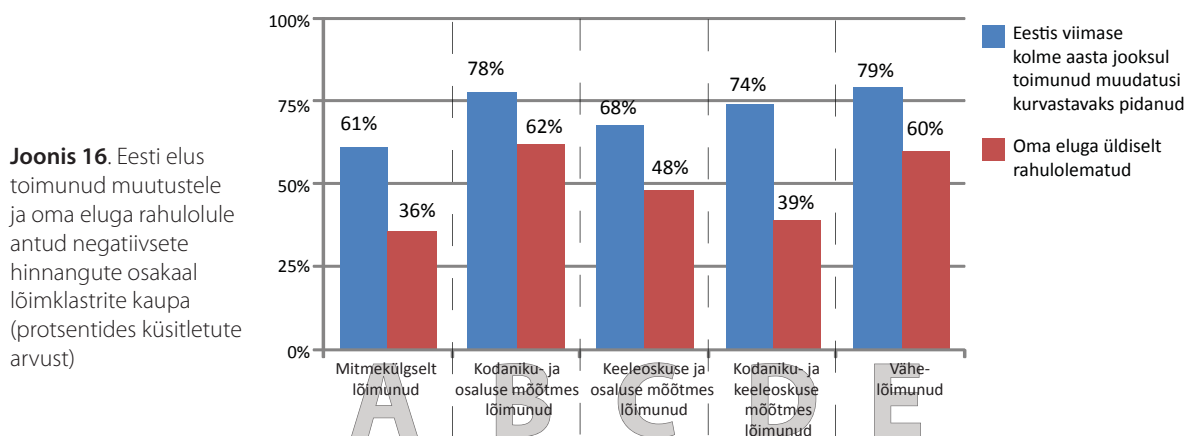

Ühe vastandite paari moodustavad B- ja D-klast (kodaniku- ja osaluse mõõtnes lõimunud tähistavad rohkem ja kodaniku- ja keeleõskuse mõõtnes lõimunud vähem kõiki pühi). Teiseks vastanditepaariks on E- ja A-klast (vähelõimunud tähistavad rohkem ja mitmekülgsest lõimunud vähem Vene riigi ja vene usu pühi). C-klast eristub keskmisest vaid vene usu pühade veidi vähema tähistamisega.

Kokkuvõttes võib öelda, et eestikeelsuse ja osaluse mõõtmises enam lõimunud klastrite (A-mitmekülgsest lõimunud ja C – keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunud) esindajatele on iseloomulik suurem religiooni ja kultuuri tähtsus ning kodu ja sünnikoha faktor on oma rahvusega siduva tegurina vähem oluline. Pühi tähistatakse kõige tasakaalustatumalt (ükski kolmest pühaderühmast ei domineeri teiste üle). Religiooni ja kultuuri faktori suhteliselt väiksem tähtsus seotuse tunnetamises oma rahvusega seostub osaluse mõõtmise madalama tasemega (D- ja E-klastrid). Ajaloo ja keele faktori suhteliselt suurem olulisus seostub aga eestikeelsuse mõõtmise madalama tasemega ja vene pühade arvukama tähistamisega (B- ja E-klastrid).

2.2.11. Muutused ja rahulolu

Eesti elus viimase kolme aasta jooksul toimunud muutusi pidas rõõmustavateks ligi veerand (24%) ja kurvastavateks 72% küsitletud venekeelsetest elanikest. Oma eluga olid rahul pooled (50%) ega olnud rahul 49% küsitletutest. Joonisel 16 näeme Eestis toimunud muutusi kurvastavateks pidavate ja oma eluga rahulolematute venekeelsete elanike protsenti klastrite kaupa. Eestis toimunud muutused tunduvad kõige kurvastavamad ja elu pakub kõige vähem rahulolu eestikeelsuse mõõtmises vähelõimunud klastritesse (B ja E) kuulujatele. Vahepealsel tasemel on muutuste ja rahulolu hindamisel kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises ning keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunud (D- ja C-klastrid), kõige vähem kurvastavateks hindavad muutusi ja kõige vähem rahulolematud oma eluga on mitmekülgsest lõimunud (A-klastrid).

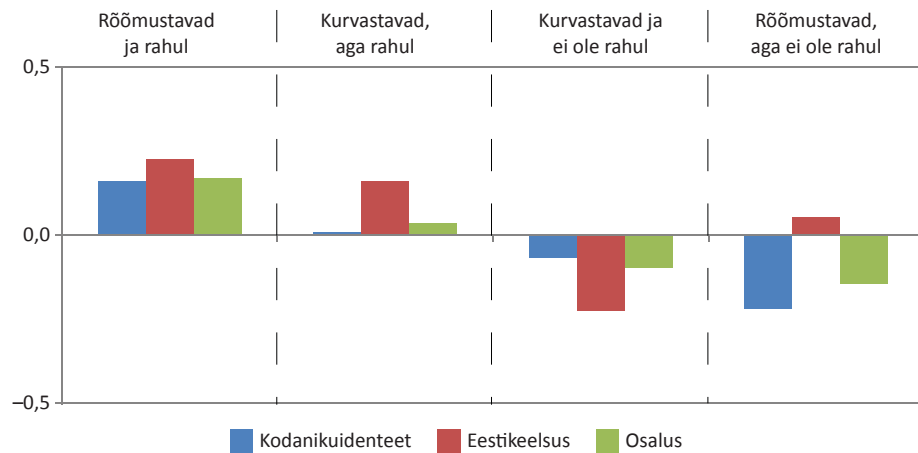

Edasise analüüsi jaoks moodustasime kombinatoorse tunnuse Eestis toimunud muutustele ja oma eluga rahulolule antud hinnangutest. Kõige suurema grupi venekeelsetest elanikest moodustavad need, kelle arvates on toimunud muutused olnud kurvastavad ja kes ei ole oma eluga rahul (44%). 28% on neid, kes hindavad muutusi samuti kurvastavateks, aga on siiski oma eluga rahul. Ligi veerandi (23%) moodustavad need, kelle meelest on muutused olnud rõõmustavad ja kes on oma eluga rahul. Kõige väiksem on nende osakaal (5%), kelle meelest olid muutused rõõmustavad, aga kes ei ole siiski oma eluga rahul.

Järgnevalt vaatame, kuidas muutuvad nende nelja kombinatoorse grupi kaupa lõimumise dimensioonid (vt joonis 17).

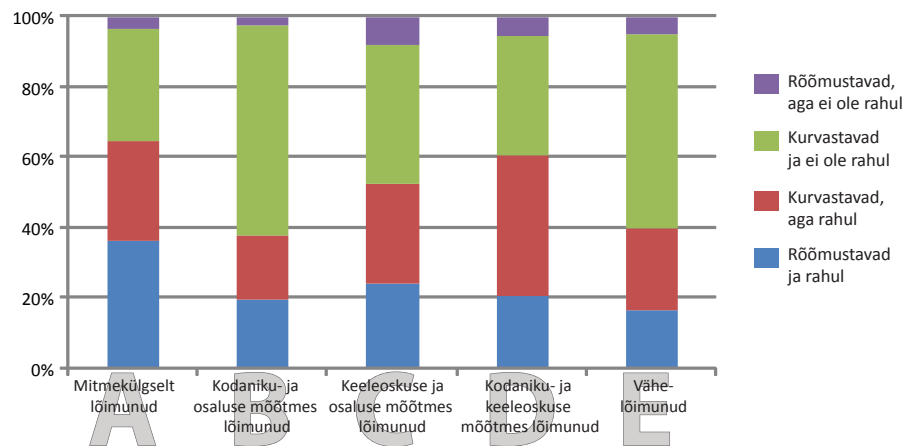
Tendentsina näeme, et lõimumisnäitajad suurenevad nii Eestis toimunud muutuste positiivsema hindamise kui ka isikliku eluga parema rahulolu suunas (olles kõige kõrgemad siis, kui muutusi hinnatakse rõõmustavateks ja ollakse eluga rahul). Kodanikuidentiteedi ja osaluse tase on kõige madalam juhul, kui eluga ei olda rahul kogu Eestis tajutud positiivsete muutuste taustal, eestikeelsuse tase on aga madalaim pessimistliku hinnangu puhul nii üldistele muutustele kui ka oma elule.

Joonis 17. Lõimumise dimensioonid Eesti elus toimunud muutustele ja oma eluga rahulolule antud hinnangute kombinatoorsete rühmade kaupa (standardiseeritud keskmised väärtused)

Saame vaadata ka kombinatoorsete gruppide proportsioone klastrite kaupa (vt joonis 18). „Rõõmustavate muutuste ja oma eluga rahulolu” grupp esineb kõige arvukamalt A-klastris (mitmekülgsest lõimunud), „kurvastavate muutuste aga eluga rahul olijate” grupp on suhteliselt suurem D-klastris (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtnes lõimunud), „kurvastavate muutuste ja oma eluga rahulolematuse” grupp on ootuspäraselt suurim B- ja E-klastris (kodaniku- ja osaluse mõõtnes lõimunud ning vähelõimunud), C-klastris (keeleoskuse ja osaluse mõõtnes lõimunud) aga paistab silma vastuolulise „rõõmustavad, aga ei ole rahul” grupi veidi sagedasema esinemise poolest.

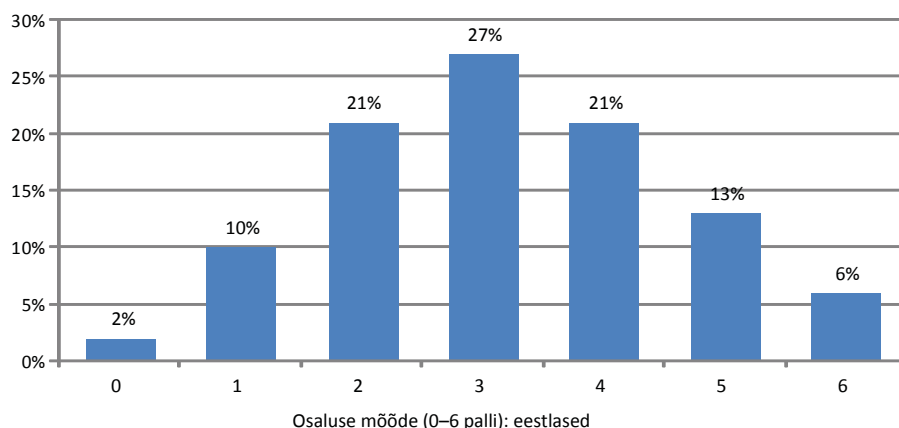
Joonis 18. Eesti elus toimunud muutustele ja oma eluga rahulolule antud hinnangute kombinatoorsed rühmad lõimklastrite kaupa

2.2.12. Võrdlus eestlastega

Eesti venekeelsete elanike lõimumise dimensioonide ja lõimklastrite analüüsil on vajalik taustteabena omada ettekujutust ka eestlaste vastavatest näitajatest. Lõimumise indeksitest saab eestlaste küsitluse andmete (uuring EIM 2011 valim 607 inimest) põhjal täpselt sama eeskirja järgi moodustada ainult **osaluse** indeksi (vt koostistingimuste kirjeldust osas 2.2.1.). Joonisel 19 on näha eestlaste osaluse näitaja protsentjaotus. Võrreldes seda joonisel 3 esitatud venekeelsete elanike osaluse jaotusega, selgub, et eestlaste osalus ühiskondlikus elus on kõrgem (indeksi keskmine eestlastel 3,2 ja venekeelsetel elanikel 2,5 palli).

Joonis 19. Eestlastest vastajate jaotus osaluse indeksi pallide järgi

Eestlaste seas on üle 10% madala (0–1 palli), ligi 50% keskmise (2–3 palli) ja 40% kõrgema (4–6 palli) osaluse tasemega inimesi. Seega on ka eestlaste (nagu ka venekeelsete elanike) seas mitmesuguse osaluse tasemega inimesi. Et sellest mitmekesisusest detailsemat ülevaadet saada, vaatleme kolme piirkonna arvestuses osaluse indeksi keskmisi väärtusi ja indeksi komponentide protsentuaalset jagunemist võrdlevalt nii eestlastel kui ka venekeelsetel elanikel (vt tabel 11 ja joonised 20 ja 21). Kuna Ida-Virumaalt satub küsitluse valimisse arvuliselt vähe eestlasi, siis on ühe piirkonnana käsitletud Virumaad (Ida- ja Lääne-Virumaa koos).

Tabel 11. Osaluse indeksi keskmised väärtused Eesti piirkondade kaupa

	Tallinn	Virumaa	Muud piirkonnad	Kokku
Eestlased	3,6	2,6	3,1	3,2
Venekeelsed elanikud	2,9	2,2	2,4	2,5

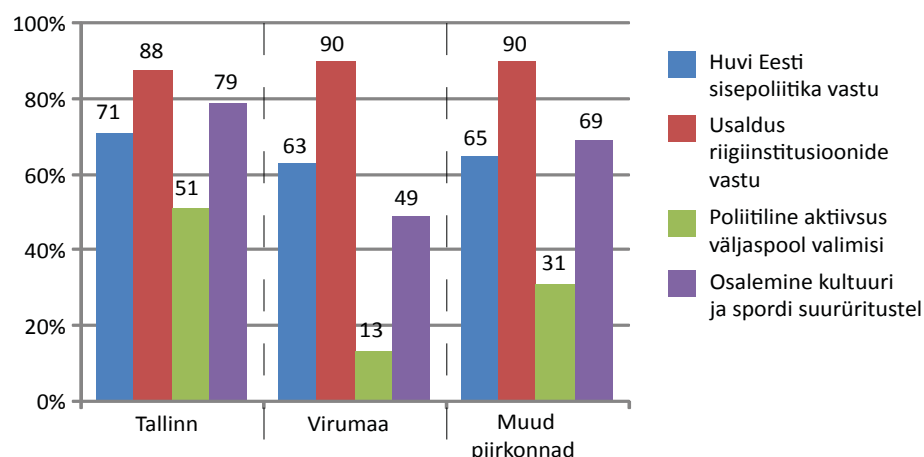
Virumaal on eestlaste ja venekeelsete elanike osaluse indeksi keskmiste väärtuste vahe väiksem kui Tallinnas ja mujal Eestis.

Eestlasi iseloomustab kõrgem usaldus Eesti riigiinstitutsioonide vastu (90% usaldab vähemalt ühte institutsiooni) sõltumata elupiirkonnast, venekeelsete elanike usaldus on samuti kõrgem valdavalt eestlastega asustatud muudes piirkondades (ligi 80%), Tallinnas ja Virumaal jääb aga madalamaks (umbes 60%). Huvi Eesti sisepoliitika vastu on eestlastel veidi kõrgem (60–70% huvilisi) kui venekeelsetel elanikel (50–60%). Nii eestlaste kui ka venekeelsete elanike seas on poliitikahuvilisi rohkem Tallinnas ning vähem Virumaal ja mujal.

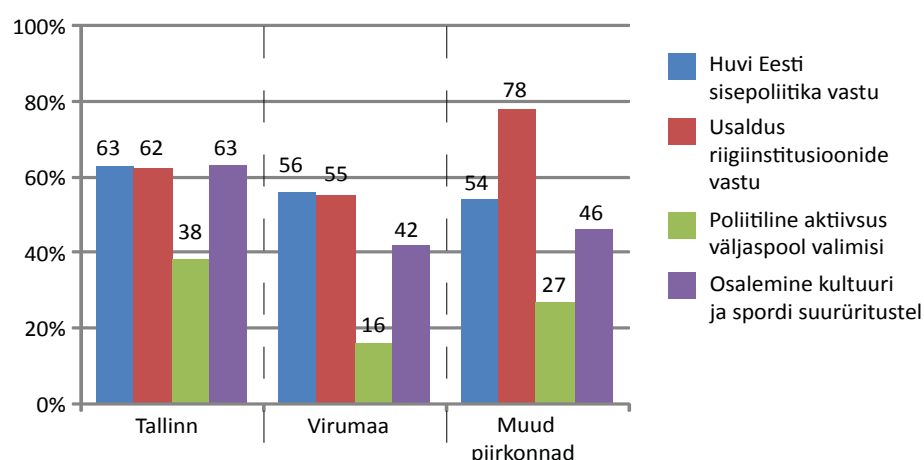
Nii eestlaste kui ka venekeelsete elanike poliitiline aktiivsus väljaspool valimisi on kõige kõrgem Tallinnas (kusjuures seal on eestlased ka märgatavalt aktiivsemad: 51% on osalenud vähemalt ühes poliitilises aktsioonis), järgnevad muud piirkonnad ja kõige madalam on poliitiline aktiivsus Virumaal.

Umbes samasugune järjestus iseloomustab ka kultuuri- ja spordisuurüritusi külastanute arvu: kõige madalam on see nii eestlaste kui ka venekeelsete elanike seas Virumaal, järgnevad muud piirkonnad ja kõige enam on külastanud Tallinnas. Sealjuures on Tallinna ja muude piirkondade eestlased külastanud kultuuri- ja spordisuurüritusi arvukamalt kui nende piirkondade venekeelsed elanikud.

Joonis 20. Eestlaste osaluse indeksi komponendid piirkonna kaupa

Joonis 21. Venekeelsete elanike osaluse indeksi komponendid piirkonna kaupa

Eestikeelsuse indeksi moodustamisel ei ole eestlaste puhul erilist mõtet, küll aga saab sama eeskirja järgi (vt osa 2.2.1.) moodustada analoogse **venekeelsuse** indeksi. Tabelis 12 on esitatud eestlaste venekeelsuse ja venekeelsete elanike eestikeelsuse indeksite keskmised väärtused. Näeme, et üldise keskmise näitaja alusel on eestlaste venekeelsus ja venekeelsete elanike eestikeelsus suhteliselt sarnasel tasemel, ka on need näitajad keskmiselt võrdsed Tallinnas. Erinevused ilmnevad Virumaal, venekeelsete elanike madala eestikeelsusega kaasneb eestlaste kõrgem venekeelsus, ja muudes piirkondades, kus eestlaste madalama venekeelsusega kaasneb venekeelsete elanike kõrgem eestikeelsus.

Tabel 12. Eestikeelsuse ja venekeelsuse indeksi keskmised väärtused Eesti piirkondade kaupa

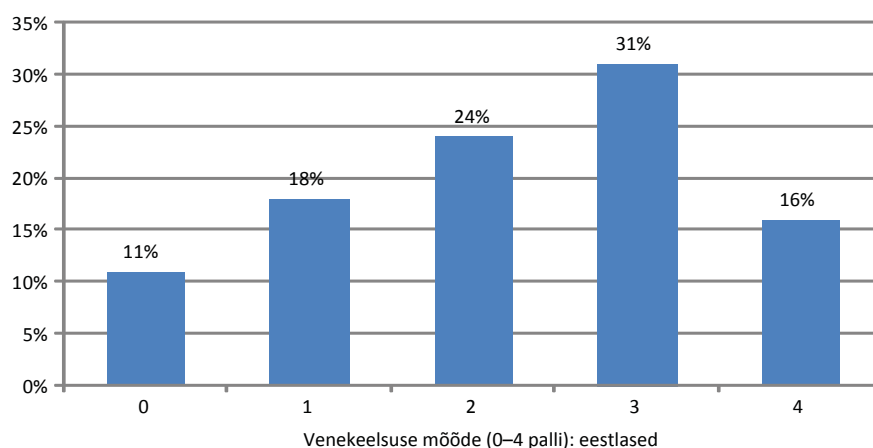
	Tallinn	Virumaa	Muud piirkonnad	Kokku
Eestlaste venekeelsus	2,5	2,6	2,1	2,2
Venekeelsete elanike eestikeelsus	2,5	1,4	2,7	2,1

Ka vanuse arvestuses (vt tabel 13) tundub, nagu kompenseeriks igas vanuserühmas suurem eestikeelsus madalamat venekeelsust ja vastupidi, ent tegelikus elus ei paikne eestlased ja venekeelsed inimesed just sageli selliste kooslustena kõrvuti, kus niisugune keeleline kompensatsioon mitmekeelset suhtlemist ja kultuurikontakte võimaldaks.

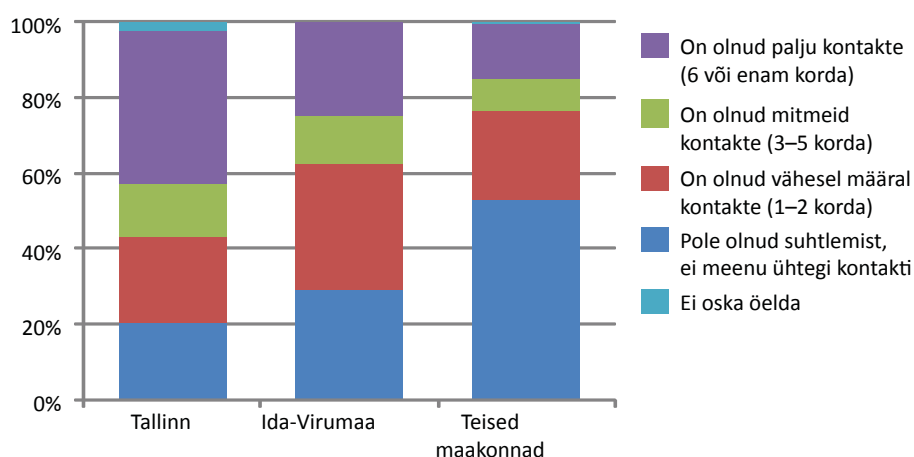
Tabel 13. Eestikeelsuse ja venekeelsuse indeksi keskmised väärtused vanuse lõikes

	15–24 a	25–34 a	35–49 a	50–64 a	65–74 a
Eestlaste venekeelsus	1,4	1,9	2,7	2,6	2,4
Venekeelsete elanike eestikeelsus	2,6	2,5	2,3	1,9	1,4

Vaatame veel võrdlevalt ka eestikeelsuse (vt joonis 2) ja venekeelsuse (vt joonis 22) indeksi protsentjaotusi. Eestlaste seas on umbes 10% (venekeelsete seas umbes 20%) puuduva venekeelsusega (eestikeelsusega), üle 40% (venekeelsete seas üle 30%) madalama ja ligi 50% (venekeelsete seas samuti ligi 50%) kõrgema venekeelsusega (eestikeelsusega).

Joonis 22. Venekeelsuse indeksi protsentjaotus eestlaste hulgas

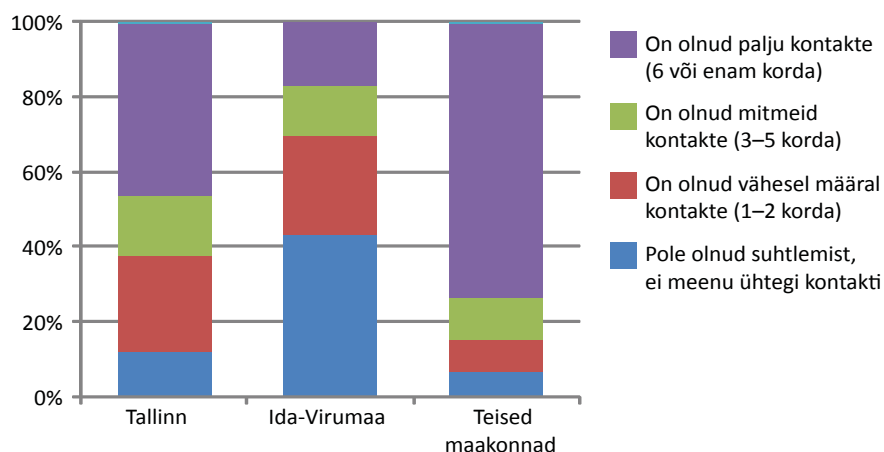
Ülalöeldu kajastub ka kontaktide sageduses eestlaste ja venekeelsete elanike vahel (vt joonised 23 ja 24).

Joonis 23. Eestlaste igapäevakontaktide sagedus venekeelsete elanikega küsitlusele eelnenud nädalal piirkonna kaupa

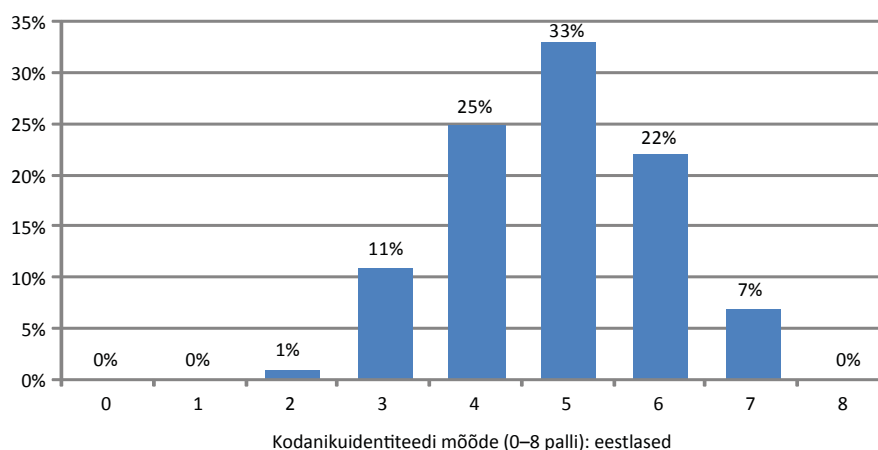
Eestlaste igapäevakontaktid venekeelsete elanikega on kõige sagedasemad Tallinnas ja kõige harvemad muudes piirkondades. Venekeelsete elanike igapäevakontaktid eestlastega on kõige sagedasemad muudes piirkondades ja kõige harvemad Virumaal.

Ehkki eestlased on peaaegu kõik Eesti kodanikud, saab **kodanikuidentiteedi** indeksi siiski sama eeskirja järgi (vt osa 2.2.1.) moodustada. Indeksi jaotus on esitatud joonisel 25.

Joonis 24. Venekeelsete elanike igapäevakontaktide sagedus eestlastega küsitlusele eelnenud nädalal piirkonna kaupa

Joonis 25. Kodanikuidentiteedi indeksi protsentjaotus eestlaste hulgas

Eestlaste seas peaaegu ei ole madalama kodanikuidentiteediga (0–2 palli) inimesi (venekeelsete elanike seas oli neid 30%, vt joonis 1). Keskmise kodanikuidentiteediga (3–4 palli) on 36% eestlastest (venekeelsetest 40%) ja suurem osa eestlasi (üle 60%) on kõrgema identiteediga (5–8 palli, venekeelsete seas 30%). Eesti elanike kodanikuidentiteedi indeksi keskmised väärtused on võrdlevalt järgmised: eestlased (4,8), Eesti kodanikest venekeelsed elanikud (4,3), määratlemata kodakondsusega elanikud (2,7), muude riikide kodanikud (2,5), Venemaa kodanikud (2,2), venekeelsed elanikud kokku (3,5). Eestlaste kodanikuidentiteet on veidi kõrgem Virumaal (5,0) ja Tallinnas (4,9), venekeelsetel elanikel aga kõrgem muudes piirkondades (3,9) ja madalam Virumaal (3,2). Kodanikuidentiteedi indeksi koosseisu lülitatud hoiakutest pakub võrdluses suuremaid erinevusi nõustumine väitega „asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest“.

Tabel 14. Nõustumine väitega „asjade käik riigis sõltub rahva valikutest, st ka minust ja minusugustest“, %

	Tallinn	Virumaa	Muud piirkonnad
Eestlased	52	52	47
Venekeelsed elanikud	40	29	35

Kui Tallinnas ja Ida-Virumaal elavatest eestlastest peavad end ühiskonnas mõjukateks umbes pooled (vähemal määral muudes piirkondades), siis venekeelsetest elanikest vaid 35% (Tallinnas mõnevõrra rohkem, Virumaal veel vähem).

2.2.13. Kokkuvõte

Lõimdimensioonid ja lõimklastrid

Käesolev (nagu ka EIM 2011 lõpparuandes esitatud) klasteranalüüs näitab, et Eesti venekeelne elanikkond on lõimumise aspektist väga mitmekesise koosseisuga ja senised lihtsustatud grupeeringud (rahvuse, emakeele, kodakondsuse või elukoha alusel) ei kajasta seda mitmekesisust piisavalt.

Lõimdimensioonide alusel uuringu EIM 2011 andmestiku põhjal tehtud klasteranalüüsi tulemustest osutus parimaks viie klasteri mudel, mille tulemusena välja joonistunud lõimklastritest suurimad on A-klaster (mitmekülgsest lõimunud) ja E-klaster (vähelõimunud). A-klasteri moodustavad kõigil kolmel lõimdimensioonil suhteliselt kõrgete indeksite väärtustega respondendid ehk teisisõnu neid iseloomustab nii tugev kodanikuidentiteet, hea eesti keele oskus ja selle laialdane kasutamine kui ka suhteliselt kõrge poliitiline ja sotsiaalne osalus. E-klaster aga hõlmab respondente, kelle näitajad on neis kolmes mõõtnes A-klasteri esindajate omadele vastupidised, see tähendab, et neid iseloomustab keskmisest madalam kodanikuidentiteet, vähene eestikeelsus ja vähene osalus ühiskondlikus elus. Nende kahe vahele jäävad kolm rühma, kellel on ühel kolmest dimensioonist lõimumise näitajad keskmisest madalamad, kes on seega nii-öelda osaliselt lõimunud. Kodaniku ja osaluse mõõtnes lõimunud ehk B-klaster hõlmab kodanikuidentiteedi ja osaluse dimensioonil keskmisest kõrgema indeksi väärtusega, kuid eesti keele oskuse ja kasutamise osas madalamate väärtustega respondente. Keeleoskuse ja osaluse mõõtnes lõimunud ehk C-klasterisse kuuluvad suhteliselt kõrge poliitilise ja sotsiaalse osaluse näitajatega respondendid, kes oskavad hästi ja ka kasutavad suhtluses eesti keelt, kuid kelle kodanikuidentiteedi dimensiooni koondnäitaja on keskmisest märkimisväärselt madalam. Kolmandasse, nii-öelda osaliselt ehk kodaniku- ja keeleoskuse mõõtnes lõimunud klasterisse D rühmitusid hea eesti keele oskusega ning keskmisest suhteliselt kõrgemate kodanikuidentiteedi näitajatega, kuid poliitiliselt ja sotsiaalselt väheaktiivsed respondendid. Kõige paremini eristab klastreid eestikeelsuse mõõde, teisena kodanikuidentiteet ja kõige väiksem (aga siiski piisavalt suur) võime klastreid eristada on osaluse mõõtnel.

Venekeelsete elanike klasterstruktuur erineb, kui jaotada Eesti kolmeks piirkonnaks: Tallinn, Ida-Virumaa ja teised piirkonnad. Tallinna venekeelse elanikkonna seas on arvukamalt esindatud A- ja C-klaster, Ida-Virumaal B- ja E-klaster ning muudes piirkondades A- ja D-klaster. Samas on A-klaster Ida-Virumaal, B-klaster Tallinnas ja muudes piirkondades ning C- ja D-klaster Ida-Virumaal esindatud suhteliselt väikesearvuliselt (vt tabel 2). Erinevate piirkondade elanike klasterstruktuur võimaldab suunata piirkondlikku lõimumispoliitikat domineerivate klastergruppide probleemidest lähtuvalt (näiteks võiks Ida-Virumaal lisaks eesti keele õppele soodustada ka üleminekut E-klasterist B-klasterisse ehk tegeleda venekeelsete elanike suurema kaasamisega ühiskondlikku ellu ja kodanikuidentiteedi kasvatamisega nende seas). Eristatud klasteritel on Eesti eri piirkondades omakorda veel spetsiifilisem lõimumismuster, suuremad küsitlusvalimid võimaldaksid teha erinevaid klasteranalüüse ka piirkonnasiseselt (näiteks Tallinna või Ida-Virumaa venekeelsete elanike klasterid). Eeldatavasti on ka eestlaste seas mitmesuguse lõimumisvalmidusega inimesi ja uuringuandmetel põhinev klasteranalüüs aitaks olulisi grappe eristada.

Klastritepõhine analüüs näitab aga, et **kodakondsuse** tunnuse alusel ei saa lõimumismetmeid diferentseerida, ükski kodakondsusrühm ei ole tervikuna liiga palju ega liiga vähe vaadeldaval kolmel dimensioonil lõimunud, vaid koosneb väga erinevate lõimumisprobleemidega inimestest. Eesti kodanikest venekeelsete elanike seas moodustavad 60% kõrgema kodanikuidentiteedi ja eestikeelsusega A- ja D-klasteri esindajad. Samas on tähelepanuväärne, et Eesti kodanike seas on arvukalt ka madalama eestikeelsusega B-klasterisse, madalama kodanikuidentiteediga C-klasterisse ning koguni vähelõimunute ehk E-klasterisse kuulujaid. Kuigi Venemaa kodanikest ja määratlemata kodakondsusega Eesti elanike seas moodustavad suure osa

vähelõimunud (E) klastrisse kuulujad, on nende hulgas ka palju teistsuguse lõimumispotentsiaaliga inimesi (vt tabel 3). Enamlõimunud Venemaa kodanikke tuleks samuti käsitleda lõimumise sihtrühmana (kes oletatavasti on Venemaa kodakondsuse võtnud praktilistel põhjustel), määratlemata kodakondsusega inimeste paremaks lõimumiseks tuleks aga lähtuda nende klastrikuuluvuse analüüsist: lisaks keeleõppe tõhustamisele on vaja ka kodanikuidentiteedi kasvatust ning ühiskondlikku ellu kaasamist.

Analüüsides venekeelsete elanike **kontakte eestlastega** selgub, et igapäevase suhtlemise näitajad (suhtlemise sagedus ja erinevate suhtlemissfääride arv) seostuvad lõimumise mõõtmega tugevamalt kui püsikontakte iseloomustav tunnus. Kui peaaegu kõik A-klastrisse ja D-klastrisse kuulujad suhtlevad igapäevaselt eestlastega, siis püsikontakte eestlastega ei ole veerandil A-klastri esindajatest (seega võib olla edukalt lõimunud ka eestlastega püsikontakte omamata) ja kolmandikul D-klastri esindajatest (ka selles väljendub nende vähene osalus Eesti ühiskonnaelus). Piirkondades, kus igapäevane suhtlemine eestlastega on vähem võimalik (Ida-Virumaa), eristab enamlõimunud venekeelseid elanikke vähemlõimunutest aga just püsisuhtevõrgustike arv (näiteks B-klastrisse kuulujate seas on eestlastega püsikontakte omajaid rohkem kui E-klastrisse kuulujate seas).

Koos eestlastega kodanikeühendustes ja seltsides **osalemise** takistusi (vähene eesti keele oskus, venekeelse info nappus, kultuurierinevused) toovad arvukamalt esile need venekeelsed elanikud, kes ise suhteliselt paremini eesti keelt valdavad ja aktiivsemalt ühiskondlikus elus osalevad (A- ja C-klastrisse kuulujad). B- ja E-klastri esindajad aga, kes valdavad eesti keelt halvasti, nimetavad takistava tegurina rohkem huvi puudust. Seega peaks eestlaste ja venekeelsete elanike suhtlemisruumi avardamiseks mõtlema eeskätt ühiste ürituste atraktiivsuse peale, koos tegutsemine soodustab omakorda eesti keele omandamist ja kultuuri mõistmist.

Informeeritus oma kodukohas, Eestis, Euroopa Liidus ja Venemaal toimuva kohta seostub kõige tugevamini osaluse dimensiooniga. Enam tunnevad end olevat informeeritud nendes klastritesse kuulujad, keda iseloomustab kõrgem osaluse tase (A-, B- ja C-klastrid) ning vähem need, keda iseloomustab madalam osaluse tase – kodaniku- ja keeleoskuse mõõtnes lõimunud (D-klastrid) ja vähelõimunud (E-klastrid). Kuna me ei tea, mis täpsemalt on igal konkreetsel juhul informeerituse ja osaluse dimensiooni seose taga (kas vähene huvi ja poliitiline võõrandumine põhjustab ka madalat informeeritust või suurendab vähene informeerituse tase omakorda võõrandumist), siis rääkides teabekanalite võimalikust mõjust lõimumisele, tuleb igal juhul teha informatsioon vähem lõimunud inimestele senisest paremini kättesaadavaks (siis ei takista vähemalt teabepuudus enam osalustaseme tõusu).

Lõimumise dimensioonidega seostub kõige tugevamalt **eestikeelsete kanalite kasutamise mitmekesisus**: mida rohkem eestikeelseid teabekanaleid peetakse enda jaoks oluliseks, seda kõrgemad on lõimumise näitajad. Globaalsete teabekanalite arvukam kasutamine seostub kõige tugevamalt osaluse mõõtmega (madalama osaluse tasemega D- ja E-klastri esindajad jälgivad globaalseid teabekanaleid vähem). Esile võiks tõsta ka Eesti venekeelsete kanalite arvukama kasutamise seost kodanikuidentiteedi mõõtmega, mis viitab võimalusele nende kanalite senisest efektiivsemaks kasutamiseks identiteedi kujundamisel.

Rääkides venekeelsete elanike **sidemetest oma rahvuskultuuriga** võib öelda, et eestikeelsuse ja osaluse mõõtnes enam lõimunud klastrite (A- ja C-klastrid) esindajatele on iseloomulik suurem religiooni ja kultuuri faktori ning väiksem kodu ja sünnikoha faktori olulisus oma rahvusega siduva tegurina. Erinevat pühi tähistavad A- ja C-klastri esindajad kõige tasakaalustatumalt (ükski kolmest pühaderühmast – eesti pühad, vene usupühad, vene riigipühad – ei domineeri oma arvukusega teiste üle). Religiooni ja kultuuri faktori suhteliselt väiksem tähtsus seotuse tunnetamises oma rahvusega on iseloomulik osaluse mõõtneme madalama tasemega klastritele (D- ja E-klastrid). Ajaloo ja keele faktori suhteliselt suurem olulisus seostub aga eestikeelsuse mõõtneme madalama tasemega ning vene pühade arvukama tähistamisega (B- ja E-klastrid).

Klastrimudelid demonstreerivad eelkõige uuritavate kontingendis sisalduvat, esmapilgul varjatud (latent-set) mitmemõõtmelist mitmekesisust. Lõimklastrid jagavad Eesti venekeelse elanikkonna alarühmadeks, mis eristuvad selgelt üksteisest kõigi kolme lõimdimensiooni alusel. Kuna aga rühmade eristamine toimub

lähtetunnuste (lõimdimensioonide) keskmiste väärtuste võrdlemise teel klastrite kaupa, siis on iga klasteri mudeli puhul alati klasterisse paremini ja halvemini sobituvaid indiviide. Nii ei ole klasteranalüüsi peamine tulemus mitte eritunud rühmade proportsioonid (protsentuaalne osakaal uuritavate kogumist), vaid pigem uus teadmine kvalitatiivselt erinevate alarühmade olemasolust uuritavate (antud juhul venekeelsete elanike) hulgas, kelle vajaduste, hoiakute ja mõjuga tuleks lõimumispoliitika kavandamisel arvestada.

Käesolevas analüüsis moodustunud klastrite kaudu oleme saanud muu hulgas teada järgmist:

- ⊙ **A-klaster** profiil räägib sellest, et lõimdimensioonide mõttes mitmekülgset lõimunud Eesti venekeelsed elanikud ei kujuta endast lõimumise musternäidiseid, vaid neil on kriitiline hoiak mitme Eesti ühiskonna probleemi suhtes (ligi 2/3 peab Eestis toimunud muutusi pigem kurvastavateks ja enam kui kolmandik ei ole eluga rahul). Tähelepanuväärne on seegi, et A-klaster moodustab Eesti kodakondsusega venekeelsetest elanikest vaid ühe kolmandiku, seega ei taga kodakondsus veel mitmekülgset lõimumist ühiskonda.
- ⊙ **B-klaster** olemasolu räägib eelkõige (kodanikuidentiteedi ja osaluse mõõtmisega) lõimumise võimalikkusest madala eestikeelsuse (sh eesti keele oskuse) taseme puhul. See, et sellesse klasterisse kuuluvad elavad valdavalt samades piirkondades E-klasteri (vähelõimunute) esindajatega (Ida-Virumaal ja Tallinnas), viitab B-klasterisse liikumisele kui lõimumisprospektiivile samuti eesti keelt vähevaldava E-klasteri jaoks.
- ⊙ **C-klaster** püstitab küsimuse, miks evib teatav osa ühiskondlikult aktiivsemaid ja keskmisel tasemel eesti keele oskusega venekeelseid elanikke madalamat kodanikuidentiteeti (vähe omandatakse Eesti kodakondsust, ei tunta end eesti rahva hulka kuuluvat jms). Kas on tegemist osale Tallinna venekeelsetele elanikele (C-klaster on sagedamini esindatud Tallinna elanike seas) omase suurema kriitilisusega või teiste klastritega võrreldes mõnevõrra kehvema majandusliku olukorraga, peab selgitama edasine analüüs.
- ⊙ **D-klaster** tõstab esile suhteliselt heades lõimumistingimustes (eestikeelses keskkonnas, eestlastega palju kontakte omades) elavate ja seni lõimumispoliitika tähelepanu alt kõrvale jäänud venekeelsete elanike probleemi: vaatamata heale eesti keele oskusele ja kõrgemale kodanikuidentiteedile (lõimumise formaalsed näitajad), on nad ühiskonnast kõrvale jäänud madalama poliitilise, sotsiaalse või kultuurilise osaluse mõttes. Isegi kui selle klasteri puhul ei ole tegemist spetsiifilise lõimumisprobleemiga (ka eestlaste hulgas on ju ühiskonnast eemale tõmbunud, võõrandunud inimesi), vajavad D-klasteri joontega venekeelsed elanikud ometi suuremat ühiskonda kaasamist (ka eestlaste poolt).
- ⊙ **E-klaster** kajastab vähelõimunute kontingenti, keda iseloomustab ühelt poolt vähene eesti keele oskus, teiselt poolt halvemad majandusliku toimetuleku näitajad (kõrgem vanus, palju mittetöötavaid, rohkem raskustega toimetulijaid jm). Nagu eespool öeldud, võiks selle klasteri esindajate lõimumisprospektiiviks olla üleminek B-klasterisse (kodaniku- ja osaluse mõõtmisega lõimunud). Üleminekut lõimumise mõttes B-klasterisse peaks soodustama ka see, et mõlema klasteri esindajad elavad suhteliselt sarnastes majanduslikes oludes ja on ühtviisi kriitilised nii Eesti ühiskonnas toimunud muutuste suhtes (ligi 80% peab neid kurvastavateks) kui ka eluolu suhtes (60% ei ole eluga rahul). Kui suurema osaluse saavutamisel võib kõrgem vanusetase olla teatavaks takistuseks, siis kodanikuidentiteedi suurendamine (eeskätt Eestiga ühtekuuluvuse ja poliitilise aktiivsuse mõttes) võiks olla võimalik.

Metodoloogilised järeldused

Kuna klasteranalüüs võimaldab sõltuvalt lähtetingimustest ja analüüsi protseduurist saada erinevaid tulemusi, siis on uuringute järjepidevuse ja uuringutulemuste võrreldavuse seisukohalt olulisemad lõimumise dimensioonid (neid on võimalik samadest tunnustest uuesti sama eeskirja järgi moodustada). Just lõimumise mõõtmete (venekeelsete elanike puhul kodanikuidentiteet, eestikeelsus, osalus või mõni muu mõõde) väärtustes toimuvate muutuste abil saab kirjeldada lõimumisprotsessi suundumisi ja hinnata lõimumispoliitika efektiivsust.

Käesolevas analüüsis on lähtutud lõimumise dimensioone mõõtvate indeksite moodustamisel uuringus EIM 2011 kasutatud lähtetunnustest. Enne kordusmõõtmise instrumendina kasutuselevõttu vajaksid lõimdimensioonid kriitilist analüüsi nii nende teoreetilise põhjendatuse (missugused tingimused peaksid olema antud dimensiooni lülitatud) kui ka andmeanalüütiliselt (kuidas dimensiooni koosseisu lülitatud tingimused omavahel kokku sobivad ehk kas tekkinud uus tunnus on sisemiselt ühtne).

Kodanikuidentiteedi mõõtme puhul võib küsida, kas on õigustatud kodakondsusstaatuse (Eesti kodakondsuse omamise) võtmine indeksi koosseisu või peaks see tunnus jääma pigem tausttunnuste hulka, millega hiljem lõimdimensioone ja lõimklastreid seostada. Samuti vajaks lisaanalüüsi see, kas kodanikuidentiteedi poliitiline osa (kodakondsuse, selle tähenduse ja kasutamisega seonduv) sobib kokku ühtekuuluvuse osaga (Eesti kui ainus kodumaa, ühtekuuluvus eesti rahvaga jm). Ka EIM 2011 küsimuse „Põhiseaduses on öeldud, et Eesti riigis kuulub võim rahvale. Kas Te peate ennast põhiseaduse mõttes eesti rahva hulka kuuluvaks?“ sõnastus on mitmetähenduslik ja sellele ei saa vastata näiteks inimene, kes peab end eesti rahva hulka kuuluvaks, ent leiab, et rahvas ei saa võimu täiel määral teostada.

Eestikeelsuse mõõtme juures saab jällegi küsida, kas eesti keele oskus peaks kuuluma selle indeksi koosseisu või jääma tausttunnuseks (sel juhul keskenduks eestikeelsuse mõõde pigem keele praktilisele kasutamisele). Ka oleks vaja selgitada, kuivõrd sobib eestikeelse meedia olulisus infoallikana eestikeelsuse mõõtmesse, sest meediakanali kasutamine ja selle tähtsus sõltub ka paljudest muudest teguritest (edastatava teabe olulisus, meediakanali maine, teiste konkureerivate (venekeelsete) teabekanalite olemasolu jm).

Osaluse mõõtme puhul tuleks põhjendada, kuidas on riigi institutsioonide usaldamine seotud osalusega ning kuidas sobivad kokku poliitiline osalus (poliitiline aktiivsus, poliitikahuvi jm), sotsiaalne osalus (osalemine kodanikeühendustes) ja kultuuriline osalus (osalemine kultuuri- ja spordisuurüritustel). Viimase juures saab veel küsida, miks näitab kultuurilist lõimumist just suurüritustel osalemine (mitte aga näiteks nende ürituste jälgimine televisiooni vahendusel või hoopis kultuuriväljaannete lugemine).

Lõimdimensioonide indeksite moodustamisel on kasutatud kaht meetodit: algtunnuste summeerimist (EIM 2011 aruandes) ja algtunnuste alusel määratud tingimuste täidetuse loendamist (käesolevas analüüsis). Ehkki loendusindeksitel on summaindeksite ees teatavaid eeliseid, on siiski vaja võrdlevalt analüüsida nende kahe meetodi abil saadud indeksite efektiivsust mõõtmisvahendina.

Lõimdimensioonide (või mis tahes muude tunnuste) alusel tehtud klasteranalüüsi tulemuslikkuse kriteeriumiks on uuritavate kogumi jaotamine hästi eristuvateks ja mõtestatult interpreteeritavateks alarühmadeks. Klasteranalüüs võib sõltuvalt lähtetunnuste moodustamise ja analüüsi protseduurist anda erinevaid tulemusi ja kui protseduuri reegleid ei ole rikutud, siis on need tulemused (erinevad klastrimudelid) võrdväärased. Seega ei saa omavahel vastandada ka uuringu EIM 2011 aruandes esitatud ja käesolevas analüüsis saadud mudeleid.

Arvutiprogrammi abil saadud lõimklastrite mudelid ega klastrite proportsionaalne jaotus elanikkonna seas ei saa olla lõimumisprotsessi kulgemise mõõdikud ajas, sest kordusuuringu puhul ei tarvitse isegi täpselt sama eeskirja järgi moodustatud lõimdimensioonide alusel tehtud klasteranalüüsil tekkida varasemas uuringus saaduga sarnast klastrimudelit. Küll aga võivad klastrimudelites toimunud kvalitatiivsed muutused (millised dimensioonid osutuvad paremini klastreid eristavateks, kuidas eristuvad klastrid

tausttunnuste alusel jne) iseloomustada lõimumisprotsessis aset leidvaid suundumusi. Lihtsamaid klasterühmi on kordusuuringute andmestikus siiski võimalik saada ka lõimdimensioonide tasemetel (madalam, keskmine ja kõrgem tase) omavahelise kombineerimise kaudu ja selliste rühmade suuruse muutumine on ajas jälgitav.

2.3. B-klaster: kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunud

Marianna Drozdova

Käesoleva uuringu käigus tehtud klasteranalüüsi põhjal moodustunud B-klaster ehk kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunud hõlmab 16% Eesti venekeelsest elanikkonnast vanuses 15–74 aastat. Sellesse lõimklastrisse kuulujaid iseloomustab vähene **eesti keele oskus** (sh viiendik ei oska üldse) ja **kasutus** (igapäevased kontaktid eestlastega toimuvad peamiselt vene keeles ja peamised infoallikad on Eesti venekeelsed või Venemaa teabekanalid), ent samas suhteliselt kõrge **kodanikuidentiteet** (enamikul on Eesti kodakondsus, ennast peetakse Eesti rahva hulka kuuluvaks ja Eestit nimetatakse ainsa kodumaana). Samuti iseloomustavad neid keskmisest kõrgemad ühiskonnaelus **osalemise** näitajad nagu kõrge valimisaktiivsus, usaldus riigiinstitutsioonide vastu ning osalemine üleriigilistes kultuuri- ja spordiüritustes (vt ptk 2.2.). Rühmaintervjuude eesmärgiks seadsime ühelt poolt välja selgitada peamised tegurid, mis takistavad B-klatri esindajatel saavutada paremat tulemust nende jaoks problemaatilisemates lõimumise dimensioonides, eriti keeleoskuse osas, nagu ka nende vastavad ootused riigi toele. Teiselt poolt on eesmärk mõista tegureid, mis on aidanud kaasa nende suhteliselt kõrge ühiskondliku aktiivsuse kujunemisele ja lõimitusele kodanikuidentiteedi mõõtmes.

Analüüs rajaneb neljal rühmaintervjuul, millest kaks toimusid Tallinnas ja kaks Narvas. Selline geograafiline jaotus on tingitud asjaolust, et enamik B-klatri esindajaid elab Tallinnas ja Ida-Virumaal. Eristamaks vanuselisi ja põlvkondadevahelisi erinevusi, jaotati mõlemas piirkonnas rühmaintervjuud kahte vanuserühma: vanuses 30–49 aastat ja üle 50-aastased. Aruteludes osales kokku 14 inimest, neist 9 Tallinnas ja 5 Narvas. Rühmaintervjuudes olid B- ja E-klatri esindajad koos. Järgnevalt esitame ülevaate B-klatri esindajate lõimumiskogemustest, -hoiakutest, -ootustest ja -vajadustest.

2.3.1. Ühiskonna ühtsus ja lõimumisvajadus

Nii nooremasse kui ka vanemasse põlvkonda kuuluvad B-klatri esindajad tajuvad Eesti ühiskonna lõhestatust. Seda tajutakse mitmel tasandil. Ühelt poolt jaguneb ühiskond keelelisteks ja kultuurilisteks kogukondadeks, mis tegutsevad erinevates infoväljades ning mis „*sageli räägivad teineteisele vastu*”. Teiselt poolt leitakse, et ühiskond on lõhestatud sotsiaal-majandusliku toimetuleku alusel, mille puhul üks osa rahvast elab allpool vaesuspiiri. Kohati langeb see piir kokku keelelis-kultuuriliste kogukondade piiriga, kuid tegemist on siiski suures osas sotsiaal-majandusliku, mitte integratsiooniprobleemiga.

Igapäevaelus konflikte rahvuste vahel ei tajuta, küll aga meedia ja poliitika tasandil. Ollakse veendunud, et poliitiline võimuvõitlus ärgitab kogukondade vastandumist ja pingestab suhteid. Respondentide hinnangul teravnes vene- ja eestikeelse kogukonna eraldatus pärast 2007. aasta pronkssõduri juhtumit veelgi.

„2007. aasta aprillis konflikt teravnes tänu pronkssõdurile. Arvan, et süüdi on suures osas meie „suurepäraseid” riigiesindajad ja täna ma ei näe, kuidas sellest välja tulla. Igapäevaelu tasandil ma erilisi konflikte ei näe. See-eest näen konflikte siis, kui räägime ideoloogiast, poliitikast ja elanikkonna [sotsiaal-majanduslikust] kindlustatusest.” (B50+)

Arvatakse, et just kriitilistes olukordades võib ühiskonna lõhestatus teravneda. 2007. aastal toimunud sündmuste järel ja majanduskriisi ajal kandusid probleemid rahvuste vahel poliitilisest diskursusest üle ärimaailma, kus eestlastele kuuluvad ettevõtted on eelistanud anda tellimusi eestlaste firmadele, venelaste ettevõtted on aga eelistanud koostööd teha venelaste firmadega. Olulise probleemiallikana tuuakse välja meedia tegevus. Eelkõige teeb muret meedia kalduvus luua Venemaast negatiivne kuvand, kuivõrd see kandub respondentide hinnangul üle eestlaste suhtumisse venelastesse. Sarnast kuvandit täheldatakse eestikeelses haridussüsteemis – näiteks ajalooõpikutes – ja rõhutatakse vajadust muuta ajalooõpikud tasakaalustatumaks, kus Venemaad ei esitata ainult negatiivses valguses.

Respondentide üldine hoiak lõimumistegevustesse on pigem skeptiline. Eriti vanema põlvkonna (50+) puhul on tunda kibestumist ja pettumust lõimumispoliitika tulemuslikkuse suhtes. Intervjuueritute hinnangul ei ole tegevusi kavandades ja neid ellu viies arvestatud Eesti elanikkonna tegelike vajadustega, vaid lähtutakse eelkõige rahvusriigi eesmärkidest.

„Me arutame kolmandat integratsiooniprogrammi ja mulle tundub, et me võiksime arutada kas või kolmekümne kolmandat integratsiooniprogrammi, saavutamata mingisugustki positiivset tulemust, kuni meie kohtumiste, monitooringute ja arutelude tulemusi ei viida ellu.” (B50+)

Respondentide seas on ka neid, kes on varem osalenud mitmete programmide, sh varasema integratsiooniprogrammi ettevalmistamises, kuid ei ole näinud, et nende arvamusega oleks arvestatud. Vaatamata kogemustele nad siiski loodavad, et uue lõimumiskavaga luuakse mehhanism, mille abil toimub tegelik kaasamine ning arutelude käigus kogutud informatsioon leiab sisulist peegeldust lõimumisvaldkonna eesmärkides ja rakenduskavades planeeritud tegevustes. Olulisel kohal on kommunikatsioon, mis peab tagama kaasamisprotsesside läbipaistvuse ja selguse, kas ja mis vormis on kaasamise sisend leidnud peegelduse lõplikus programmis ja tegevustes.

Lõimumistegevusi tajutakse formaalsetena, suunatuna mitte niivõrd reaalsete lõimumiseesmärkide saavutamisele, vaid integratsiooni valdkonnas tegutsejate endi heaolu ja teenistuse tagamisele. See kriitika puudutab eelkõige keeleõppe kursuste korraldamist, kuid intervjuude käigus esitatakse samasuguseid hinnanguid ka MISA projektide kohta, mis osutab vajadusele tagada lõimumisvaldkonna tegevuste suurem läbipaistvus.

Integratsioonipoliitikat peetakse ühesuunaliseks, selle asemel soovitakse näha mitmesuunalisemat lähenemist. Viimane ei sihi mitte ainult vähemusi, vaid kõiki ühiskonnagruppe. Oluliseks peetakse just eestlaste motivatsiooni suurenemist, sest hetkel ei tajuta, et eestlased oleksid lõimumiseks valmis. Noorema põlvkonna (vanuses 30–49 aastat) esindajate suhtumine riiklikku lõimumistegevusse on positiivsem ja lootusrikkam, kuigi ka nemad rõhutavad senise integratsioonitegevuse ebaotstarbekust ja ühesuunalisust, nagu ka rahvusvähemuste kohtlemist lõimumisobjektidena.

„Vene pool ... kellest osad on punase, osad sinise passiga või ilma kodakondsuseta, ei tunne end mugavalt, tunneb end osalemas nagu mingis eksperimendis. Kaksikümmend kaks aastat Eestis ja kogu aeg mingi lauseksperiment.” (B30–49)

Lisaks heidetakse ette strateegilise lähenemise puudumist valdkonna probleemidele, mis hõlmaks pikemat perioodi kui seniste integratsiooniprogrammide kestus. See eeldab pikaajalisi riigi rahastatud tegevusi, mis ei sõltuks lühiajalistest projektidest, kuna „integratsioon ei ole ühekordne projekt” (B30–49).

2.3.2. Keeleoskus ja -kasutus

Eesti keele oskust peavad B-klastri esindajad oluliseks nii instrumentalistlikel kaalutlustel nagu töö- ja erialane suhtlemine, juurdepääs kõrgharidusele või infole kui ka igapäevase suhtlemise vahendina. Üht-aegu leitakse, et keelel on lõimumise juures väga oluline roll. Ebapiisav keeleoskus takistab nii osalust

ühiskondlikes protsessides kui ka juurdepääsu vajalikule informatsioonile. Samas ei piisa ühiskonna suurema sidususe saavutamiseks ainult sellest, et rahvusvähemused omandavad eesti keele oskuse, vaja on ka ühist eesmärki, ühiseid väärtusi ja ühtekuuluvustunnet.

Keeleõppe efektiivsust tagavate tegurite arutelu tõuseb olulisele kohale keeleõppe **motivatsiooni küsimus**. Nõukogude Liidu ajal Eestisse elama asunud rahvusvähemuste puhul nähakse madala motivatsiooni peamise põhjusena luhtunud lootust olla aktsepteeritud taasiseseisvunud riigis, mille territooriumil oli elatud juba mitukümmend aastat. Selle asemel rakendati nende suhtes 1990-ndatest alates keelepoliitikat, mis keskendus eeskätt keelenõuetele ja kontrollile, ehkki samal ajal ei olnud efektiivne keeleõpe veel tagatud ja elanikkonnal ei olnud piisavalt infot keeleõppevõimaluste kohta. Sellist asjade käiku peavad respondendid solvavaks ja repressiivseks ning see kujundas motiveerimise asemel hoopis negatiivse suhtumise keeleõppesse. Ka Keeleinspektsiooni tegevus pälvis teravat kriitikat. Ebaõiglaseks ja ühiskonda lõhestavaks peetakse seda, kui Keeleinspektsioon hindab tööandja arvamusest sõltumata töötaja sobivust töökohale, nõudes ebapiisava keeleoskuse korral viimase töölt vabastamist või määrares trahvi, seades sellega keeleoskuse erialase kompetentsiga võrreldes esiplaanile. Lõppkokkuvõttes vähendab see niigi nõrgemal sotsiaal-majanduslikul positsioonil olevate elanike töövõimalusi.

Parema keeleõppe tagamiseks soovitatakse rakendada keeleõppijate suhtes vähem kontrollimeetmeid ning pöörata enam tähelepanu riigi raha eest pakutava **keeleõppe kvaliteedi kontrollile** ja efektiivsema **keeleõppe metoodika** rakendamisele. Senise metoodika juures kritiseeritakse vähest interaktiivsust ja liigset keerukust keeleõppe algetappidel. Rõhutatakse vajadust tagada pehme keelde sisenemine.

„Pole vaja esimeses keeletunnis õpilasi hirmutada keerulise grammatikaga ... Olulisem on ... tutvustada keelt mitte käändkondade, sõnalõppude või muu sellise kaudu, vaid luuletuste, tekstide ja dialoogide abil. On vaja aega keele tunnetamiseks.” (B50+)

Lisaks takistab respondentide sõnul eesti keele õppimist **keelepraktika võimaluste puudumine**. Vastavalt EIM 2011 küsitlusandmete analüüsile suhtlevad B-klastri esindajad eestlastega harva, kolmandikul ei ole nädalas nendega ühtki kontakti. Kontaktide puudumine eestlastega on aktuaalsem just Ida-Virumaal, kus eestlaste osakaal elanikkonnast on väikseim (vt ptk 2.2.4). See mure leiab kinnitust rühmaintervjuudes ja mõned Ida-Virumaal elavad respondendid ei puutu oma sõnul eestlastega peaaegu üldse kokku. Põhiliselt leiavad vähesed kontaktid eestlastega aset töö- või koolis, väiksemalt määral muudes kohtades. See viitab kontaktide pigem ametlikule iseloomule, samas kui mitteformaalne läbikäimine jääb väheseks. Mitteformaalset suhtlemist esineb eelkõige parema eesti keele oskusega respondentidel. Iseseisvat keeleõpet takistava faktorina tuuakse rühmaintervjuudes välja ka **eakamate** väiksem võime võõrast keelt õppida.

Läbiiva teemana tõuseb rühmaintervjuudes esile hariduspoliitika. Ühelt poolt kaheldakse struktuurse haridusreformi vajalikkuses, teiselt poolt tajutakse üleminekut eestikeelsele gümnaasiumiõppele negatiivseks. Kontrastiks praegusele venekeelsete gümnaasiumite üleminekule eesti õppekeelele toodi välja Nõukogude Liidu aegne katse viia eestikeelsed koolid üle vene õppekeelele. NL-i aegse keelereformi vastased aktivistid olevat tol ajal rõhutanud sellise muudatuse negatiivset mõju laste psüühikale ja võimud olid võtnud seda argumenti kuulda, säilitades Eestis eestikeelse hariduse. Tolleaegsele otsusele viidates heidetakse riigile ette, et praeguse reformiga asetatakse venekeelsed noored sarnasesse olukorda ja põhjustatakse negatiivset mõju nende psüühikale. Venekeelsetes koolides toimuvad reformid on respondentide sõnul vaid halvendanud hariduse kvaliteeti, mis alandab venekeelsete noorte konkurentsivõimet nii Eestis kui ka välismaal.

2.3.3. Kodanikuidentiteet

Intervjuudes osalenud peavad Eestit oma kodumaaks ja tunnevad Eestiga emotsionaalset sidet. Kodumaa-tunne rajaneb eeskätt kohaliku elu-olu tundmisel ja enda kodus ja kodusena tajumisel siinses keskkonnas. Vanemal põlvkonnal on mõiste „kodumaa” tugevalt seotud ka omaste haudadega Eestimaal, mis annab

neile siin juured. Kodumaatunde aluseks olevatest teguritest võib rühmaintervjuude põhjal välja tuua kolme põhilist. Esiteks seostatakse kodumaatunnet pigem **vahetu keskkonnaga**, kus elatakse, mitte riigiga. Sel puhul kõneldakse, et armastatakse oma kodu ja Eestit, kuna ollakse siin üles kasvanud, ent leitakse, et Eesti puhul ei saa kasutada mõistet „isamaa” (Родина). Teiseks rõhutatakse seotuse alusena **sotsiaalsed ja psühholoogilised aspektid**.

„Siin ma kujunesin täiskasvanud inimeseks ... ma õppisin siin, ma töotan siin ... siin on hulgaliselt sõpru ja palju muud, mis mind siin hoiab ja annab kodutunde ... Venemaal olen ennast alati tundnud külalisena.” (B50+)

Kolmandaks kodumaatunde oluliseks aluseks on **aktiivne kaasatus** ühiskonda, omapoolne panustamine ühiskonna heaolusse ja selle kaudu saavutatav eneseteostus. Eneseteostuse kontekstis on olulisel kohal sobiv töökoht, mis annab võimaluse rakendada oma oskusi ja kogemusi. Võimalus teostada oma ideid Eestis tugevdab oluliselt veendumust, et kuulutakse siia.

Kodakondsuse küsimuses arvamused põlvkonniti erinevad. Noorema generatsiooni esindajad käsitlevad kodakondsust pigem instrumentalistlikult, s.o reisidokumendi või elamisloa alusena. Mõnel juhul nähakse Eesti kodakondsuses takistust, näiteks Venemaaga äri tegemisel, kui tuleb ette vajadus Venemaale sõita.

„Sinine pass mind praegu isegi veidi segab, sest ma töotan sageli Venemaal ja tahaks ka sinna normaalselt sõita.” (B30–49)

Küsimusele, miks mõned eesti keelt oskavad venekeelsed noored võtavad Venemaa kodakondsuse, vastavad respondendid erinevalt. Ühed selgitavad seda protestiga Eestis toimuva suhtes (eriti seoses 2007. aasta sündmustega), teised praktiliste kaalutlustega nagu paremad reisimisvõimalused Venemaal. Nooremate respondentide endi argumentid keskenduvad praktilistele eelistele, mis ühe või teise kodakondsusstaatusega kaasnevad.

Vanema põlvkonna puhul saab Eesti kodakondsuse küsimuse puhul eristada kolme peamist arutlusliini. Esimese neist toovad välja Eesti kodakondsusega respondendid ja kaks ülejäänut Eesti kodakondsust mitteomavad respondendid. Kõigepealt on Eesti kodakondsuse **kõrgelt väärtustamine** seotud tugevalt riigiidentiteediga.

„See on minu jaoks väga tõsine ja tähtis küsimus ... ma kuulun siia riiki ja olen selle üle uhke. Seetõttu polnud minu jaoks Eesti kodakondsuse valik probleem. Ma sain sünnijärgse kodakondsuse ja ... teenitult, sest see on minu kodu ja minu riik.” (B50+)

Teine viis on suhtuda kodakondsusesse puhtalt **pragmaatilistest ja instrumentaalsetest** kaalutlustest lähtuvalt, mille puhul kodakondsusstaatust ja Eestiga emotsionaalne seotus on selgelt lahus. See vaatepunkt on iseloomulikum Ida-Virumaa respondentidele. Kolmas võimalus on suhtuda Eesti kodakondsusse kui **õigusesse**, mida Eestis elavad vähemused on oma tööga selles riigis „välja teeninud” ning millest nad on ebaõiglaselt ilma jätud. Kodakondsuspoliitikat tajutakse ebaõiglase ja solvavana. Kuigi mõistetakse selle algseid motiive, siis arvatakse, et aeg on strateegiat muuta.

„Tuleks mõelda sellele, et inimesed on siin elanud juba Eesti teise iseseisvuse algusajast ja on oma tööga tunnistanud ... maksude maksmise ja käitumisega, et nad on sama väärrikad kodanikud.” (B50+)

Lisaks kodakondsusest ilmajäämisest tingitud solvumisele tõuseb Eesti kodakondsuse üle arutlemisel esile Eesti ametlik suhtumine okupatsiooni. Eesti kodakondsuse taotlemine tähendab intervjueeritute jaoks kohustust nõustuda Eesti ametlike seisukohtadega, mis okupatsiooni teema puhul tähendab sisuliselt tunnistada ennast NL-i ajal Eestisse saabunud okupandiks. See on aga psühholoogiliselt raske ja on vähemalt ühe intervjueeritu puhul olnud põhjuseks Eesti kodakondsust mitte taotleda. Selline vaateviis

on kooskõlas varasemate uuringute tähelepanekuga, mille kohaselt eri rahvuste jaoks on ühendava riigi-identiteedi üheks oluliseks eeltingimuseks erinevate ajalookäsitluste tunnustamine.³

2.3.4. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Klasteranalüüs näitab, et enamik B-klastri esindajatest tunneb huvi Eesti sisepoliitika vastu ja osaleb valimistel. Samas on väga vähesed neist osalenud poliitilistes aktsioonides või kodanikeühendustes (vt ptk 2.2.9). Käesoleva uuringu käigus toimunud arutelud aitavad paremini mõista sellise olukorra tagamaid. Poliitilise osaluse peamise vormina näevad rühmaintervjuudes osalenud just valimistel käimist, mida peetakse oluliseks võimaluseks mõjutada ühiskonnas toimuvat, sellal kui teistes poliitilistes tegevustes osalemise määr on madal. Valimistel hääletatakse kas sobiva poliitilise jõu poolt, või kui mõne erakonna seisukohad tekitavad tugevat vastumeelsust, siis hääletatakse vastasleeri poolt. Seda ka siis, kui ei olda opositsioonipartei seisukohtadega täielikult nõus. Just niisuguse valimiskäitumisega selgitatakse näiteks Keskerakonna valimisedu Tallinnas, tõlgendades seda kui protesti tagajärge Reformierakonna vastu.

„Ma võin mõjutada [Eestis toimuvat] kas või sellega, et käin valimas. Heaks näiteks on Tallinn ... venekeelsete toetus Keskerakonnale on lihtsalt protesti väljendus [valitsuse vastu] ja seetõttu nad ongi teist ametiaega Tallinna eesotsas.” (B30–49)

Eelnevalt tõime ühiskondliku aktiivsuse välja kui olulise kuuluvustunde aluse. Ühiskonna suurema lõimimise saavutamiseks peetakse rühmaintervjuudes oluliseks ühiste kultuuriürituste korraldamist. Aruteludes tõuseb esile ühise laulu- ja tantsupeo roll võimaliku rahvuste ühendajana. Kui selle programm sisaldaks rahvusvähemuste etteasteid ja loomingut, oleks see respondentide arvates tugev ühendav sümbol, kandes sõnumit, et rahvusvähemused on Eesti rahva osa. Suurematest üleriigilistest üritustest pälvib positiivseid kommentaare „Teeme ära” kampaania. „Rahvakogu” kohta esitatakse vähe arvamusi. Siin on tegu vähesel hulgal inforatsiooniga.

2.3.5. Kokkuvõte

Vastavalt klasteranalüüsile iseloomustab B-klastrit ehk kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunuid tugevam kodanikuidentiteet, ühiskondlik ja poliitiline aktiivsus, ent nõrgem eesti keele oskus. Rühmaintervjuude tulemused on sellega kooskõlas eriti kodanikuidentiteedi dimensioonis, kus võrreldes samades aruteludes osalenud E-klastri esindajatega väljendavad B-klastri esindajad tunduvalt tugevamat emotsionaalset seotust Eestiga.

Klastrit iseloomustab üsna kõrge usaldus riigi institutsioonide vastu, mis rühmaintervjuudes väljendub selles, et **poliitiline osalus kanaliseeritakse peamiselt valimistesse** ja mitte teistesse poliitilisesse aktsioonidesse või kodanikuühiskonnas osalemisse. Respondentide suhtumine lõimumisprotsessi on üsna skeptiline. Samas ei olda ükskõiksed ja kriitiline hoiak väljendab pigem hoolimist Eestis toimuvast. Kui E-klastri esindajad väljendavad arutelu käigus peamiselt pessimistlikke vaateid, siis B-klastrisse kuuluvate respondentide vastustes kõlavad kõrvuti kriitikaga ettepanekud olukorra parandamiseks.

Tugevam kodanikuidentiteet väljendub selles, et nii noored kui ka vanemad intervjuueeritud peavad end Eesti rahva hulka kuuluvaks ja Eestit oma ainsaks kodumaaks. Samas kannab **Eesti kodakondsus nende jaoks pigem instrumentaalset tähendust** ja on vähe seotud riigiidentiteedi või kodutundega. Eesti kui kodumaa tunnetamine seostub aga tugevalt ühiskondliku aktiivsuse ja osalusega. On tähelepanuväärne, et tugevam kodakondsuse ja riigiidentiteedi seos on sünnijärgse kodakondsuse saanutel. Need, kelle jaoks kodakondsuse saamine on osutunud erinevatel põhjustel raskeks, toovad pigem välja põhjuseid, miks nad Eesti kodakondsust ei soovi.

3 Vt nt Valk, A., Karu-Kletter, K. & Drozdova, M. (2011). „Estonian Open Identity: Reality and ideals”, *Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15(1), 33–59.

Nõrgem eesti keele oskus on peamine tegur, mis eraldab B-klastrit mitmekülgsest lõimunud A-klastrist. Eesti keele oskus on läbi aastate olnud üheks peamiseks integratsioonistrateegia elemendiks (EIM 2011) ning kuna eesti keel on üks Eesti identiteedi nurgakivi (vt nt Valk jt, 2011), on loomulik, et keeleõpe jääb prioriteetseks tulevikus. Arutelude käigus tuuakse välja inimese vanus kui keeleõpet raskendav faktor. Ent respondentide põhilisteks murekohtadeks on **keele õppimise juures motivatsioon** (sh Keeleinspektiooni tegevuse motivatsiooni vähendav mõju), **keeleõppe kvaliteet ja kasutatav metodoloogia**, nagu ka keelepraktika vähesed võimalused (eriti Ida-Virumaal). Selles valguses on edaspidistes eesti keele õpet toetavates programmides oluline pöörata tähelepanu keeleõppe motivatsiooni tõstmisele mittedisruptiivsete meetodite abil, näiteks keeleoskusest saadavate eeliste parema teadvustamise kaudu. Suur potentsiaal on eestlaste ja vähemuste ühistöö kodanikeühendustes, mis pakub nii koos tegutsemise võimalust kui ka suurendab keelepraktika võimalusi. Teiselt poolt on keelekursuste efektiivsuse tõstmiseks vaja tagada paremate interaktiivsete keeleõppemetoodikate laiapõhjalist rakendust ja tagada tõhus kvaliteedikontroll.

Vaatamata sellele, et klasteranalüüsi põhjal tulevad B-klastrisse kuulujad keskmisest paremini toime, tõuseb rühmaintervjuudes teravalt esile **sotsiaal-majanduslike probleemide küsimus**, eriti vanema põlvkonna seas. Sotsiaal-majanduslik olukord seostub kodutundega, kuivõrd sobivate töövõimaluste puudumisel tuntakse end ühiskonnas mittevajalikuna. Kuid toimetulek seostub ka ühiskonnas osalemisega, sest kui puudub piisav sissetulek, ei jätku aega ega energiat osaleda ka poliitilises või ühiskondlikus elus. EIM 2011 andmete analüüs osutab samuti tugevale seosele osaluse määra vähenemise ja toimetuleku halvenemise vahel ning näitab ühtlasi seost madalama kodanikuidentiteedi ja toimetulekuraskuste vahel.

Eesti ühiskonna lõhestatust tunnetatakse peamiselt **meediakajastuste ja poliitilise diskursuse** tasandil, samas kui igapäevaelu tasandil tunnetatakse seda vaid üksikutes kontekstides. Näiteks noorema põlvkonna jaoks on lõhestatuse märgiks eraldiseisvad eesti- ja venekeelsed tutvusringkonnad. Samas ei tajuta seda probleemi, vaid asjade loomuliku käiguna. Arvestades tugevat skeptilist suhtumist senisesse integratsioonipoliitikasse ja selle tulemuslikkusesse, on vajalik lõimumisparadigma muutus. Integratsiooniteema puhul oodatakse etnilis-kultuurilise eristamise ja ühiskonnaks vs. integreerivateks jagamise asemel ühisosa ja lõimumise mitmesuunalisuse rõhutamist. Poliitikaelus soovitakse rahvustevaheliste pingete õhutamise asemel näha rahvusvähemuste tunnustamist. Lõimumismeetmete puhul aga vähem rahaliste vahendite suunamist reklaami- ja teavituskampaaniatele ning suuremat tähelepanu aktuaalsete probleemide lahendamisele, sh keeleõppe kvaliteet, sotsiaal-majanduslikult vähekindlustatud rühmade struktuurne toetamine, informatsiooni kättesaadavus eri keeltes, ühistegevused ja muud meetmed.

2.4. C-klaster: keeleoskuse ja osaluse mõõtmes lõimunud

Maaris Raudsepp

Uurimuse aluseks olev klasteranalüüs eristas keeleoskuse ja osaluse mõõtmes lõimunute klatri, kuhu kuuluvad hea eesti keele oskuse ja aktiivse osalusega, kuid nõrga kodanikuidentiteediga inimesed, moodustades 18% Eesti venekeelsest elanikkonnast (vt osa 2.2). 2011. aasta integratsioonimonitooringus vastab sellele nn aktiivsete kriitiliste klaster (EIM 2011).

Lähtudes küsitlustulemustel põhinevast lõimklatri kirjeldusest, seadsime eesmärgiks keskenduda fookusgrupi intervjuudes selle klatri kõige probleemsemale küljele lõimumise seisukohast – kodanikuidentiteedile. Püüame välja selgitada klatri esindajate kogemusi, probleeme, ootusi ja vajadusi kodanikuidentiteedi valdkonnas. Kriitilise hoiaku mõistmiseks avame ka muid valdkondi, mida selle klatri esindajad tajuvad probleemseks.

Andmestik pärineb C-klastri esindajatega tehtud fookusgrupi intervjuudest, millest kaks viidi läbi Tallinnas (FG7 10 osalisega vanuses 20–34 (noorem grupp) ning FG 11 osalisega vanuses 36–49 (vanem grupp)) ning üks Ida-Virumaal (2 osalist vanuses 36–49). Fookusgrupi intervjuude tekste analüüsiti temaatilise sisuanalüüsi meetodiga.

2.4.1. Keel ja kultuur

Hea eesti keele oskus võimaldab suhelda eestlastega ja jälgida meediat nii eesti kui ka vene keeles. Seetõttu on üldine pilt Eesti ühiskonnast suhteliselt mitmekesine. Keeleoskus on selle lõimklastrid jaoks ressurs, nii eneseteostuseks kui ka kriitilisuseks. Märgiti häid kogemusi eesti keele praktiseerimisel ja eestlaste toetavat suhtumist keeleõppe ajal. Kui on tekkinud probleeme kommunikatsiooniga ja teineteisest arusaamisega, siis leitakse mõlemale poolele sobiv lahendus, näiteks nii, et üks räägib eesti ja teine vene keeles ning vastastikku parandatakse vigu. Kommunikatsiooniprobleemid on soovi korral alati lahendatavad.

Ehkki selle lõimklastrid esindajatel endal eesti keele kasutamise ega õppimisega probleeme ei ole, teavad nad oma lähedaste ja tuttavate kogemuste põhjal raskusi, millega puutuvad kokku halvema eesti keele oskusega inimesed. Seetõttu väljendatakse intervjuudes venekeelsete inimeste ootusi ja vajadusi üldiselt. Kritiseeritakse keeleoskusega seotud sunnimeetmeid (nt keelepolitsei), see tekitab venekeelsetes inimestes trotsi ja vastureaktsiooni. Samuti kritiseeritakse liiga kõrgeid eesti keele oskuse nõudeid teatud ametikohtadel. Arstid, õpetajad jt spetsialistid ei leia pahatihti Eestis erialast rakendust, sest ei suuda keeleoskuse nõudeid täita. Halvema eesti keele oskusega inimeste jaoks on oluline, et info oleks ka vene keeles kättesaadav. Tuntakse vajadust, et teavitus spordi- ja kultuuriüritustest, aga eriti riiki puudutav teave (nt ministriumide koduleheküljed) oleks ka vene keeles.

Kritiseeritakse eesti keele õppe madalat efektiivsust ja piiratud kättesaadavust. Nii avaldatakse soovi, et kodakondsuseksamit sooritada soovijatele võiks riik anda võimaluse õppida tasuta keelekursustel. Täiskasvanud inimeste keeleõpet peaks motiveerima positiivsete eesmärkidega, mitte hirmuga. Üksmeelselt soovitakse, et lapsed omandaksid eesti keele juba lasteaiaaas. Eesti keele õpetamine lastele peaks olema efektiivsem ja arvestama lapse individuaalsust. Samas leitakse, et eesti keele kvaliteetne õpe koolis ei tohiks välistada venekeelset aineõpetust, venekeelset kooliharidust gümnaasiumi tasandil.

Tuntakse vajadust, et ka eestikeelses koolis õppides saaksid lapsed hea ettevalmistuse vene kirjandusest ja kultuurist, millest praegu jääb vajaka. Pakutakse ühe lahendusena vene keele ja kultuuri süvaõppega gümnaasiumide rajamist.

„Mina isiklikult – minu naine on eestlane ja meie kodune keel on nii eesti kui ka vene keel ja lapsed õpivad nii koolis kui ka lasteaiaas eesti keeles – kuid ma ei saa aru, miks see haridus on selline mustvalge. Noo näiteks ma palkasin oma pojale vene keele õpetaja, et ta mingilgi tasemel seda keelt oskaks. Meil ei ole mitte ühtegi gümnaasiumi, meil on inglise gümnaasium, meil on saksa gümnaasium jne, aga meil pole ühtegi gümnaasiumi, mis oleks vene keele kallakuga. Miks?...kui me vaatame statistikat, siis eesti koolides on 20% õpilastest venekeelsed või vähemalt neil on üks vanematest venelane. Kas nad siis ei sooviks, et nende lapsed riigi kulul enam süvendatult selles kultuurikontekstis õpiksid ka vene kultuuri. Mina näiteks meeldi oleksin oma lapsed pannud sellisesse eesti kooli, kus on vene keele süvaõpe. Praegu ma oma laste treeningute jms vahele pean kuhugi ära mahutama vähemalt kord nädalas vene keele õppe. Praegu mu poeg veel sellest aru ei saa, aga võib olla hiljem saab aru selle vajalikkusest. Mulle tundub, et see on tähtis.” (vanem grupp, mees)

Leitakse, et eesti keele õpet loomulikus keskkonnas soodustaks see, kui Eesti Televisiooni eestikeelsetel saadetel oleksid venekeelsed subtiitrid. Venekeelse hariduse praegune reformimine on üks valdkond, mis tekitab üksmeelselt kriitikat. Tuntakse vajadust emakeelse hariduse jätkumise ja valikuvõimaluse järele.

2.4.2. Kodanikuidentiteet

Kvantitatiivuuringu andmetel on C-klastrile iseloomulik madalam kodanikuidentiteet (vaid ⅔ on Eesti kodanikud, suhteliselt enam (40%) on määratlemata ja muude riikide kodakondsusega inimesi, 63% ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks, Eestit nimetab oma ainsa kodumaana vaid ⅔). Võrreldes teiste lõimklastritega iseloomustab selle klatri esindajaid Eesti kodakondsuse vähem väärtustamine ning institutsioonide keskmisest väiksem usaldamine.

Kodanikuidentiteedi aspektidena käsitlesime fookusgrupi intervjuus respondentide kuuluvustunnet ja seost Eestiga ning kodakondsuse subjektiivset tähendust.

Seos Eesti riigi, Eesti ühiskonna ja Eestimaaga on diferentseeritud: Eestit peetakse oma koduks ja kodumaaks, tuntakse seotust ka Eesti ühiskonnaga, ent riigi ja valitsuse suhtes ollakse kriitiline ja neist võõrdunud.

„Ma armastan Eestit kui maad, kuid ei armasta Eestit kui riiki tema sotsiaalse korraldusega. Siin on vahe.” (noorem grupp, mees).

Eesti kui maa oma loodusliku ja kultuurilise eripäraga, oma eestiliku korraga on lähedane ja omane.

„Mulle on Eesti, see loodus /lähedane/... Olles kord Venemaal, ma tundsin ennast seal täiesti võõrana võõras riigis. Polnud harjunud, et kõik on vene keeles ja see matslikkus – see ei ole minu ja ma ei soovi seda. Olles kord teises riigis ja kaugemal Eestist, olin ka teatavas kultuurišokis ... igatsesin n-ö eestilikku korda seal.” (noorem grupp, naine)

Fookusgruppide osalejate hulgas oli Eesti põliskodanikke ja naturaliseerunud kodanikke, Venemaa kodanikest püsielanikke ning määratlemata kodakondsusega inimesi. Intervjuus väljendati kodakondsuse erinevaid tähendusi. Eesti kodanikuks olemise tähendus on nii instrumentaalne (viisavaba reisimine EL-s), riigiga seotuse näitaja kui ka ühiskonnas täisväärtuslikku osalemist võimaldav. Selles kontekstis rõhutatakse eesti keele oskuse kui kodakondsuse eelduse olulisust.

„Minu jaoks on kodakondsus sihipärane, sest see on seos riigiga ja et oma hääletamise tasemel on võimalik midagi muuta. Et minu lastel poleks kunagi sellega probleeme, siis teen ma kõik selleks, et nad oskaksid eesti keelt.” (vanem grupp, mees)

Üldise kriitilise suhtumise taustal Eesti restitutsioonilise kodakondsuse seadusesse, kirjeldatakse erinevaid trajektoore formaalse kodakondsusstaatuseni jõudmisel. Kõige lihtsam tee on olnud sünnipäraselt Eesti kodanikuks saanutel. Neilt ei ole nõutud ka eesti keele oskust. Määratlemata kodakondsusega inimeste seas on erineva hoiakuga grupe. Suur osa hoiab sellest staatusest kinni emotsionaalsetel ajenditel: ollakse solvunud selle peale, et 1990-ndatel, kui oli võimalus, et kodakondsuse saaksid kõik, kes olid siin sündinud või kaua aega elanud, neile seda ei antud. Naturaliseerimistoiminguid peetakse alandavaks. Eestis sündinud inimeste kodakondsusetust tajutakse kui nende ebaõiglast tõrjumist riigi poolt, nõue tõestada oma lojaalsust kodakondsuse taotlemise kaudu tekitab trotsi. Isegi hea eesti keele oskuse korral ei taotleta Eesti kodakondsust.

„... minul ei ole kodakondsust. Ma meeleldi võtaksin Eesti kodakondsuse, kui seda oleks mulle pakutud. Ja pakutaks mitte sellisel viisil nagu seda praegu tehakse, sest praegune kodakondsuse saamine on alandamine. Sa pead läbima selle inkvisitsiooni, pead läbima selle alandamise keeleksamil – ma pean seda alandamiseks, sest inimesed ... no öelge mulle, kas meie president on sooritanud eesti keele eksami – ta pole ju siin sündinud. Tal esivanemad sündisid siin 40-ndatel – mitte keegi pole selle peale mõelnud. Aga minu vanemad ja mina oleme siin sündinud.” (vanem grupp, mees)

Automaatsest kodakondsusest ilmajäänute valuline reaktsioon näitab, et formaalne seos riigiga on nende jaoks siiski oluline. Arusaamatusena käsitatakse ka pereliikmete erinevat kodakondsustaatust, vaatamata subjektiivselt ühesugusele seosele riigiga.

„Minu vanematel on seepärast kodakondsus, sest nad hääletasid iseseisvuse poolt. Mina sellel ajal alaealisena ei saanud hääletada. Ja nüüd ilmneb, et minu vanemad ja minu lapsed on kodakondsed, aga mina mitte. On see siis õiglane? Kuidas see üldse nii olla võib?” (vanem grupp, mees)

Sellele emotsionaalsele grupile vastanduvad inimesed, kes küll soovivad ja vajavad Eesti kodakondsust, kuid takistuseks on keeleoskamatus. Eesti kodakondsuse saamine seoks selliseid inimesi veel tugevamalt Eestiga, sest avaneksid võimalused perekondade ühendamiseks.

„Mis puudutab vanemaid, siis mulle on see väga oluline. Ma ei saa siia tuua oma vanemaid, sest see on lihtsalt võimatu. See on mulle väga valus teema ... mul on elamisluba ja seda ei saa mitte kuidagi lahendada. Kui ma saaksin oma vanemad siia tuua, siis ma ei mõtleks nii, et kas Eestist ära sõita või mitte ja jätkata oma teadmiste siia panustamist.” (noorem grupp, naine)

Pakutakse võimalust, et pikka aega Eestis elanud määratlemata kodakondsusega inimestele võiks kodakondsuse tingimusteta anda. Samas täheldatakse, et halli passiga võib olla väga mugav elada.

„Mul on kõik väga lihtne – ma tegelen väliskaubandusega ja seal on kõik vägagi rahvusvaheline. Ja ma ei näe mingeid probleeme selles suhtlemises hoolimata sellest, et mul on hall pass. Ma ei püüdle praegu saada teistsugust kodakondsust, sest see mind momendil ei huvita. Samal ajal ma olen teatud mõttes palju vabam neist inimestest, kes omavad kodaniku passi.” (vanem grupp, mees)

Märgitakse ka huvi puudust või viitsimatust naturalisatsiooniprotseduuri ette võtta. Valitseb kujutlus naturaliseeritud kodanike teisejärgulisusest. Mõned noored ei võta Eesti kodakondsust, sest ei näe siin enda jaoks tulevikku. Eesti kodakondsuse mittetaotlemise motiiviks noorte seas võib olla ka tahtmatus Eesti armee teenida. Intervjueeritud rõhutasid, et Venemaa kodakondsuse valimise taga on pigem puhtpragmatilised motiivid kui poliitiline eelistus, eriti kehtib see Ida-Virumaal.

Kodakondsusest sõltumata tajutakse ennast Eesti ühiskonna liikmena. Samas tunnetatakse enda ja oma grupi tõrjutust, mittevajalikkust, mitteväärtustatust.

Kvantitatiivandmete analüüs tõi välja, et üle poole C-lõimklastri esindajatest ei tunne end Eesti rahva hulka kuuluvaks. Intervjuuarutlustes ilmnis soov, et on selge soov tunda end Eesti rahva osana, ent samal ajal tajutakse, et etnilised eestlased ei võta üldiselt omaks, ei tunnusta venekeelseid inimesi. Vastused küsitlusuuringule võivadki peegeldada hoopis sellist reflekteeritud pilti: me tahame Eesti rahva hulka kuuluda, „aga meid ei loeta siia kuuluvaks” (vanem grupp, mees). C-klastri esindajad ei tunne end täisväärtuslike ühiskonnaliikmetena seetõttu, et tajutakse eestlastepoolset tõrjumist, mida võimendavad omakorda mõned poliitilised sõnavõtted. Meenutatakse aastatetaguseid presidendi halvustavaid sõnu vene keele kohta, mida tajutakse väga solvavana.

„Kui võtta kas või meie president, siis ta ei ole mitte ühelegi venelasele president, sest ta solvas lihtsalt venelasi. Kas on võimalikrääkida – ma lausa nutsin – ja reaalselt solvata neid, keda on siin Eestis nii palju. Kui nad ka siis omalt poolt ... rahvas ju usub teda, vaatab tema poole ja kuulab.” (noorem grupp, naine)

Respondentide ootused on seotud sellega, et riik tunnistaks seda, et need, kes on sündinud Eestis, „on omad”, ning et kõiki tunnustataks ja austataks oma kultuurilises erilisuses. Soovitakse, et Eestis elavatele venekeelsetele inimestele ei tehtaks ajaloolisi etteheiteid ning kelle keelt ja kultuuripärandit austatakse.

„Ma tahan, et lõpetataks see näpuga näitamine, sest sõna „okupatsioon” puhul on mul tunne, et näidatakse näpuga minu suunas ja öeldakse, et sina, lurjus, oled okupant. Ma ei ole põhimõtteliselt sellega nõus. Ma tunnen ennast selle maa kodanikuna ja tunnen, et see maa on minu kodumaa. Ma tunnen, et selle riigi juhid meid eraldavad ... selline tunne on ja see on ainuke probleem, mis on.” (vanem grupp, mees)

Respondendid väljendasid ootust, et tunnustataks venekeelsete inimeste lojaalsust ja nende panust Eesti majandusse ja kultuuri. Kriitika objektiks on ametlik eestlastekeskne retoorika, mis ei haara teisi Eestis elavaid rahvaid. Kritisoides Eestis valdavat etnilisusepõhist avalikku retoorikat, eelistatakse mitmes teises riigis, (nt USA või Prantsusmaa) valdavat kodakondsusel põhinevat identiteeti, mis etnilisel alusel inimesi igapäevaselt ei erista. Väljendatakse ootust, et riigis oleks kõiki ühendav idee, et kõiki püsielanikke, rahvusest sõltumata, tunnustataks Eesti ühiskonna täisväärtusliku osana. Samas puudub paljudel usk, et midagi saab Eesti poliitikas muuta, ja seetõttu kasvab valmisolek Eestist lahkuda.

2.4.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

C-lõimklastri esindajate enamik on aktiivsed osalejad kodanikeühendustes ja kultuuriseltsides, nad on aktiivselt osa võtnud ka üleriigilistes aktsioonides („Teeme ära” jms). Sotsiaalselt kompetentsena osaletakse demokraatlikes protsessides ja seistakse aktiivselt ka venekeelse elanikkonna ühiste huvide eest. Mõnele valitsuse poliitikale vastu astuvatele kodanikuaktsioonidele on järgnenud riigi repressioonid (süüdistus riigivastases tegutsemises), mis tugevdab veel kriitilist suhtumist valitsuse suhtes.

Enamik osaleb aktiivselt valimistel, pidades seda kodanikukohustuseks ja uskudes, et selle abil saab riigi poliitikat mõjutada. Valimistel mitteosalejad on ükskõiksed poliitika suhtes või kahtlevad, et sellega saab midagi mõjutada. Samas kaheldakse ka tänavapoliitika tulemuslikkuses.

Soovitakse enam eestlastega koostegevusi üldinimlike väärtuste baasil, kus ei rõhutataks rahvuslikke erinevusi.

„Mul on tunne, et positiivselt võiksid mõjuda sellised üritused, mis ei toeta kultuurilisi väärtusi, vaid üldinimlikke väärtusi ... sest need väärtused on meil ühised. Kultuurilised väärtused on veidi erinevad ja sellepärast teatud kontingendile laulupidu ei paku huvi. Aga mingeid teisi üritusi külastaksid kõik ...” (vanem grupp, mees)

2.4.4. Probleemsed valdkonnad

Ühiskonna kunstlik lõhestatus rahvuslikul pinnal

Leitakse, et poliitikud õhutavad teadlikult Eesti etnilist lõhestatust, inimsuhetes rahvuslikke pingeid ei tunta. Põhivastuolu ei ole mitte eestlaste ja muulaste, vaid valitsuse ja rahva vahel. Samas tõdetakse, et kodakondsus ja erinev inforuum tekitavad peamiste keelekogukondade vahele lõhe ning ebavõrdsuse.

„Minu arvamus on, et eksisteerib tõesti kaks paralleelset maailma. Esiteks juba kodakondsuse mõttes ja sellest, et sündides oled sa kas ühe või teise sordi inimene. Kuigi me oleme kõik ju ühesugused ja meid eristab vaid keel, erinev suhtluskeel. Keel on vaid suhtluse vorm. Aga lapseast meile sisendatakse, et me oleme erinevad. Teiseks, lugedes eesti ja vene ajakirjandust, siis seal on märgatavad vahed, s.o eesti ajakirjanduses on venelased halvad ja vene ajakirjanduses on eestlased paljudes asjades süüdi” (vanem grupp, mees)

Tajutakse keelekogukondade omavahelist suletust. Leitakse, et juba laialt levinud sõnakasutuse tasemel, rääkides „eestikeelsetest” ja „venekeelsetest” inimestest, soodustatakse kunstlikku lõhet inimeste vahel, kes peaksid ühes riigis elades moodustama ühtse terviku. Probleemi nähakse selles, et selline keele alusel eristamine ja teise keelekogukonna stereotüüpne tajumine algab juba kodusest kasvatuses.

Ebavõrdne kohtlemine

Kvantitatiivandmete põhjal on selle lõimklatri esindajad teistest enam kokku puutunud diskrimineerimisega. Intervjuude andmestik näitab, et mitte-eestlaste ebavõrdset kohtlemist rahvuse ja keeleoskuse pinnal, eriti töö saamisel, tajutakse laialt levinuna. On kogetud, et võrdse kvalifikatsiooni korral eelistatakse tööle võtmisel eestlasi, vene nimega inimesi isegi ei kutsuta töövestlusele.

„Ma kandideerisin ühele töökohale ja minuga koos kandideeris etniline eestlane, kellel oli eesti ees- ja perekonnanimi. Meie eeldused tööks olid samad, kuid valiti eestlane, sest kurat seda teab, mida venelasest oodata ...” (noorem grupp, mees)

„Mind isegi ei kutsutud töövestlusele. Konkureerisime koos oma kursusekaaslasega ja meil oli ühesugune haridus ja ka ühesugune töökogemus, sest töötasime varemalt koos ... tal oli eesti perekonnanimi – ta kutsuti vestlusele ja ka võeti tööle riiklikule ametikohale, kuigi me varemalt temaga ka koos riigiametis töötasime.” (noorem grupp, naine)

Mitte-eesti perekonnanimi tekitab probleeme (nt takistades ametialast karjääri, eriti kõrgematel positsioonidel ja riigiasutustes) ka hea eesti keele oskuse korral. Teatakse näiteid, kus venekeelsed inimesed muudavad oma nime eestipäraseks, aga sellesse suhtuvad antud lõimklatri esindajad halvustavalt.

Paljude venekeelsete inimeste probleemiks Eestis on ka see, et „inimesed töötavad 2–3 töökohal, sest venekeelsete tööd tasustatakse madalamalt kui eestikeelsete tööd”, firmades on venelaste jaoks vaid madalamad töökohad.

Rahvusliku ebavõrdsuse tagamaana nähakse põhiseaduse teatud viisil tõlgendamist, mis justkui sätestaks eestlaste eelisseisundi. Meenutatakse, et üldisemal tasandil on võrdse kohtlemise põhimõtte kirjas põhi-seaduses. Kui seda rangelt järgida, laheneksid nii mõnedki probleemid iseenesest.

Avalik informatsioon ei toeta lõimumisprotsesse

Meedia tarbimine on selle lõimklatri esindajatel väga mitmekesine, infot saadakse paljudes keeltes, ka interneti uudisteportaalidest ja suhtlusvõrgustikest, võrreldakse eesti- ja venekeelseid väljaandeid. Seetõttu on nad hästi informeeritud ning suudavad Eestit vaadelda laiemas taustsüsteemis.

Leitakse, et ajakirjandus eelistab ärilistel kaalutlustel konfliktseid teemasid, ent tegelikult peaks püüdma ühiskondlikke pingeid stabiliseerida ja tasakaalustada. Ollakse kriitiline nii eesti- kui ka venekeelse meedia politiseerituse suhtes. Ebaõiglasena nähakse seda, et venekeelsete elanike kui kolmandiku maksu-maksjate jaoks ei ole loodud avalik-õiguslikku venekeelset telekanalit. Pahameelt tekitab venelaste halvustamine eestikeelses meedias ja poliitikute avalikes esinemistes. Kriitikat pälvib praktika, kus eri keeltes antakse samast asjast erinevat informatsiooni. Ajakirjandus peaks andma ühesugust infot eri keeltes, et erikeelsetel inimestel tekiks ühine infoväli, mis soodustaks vastastikust mõistmist. Arvatakse, et eesti-keelne meedia võiks palju enam kajastada venekeelsete inimeste arvamusi ja seisukohti, nii näiteks võiks korraldada arutelusid eestlaste ja venekeelsete tavainimeste vahel.

„Täielikult tuleks /saadetest/ kõrvaldada poliitikud ja kutsuda sellised tavalised inimesed ning üheaegselt nii eestlased kui ka venelased kas või tõlgiga koos, et nii ühed kui ka teised aru saaksid.” (noorem grupp, naine)

Lõimumist saaks soodustada ka tasakaalustatum ajalookäsitlus ning sihikindel mainekujundus õpikutes, vältides venelaste ja Ida-Virumaa ühekülgset negatiivset kujutamist.

Rahvuslik ja kultuuriline sallimatus

Respondente häirib rahvuslikkuse, etnokultuurilise külje liigne rõhutamine riigi tasandil, arvatakse, et enam peaks tähelepanu pöörama üldinimlikule vaatepunktile ja tunnustama Eesti ühiskonna multi-kultuurilist iseloomu.

Mõne eestlase venevaenulikkust käsitletakse kui kasvatamatust ja ebakorrektust, aga ka eliidi ja meedia toetatud ja võimendatud tendentsi. Leitakse, et salliva õhkkonna kujundamisele saab igaüks kaasa aidata, olles ise heatahtlik ja mitte reageerides stereotüüpselt.

Teadvustati kohati esinevat rahvusliku sallimatuse probleemi koolides. Mõnikord tõrjuvad kaaslased mitte-eesti päritolu lapsi, kogetakse negatiivset suhtumist vene keele rääkimisse. Mõnes eesti kodus õhutatatakse venevastasust ja koolis pigem ergutatakse seda tagant.

„Ma toon ühe reaalse näite. Minu tütar õpib eestikeelses koolis ja neil on klassis viis venekeelset õpilast, kelle kodune keel on vene keel. Klassijuhataja on neile öelnud, et nad koolis ei tohi rääkida vene keeles. Seda oleks võinud öelda neile kusagil nurgakeses (s.o kahe silma all), aga seda öeldakse demonstriivselt kogu klassi ees ning ära märkides, et vene kool asub kõrval.” (vanem grupp, mees)

Mittevajalikkuse tunne

Intervjuudes tuli korduvalt kõneks mittevajalikkuse tunne riigis. C-lõimklastri esindajad on kogenud, et venekeelsete inimestega arvestatakse vaid valimiste eel, muul ajal nende huvisid ja vajadusi aga ignoreeritakse. Tõrjutuse üheks tulemuseks on valmisolek Eestist lahkuda. Eesti kooli lõpetanud vene kodukeelega noored on küll omandanud eesti keele, aga tunnetavad tõrjutust, enda mittevajalikkust, perspektiivitust, neil ei ole tekkinud positiivset sidet Eesti riigiga. Noortel on kadunud lootus, et midagi muutuks. Eestisse jäämisel on olulised kaks põhitingimust: et oleks võimalik oma oskusi ja ametit kasutada kindlustada perele sobiv majanduslik olukord ja stabiilsus ning et poliitiliselt oleks olukord piisavalt rahulik – et ei sekkutaks liigselt, et ei oleks otsest vaenulikkust. Kui need tingimused ei ole täidetud, ollakse valmis lahkuma.

„... ma oma pere näitel, kui midagi ei muutu valitsuse poliitika raames, sest kõik, mis on vene keelega seotud, see on väga halb. Kui ei muutu elu ja sealjuures ei vaadelda asju nii, et venelased, eestlased ja teised rahvused moodustavad ühtse terviku, siis on parem siia mitte jääda. Ma tahan oma lastele paremat tulevikku, ma püüan neile anda hariduse praegu nagu ta siin on, aga arvan, et minu lapsed siia ei jää.” (vanem grupp, mees)

Lõimumisprogramm

Väljendati arvamust, et senine lõimumistegevus on olnud silmakirjalik. Ühelt poolt räägitakse integratsioonist, teiselt poolt õhutavad poliitikud ja meedia keelekogukondade vahel pingeid.

Leitakse, et lõimumine peaks toimuma vabatahtlikult, inimese enda valikute alusel. Integratsioon peab olema loomulik ja mitte pealesurutud.

„... selles osas, mida tuleks teha ... ma siin kaua vaikisin. Milliseid meetmeid on vaja – mitte mingisuguseid pole vaja. Pole vaja rääkida ja peale suruda, inimesed ise valivad. Kes tahavad suhelda ja siin elada ja soovivad, et nende lapsed siin on – nad hakkavad suhtlema. Ja pole vaja peale suruda ning tõesti, kui peale surutakse, siis toimub automaatselt pörkumine ... Aga kõik sõltub ikkagi soovist – see kõik tuleb koos ja pole midagi vaja peale suruda.” (noorem grupp, mees)

Praegust integratsioonipoliitikat tajutakse assimilaatiivsena ja sisemiselt protesteeritakse selle vastu.

„... on selline aimdus, et nii 10–15 aasta pärast, kui kõik läheb edasi nagu praegu läheb, siis venekeelsed üldse kaovad ... ajakirjanduse osas ma ei tea, aga kõik lasteaiad ja koolid ja ütleksin, et minu järglased on sunnitud saama eestlasteks. Ma seda ei taha. Jah räägitakse, et ma olen selline „segu” ja erinevate juurtega, kodakondsus kolmas ja emakeel neljas. Ma

tahan, et minu järglased ei saaks eestlasteks. Mitte sellepärast, et see on parem või halvem, aga seda praegu surutakse peale ja mul on selle vastu praegu vastureaktsioon ja pole mulle midagi vaja peale suruda ja pole mul vaja kuhugi integreeruda. Ma olen küllalt iseteadev inimene.” (noorem grupp, naine)

Ollakse kriitiline senise lõimumistegevuse ühesuunalisuse suhtes. Leitakse, et lõimumisprogramm peab olema suunatud kogu Eesti elanikkonnale ning et lõimumine peaks olema kahepoolne, koostegevusel ja vastastikusel huvil põhinev. Erilist tähelepanu peaks pöörama noortele, kelle hulgas on võimalik vältida negatiivsete stereotüüpide kujunemist ja arendada teineteisemõistmist ühiste huvide kaudu. Lõimumisprogramm peaks tegelema kõigi inimeste harimisega, arendama sallivust ja üksteisemõistmist. Rahvustevahelist suhtlemist tuleks võimaldada ja soodustada laste ja noorte ühisürituste kaudu. Eestlastele suunatud lõimumisprogrammi meetmed peaksid olema suunatud sellele, et vähendada russofoobiat, kasvatada lugupidavat suhtumist ja viisakat käitumist eri kultuuritaustaga inimestesse.

„Mulle tundub, et kõik senini koostatud integratsiooniprogrammides olid OBJEKTIDEKS venelased. Aga miks, kui me räägime integratsioonist, ei ole kogu rahvas selle objektiks? Seda koostisosa ma eriti neis programmides ei näe. Eestlased saavad integratsioonist ühetähenduslikult aru, et kui venelased õpivad eesti keele selgeks ja nad assimileeruvad, siis on kõik ok – ja see ongi integratsioon. Tegelikult on vaja inimesi harida, tegeleda nende haridusega, et assimilatsioon ei ole integratsioon. Aga selleks, et integratsioon toimiks, peab inimene midagi ikka endas muutma. Ta peab veidi oma silmapiiri laiendama, et asjadest aru saada. Integratsiooniprogramm peab olema suunatud kogu rahvale, aga minu arvates seda pole tehtud tänaseni.” (vanem grupp, mees)

Integreerunud ühiskonda kujutatakse sellisena, kus on koht igaühele, kus kõigil ühiskonnaliikmetel on võrdsed õigused ja võimalused, kedagi ei tõrjutaks rahvuse tõttu ning igaüks tunneks end ühiskonna täisväärtusliku liikmena. Selles suunas liikumisel panustatakse enam ühiskonna isereguleerumisele kui valitsuse poliitikale. Ometi loodetakse, et strateegiliselt mõtleb Eesti valitsus muudab oma poliitikat venekeelse elanikkonna suhtes, kasutab ära nende ressursi, mitte ei tõuka neid endast eemale.

2.4.5. Kokkuvõte

Sellesse lõimgruppi kuuluvad keeleliselt lõimunud, kuid osaliselt Eesti poliitikas pettunud inimesed. Eesti keele oskus võimaldab neil mitmekülgset osa saada Eesti meediaruumist, olla informeeritud Eesti elust ja osaleda ühiskonnaelus. Samas ei ole keeleoskus aidanud eestikeelse elanikkonnal neid omaks võtta, mille üle tuntakse kahetsust. Keeleoskus ei ole taganud ka võrdsed võimalusi: täheldatakse süstemaatilist rahvuse- või keelepõhist ebavõrdset kohtlemist töösuhetes. Eesti keele oskusega kaasnenud ootus, et see viib venekeelsete inimeste tunnustamisele eestlaste seas ja Eesti rahva hulka arvamisele, ei ole täitunud. Venekeelseid inimesi välistav ja võõraks pidav suhtumine eestlaste poolt, sealhulgas poliitikute avalikes esinemistes, on säilinud ja see on selle lõimklatri esindajate seisukohalt kahetsusväärne.

Kontaktid eestlastega on mitmekülgsed: eestlasi on nii elu- ja töökaaslaste kui ka sõprade hulgas. Ollakse teadlikud eestlaste seas domineerivatest mõtteviisidest ja hoiakutest, millest mõnda suhtutakse kriitiliselt. Nii näiteks soovitakse, et inimsuhetes ja avalikus elus pöörataks inimeste rahvusele vähem tähelepanu ning rõhutataks enam üldinimlikke väärtusi. Üldiselt peetakse eri rahvusest inimeste suhteid Eestis probleemivabadeks, leitakse, et rahvustevahelisi pingeid püüavad ohutada peamiselt meedia ja poliitikud. Ohtliku tendentsina nähakse venevastaste hoiakute kultiveerimist laste seas nii kodudes kui ka koolikeskkonnas.

Respondentide hulgas olid erineva kodakondsusstaatusiga isikud: põlised vene juurtega Eesti kodanikud, naturaliseerunud kodanikud (sealhulgas hilisimmigrandid), aga ka eri põhjustel määratlemata jäänud kodakondsusega inimesed. Formaalsest kodakondsusstaatusast sõltumata tajutakse tugevat subjektiivset

seotust Eestimaaga. Kodumaatunnetus ja kodumaa-armastus ei toetu mitte formaalsele kodakondsusele, vaid inimsuhetele, suhestumisele Eesti loodusliku, sotsiaalse ja kultuurikeskkonnaga, biograafilistele mälestustele.

Osaletakse nii poliitilises elus (valimised) kui ka kodanikuühendustes. Pahameelt ja pettumust tekitavad mõned venekeelsete inimeste kodanikuaktiivsuse vormide mahasurumise katsed (nt repressioonid venekeelse koolihariduse eest seisjate vastu), mis teeb ettevaatlikuks ja tekitab ohutunnet. Eesti eksklusiivne kodakondsuspoliitika (Saarts 2009) pälvis selles grupis jätkuvat kriitikat.

Suhtutakse kriitiliselt riigi poliitikatesse, mida tajutakse assimiliatiivsenä. Vastuseisu tekitab tajutud surve muuta vene kodukeelega inimesi eestlasteks. Üksmeelselt kriitiliselt suhtutakse russofoobia kasutamisse poliitilistel eesmärkidel ja venelaste stereotüüpseks kujutamisse eestikeelses meedias.

See lõimklaster on sarnane mitmekülgsele lõimunute klastrile hea eesti keele oskuse ja ühiskonnaelus aktiivse osalemise poolest ning paljude intervjuudes väljendatud hoiakute ja arusaamade poolest. Üks erinevus ilmnes selles, et C-klastri esindajad ei poolda kindlasti keelelis-kultuurilist assimilatsiooni, mis A-klastri esindajatel ei tekitanud tugevat vastuseisu. C-klastri esindajad suhtuvad kriitiliselt üliulojaalsetesse ja assimilatsiooni teele läinud venekeelsetesse inimestesse, kes on karjääri nimel valmis muutma isegi oma nime eestipäraseks. Nad soovivad osaleda Eesti ühiskonnaelus, säilitades oma identiteedi, ajaloopärandi ja kultuurilise eripära. Muu hulgas peavad nad vajalikuks säilitada venekeelne gümnaasiumiharidus Eestis, nagu see oli esimese Eesti Vabariigi ajal. Tegutsesetakse teiste, vähem edukate või häälekate rahvuskaslaste eestkõnelejatena, valutades südant ka vähem lõimunute probleemide pärast.

Kriitilisus teatud poliitikate suhtes ei tähenda Eesti riigi vastasust. Teoreetilises kirjanduses on eristatud erinevaid natsionalismivorme, näiteks on vastandatud nn kriitilist natsionalismi (critical nationalism) kaitsepositsioonil olevale (murelikule) natsionalismile (defensive nationalism) (Hage 2004). Kriitilise natsionalismi esindajad, olles oma maa patrioodid, vaatavad tulevikku ja püüavad leida alternatiivseid arengusuundi. Kaitsepositsioonil olev natsionalism keskendub ohtudele, olemasoleva säilitamisele ja kaitsmisele. Paljud selle lõimklasti esindajad esindavad just kriitilist patriotismi, püüdes leida lahendusi, mis oleksid kasulikud Eestile tervikuna, ja arvestades laiemat maailma konteksti.

Seda lõimklastrit iseloomustab ambivalentne kodanikuidentiteet: aktiivne kodanikupositsioon, osalemine eri laadi liikumistes ja ühendustes ning enese tajumine Eesti ühiskonna osana viitavad ühelt poolt tugevale kodanikuidentiteedile laias tähenduses, ent seda varjutab tajutud tunnustamatus riigi ja eestikeelse ühiskonna poolt.

Eestlaste roll lõimumise konteksti loojana vajab enam tähelepanu. Diskursiivne kontekst (poliitiline ja meediadiskursus), kaasavad või välistavad hoiakud, valitsev tundetoon teatud vähemusgruppide suhtes on osa lõimumise kontekstist (Crul & Schneider 2010). Enamusgrupi suhtumisest sõltub vähemuste oluliste vajaduste rahuldamine – vajadus kuuluda ja olla tunnustatud. Selle klasteri jaoks on peamine barjäär lõimumise edenemiseks tajutud tunnustamatus riigi ja enamusgrupi poolt ning tunne, et ollakse Eestis mittevajalik.

Lõimgrupi kogemus osutab sellele, et riigiidentiteedi tugevdamiseks ei piisa ainult eesti keele oskusest. Oluline on ka see, kuidas lõimuv vähemus tajub enamusgrupi hoiakuid ja riigi ideoloogiat. Tajutud surve assimileeruda ja etniliselt määratletud koostondade teineteisele vastandamine (etnilised eestlased vs. mitte-eestlased) ning usaldamatus teistsuguse suhtes ei ole sellele grupile vastuvõetavad. Selle asemele soovitakse tingimusi tõeliseks integratsiooniks (enamus- ja vähemuskultuuride koosseisestamine) ja kaasava kodanikuidentiteedi väärtustamist. Toetust leiaks pigem kaasav Eesti rahva käsitus (mis on teoreetiliselt seotud selliste mõistetega nagu avatud Eesti identiteet (Valk jt 2011)). Kirjanduses on avaldatud mõtet, et avalikku arutelu vajaks küsimust, keda hõlmab Eesti rahvas ja milline on mitte-eestlaste suhe sellesse mõistesse (vt Vetik 2009). See võiks olla üks tee selle lõimklasteri lõimumisbarjääride kaotamiseks. C-klastri esindajad soovivad näha ühiseid eesmärke ja ideid, mis ühiskonda liidaksid. Selle lõimklasteri esindajad väljendavad liberaalseid demokraatlikke vaateid, rõhutades üldinimlikke väärtusi ja

„kaasavat kõrgema tasandi riigi-identiteeti” (Ehala 2009), vastandudes etnotsentristlikele vaadetele ning eraldavatele etnilistele identiteetidele. Eesti poliitikas on nende seisukohtadele lähedane olnud Rahvarinde positsioon 1990. aastatel, mis oli poliitilises võitluses sunnitud taanduma tagaplaanile (Saarts 2009). C-klastrid hoiab neid ideid elus, tagades vaadete pluralismi Eesti ühiskonnas.

Iris Pettai (2002) sallivuse mudel näitab sellele klastrile sobiva positiivse arengu perspektiivi: jõudmist ühtsuse ja meie-tunde faasi, mida iseloomustab enamuse ja vähemuste vastastikune tunnustamine ja vähemuste kaasamine kõigis ühiskonnaelu valdkondades. Samalaadset arengut identiteedi tasandil kirjeldab Eesti avatud identiteedi mudel, mis pooldab paljukultuurilisust ja hõlmaks meie-grupi mõistesse kõik Eesti elavad rahvusrühmad, eitamata samas eesti ja teiste rahvaste etnilist eneseteadvust (Valk jt 2011).

Takistuseks selles suunas liikumiseks on kestevastuolu kultuur-rahvusliku (etnilise domineerimise õigustamine) ja kodanikurahvusliku (demokraatlike väärtuste prioriteet) mõtteviisi (Piirimäe 2008), etnilise rahvusriigi ja poliitilise rahvusriigi kontseptsioonide vahel (Vetik 2012) ning rahvusliku sallimatuse kasutamine poliitilises võitluses. Pinge kahe demokraatianägemuse vahel – etniline rahvusriik või kodanike riik – on Eesti demokraatia omapära (Saarts 2012). See ambivalentsus esineb ka tavateadvuses ja toetab sallivuse või sallimatuse ilminguid inimsuhetes. Sallivuse arengut soodustaks maiskondliku eneseteadvuse ja Eesti kultuuri inklusiivse käsituse levik, kus Eesti kultuuriks loetakse nii eestlaste kui ka teiste Eestimaal elavate rahvaste loodud kultuuri ning Eesti rahva kaasav määratlus oleks selline, mis hõlmaks kõiki Eesti püsielanikke etnilisest päritolust sõltumata.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Crul, M. & Schneider, J. (2010). Comparative integration context theory: Participation and belonging in new diverse European cities, *Ethnic and Racial Studies*, 33(7), 1249–1268.
- Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011 (lühidalt EIM 2011). Koostajad: Praxis, TNS Emor ja Tartu Ülikool. Tellija: Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/Integratsiooni_monitooring_2011.pdf).
- Ehala, M. (2009). Etnogenesis Eestis, *Acta Politica Estica*, 3, 65–87.
- Hage, G. (2004). *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press.
- Kalmus, V. (2003). Is interethnic integration possible in Estonia? Ethno-political discourse of two ethnic groups, *Discourse and Society*, 14(6), 667–697.
- Pettai, I. (2002). Eestlaste ja mitte-eestlaste vastastikune sallivus. – A. Valk (koostaja). *Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis: kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust*, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 213–233.
- Piirimäe, E. (2008). Riik ja rahvuslus. *Mõtestatud Eesti – ühiseid väärtusi hoides*. Tartu Ülikooli eetikakeskus, 83–98.
- Saarts, T. (2012). Kahest demokraatiamedelidest ja Eesti poliitika tuumikpingest, *Vikerkaar* 6, 78–88.
- Saarts T. (2009). Eesti ja Läti kodakondsuspoliitika võrdlus taasiseseisvusajal, *Acta Politica Estica*, 3, 132–154.
- Valk, A.; Karu-Kletter, K. ja Drozdova, M. (2011). Estonian Open Identity: Reality and ideals, *Trames Journal of the Humanities and Social Sciences*, 15(1), 33–59.
- Vetik, R. (2012). Rahvuspoliitika. *Eesti poliitika ja valitsemine 1991–2011*. TLÜ Kirjastus, 109–143.
- Vetik, R. (2009). Rahvuslik julgeolek ja ühiskonna tunnustamiskultuur, *Acta Politica Estica*, 3, 88–98.

2.5. D-klastrid: kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmes lõimunud

Marianna Drozdova

Käesoleva uuringu käigus tehtud klasteranalüüsi tulemusel moodustab D-klastrid ehk kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmes lõimunud 18% Eesti venekeelsest elanikkonnast. D-klastrit iseloomustab **keeleoskuse** dimensioonis keskmisest kõrgem enesehinnanguline keeleoskus ja eestikeelse meedia jälgimine. **Kodanikuidentiteedi** mõõtmes on D-klastrile iseloomulikud samuti keskmisest kõrgemad näitajad: enamik klasterisse kuulujaid on Eesti Vabariigi kodanikud, suur osa on sündinud Eestis, valdavalt peetakse Eestit oma ainsaks kodumaaks ja tajutakse end Eesti rahva hulka kuuluvana. Kolmest lõimumise mõõtmest

kõige nõrgemad on aga **osaluse** näitajad: vähene huvi Eesti sisepoliitika vastu ja madal osalemisaktiivsus üleriigilistel kultuuri- ja spordiüritustel, nagu ka poliitilistes aktsioonides ja kodanikeühendustes. Sotsiaal-majanduslike näitajate poolest tulevad klastrisse kuulujad toime keskmisel tasemel ja nad on valdavalt põhi- ja üldkeskharidusega. Kuna geograafiliselt leiab D-klastri esindajaid sagedamini Tallinnas ja muudes Eesti piirkondades (välja arvatud Ida-Virumaa), toimus kvalitatiivandmete kogumine vastavalt Tallinnas ja Tartus. Käesoleva analüüsi aluseks on kaks Tallinnas tehtud personaalintervjuud ja Tartus toimunud rühmaintervjuu. Viimases osales kokku 6 inimest, kellest 4 on D-klastri esindajad ning 2 A-klastri (mitmekülgsest lõimunud) esindajad.

2.5.1. Üldine suhtumine lõimumisse

Intervjuudes arutleti selle üle, kui palju tunnetatakse ühiskonna lõhestatust ja vajadust muutuse järele. Selgub, et tajutakse küll kahe eraldiseisva kogukonna olemasolu, mis eksisteerivad paralleelsete maailmadena, kuid otsest vajadust nende lõimimiseks ei nähta. Eraldi kogukondade olemasolu ei tajuta konfliktisena, pigem loomulikuna. Kogukondade vaheline piir seostub D-klastri esindajatel eelkõige keelelise eraldusjoonega. Samas tuuakse välja ka rahvusküsimus, põhjendades ühiskonna jagunemist kaheks kogukonnaks kultuuriliste ja väärtuseliste erinevustega ning neist tulenevate erinevustega käitumises ja hoiakutes.

„See, et kogukonnad vähe läbi käivad, ei ole probleem ... meil on religioossed pühad eraldi. Teiseks kultuur, ühed tahavad vene muusikat kuulata, teised eesti rahvuslikku [muusikat] ja siin juba väikene eraldatus. Täielikku eraldatust pole.” (D)

„See kõik [integratsioon] ei ole siiras. Peab lihtsalt keele ära õppima, et mitte karta Eestis tänavale tulla. Aga muidu, integreeruda Eesti ühiskonda – milleks? Tuleb lihtsalt austada nende traditsioone, kultuuri. Mulle sellest piisab.” (PI 2)

Uuringus osalenute arvamus selle kohta, kuivõrd terav või hajus on kogukondadevaheline piir, erineb vastavalt sellele, kas vahetus töö-, perekonna- ja tutvusringkonnas on eestlasi või mitte ja kas igapäevaelus puututakse eestlastega rohkem või vähem kokku. Tõdetakse, et isegi eri rahvusest inimestest koosnevates perekondades kipub eesti- ja venekeelne tutvusringkond jääma eraldi: eraldi suheldakse eestlastest sõprade ja tuttavatega ning eraldi teistest rahvustest sõprade ja tuttavatega. Samas igapäevaelu tasandil rahvuslikke pingeid ei tajuta. Lisaks keelelistele ja kultuurilistele erinevustele seisavad kaks kogukonda lahus ka vaadetelt ajaloo, mis väljendub „meie” ja „nemad” vastandamises, mille puhul „meie” on „need, kes kogunevad 9. mail”. Samas puudub üksmeelne arusaamine sellest, kust läheb kogukondadevaheline piir. Samuti ei ole „meie” ja „nemad” vastandamine kultuuriliste erinevuste ja ajalooaade põhjal kõigi jaoks aktuaalne. Mitme respondendi arvates pole rahvus tähtis ja igapäevaselt sellele tähelepanu ei pöörata.

Lõimumist ja lõimitud ühiskonda ei peeta omaette väärtuseks. Arvatakse, et kogukonnad eksisteerivad omaenda kultuurilises maailmas, mis ei kujuta endast suurt probleemi. Kui tekib reaalne vajadus üheskoos küsimusi lahendada, ei ole rahvuslik taust tavaliselt konfliktiallikas. Peamiseks väljatoodud ootuseks on vajadus vabaneda rahvusküsimusega seotud poliitilisest pingestatusest ja vältida rahvusküsimuse ärakasutamist poliitilises võitluses.

„Eestlased suudavad venelastega kokku leppida ja venelased eestlastega ... Kui poliitikud jätaksid inimesed rahule, siis nad oleksid juba ammu saavutanud kokkuleppe, elaksid rahulikult ja sõbralikult.” (D)

Lõimumise nimel ellukutsutud tegevusi peetakse kunstlikeks. Mõttekaks ei peeta n-ö niisama lõimumist, kui puudub konkreetne põhjus või eesmärk, mis tagab huvi ühistegevuse vastu. Samas oodatakse ühiskonnas siiski teatud muutusi, näiteks eestlaste suhtumise muutumist. Eestlaste suhtumine venekeelses elanikkonda võiks respondentide hinnangul olla positiivsem, selle negatiivsust seostatakse peamiselt meediaga, mida käsitleme allpool.

2.5.2. Keeleoskus ja meedia

Eesti keele oskust pidasid aruteludes osalenud oluliseks nii ühtsema ühiskonna kui ka parema ühiskondliku kaasatuse arendamisel. Kuid sama tähtsad on praktilised kaalutlused, kuivõrd eesti keel on vajalik igapäevasuhtluse, töö ja karjääri jaoks. Vaatamata sellele, et keeleoskus on D-klastrirühmas keskmisest parem, peavad respondendid enda puhul oluliseks keeleoskuse parandamist ja tajuvad ühise suhtluskeele puudumist kui olulist inimesi eraldavat faktorit. Keeleoskuseprobleem on teravam just klatri vanemate esindajate jaoks. Peamiselt valmistavad neile muret olukorrad, mis nõuavad spetsiifilist keeleoskust. Näiteks mainitakse tõlgete puudumist ravimitel ja kaupadel, nagu ka seaduste tõlgete puudumist ja puudulikku infot sotsiaalabivõimaluste kohta, mis jäävad seetõttu kasutamata.

„Venekeelsed inimesed on väga vähe informeeritud ... tahaks, et nad oleksid rohkem teadlikud oma õigustest, soodustustest, mis inimestel on ... Ei ole annotatsiooni ravimitel, kaupadel, seadustel ... Neid riigiasutuste veebe on vähe, kus on midagi vene keeles, et informatsiooni saada.” (D)

Venekeelse tõlke puudumine neil juhtudel toob kaasa etteheited, mida üldistatakse „riigipoolseks suhtumiseks”. Ning isegi kui klatri esindajad ise oskavad eesti keelt hästi, on neil kogemusi oma lähedaste vastavatest probleemidest, mis lõppkokkuvõttes muudab ka nende enda hinnangut riigi suhtes negatiivsemaks.

Keeleõppe puhul peetakse tähtsaks motivatsiooni. Seda vähendavate faktoritena nimetatakse riigi survet ja karistusmeetodeid, mida rakendatakse keeleoskuse kontrollil. Viimane tekitab keeleõppe innustamise asemel vastuseisu. Üheks survemeetodiks peetakse Keeleinspektsiooni tööd. Oluliste keeleõpet takistavate teguritena mainitakse hirmu, mis on tekkinud senise keelepoliitika tagajärjel, kõrget iga, mis vähendab võimet võõrkeelt õppida, ja ebakindlust selles, kas suudetakse omandada keel nõutud tasemel.

„Kui riik ei pressiks rahvale peale, siis võib-olla inimesel tekiks huvi keelt õppida. Aga kuhu sa ka ei läheks, ei pea sa oskama eesti keele mitte algtasemel, vaid kesktasemel. Kuid inimene ei pruugi olla suuteline seda taset omandama ja jõudu jätkub vaid algtasemeks.” (D)

Keeleõpet lihtsustaks aruteludes osalenute hinnangul keelepraktika jaoks soodsa keskkonna olemasolu, s.o eestikeelne tutvus- ja sõprusringkond. Klattrisse kuulujatele on iseloomulik üsna kitsas suhtevõrgustik, mis tähendab, et kuigi elatakse piirkondades, kus on suur eestlaste osakaal, suheldakse väljaspool töö- ja koolikeskkonda nendega vähe. Keelepraktikat takistab osade respondentide väitel eestlaste negatiivne suhtumine neisse, kelle keelevaldamise tase on madal. Alustavate keeleõppijate puhul peetakse tähtsaks psühholoogilist tuge, kuni inimene ei valda veel eesti keelt piisavalt, et tema ümber toimuvat mõista. Kohene üleminek eestikeelsele suhtlemisele vähendab väidetavalt õppija kontrolli toimuva üle ja loob tunde, et õppijasse suhtutakse negatiivselt ega hoolita tema vajadustest.

Noorte keeleõppe puhul pälvis kriitikat koolides rakendatav keeleõppe metoodika. Peamiseks etteheiteks on keskendumine grammatikale ja sõnavara arendamisele, sellal kui puudub interaktiivne keelekeskkond, kus keelt saaks rakendada elulistes kontekstides. Samas tuuakse ka positiivseid näiteid, kus keeleõpe on toimunud avatud keelekeskkonnas.

„Tuli üks õpetaja, selline tubli, ja mul laps hakkas aastaga eesti keelt rääkima ... See õpetaja kirjutas igasuguseid projekte, viis neid igale poole ja rääkis nendega vaid eesti keeles.” (D)

Üheks aruteluteemaks intervjuudes oli meediatarbimine. Peamised meediakanalid, mida klattrisse kuulujad mainivad, on venekeelne meedia Eestis, sh Postimees, Delfi, Raadio 4, Delovye Vedomosti (venekeelne Äripäev). Eestikeelset meediat tarbitakse vähem, mille peamine põhjus on asjaolu, et seal kujutatakse venelasi negatiivses valguses. Säärast eestikeelses meedias esinevat rahvusvähemuste, eriti aga venelaste ja Venemaa negatiivset kajastamist peetakse oluliseks eestlaste suhtumise kujundajaks ja

rahvusliku vaenu tingivaks asjaoluks. Venemaa ja venelaste kujutamine negatiivses valguses vähendab ühelt poolt motivatsiooni jälgida Eesti meediat, teiselt poolt aga õhutab see eestlaste seas negatiivset suhtumist vähemustesse.

„Kui sulle iga päev räägitakse, et venelased on nii- ja naasugused, okupandid ... sõna „okupatsioon” on vaja Eestis keelustada. Lihtsalt keelustada, et inimesed elaksid rahulikult.” (D)

2.5.3. Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne

Aruteludes selgub, et kodumaatunne on uuringus osalenute jaoks seotud eelkõige isiklike suhetega, sellal kui geograafiline asukoht on teisejärguline. Olulist rolli mängib ka inimese ja riigivõimu suhe, seda eelkõige ühiskonda kuulumise tunnetamise kontekstis.

„Kodumaatunne on eri faktorite kombinatsioon. Minul ei ole see seotud kohaga, pigem inimestega. Hubasus annab oma panuse koduselt tundmisse. Kaitstuse tunnet, korda ... loob riik. Ühiskonda kuulumise tunnet loovad inimesed ja inimestevahelised suhted, ning riik mängib ka siin olulist rolli.” (P1)

Kuuluvuse küsimus igapäevaelu kontekstis üldiselt siiski esile ei kerki. Kuid see muutub aktuaalseks siis, kui ollakse Eestist eemal, nii et „Venemaal ma kaitsen Eestit ja Eestis Venemaad”. Selline olukord viitab rahvusvähemuste jagatud kuuluvustundele Eesti ja päritolumaa vahel.

Arutus osalenud, kelle isiklik kogemus on pärast Eestisse saabumist olnud peamiselt negatiivne, on laiendanud negatiivse suhtumise ühiskonnale tervikuna, mis väljendub kodutunde puudumises. Eesti tunnetamist kodumaana tugevdab Eestisse elama asunud inimestel aga võrdlusmoment päritolumaaga, kui see kõneleb Eesti kasuks – nagu näiteks põgenikuna sõjapiirkonnast Eestisse saabumise kogemus.

Kuuluvustunde temaatika kontekstis tõuseb esile ka sotsiaal-majanduslik aspekt. Tööpuudus ja muud sotsiaalprobleemid mõjutavad oluliselt seda, kuivõrd koduselt inimesed ennast tunnevad. Kuigi tunnistatakse, et sotsiaal-majanduslikud raskused ei ole ainult integratsiooni probleemid – samasuguseid mureküsimusi on ka eestlastest elanikel –, peetakse nende lahendamist oluliseks vähemuste kuuluvustunnet mõjutavaks teguriks. See on oluline varasemate uuringute valguses, mille kohaselt rahvusvähemused on sotsiaal-majanduslikus mõttes eestlastest tunduvalt nõrgemas positsioonis.⁴ Kuuluvustunnet on respondentide hinnangul võimalik tugevdada heaolu ja stabiilsusega seotud probleemide lahendamisel. Nii näiteks leitakse, et „kui inimene on söönud, riides ja tal on töö, siis ei mõtle ta kunagi sellele, et talle tehakse liiga”.

Kuuluvustundega ei ole kuigivõrd seotud kodakondsusstaatus. Põhiline vaateviis kodakondsusele on pigem instrumentalistlik, osutusega näiteks sellele, et Eesti piir on Euroopa suunas avatud ja Eesti kodakondsus muudab liikumise vabaks. Eriti selgelt tõuseb instrumentalistlik perspektiiv esile siis, kui arutletakse, miks mõned noored valivad teise riigi kodakondsuse. Sel puhul tuuakse välja pragmaatilised põhjused nagu lihtsam võimalus „sõita ilma probleemideta vanemate kodumaale”. Või kui vanemad on otsustanud, et nende lapsed võiksid taotleda Venemaa kodakondsuse, siis seda väidetavalt põhjusel, et „nad ehk mõtleavad sellele, et lapsed hakkavad Venemaal õppima”. Samas ei ole lähenemine kodakondsusele mitte alati instrumentalistlik. Näiteks väidetakse, et kodakondsus annab suurema turvatunde, kuivõrd „kodakondsus ikkagi mingis mõttes kaitseb”. Turvatunde küsimus on aktuaalsem nende puhul, kes on kunagi riigi kaitset või tuge vajanud ja seda ka saanud.

Kodakondsuse üle arutlemisel tõuseb ühtaegu esile ajaloolise ebaõigluse teema. Ebaõiglaseks peetakse, et inimesed ja nende vanemad on sündinud Eestis ning elanud kogu oma elu Eestis, kuid sellele vaatamata ei ole saanud õigust Eesti kodakondsusele. Tähelepanuväärne on, et see teema muutub aktuaalseks ka siis, kui rääkija ise ei ole sarnaseid probleeme kogenud.

⁴ Saar, E. (toim) (2009). *Immigrantrahvastik Eestis*. Tallinn: Eesti Statistika. Vt ka Vetik, R. et al (2010). *Eesti ühiskonna integratsiooni monitoring 2010*. Tallinn: Kultuuriministeerium ning Evas, T. (2010). *Integratsioon ja rahvuslik sidusus Eesti ühiskonnas*. Tallinn: Tallinn Inimõiguste Keskus.

„Vene inimesed tunnevad end teatud mõttes solvatuna, isegi reedetuna ... ma ise tuln ka siia, kui oli veel Nõukogude Liit ... äkki ühel päeval ma ärkasin ja mulle öeldi: „Head aega, sa pole siin keegi!“ ... Ma ei immigrioneerunud siia, ma elasin ühtses riigis, lihtsalt ärkasin ühel hommikul ... juba teisel maal.” (D)

Kodakondsuse arutelu puudutatakse ka topeltkodakondsuse teemat ja leitakse, et see oleks tulnud võimaldada kõigile, sõltumata Eesti kodakondsuse saamise taustast.

2.5.4. Poliitiline ja ühiskondlik osalus

Osalusaktiivsuse arutelu keerles selles grupis eeskätt ühiskondlikest tegevustest osavõtmise ümber. Suurematest üleriigilistest ühiskondlikest algatustest („Teeme ära”, „Rahvakogu”) ollakse üldjoontes teadlik, kuid enamjaolt neis ei osaleta. Mitteosalemise põhjuseks on valdavalt asjaolu, et sellise vabatahtliku tegevuse jaoks puudub motivatsioon. Konkreetseid põhjused eri ürituste puhul erinevad. Näiteks „Teeme ära” kampaania puhul leitakse, et selle käigus teevad vabatahtlikud ära ametnike tegematajätud töö, selle eest tasu saamata.

„Kui linnavalitsuse töötajad ei saa oma tööga hakkama, kui kojamees ei saa oma tööga hakkama, siis ... miks ma peaksin oma vabast ajast tööle minema.” (D)

Ka selles kontekstis tuleb esile sotsiaal-majandusliku olukorra mõju. Enda passiivsust põhjendatakse vaesusega ning vajadusega investeerida kogu oma aeg ja muud ressursid pere eest hoolitsemisse. Kui esiplaanil on ellujäämise küsimus – töökoha olemasolu, laenude tagasimaksmine, lastele toidu kindlustamine –, siis ühiskondlik aktiivsus jääb tagaplaanile. Seega kuigi klasteranalüüsi põhjal on D-klastri sotsiaal-majanduslik taust keskmine (vt ptk 2.2), on sotsiaal-majanduslik aspekt siingi oluline üleriigiliste kultuuri- ja spordiürituste külastatavuse mõjutaja. Ka osalustasu suurus mõjutab seda, kas üritusele minnakse või mitte. Majanduslikes raskustes olevate perekondade puhul piirab see suurüritustes osalemist üldse, keskmisel järjel olevatel perekondadel tuleb hoolega valida, millistele üritustele minnakse.

Jääb kõlama, et osa võetakse eeskätt neist üritustest, mis haakuvad inimese huvidega. Kui huvipakkuvad üritused puuduvad, jääb harvaks ka osalemine. Ühe suurürituse ideena, mis respondentide arvates võiks olla ligitõmbav ka vähemustele, pakutakse välja mitmekeelne laulupidu kui potentsiaalselt tugevat ühtsustunnet loov sündmus. Samas üleriigilistes üritustes mitteosalemine ei tähenda täielikku passiivsust. Pigem ollakse ühiskondlikult aktiivsed omaenda eriala kaudu. Näiteks treeneriametis tegeletakse väidetavalt ühtaegu integratsiooniga, kaasates treeningrühmadesse eri rahvusest lapsi.

„Ma tahan ennast kindlustada töö ja rahaga, et elada. Ma tegelen integratsiooniga rohkem kui valitsus, sest mul on [treening-] grupis eestlased ja venelased ja nad suhtlevad igas keeles.” (D)

Madalat ühiskondlikku osalust selgitab samuti D-klastri iseloomulik kitsas suhtevõrgustik ja vähene püsikontaktide arv eestlastega (vt ptk 2.2), mistõttu ei olda informeeritud osalemise võimalustest.

Diskussioonides puudutatakse ka valimisaktiivsuse teemat. Valimisi peetakse olulisteks ja neist võetakse aktiivselt osa, sest „iga inimene peab andma oma panuse valimistesse”, isegi kui „sellel ei ole tulemustele suurt mõju”. Mitmed intervjuueeritavad väljendavad ühtlasi kahtlust, kui palju nende hääl suudab mõjutada otsuseid riigi ja KOV-i tasemel. Kontrastina küllalt kõrgele valimisaktiivsusele paistab silma madal poliitiline aktiivsus väljaspool valimisi: vähene osalemine poliitilistes aktsioonides ja huvigruppides, mis on samuti seletatav osaliselt D-klastri omase kitsa ja eeskätt oma rahvuskaaslasi hõlmava sotsiaalsuhtluskuga.

2.5.5. Kokkuvõte

Vaatamata sellele, et D-klastrisse kuulujaid iseloomustab vähene lõimumisvajaduse tajutajate ja ühiskonna jaotamist kaheks kogukonnaks peetakse loomulikuks, on selle rühma liikmete hinnangul hulk aktuaalsed probleemid, mis vajavad lahendamist. Ühiskondliku lõhestatuse ühe peamise põhjustajana nähakse rahvastevahelise vaenu õhutamist meedias (sarnasele seisukohale viitavad ka EIM 2011 järeldused). Negatiivsuse õhutamine tingib ka väiksema tähelepanu eestikeelsele meediale, vähendades kogukondade ühist infovälja.

Kuigi sellesse klastrisse kuulujad oskavad eesti keelt keskmisest paremini, vajatakse keeleoskuse arendamist. Ootus riigipoolsele toele seisneb nii keelekursuste **kõrge hinna leevendamises** kui ka tugevamas **keeleõppe kvaliteedi** kontrollis. Samuti vajatakse tõlgete olemasolu ravimitele ja kaupadele, mille puhul just vanemal venekeelsel generatsioonil Eestis on respondentide hinnangul raske hakkama saada. Keelepoliitikast tulenevaid nõudeid ja Keeleinspektiooni tegevust peetakse rõhuvaks, mis ei suurenda, vaid vähendab motivatsiooni keelt õppida. Survemetodite asemel oodatakse keeleõppe motivatsiooni soodustavaid pehmeid meetmeid.

Eesti kodakondsusesse suhtutakse valdavalt **instrumentalistlikult**, mis kas vastavalt võimaldab vaba liikumist Euroopas või piirab reisimist Venemaal. Säärased kaalutlused mõjutavad uuringus osalenute arvates seda, millise kodakondsuse inimesed valivad. Samas pole see hoiak valdav, nii et Eesti kodanikest respondentid, kes on kodakondsuse saanud sünniga, seostavad kodakondsusstaatuse tugevalt riigidentiteediga. Mõne respondendi meelest annab kodakondsus suurema turvatunde olukordades, kus vajatakse riigi abi. Kodutunde avaldab olulist mõju üldine sotsiaal-majanduslik olukord riigis ja selle väljendumine inimese elus.

D-klastrisse kuulujaid iseloomustab klasteranalüüsi põhjal keskmisest madalam osalus nii poliitikaelus, kultuuris kui ka kodanikuühiskonnas. Ent antud gruppi ei saa iseloomustada üheselt passiivsena. Oluline osalusaktiivsust vähendav tegur on rahalise ja ajalise ressursi puudumine. Raske majandusliku olukorra puhul jääb väheseks huvi muude küsimuste vastu kui need, mis on vahetult seotud pere ellujäämisega. Teine madala osalusaktiivsuse põhjustaja on D-klastri esindajate vähesed püsikontaktid eestlastega, see piirab nii nende informeeritust kodanikuaktiivsuse võimalustest kui ka võimet olla nendesse tegevustesse kaasatud. Kolmas tegur, mis vähendab osalusaktiivsust, on huvipakkuvate suurürituste puudumine. Kuid aruteludes selgub, et D-klastri esindajate ühiskondlik aktiivsus ja aktiivne eluhoiak väljendub teistsugustes vormides kui need, mida tavaliselt tuvastatakse integratsioonimonitooringute küsitluses. Nendeks on ühiskondlikes huvides tegutsemine **vahetu igapäevategevuse** või töö kontekstis ja panustamine **kogukonna** heaolusse. Poliitiline aktiivsus ei ole grupis samuti üheselt madal. Silma paistab madalam aktiivsus väljaspool valimistegevust, ent osalemine valimistes on keskmisest kõrgem.

Tuleb rõhutada **sotsiaal-majandusliku** olukorra mõju nii keeleoskuse, kodanikuidentiteedi kui ka osaluse mõõtmele. Eraldatus eestikeelsest kogukonnast tähendab vähest võimet edendada oma huve nii kohalikul tasandil kui ka ühiskonnas laiemalt, ent kitsam sotsiaalsete suhete võrgustik muudab raskemaks sotsiaal-majandusliku olukorra paranemise.

2.6. E-klaster: vähelõimunud

Marianna Drozdova

Lõimklastrite esindajatega rühmaintervjuude tegemisel lähtusime uuringu esimeses etapis EIM 2011 andmete põhjal tehtud kvantitatiivsest analüüsist. Klasteranalüüsi tulemusel välja joonistunud viiest klastrist on üks suurema esindatusega venekeelse elanikkonna seas (26%) E-klaster koondnimetusega

„vähelõimunud”. Selle lõimklastri esindajatele on iseloomulikud keskmisest madalamad näitajaid kõigil kolmel rühmitamise aluseks olnud lõimumise dimensioonil: 1) **nõrgem kodanikuidentiteet** (vähestel on Eesti kodakondsus, paljud ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks, vähesed nimetavad Eestit oma ainsa kodumaana); 2) **vähene eesti keele oskus ja kasutus** (peaaegu pooled ei valda üldse eesti keelt, enamik suhtleb eestlastega vene keeles ka püsikontaktide puhul ja kaks kolmandikku ei pea ühtegi eestikeelset meediakanalit oluliseks teabeallikaks); ning 3) **madal osalusaktiivsus** ühiskondlikus elus (enamik ei tunne huvi Eesti sisepoliitika vastu ega ole osalenud üleriigilistel kultuuri- või spordiüritusel; vähesed usaldavad riigiinstitutsioone ja üksikud on osalenud poliitilistes aktsioonides või kodanikuühendustes) (vt ptk 2.2).

Kuna vastavalt klasteranalüüsi andmetele elab 52% vähelõimunutest Ida-Virumaal ja 33% Tallinnas, toimusid kvalitatiivanalüüsi jaoks läbi viidud fookusgrupid Tallinnas (2 FG-d) ja Narvas (2 FG-d). Vähelõimunute klasteri aruteludest Tallinnas võtsid osa respondendid kahes vanusegrupis: 30–49 aastat ja üle 50 aastased, Narvas aga ainult üle 50 aastased. Samades rühmaintervjuudes osalesid lisaks E-klasteri esindajatele ka B-klasteri (kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunud) esindajad. Kokku võttis aruteludest osa 13 E-klasteri esindajat, neist kaheksa Tallinnas ja viis Narvas. Tallinna respondentidest viiel on Venemaa kodakondsus, ühel määratlemata kodakondsus ja kahel Eesti kodakondsus. Narva intervjuus osalenutel on kõigil Venemaa kodakondsus.

2.6.1. Üldine suhtumine lõimumisse

Üldine hoiak lõimumisse on selle grupi esindajatel pigem skeptiline, lõimumisega seotud tegevusi tajutakse kui pikaajalist eksperimenti, millega loodi kõigepealt kunstlik eristus eestlaste ja mitte-eestlaste vahel, seejärel asuti rakendama integratsioonimeetmeid. Viimased on tekitanud mitte-eestlastes tunde, et inimesed ei ole mitte lõimumisprotsessi osalised, vaid objektid, kes ei saa asjade käiku ise mõjutada. See on kaasa toonud pettumuse ja kibestumise, mis on E-klasteri esindajatel tugevamini väljendunud võrreldes samades fookusgruppides osalenud kodaniku- ja osaluse mõõtmes lõimunutega.

„See, mis meil tehakse 22 aastat, on assimilatsioon, sest püütakse vene inimesi panna unustama oma kultuuri ja muuta neid eestlasteks. Ja samas eestlased ei tee mitte ühtegi sammu vastu, et venelastele läheneda.” (E30–49)

Intervjueeritute hinnangul ei peegelda senised lõimumiseesmärgid Eesti ühiskonna eri gruppide huve, mistõttu lõimumistegevused ei liida ühiskonda. Ühiskonna kui terviku ja kõigi sellesse kuuluvate rühmade huvide asemel rõhutatakse lõimumisprotsessis eeskätt eestlaste rahvuslikke ja poliitilisi väärtusi. Ida-Virumaa rühmaintervjuudes osalenud elavad Narvas, kus keskkond on keeleliselt ja kultuuriliselt homogeensem. Igapäevatasandil ühiskonna lõhestatust peaaegu ei tunta, pigem tajutakse eestlaste sõbralikkust. Samas tajutakse ka Ida-Virumaal rahvustevaheliste konfliktide ohutamist poliitilisel tasandil.

Kriitikat pälvib Eesti poliitiline kultuur üldisemalt, kuivõrd uuringus osalenute sõnul on Eestis esikohal majanduslikud ja poliitilised huvid, sellal kui üldinimlikud väärtused ja ühiskonna kõigi liikmete heaolu jäävad teisejärguliseks. See mõjutab ka lõimumisteemat. Diskussioonis leitakse, et pingeid ühiskonnas ärgitab poliitiliste jõudude poolne rahvusliku konflikti ohutamine.

„Vaja on muuta selle väikese riigi poliitikat. Nad [poliitikud] ei taha midagi muuta. Nad ässitavad sihipäraselt inimesi keele-, rahvus- ja ideoloogiliste tunnuste alusel üksteise vastu.” (E50+)

Lõimumispoliitikat seostatakse tugevalt venekeelse haridussüsteemi reformiga, mida peetakse üheks näiteks tegevusest, mis ei arvesta suure ühiskonnagrupi arvamuse ja vajadustega. Venekeelse hariduse säilitamist peetakse oluliseks ja reformi kritiseeritakse. Kõige rohkem valmistab muret eestikeelsele õppele üleminekust tingitud õppekvaliteedi langus venekeelsetes koolides, eriti reaalinetes, mis on traditsioo-

niliselt olnud tugevamad just venekeelsetes koolides. Probleemiks on see, et kogenud õpetajad ei valda piisavalt eesti keelt, et jätkata tööd. Asemele tulevad eesti keelt küll hästi valdavad õpetajad, kellel aga puudub piisav ettevalmistus ja kogemus aine õpetamiseks, mille tulemusena kannatab õppe kvaliteet.

2.6.2. Keeleoskus ja -kasutus

Klasteranalüüsi põhjal iseloomustab E-klastrit vähene eesti keele oskus. 45% E-klastrisse kuulujatest ei oska enese hinnangul üldse eesti keelt, 32% saavad aru, aga ei räägi (vt ptk 2.2). Intervjuudest selgub, et eesti keele oskust peetakse oluliseks, eriti tööl hakkamasaamisega. Seetõttu rõhutavad keeleoskuse vajalikkust Tallinna respondendid, kuivõrd Tallinnas on see tööle saamise oluline eeltingimus. Seevastu Ida-Virumaal, kus eesti keelt on vaja vaid üksikutel töökohtadel, ei peeta eesti keele oskust tööalaselt nii vajalikuks. Eduka keeleõppe võtmeteguritena tuuakse välja vanus, keeleõppe motivatsioon, rahalised võimalused ja keelepraktika võimalused.

Vanus on keeleõppe takistusena aktuaalne eelkõige vanemaealiste puhul, kelle õppimisvõime on respondentide hinnangul madalam. **Keeleõppe motivatsiooniga** seoses tuuakse välja eesti keele õppimise soovi langus pärast 2007. aasta sündmusi (nn pronksõduri juhtum). Motivatsiooni alandab samuti see, et eesti keelt peetakse väga raskeks. Paljud keelekursused, mis alustavad keerulise grammatikaga, vaid tugevdavad seda hirmu. Soovitakse efektiivsema keeleõppe metodoloogia rakendamist. Eeskujuna tuuakse teistes Euroopa riikides rakendatavaid keeleõppeprogramme. Puudusena tuuakse välja ka keeleõppe ebaühtlane kvaliteet eri teenusepakkujate puhul, seda nii metoodika osas (mõned kursused treenivad vaid keeleeksami küsimustele vastamist) kui ka õpetajate ettevalmistuses. Tulemuseks on kursused, mis ei aita kaasa eesti keele omandamisele, vaid vähendavad õppija motivatsiooni ja eneseusku, takistades seeläbi tema edasist keeleõpet. Leitakse, et riik peaks kontrollima keeleõppe teenuse pakkujaid, see tagaks kvaliteetse metoodika rakendamise. Hetkel „õpetavad eesti keelt kõik, kes seda vähegi viitsivad”.

Vähesed rahalised võimalused on takistuseks eelkõige sotsiaal-majanduslikult viletsamal positsioonil olivate jaoks, kellele käib üle jõu nõue tasuda keelekursuste eest täisulatuses enne, kui saab taotleda selle kompenseerimist. Keelekursustega seotud kulusid võib käsitleda investeeringuna tulevikku üksnes teatud gruppide puhul. EIM 2011 andmete kvantitatiivse analüüsi põhjal (vt ptk 2.2) seostub kõrgem keeleoskus positiivselt sotsiaal-majandusliku toimetulekuga vaid Ida-Virumaal, kuid mitte Tallinnas või mujal Eestis. Seega sotsiaal-majandusliku toimetuleku paranemine kui argument eesti keele õppimise motivatsiooni suurendamiseks kehtib ainult Ida-Virumaa puhul. **Keelepraktika võimaluste** puudumine on eriti aktuaalne Ida-Virumaal, kus asub 45% klastrisse kuulujatest. Kvantitatiivne analüüs näitab, et kuigi üle 70% E-klastri esindajatel on vähemalt üks püsikontakt eestlastega, suhtleb enamik neist (60%) eestlastega harva. Sagedamini suheldakse eestlastega siis, kui tegemist on naabritega. Vähemal määral suheldakse eestlastega mujal, kuigi eestlaste seas on paljudel sõpru ja tuttavaid (vt ptk 2.2.6). Ida-Virumaa eripära on arutelude põhjal ühtlasi see, et kuigi keeleoskust väärtustatakse, on eesti keele oskus tegelikkuses vajalik vaid üksikutel tööaladel ja selle praktiseerimise võimalused väljaspool tööd on äärmiselt piiratud.

Intervjuude üks teema oli riigikeele küsimus. Ebaõiglaseks peetakse seda, et ametlik riigikeel on ainult eesti keel, kuigi kolmandiku Eesti elanike kodukeel on vene keel. Palju negatiivset tähelepanu pälvib Keeleinspektiooni töö. Seda ametiasutust tajutakse kui organisatsiooni, mis takistab efektiivset lõimumist ja tugevdab ühiskonnas rahvastevahelisi pingeid. Oodatakse, et Keeleinspektiooni töö vaadataks ümber, mis võib puudutada nii organisatsiooni eesmärgi kui ka töömeetodeid, et vähendada selle mõju karistusorganina. Viimane puudutab eriti valusalt Ida-Virumaad. On ameteid, mis eeldavad kõrgel tasemel eesti keele oskust, kuid Ida-Virumaa eripärast tulenev tegelikkus on selline, et eesti keelt on vaja kasutada äärmiselt harva. Seega ei ole võimalik praktiseerida erialast eesti keelt, et säilitada keeleoskus nõutaval tasemel.

Intervjuudes käsitleti ka meediatarbimise teemat. Enamik respondentidest Eesti meediat ei jälgi. Põhjustena tuuakse välja ebapiisav eesti keele oskus ja meedias üldiselt valitsev toon, mida tajutakse negatiivsena vähemuste suhtes. Viimane tingib õigupoolest vastumeelsuse nii eesti- kui ka venekeelse Eesti meedia

suhtes. See tulemus toetab EIM 2011 andmeid, mille kohaselt „nii eestikeelses kui ka venekeelses meedias kohati esinev eelarvamuslik, solvav ja ülbe suhtumine teistesse rahvustesse võimendab muljet rahvustevaheliste konfliktide teravusest Eestis, samas kui meediavälistes kontaktides neid konflikte sellisel määral ei esine” (EIM 2011: 247). Käesolevas uuringus osalenud väidavad, et kohaliku, nii eesti- kui ka venekeelse meedia jälgimine tekitab negatiivseid tundeid, mistõttu eriti nooremad inimesed eelistavad jälgida rahvusvahelist meediat.

„Ma jälgin vaid maailma üldisi uudiseid ja üldiselt inglise keeles, sest kõik katsed jälgida kohalikku meediat – ja pole oluline, kas eesti või vene meediat – viisid mind masendusse.” (E 30–49)

Vähemuste suhtes negatiivsed avaldused mõjutavad omakorda vähemuste suhtumist lõimumisse ja Eesti ühiskonda tervikuna. Eesti meedia tarbimise suurendamiseks tuleb pöörata tähelepanu sellele, et meedias vahendatavad sõnumid ja nende toon ei mõjuks vähemusi tõrjuvatena. Klasteranalüüsi tulemused näitavad, et antud klatri esindajad jälgivad valdavalt vaid ühte kanalit informatsiooni saamiseks. Seetõttu on ühise Eesti infovälja kujunemise huvides oluline, et kohalikud infokanalid suudaksid olla klatri esindate jaoks piisavalt ligitõmbavad.

2.6.3. Kodanikuidentiteet

Respondentide kinnitusel on oluline, et inimene tunneks end maal, kus ta elab, mugavalt (*чувствовать себя комфортно*) ja turvaliselt. „Sisemine mugavustunne” on laialt kasutatav, kuid raskesti defineeritav koondmõiste, mis hõlmab nii sotsiaal-majanduslikke aspekte kui ka psühholoogilist tahku, mida kõige paremini annab edasi mõiste „kodumaatunne”. Viimase puudumisega seostatakse näiteks noorte lahkumist Eestist:

„Tegemist on ... sisemise ebamugavustundega. Äraminek pole seotud eesti keele mitte-oskamisega ... lapsed teavad, kuidas nende vanemad on pingutanud, et ellu jääda, säilitada eneseväärikus. Lapsed näevad seda ja teavad, et selline elu neid paratamatult ees ootab. Ja seepärast nad ka Eestist ära sõidavad.” (E50+)

Aruteludes tuuakse esile hulk tegureid, mis mõjutavad suuremal või vähemal määral kodumaatunnet, kusjuures eri respondentide jaoks on need faktorid erineva kaaluga. Üks tegur on **võimalus enese-teostuseks**, mille puhul „kodutunne on see, kui sa võid ennast teostada” (E50+, S), mille puhul on olulised, millised on seda mõjutavad „raamid ja piirid”. Raamide ja piiride all mõeldakse nii isiklike piiranguid (näiteks puudulik keeleoskus, mis piirab tegutsemisvabadust) kui ka selliseid faktoreid nagu riigipoolne reguleerimine (näiteks koolireform) või sotsiaal-majanduslik olukord, s.o töö olemasolu ja sellest lähtuvad võimalused tegeleda lisaks perekonna heaolu eest hoolitsemisele ka millegi muuga. Teiseks on kodumaatunne tugevalt seotud **sellega, mil maal elavate inimestega**, nii et „kuni siin elavad minu lähedased inimesed ja neist kõik ei ole ära sõitnud, tunnen end siin kodumaal”. Kodumaa mõiste on sel puhul lokaalne ja kitsas, seotud pigem vahetu ja tuttava elukeskkonnaga. Koduselt tuntakse end pereringis ning tuttavate ja sõprade seltsis. Kolmandaks on tähtis **teadmine selle kohta, millist elu elavad eestlased**, mis neile on oluline, kes on nende jaoks autoriteedid ja milline on nende kultuuriline kood. Nii et kui üks respondente esitab endale diskussiooni käigus küsimuse, mis tal kodumaatundest puudu jääb, vastab ta, et „ma näiteks ei tea seda, millist elu elavad eestlased”, mistõttu „ma mõistan, et ma pole oma”. Eestlasi nähakse endist väga erinevatena, seda nii maailmavaate, väärtuste kui ka igapäevase käitumise ja kommete poolest. Kuigi E-klastrile on omane tugev vastandumine sulandumisele, soovitakse siiski eestlasi rohkem tunda ja seeläbi neid paremini mõista.

Tähelepanuväärne on kahe viimase faktori omavaheline kontrast. Ühelt poolt ollakse avatud kontaktidele ja eestlastega suhtlemisele ning soovitakse neid mõista. Teiselt poolt on E-klatri esindajatele tähtis säilitada omaenda kultuuriline identiteet ning sellele omased väärtused ja käitumine. See eeldab avalikult võimult väga suurt tundlikkust lõimumistegevuste kujundamisel, et viimaseid ei tajutaks assimilatsioonile orienteerituna.

„Olen kodus oma ... suhtlusringkonnas. Kas ma tahaksin, et toimuks lõimumine? ... ma ei ole sellest huvitatud, sest meil on erinevad arusaamad ... erinev kasvatus ... paneme rõhku erinevatele asjadele – me võtame maailma erinevalt ... see on huvitav jah, aga ei taha, et need kuidagi sulanduks.“ (E30–49)

Respondendid käsitlevad mõisteid „kodumaa“ ja „riik“ selgelt eraldiseisvatena. Riiki puudutavas arutelus jääb kõlama selge vastandumine „meie“ ja „riigi“ vahel. Valitsuse kui riigi peamise esindaja tegevust nähakse rahvast ja inimestest kaugena, elanike vajadustega mittearvestavana. Tajutakse, et ollakse riigile vajalikud üksnes maksumaksjatena, kuid ei tajuta, et riik osutaks neile kui vähemusgrupile tasutud maksudele vastavat toetust ja kaitset. Märkimisväärne on, et riigi ja rahva kaugenemises ei nähta ainult integratsiooniprobleemi, vaid kogu ühiskonda hõlmavat mureküsimumust, mis puudutab samavõrra ka eestlasi. Loodetakse, et riik arvestaks rohkem vähemuste eripärade ja probleemidega. Oodatakse, et riigi tegevused ja meetmed – ka lõimumistegevused – lähtuksid sihtgruppide jaoks olulistest probleemidest, mitte riigikesksetest eesmärkidest.

Klasteranalüüs näitab, et E-klastrisse kuuluvate vastajate seas on kõige rohkem Venemaa kodanikke (55%) ja määratlemata kodakondsusega Eesti elanikke (39%) (vt ptk 2.2). Kodakondsuse teemal toimunud aruteludes selgub, et seda mõtestatakse valdavalt instrumentalistlikult: Eesti pass on eeskätt reisidokument. Inimese jaoks, kellel on vaja käia Venemaal, teeb Eesti kodakondsus elu pigem raskemaks, sest tekib vajadus viisat taotleda. Mitme noorema intervjuueeritu puhul, kes on kodakondsuse saanud naturalisatsiooniprotsessi kaudu, ilmneb selgelt kodakondsuse ja kuuluvustunde seose puudumine.

„Mul pole sellest sooja ega külma – on see pass sinine või hall. Mina sellest ei muutu ja minu vaated ka ei muutu. See, et mul on sinine pass ja ma tunneksin ennast rohkem siia riiki kuuluvana – seda ei ole.“ (E 30–49)

2.6.4. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Poliitilise osaluse peamise vormina mainitakse rühmaintervjuudes valimistest osavõttu. Ka vastavalt kvantitatiivsele analüüsile ei osale 91% antud klatri esindajatest muudes poliitilistes aktsioonides ja 88% ei löö kaasa kodanikeühenduste tegevuses (vt ptk 2.2.9). Kuna klatri hulka kuulujatest suurel osal ei ole Eesti kodakondsust, osalevad nad ainult kohalike omavalitsuste valimistel. Rühmaintervjuudes selgub, et vanema põlvkonna esindajad käivad valimas noortest aktiivsemalt. Samas kõlab nende seisukohtades noortest enam pettumust ja kahtlust, kas nende hää ikka mõjutab midagi. Sellest hoolimata arvatakse valdavalt, et valimas tuleb käia, kuna „võib-olla midagi ikkagi muutub“. Need respondendid, kes valimistel ei osale, toovad selle peamise põhjustena välja vähese teadlikkuse valimiste kohta üldse ja vähese usalduse kandidaatide suhtes, keda isiklikult ei tunta.

Vastavalt klasteranalüüsile ei ole 74% klatri esindajatest osalenud üleriigilistel kultuuri- ja spordiüritustel (vt ptk 2.2). Rühmaintervjuudes selgub, et passiivsus on seotud kriitilise ja skeptilise hoiakuga suurürituste suhtes, näiteks kahtlustatakse nende korraldajaid omakasupüüdlikes motiivides. Ida-Virumaa rühmaintervjuudes paistab silma usaldamatus MTÜ-de vastu ja vähene teadlikkus nende tegutsemisest. MTÜ kui tegevusvormi kontseptsioon on neile pigem võõras, MTÜ vormidest tuntakse üksnes korteriühistute tegevusega seonduvat. Kuid üsna hästi ollakse teadlikud kultuuriüritustest ja huviringidest. Ühiskondlikku aktiivsust, eriti osalemist kultuuriüritustel, pärsib oluliselt ka osavõtutasu suurus. Respondentide sõnul takistab osalemist kultuuriüritustel, huviringides ja kodanikeühendustes asjaolu, et puuduvad tasuta tegevusvõimalused. Kui tuleb hakkama saada elatusmiinimumi piiresse jääva sissetulekuga, saab nende kinnitusel rääkida üksnes ellujäämisest, mitte ühiskondlikust aktiivsusest. Ida-Virumaa rühmaintervjuudes märgitakse ühtlasi, et rohkem on vanemale põlvkonnale suunatud kultuuriüritusi, nooremate jaoks neid napib.

Klastrisse kuulujate aktiivsuse tõstmiseks ühiskondlikus ja poliitilises elus tuleks rohkem pöörata tähelepanu kommunikatsioonile, et tagada nende informeeritus nii poliitilise kui ka ühiskondliku osaluse võimalustest. Kommunikatsiooni takistab aga eelmainitud kriitiline hoiak Eesti meedia suhtes, mistõttu tuleb ühelt poolt astuda samme, et tõsta vähemusi puudutava info kvaliteeti Eesti meedias, teiselt poolt aga rakendada alternatiivseid kommunikatsioonikanaleid, sh suurendada kodanikeühenduste võimekust teavitada venekeelset elanikkonda oma tegevusest.

2.6.5. Kokkuvõte

Eesti keele oskus ja selle kasutamine on mõõde on Eesti lõimumispoliitikas olulisel kohal. E-klastrisse kuulujate keeleoskuse paranemiseks tuleks pöörata enam tähelepanu kahele aspektile: (1) keeleõppe **motivatsiooni tõstmine**, sh keeleõppes osalemise lihtsustamine, ning (2) efektiivse metoodika rakendamine ja **kvaliteetsema keeleõppe** tagamine.⁵

Rühmaintervjuude tulemused näitavad, et antud klatri puhul kannab kodakondsus pigem instrumentaalset tähendust. Kodanikuks olemine on lisaks vähe seotud Eesti tunnetamisega kodumaana või lõimitusega Eesti ühiskonda. Rühma iseloomustab eriline fookus **omaenda kultuurilise identiteedi säilitamisele** ja tõrjuv hoiak kõige suhtes, mida tajutakse assimilatsioonile orienteerituna ja oma identiteeti ohustavana. See viitab vajadusele sellisteks Eesti ühiskonna ühisosa rõhutavateks meetmeteks, mis ei ohusta vähemusgruppide identiteeti. Üheks võimaluseks on eesmärgipärane riigiidentiteedi arendamine, mis rõhutab kõigi Eestis elavate inimeste ühisosa.

Rühmaintervjuudes osalenuid iseloomustab keskendumine igapäevaeluga seotud küsimustele ja pragmaatiline hoiak, mis on kahtlemata seotud selle klatri nõrgema sotsiaal-majandusliku positsiooniga. Sellest lähtuvalt investeeritakse oma aja- ja muud ressursid **vahetu elukeskkonnaga seotud tegevustesse** ning panustatakse vähem ühiskonnaellu. Väiksem osalus ühiskondlikes protsessides on seletatav ka väiksema informeeritusega Eestis toimuvast. EIM 2011 andmete kvantitatiivse analüüsi tulemused näitavad, et klatri esindajad on üldiselt nõrgalt informeeritud Eestis toimuvast, veidi paremini kohalikul tasandil toimuvast ja veel enam Venemaal toimuvast (vt ptk 2.2.7). Seetõttu ei olda alati kursis osalusvõimalustega. Teiselt poolt ei seleta väiksemat osalust ühiskondlikes protsessides ainult inimeste passiivsus. Sageli küll omatakse Eestis toimuva kohta kindlaid seisukohti, kuid ei avaldata neid, mida võib seletada pettumuse ja vastamata ootustega riigi poolt.

Eestikeelse meedia jälgimise takistuseks on klatriisse kuulujate ebapiisav eesti keele oskus, samas kui nii eestikeelset kui ka venekeelset Eesti meediat kritiseeritakse **rahvusküsimuste negatiivse kajastamise** pärast. Seetõttu eelistatakse tarbida pigem rahvusvahelisi venekeelseid meediakanaleid. Seega on oluline pöörata tähelepanu positiivsele või vähemalt neutraalsele rahvusvähemuste küsimuste kajastamisele Eesti meedias.

Antud klattrühm ei ole homogeenne. Ent sellele on läbivalt iseloomulik võõrandumine riigist ja tõrksus survestavate meetmete suhtes, mis töötab vastu lõimumiseks vajaliku motivatsiooni tekkimisele. Klattrühma puhul on efektiivsema lõimumise tagamiseks tähtis pöörata tähelepanu sotsiaal-majanduslike küsimuste lahendamisele ja Eesti venekeelse meediavälja arendamisele. Teiselt poolt tuleb töötada välja ja rakendada meetodeid, mis toetavad soovi eesti keelt õppida, ühiskonnaelus osaleda ja aitavad kaasa Eesti kodakondsuse väärtustamisele.

5 Sarnaste järeldusteni keeleõppe küsimuses jõuti ka arengukava „Lõimuv Eesti 2020“ ettevalmistuse käigus toimunud aruteludel (vt arengukava kohta lähemalt <http://www.integratsioon.ee/>).

III Noored hariduses

Jelena Helemäe, Kristina Lindemann, Margarita Kazjulja, Aida Hatšaturjan, Tanel Vallimäe

3.1. Sissejuhatus

Jelena Helemäe, Kristina Lindemann

2011. aasta rahva- ja eluruumide loenduse (REL) andmeil moodustavad 15–29-aastased mitte-eestlastest noored 26% kogu rahvastiku vastavast vanuserühmast. Suurem osa neist on sündinud Eestis (vt tabel 15), nii et neljandik Eestis sündinud kuni 29-aastastest noortest pole etnilised eestlased. Nende noorte teovõimest ja tulevikuplaanidest oleneb olulisel määral ka Eesti tulevik. Sotsioloogid nimetavad vastavas riigis sündinud noori, kelle vanemad on sündinud väljaspool seda riiki, teise põlvkonna immigrantideks. „REL 2011” andmeil moodustavad 15–29-aastastest mitte-eestlastest 27% need Eestis sündinud noored, kelle mõlemad vanemad on sündinud väljaspool Eestit, 63% oli aga vähemalt üks vanematest sündinud Eestis.

Tabel 15. Kogu rahvastiku ja 15–29-aastaste sünniriik etnilise kuuluvuse järgi, %

Etniline kuuluvus	Sünniriik			
	Eesti	Välisriik		Kokku
		Kõik välisriigid	Venemaa	
Kogu rahvastik				
Eestlased	97	3	2	100
Kõik mitte-eestlased	57	43	30	100
venelased	62	38	33	100
15–29-aastased				
Eestlased	99	1	0.3	100
Kõik mitte-eestlased	91	9	5	100
venelased	93	7	5	100

Allikas: REL 2011, Statistikaameti andmebaas

Euroopa riike käsitlevates teise põlvkonna immigrantide (edaspidi *välispäritolu noored*) uuringutes lähtutakse üha enam asjaolust, et riigis sündinud noortel, erinevalt nende mujal sündinud vanematest, puudub migratsioonikogemus. Need noored on ühiskonna liikmed oma sünni päevast. Seega puudub neil vajadus kohaneda uue ühiskonnaga. Siit ka sellise lähenemise teine oluline rõhuasetus: kõik riigis sündinud noored (millisesse etnilisse rühma nad ka ei kuuluks, olgu nende vanemad põliselanikud või mujal sündinud) peavad leidma oma koha ühiskonnas, integreeruma selle olulistesse struktuuridesse.

Olulisimaks institutsiooniks on haridussüsteem, mis loob eeldusi noorte majanduslikuks, sotsiaalseks ning kultuuriliseks toimetulekuks, vahendades lisaks teadmistele ka sotsiaalset kogemust, ühiseid väärtusi ja suunates ühiskonna subjektide maailmapildi kujunemist.

Võrdlevad uuringud on kinnitanud, et Euroopa haridussüsteemid erinevad olulisel määral selles, kuidas neid ülalmainitud funktsioone teostatakse. Erinevused ilmnevad nii haridussüsteemide ülesehituse, õpetamise praktikate kui ka vanemate eeldatava panustamise osas. Välispäritolu noored on eriti tundlikud haridussüsteemi loodava integreerumiskeskkonna suhtes. Crul *et al* (2012) on leidnud, et välispäritolu noorte haridussaavutuse mõttes osutub kõige soodsamaks **kaasav haridusliku integratsiooni keskkond**. Sellises keskkonnas sõltub noorte edukus (sh nende juurdepääs akadeemilisele haridusele) eelkõige nende võimekusest; vanemate kasinad ressursid (sh madal haridustase) ei ole oluline edu piirav tegur. Selleks peab haridussüsteem võimaldama lastele-noortele piisavalt kogemusi-teadmisi (seega aega), et nad suudaksid teha asjakohaseid haridusvalikuid. Haridussüsteemid, mis eeldavad koolitee varajast algust (nt koolitust lasteaedades) koos hilise koolitee rööpmega valikuga (akadeemiline *vs.* kutseharidus), seavad noore haridustee sõltuvusse pigem laste endi jõupingutustest ja eeldustest, mitte vanemate toetusest.

Lähtudes Cruli *et al* (2012) tüpoloogia loogikast, peaks Eesti haridussüsteem olema piisavalt kaasav ja mitte-eestlaste haridussaavutusi soosiv: lasteaia käimine ehk koolieelses õppetegevuses osalemine on meil laialdaselt levinud; esimene oluline süsteemi hargnevus akadeemiliseks *vs.* kutsehariduslikuks rööpmeks leiab aset aga suhteliselt hilja, pärast põhihariduse omandamist. Samas järeldeb uuringute tulemustest, et Eesti haridussüsteem pole kaugeltki nii kaasav, nagu arvata võiks: haridusvalikud sõltuvad olulisel määral vanemate ressurssidest (Saar & Aimre 2013). Olulised põhjused, miks Cruli *et al* loogika Eestis üldjuhul ei kehti, võivad olla nende poolt alahinnatud haridussüsteemi proportsioonide (stratifitseerituse astme) mõju (nt tihe konkurents tasuta õppekohtadele kõrghariduses), ka tagasihoidlikuma ressursiga vanemate lastele soodsate lahenduste mittekättesaadavus (nt Eesti kõrghariduses vajaduse printsiibi alahindamine haridustoetuste jagamisel).

Lisaks iseloomustab Eesti (nagu ka teiste endiste Nõukogude riikide) haridussüsteemi Lääne-Euroopa haridussüsteemidele mittemomane jagunemine õppekeelel põhinevateks harudeks. Nii lasteaia, kohustuslik põhiharidus kui ka järgnevad (kesk- ja kõrg)hariduse astmed olid ja on korralduslikult ja ruumiliselt üsna selgelt eraldatud eesti- ja venekeelseks. Kummagi haru pole vastasharu aluskeele õpe olnud piisaval tasemel, et võimaldada üleminekut haridussüsteemi ühest õppekeele harust teise. Ka esineb erinevusi kirjanduse, ajaloo jms õppekavades, mis raskendab üleminekut veelgi. Lisaks sellele süvendab haridussüsteemi segmenteeritust ka asjaolu, et harudele omistatakse avalikus diskursuses erinev sümboliline väärtus: erinevalt venekeelsest koolist eestikeelse kooli usaldusväärsuses noorte maailmavaate kujundamisel üldjuhul ei kahelda. Õpilaste selekteerimine kooli poolt (nagu ka koolide valik vanemate ja õpilaste poolt) toimubki õppekeele harude piires. Õpingud mitteemakeelses harus osutuvad võimalikuks eelkõige juhul, kui vanemad panevad lapsed varakult sinna õppima – selle võimaluse kasutamine sõltub otseselt vanematest ehk siis on vastuolus kaasava haridussüsteemi põhimõtetega. Uuringud ongi näidanud, et vene (ka eesti) rahvusest noorte hariduslik edu on suuresti vanemate kätes. Nii üleminekul põhikoolist gümnaasiumi kui ka gümnaasiumist kõrgkooli loevad eestlastel vanemate ametigrupp ja haridustase, mitte-eestlastel aga vaid vanemate haridustase. Osaliselt on selline lapsevanemate ressursside rahvusesti erinev tulemuslikkus järelkasvu haridusliku edu tagamisel seletatav ajalooliste põhjustega: Eesti Vabariigi taasiseseisvumisega langes praeguste mitte-eestlastest noorte isade-emade staatus. Tegemist ei olnult mitte niivõrd üksikisikute ebaõnnestumiste, kuivõrd (etnilise kuuluvuse, majandusliku segmendi jms alusel määratletud) grupi alaneva mobiilsusega.

Haridustee kulgemise võimalused olid ja on keeleliselt määratud, sõltudes muu hulgas ka kummagi õppekeele alasüsteemi proportsioonidest. Nii näitas hariduskohortide uuring, et nõukogude ajal sõltus noorte haridussaavutus (a) keskharidusasutuste proportsioonist (üldhariduslike keskkoolide, kutsekoolide ja keskeriõppeasutuste osakaalust) ning (b) keskharidusjärgsete haridusasutuste võrgustikust eesti *vs.* vene õppekeele paralleelsetes haridussüsteemi harudes (vt Helemäe jt 2000).

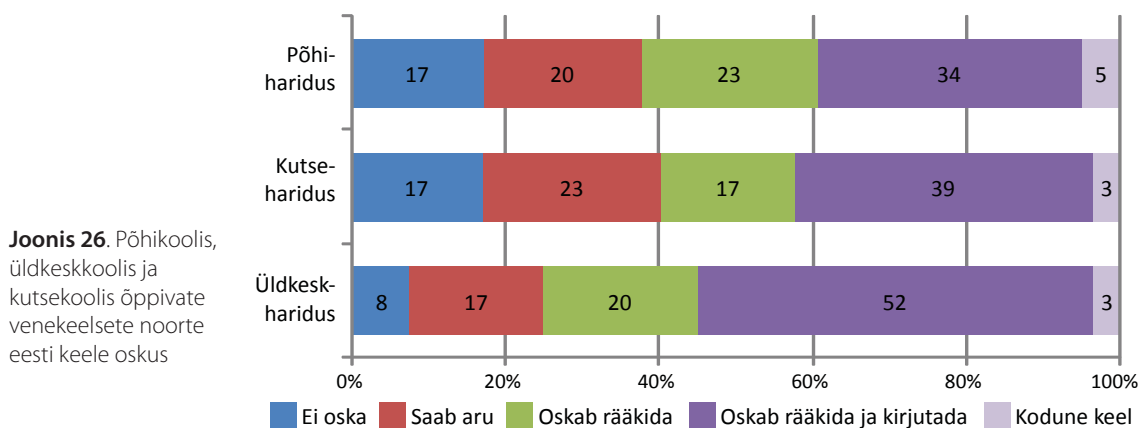
Eesti haridussüsteemi puhul on leitud, et noorte haridusteed eristuvad vastavalt etnilisele päritolule. Nii et esimeses olulises haridustee hargnevuspunktist – pärast põhikooli – kulgevad mitte-eestlastest noorte haridustee kutsekooli eestlastest suurema tõenäosusega. Paljusi selle tulemusena jõuavad mitte-eestla-

sed kõrghariduseni väiksema tõenäosusega võrreldes eestlastega (vt Lindemann & Saar 2012). Selline stsenaarium erineb kaasava hariduse mudelist, kus kõrgkooli jõudmine on suhteliselt tõenäone ka pikema (mitte otse gümnaasiumi kaudu) haridustee tulemusena.

Lisaks mängib olulist rolli kohaliku keelelise keskkonna mõju (nt Tallinn *vs.* Ida-Virumaa *vs.* muu Eesti) ning kohalikud haridusvõimalused ja -praktikad (vt Hallik 2010).

Võrreldes Lääne Euroopaga on Eestis välispäritolu noorte puhul väiksemaks riskiteguriks haridusvalikute tegemisel emade-isade väidetav suutmatuse orienteeruda kohalikus haridussüsteemis. Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis reformitakse haridussüsteemi pidevalt, selles mõttes ei pruugi selle üksikasjades orienteeruda ka eestlastest lapsevanemad. Ka venekeelse haridusharu olemasolu tõttu ei tohiks mitte-eestlastele käia üle jõu ei vajaliku informatsiooni hankimine ega haridustöötajatega suhtlemine. Võrreldes Lääne riikidega võib Eestis hoopis keerulisemaks osutuda seos vanemate endi kohaliku keele oskuse ja nende taotluste vahel laste keeleoskuse suhtes. Ei Eestis ega Läänes ei pruugi vanemate kohaliku keele oskus väljendada nende hinnangut selle keele oskuse vajalikkusele. Küll aga ühtse (riigikeeles toimiva) haridussüsteemi puhul peaks soov toetada laste hariduslikku edu käima käsikäes sooviga toetada lapsi kohaliku keele omandamisel. Haridussüsteemi keelelise segmenteerituse tingimustes väljendub vanemate suhtumine mitmel viisil, sh laste suunamisel hariduse teatud keelelisse harusse, aga ka lisatundide jms võimaldamine. Teisisõnu, vanemate arusaam eesti keelest kui nende laste edu tegurist peaks kajastuma laste eesti keele oskuses. Uuringud ongi näidanud, et venelastest välispäritoluga noorte puhul jätkavad õpinguid gümnaasiumis kõrgema haridustasemega venelaste lapsed. Venelastest vanemate korral avaldub nende endi hariduse mõju laste haridusteele mitte nende endi eesti keele oskuse, vaid just laste parema eesti keele oskuse kaudu (Lindemann & Saar 2012). Ehk siis vanemate arvates on nii, et mida paremini oskab noor keeli, seda avaramad on tema tulevikuväljavaated.

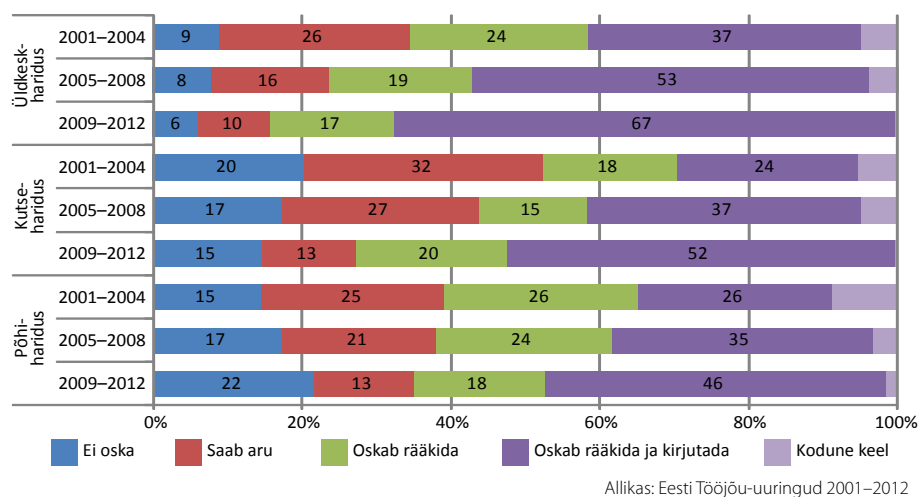
Viimaste aastate jõupingutused haridussüsteemi ühtlustamiseks on suunatud mitte niivõrd rööpmete korraldusliku, ruumilise ja sotsiaalse eraldatuse ületamisele, kuivõrd venekeelse haru eestikeelsemaks muutmisele. Üleminek eestikeelsele õppele algas Eesti haridussüsteemi kõrgematest astmetest (alguses kõrgkoolis, siis gümnaasiumis). Eesti haridussüsteemi venekeelse haru eestikeelsele õppele üleviimise loogika erineb seega oluliselt haridusliku integratsiooni kaasava (ehk välispäritoluga noortele soodsa) keskkonna toimimise loogikast. Kaasav keskkond võimaldab lastele (ja nende vanematele) aega süsteemiga kohanemiseks, et oldaks valmis pädevaid haridusvalikuid tegema. Sellise keskkonna kujundamine eeldaks õppekeele reformide alustamist süsteemi algtasemest, st lasteasutustest. Eesti Valitsuse valitud strateegia üleminekul eestikeelsele õppele, mis algas Eesti haridussüsteemi kõrgematest haridustasemetest, eeldab aga igal juhul tugevat eesti keele õpet põhikoolis. Eesti tööjõu-uuringute andmetel jätab põhikoolis õppivate noorte eesti keele oskus soovida (joonis 26).

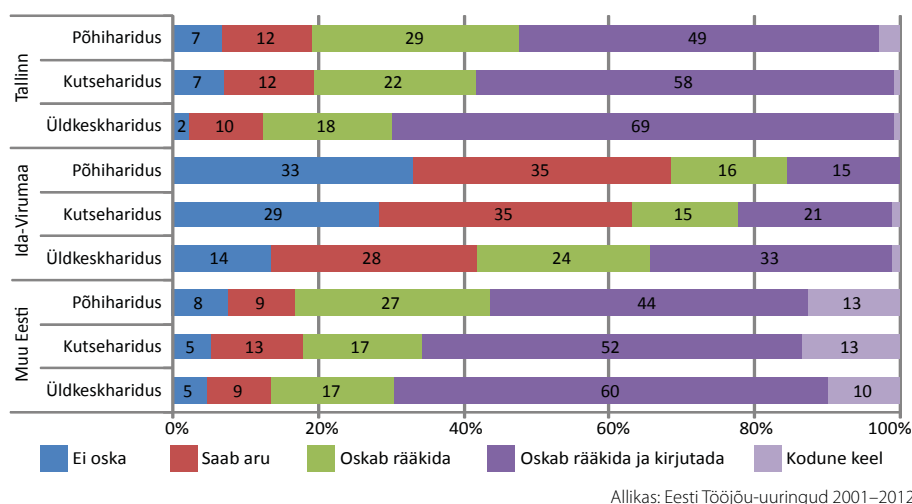
Allikas: Eesti Tööjõu-uuringud 2001–2012

Ka kutsehariduses õppiva noorsoo eesti keele oskus pole oluliselt parem. Isegi üldkeskhariduses pole tulemused kiita (vaid pooled õpilastest valdavad eesti keelt). Sisuliselt tähendab see, et ka venekeelses hariduses osutub eesti keele oskus oluliseks argumendiks gümnaasiumis jätkamise poolt. Samas võrreldes sajandi alguse olukorraga on praegune tubli edasimineku (vt joonis 27). Iseasi, et regionaalse variatiivsuse tõttu on joonisel 26 esitatud koondandmed väga keskmised: võrreldes Tallinna või muu Eestiga sõltub Ida-Virumaal eesti keele oskusest oluliselt vähem, kas keskharidus omandatakse gümnaasiumis või kutseõppeasutuses (vt joonis 28).

Joonis 27. Põhikoolis, üldkeskkoolis ja kutsekoolis õppivate venekeelsete noorte eesti keele oskus eri ajaperioodidel

Joonis 28. Põhikoolis, üldkeskkoolis ja kutsekoolis õppivate venekeelsete noorte eesti keele oskus Eesti eri piirkondades

Eesti haridussüsteemis (gümnaasiumides, kutsekoolides ning kõrgkoolides) õppivad venekeelsed noored osutuvad käesoleva uuringu üheks sihtrühmaks seoses vene õppekeelele haridusasutuste üleminekuga eesti õppekeelele. Uurisime, kuidas venekeelsed noored suhtuvad nendesse muutustesse. Lisaks kesken-dume aruande käesolevas osas noorte vaatenurga väljaselgitamisele järgmistes küsimustes: kuidas suhtutakse Eesti haridussüsteemi jagunemisse kaheks keeleliseks haruks; millistena nähakse lõimumise ja isiklikke haridus- ja tööalaseid perspektiive.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Crul, M., Schneider, J. & Lelie, F. (2012). *The European Second Generation Compared. Does the Integration Context Matter?* Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hallik, K. (2010). *Koos pole lihtne, aga eraldi ei saa: põimik Eesti rahvussuhete teemal*. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.

- Helemäe, J., Saar, E. & Võõrmann, R. (2000). *Kas haridusse tasus investeerida? Hariduse selekteerivast ja stratifitseerivast rollist kahe põlvkonna kogemuse alusel*. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Lindemann, K. & Saar, E. (2012). Ethnic inequalities in education: second-generation Russians in Estonia, *Ethnic and Racial Studies*, 35:11, 1974-1998.
- Saar, E. & Aimre, K.-A. (ilmumisel). Unequal educational transitions in Estonia: tracking and family background. *European Sociological Review*.

3.2. Gümnaasiumis õppivad venekeelsed noored

Margarita Kazjulja, Jelena Helemäe, Aida Hatšaturjan

Vene õppekeelelega gümnaasiumides alustati järkjärgulist üleminekut osalisele eestikeelsele aineõppele 2007. aasta 1. septembril. Ülemineku tulemusena pidi eestikeelse aineõppe osakaal suurenema vähemalt 60%-ni. Vastavalt *Üldharidussüsteemi arengukavale aastateks 2007-2013*, on muukeelsete koolide osalisele eestikeelsele aineõppele ülemineku eesmärk tagada neile õpilastele, kelle emakeel ei ole eesti keel, võrdsed võimalused kutse- ja kõrghariduse omandamiseks ning tööturul toimetulekuks, mis omakorda suurendaks muukeelsete elanike lojaalsust ja ühiskonna sidusust.

2012. aastal oli Eestis 70 gümnaasiumit, kus oli võimalik õppida osaliselt vene keeles (63 tavakooli ja 7 täiskasvanute gümnaasiumit). Peaaegu pooltel nendest koolidest oli põhikooli tasemel olemas keelekümblusprogramm (Metslang jt 2013:5). Üldiselt on vene kodukeelelega õpilastel kolm võimalust üldkeskhariduse omandamiseks:

- 1) vene õppekeelelega gümnaasiumis, kus läbitakse 60% aineõppest eesti keeles;
- 2) vene õppekeelelega gümnaasiumis, kus eestikeelse õppe osakaal ületab 60%; või
- 3) eesti õppekeelelega gümnaasiumis.

Uuringus osalenud noored omandasid keskharidust ühel neist kolmest viisist. Üllatavalt keeruliseks osutus eestikeelses koolis õppivate venekeelsete noorte kaasamine küsitlusse (nt Jõhvi eestikeelsete koolide direktoreid ei õnnestunudki veenda, et nad lubaksid intervjuuerida nende koolide venekeelseid õpilasi).

Gümnaasiumis õppivate venekeelsete noorte rühmaintervjuid viidi läbi kolmes linnas, mis esindasid Eesti kolme keelelist keskkonda: Tallinnas kui multikultuurses, Tartus kui eestikeelses ja Narvas kui venekeelses linnas. Kahes Tallinna rühmaintervjus osales kokku 13, Tartu intervjuus 7 ja Narvas 11 noort, kes õpivad 10.–12. klassis. Otsisime vastuseid kahele uuringu põhiküsimusele: esiteks, millisteks peetakse venekeelsete gümnaasiumis õppivate noorte haridusalaseid perspektiive, kuidas mõtestatakse seniseid hariduskogemusi ning kuidas suhtutakse gümnaasiumide üleminekusse eestikeelsele õppele; ning teiseks, milliseid lõimumismustreid esindavad need noored ning millisteks hindavad nad venekeelsete noorte lõimumisperspektiive.

3.2.1. Eesti- või venekeelse gümnaasiumi valiku põhjendused ja senised kogemused

Uuringus osalenud venekeelsed noored arvavad, et eesti õppekeelelega gümnaasiumis õppimine on parim võimalus eesti keele oskuse täiendamiseks („praktiseerimiseks”), eestlaste seas sõprade leidmiseks ja soodustab edu hilisemas elus Eestis („Need, kes tahavad midagi tõsiselt saavutada ... nimelt Eestis”) nii edasise hariduse saamisel pärast gümnaasiumi lõpetamist kui ka tööturul.

*„Ikkagi tulevikus on palju kergem, kui alustad õpinguid kohe eesti õppekeelelega koolis.”
(Tartu)*

Et gümnaasiumiharidust väärtustatakse kõigepealt kui enesearengu võimalust ja kõrghariduse omandamise eeldust, („... väga paljud nagu minagi läksid gümnaasiumisse sihikindlalt selleks, et pärast astuda kuhugi [kõrgkooli], et kuidagi areneda...” (Tallinn)), siis küsisimegi gümnaasiuminoortelt, kas selleks, et omandada kõrgharidus Eestis, oleks kõige parem õppida vene õppekeelega gümnaasiumis, eesti õppekeelega gümnaasiumis või osaleda hoopis varajases keelekümbeluses. Respondendid mainisid, et kõige parem oleks eesti õppekeelega koolis õppimine.

Venekeelsete gümnaasistide peamised hirmud seoses õppimisega eesti õppekeelega koolis on kartus „unustada vene keel” (Tartu) ja hilisemad raskused oma rahvuskultuuri säilitamisega (Tallinn). Kuid kõige suurem hirm on seotud asjaoluga, et eesti õppekeelega kool ei ole valmis venekeelsete õpilaste vastuvõtmiseks ja toetamiseks. Intervjuude käigus kirjeldati eestikeelses koolis õppimise negatiivseid külgi, viidates oma tuttavate ja sõprade kogemustele: venekeelsete õpilaste stigmatiseerimine ning ilmne või varjatud tõrjumine ja diskrimineerimine eesti koolis:

„...tema [tuttav tüdruk] alguses õppis [eesti kooli nimetus], pärast ta läks [teise eesti kooli nimetus] ning ta oli väga solvunud, et vaatamata kogu sellele demokraatialle, võrdsusele, mis oleks ainult võimalik, teda ikkagi... et „sa oled ju venelane”, „sa ju valesti kirjutad”, „sa ju seda ei oska õigesti öelda” ...” (Tallinn)

„Mul ka on üks tuttav tüdruk, kes õpib eesti koolis. Ja ta ütles mulle, et neil on üks õpetaja. Ja kui see õpetaja sai teada, et tüdruk on rahvuselt venelanna, kohe „4” ja „5” asemel ta hakkas panema tüdrukule „3” ja „2”. Ja hakkas terve klassi ees rõhutama: „Aga see on meie venelanna”. Ja nii oli pidevalt...” (Tallinn)

„Minul on kaks tuttavat ja mõlemal on sarnane situatsioon. Nad ei räägi [ei julge rääkida] vene keelt, ning kui keegi nende sugulastest vahetunni ajal helistab, siis nad ei vasta telefonile, sest siis neil tuleb rääkida vene keelt.” (Tallinn)

„Seoses sellega, et vene lapsi eesti koolides kiusatakse, neil juba alguses kujuneb niivõrd rapidud eluvaade, see tähendab, et nad on ka tuleviku elus endassesulgunud, muserdatud ning hakkavad kartma eesti rahvust. Ja selle eest ei saa kuhugi ära minna, sest see on juba lapsepõlvest saadik – need on ju lätted. Ja lõpetades kooli – kui kõik läheb hästi –, siis nad igal juhul tunnevad ennast kramplikult.” (Tallinn)

Samal ajal on need uuringus osalenud venekeelsed noored, kes õpivad eesti gümnaasiumides, rahul, vaatamata sellele, et on ise kogenud klassikaaslaste negatiivset suhtumist.

Gümnaasistide sõnul on nende vanematel olnud oluline roll kooli ja õppekeele valimisel. Valik eestikeelse lasteaia kasuks on tihtipeale seotud vanemate sooviga saata oma laps tulevikus eesti õppekeelega kooli. Intervjuudest koorus välja, et teatud haridusvalikuid peetakse enesestmõistetavateks, pärast põhikooli ainuvõimalikeks. Leitakse, et nende õpilaste jaoks, kes on omandanud põhihariduse vene õppekeelega koolis, on raske jätkata õpinguid eesti õppekeelega gümnaasiumis. Peamiseks takistuseks on ebapiisav eesti keele oskus. Seda mainivad isegi õpilased, kes on õppinud keelekümbelusklassis.

„Eesti õppekeelega koolis õppimise võimalus viis mind häämingusse ... selle poolest, et ma täiesti eesti keeles hästi õppida ilmselt ei saa, hinded lähevad alla ja pärast on veel raskem ...” (Tartu)

Arvatakse, et vene kooli lõpetajad, kes soovivad jätkata haridusteed gümnaasiumis, valivad tavaliselt kas tavalise klassi riigikeeles õpetavate ainetega 60% ulatuses või (kasutades gümnaasiumiõpilaste endi terminoloogiat) nn kümbelusklassi, mille eesti keeles õpetatavate ainetes maht on enam kui 60%. Nn kümbelusklassi valijate enamus arvatakse koosnevat nendest õpilastest, kes on õppinud keelekümbelusklassis põhi- koolis.

Samas gümnaasiumijärgse haridustee jätkamine just Eestis ei osutunud sugugi enesestmõistetavaks eelistuseks. Kõrghariduse omandamine Eestis on kavas neil vene gümnaasiumi õpilastel, kes on enesekindlamad oma eesti keele oskuse suhtes. Nende seas on ka selliseid, kes plaanivad Eestist lahkuda pärast kõrghariduse omandamist. Seda käitumismustrit põhjendati sooviga rakendada aastate jooksul õpitud eesti keele oskust kõrghariduse omandamisel.

„Ma ei tahaks minna kuhugi teise riiki, sest mul on kahju oma ajast, oma närvidest, mis said kulutatud eesti keele õppimisele. Eestlased ei kuluta nii palju aega eesti keele omandamisele... Eestlastel on võimalus pühendada inglise keelele enam tähelepanu kui venelastel. Minu inglise keele oskusest ei piisa selleks, et minna Inglismaale. Ainult seepärast jääksin õppima Eestisse“ (Narva)

Uuringus osalenud venekeelsetest gümnaasiuminoortest suur osa kahtleb oma tulevikuväljavaadetes Eestis ja leiab, et siin ei ole soodsat keskkonda eneseteostamiseks ja ambitsioonide realiseerimiseks. Vene gümnaasiumis õppivad noored tunnevad ennast tõrjutuna võrreldes eestlastest eakaaslastega, noorte eestlaste võimalusi peetakse paremateks.

„...vahel tekib selline mulje, et eestlaste [gümnaasiuminoorte] jaoks tehakse palju rohkem ...“ (Tallinn)

Võimaluste ebavõrdsus paistab venekeelsete noorte puhul olevat oluline argument oma tuleviku kavandamisel ja selle Eestiga suhestamisel. Huvitaval kombel seostatakse võimaluste ebavõrdsusega ka Eestist lahkumise väljavaateid.

„Eesti valitsus teeb kõik võimaliku selleks, et kuidagi madaldada vene õpilaste õpet, selle kvaliteeti, teha eksamid raskemaks, teha tunnid raskemaks, et see oleks nagu mingi valik selline. Kes suudab ellu jääda, see sõidab ära, kes mitte, jääb siia ... Nad tahavad lihtsalt teha nii, et meid siia jätta.“ (Tallinn)

„Minu arvates erinevad vene noorte plaanid eesti noorte omadest. vene noored peavad omandama eesti keele [kategooriale] C1, lisaks veel hea inglise keel... Eesti noored aga oskavad juba eesti keelt, see on nende emakeel ja nende ülesandeks on inglise keele omandamine. Neil on enam võimalusi minna kuhugi mujale elama, kuhugi teisele maale. Keegi neid ei survesta ning nad võivad rahulikult elada oma maal. Meil aga on hoopis vähem võimalusi“ (Narva)

Peetakse ju õppimist ja töötamist välismaal üheks võimalikuks väljapääsuks venekeelseid noori häirivast olukorrast Eestis, kus püsib võitlus kahe keele vahel ning ühiskonda jagatakse pidevalt eesti- ja venekeelseks. Seega pole venekeelsete noorte Eestist lahkumise kavatsuste põhjuseks üksnes majanduslik olukord, mis nende arvates on eestlastel samamoodi raske.

Samas kaheldakse ka oma konkurentsivõimes välismaal, sealsed eduväljavaated võivad koguni müüdiks osutuda.

„... on ju olemas selline ... omamoodi müüt, et välismaal õppimine on parem, ning seal välismaal on rohkem võimalusi. Võib olla see nii õngi ... osaliselt ... Ma ei tea ...“ (Tallinn)

„Siin ei ole näha perspektiive. Ka minagi kavatsen ära sõita, aga kui mõelda sellest tõsiselt, siis kuivõrd konkurentsivõimeline oleksin ma välismaal, täiesti võõras keskkonnas, kus ma peaks tõestama, et oskan midagi teha.“ (Tallinn)

Noored ei taju oma valikuid niivõrd isiklike otsustena (mis nende endi kui aktiivsete subjektide valitud viisil suhestuvad Eesti ühiskonnaga), kuivõrd peavad neid valikuid ja oma tulevikku manipuleerimisobjektiks ühiskonnas, kus keelelis-etniline eristumine on ülepolitisiseeritud ning osutub võimuvõitluse (meedias või-mendatud) taustaks.

“Riik on meie vastu, see surub meid alla. Räägib, et oleme teiega, aga teiselt poolt lihtsalt pressib. Ja meie nüüd siis peame veel eesti keele eksameid tegema, peame eesti keeles õppima... Nemad oleks nagu jumalad... meie aga – töäjõud...” (Narva)

Osa respondente nendivad, et ühiskonnas „kõlavad ja valitsevad sellised langusmeeleolud” ning pidev sõnum sellest, et „Eestist peab lahkuma” ja „tahetakse vene keelt hävitada”. Noored tajuvad propagandasurvet, et Eestis on halb elada, mida levitatakse peamiselt massimeedia kaudu (trükimeedia, televisioonis jms). Seda tajutakse nii eestikeelses kui ka venekeelses meedias. Selles mõttes avaldavad otsest mõju noorte tuleviku-väljavaadetele (sh ka olukorra tajumise-hindamise kaudu) mitte ainult haridussüsteemis avanevad võimalused, lapsevanemate haridusotsused ja toetus ning noorte endi ja eakaaslaste lõimumismustrid, vaid ka laiemalt Eesti ühiskonnas toimuvad lõimumisprotsessid.

3.2.2. Suhtumine gümnaasiumide üleminekusse eestikeelsele õppele

Ühelt poolt teadvustavad noored eestikeelsele õppele üleminekut positiivse protsessina, sest reformi tulemusel paranevad võimalused õppida eesti keelt. Teiselt poolt tajutakse ka reformi võimalikke negatiivseid tagajärgi, sest usutakse, et õppeainete sisu on eestikeelse õppe tõttu raskem mõista ja kokkuvõttes ei saada õpetatavast adekvaatset pilti. Kõlas ka arvamus, et vene gümnaasiumide üleminek osalisele eestikeelsele õppele on poliitiline samm, mille eesmärk on nõrgendada venekeelsete noorte valmisolekut õppida kõrgkoolis.

„...alguses oli raske, aga kui on vaja eesti keeles õppida, siis sa ikka õpid. Ja ma pean enda jaoks plussiks, et mulle õpetatakse aineid eesti keeles. Võib olla nüüd ma ei valda (ei tunne) neid aineid nii hästi, aga eesti keelt oskan palju paremini. Aga võib-olla just see oligi peamine mõte? Mu vanemad mõtisklesid selle üle ... Et see võib-olla oligi tehtud selleks, et vene õpilased õpiksid mitte neid aineid, vaid eesti keelt. Selleks et nad oleksid vähem konkurentsivõimelised võrreldes eestlastega. Jah, me oskame paremini eesti keelt, aga küsigu meie käest geograafiat või ajalugu n-ö kiiduväärsel tasemel – me ei oska vastata, kuna meile õpetataksegi neid aineid palju lihtsamal tasemel...” (Tallinn)

„Plussiks on see, et eesti keele tase tõuseb, ma ise tunnen seda ... Miinuseks on aga see, et edaspidi ei ole kõik nii selge ... et eesti keelt on mõnikord nii palju, et juba hakkad unustama vene keelt ja sa ei mõista [õppe]materjali.” (Tartu)

Ühelt poolt leitakse, et probleemi saaks lahendada õpetajaid koolitades, sest gümnaasiumiõpetajad peavad suutma õpetada ainet heal tasemel korrektses eesti keeles. Kusjuures tähtsaks probleemiks peavad venekeelsed noored spetsiaalsete õpikute ja õppematerjalide puudust, mis raskendab ainete õppimist eesti keeles.

„Kõige hullem selle uue õppekava puhul on see, et meil on aine, mida õpetatakse eesti keeles, meil on õpetaja, aga meil pole õpikuid... Minu arvates peaks õppekava käivitamisele eelnema õppevahendite trükkimine... Muidu on nii, et tahaksid kodus midagi korrata, vaadata üle, see aga pole võimalik” (Narva)

Teiselt poolt nähakse probleemi selles, et õpetamisprotsess põhikoolis ja gümnaasiumis ei ole piisavalt kooskõlastatud. Kui põhikoolis õpitakse loodusteadusi vene keeles, siis on raske kohe 10. klassis alustada bioloogia- või füüsikaõpinguid eesti keeles. Liiga järsk üleminek teisele keelele ei anna häid õppetulemusi.

3.2.3. Lõimumismustrid ja lõimumisperspektiivide tajumine

Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne

Kuuluvustunne (Eesti oma koduna tajumine) varieerub, sh piirkonniti (st sõltuvalt keskkonna etnilisest koosseisust, ehk siis sellest kas FG intervjuu toimus Tallinnas kui multietnilises keskkonnas, Ida-Virumaal, kus arvulises ülekaalus on venekeelne elanikkond, või Tartus, kus domineerivad eestlased). Kõigis kolmes keskkonnas olid rühmaintervjuudes esindatud noored, kes pidasid Eestit (tervikuna) oma koduks. Regiooniti aga varieerus viis, kuidas noorte enesemääratlus põimus etnilis-kultuurilise kuuluvusega. Põhimõtteliselt on kaks nende koosseksisteerimise viisi. Esimene on etnilis-kultuuriline enesemääratlus: kodu(maa)tunnetus osutus lokaliseerituks vastavalt etnilis-kultuurilisele enesemääratlusele. Näiteks Tallinnas oli noori, kes defineerisid oma kuuluvustunnet lisaks Eestile tervikuna ka etnilise kogukonna alusel: „*Eestis olen kodus venekeelses keskkonnas*” (Tallinn). Ida-Virumaa piirkondlik identiteet toimis samuti riigitasandi identiteedi täpsustusena (just seda Eestimaa osa peetakse koduks). Teiseks aga esinesid kodutunnetus ja etnilis-kultuuriline enesemääratlus suhteliselt iseseisvate kuuluvustunde dimensioonidenä. Eestit (tervikuna) tajuti kodu(maa)na, pidades samas oluliseks oma etnilis-kultuurilist kuuluvust.

„Venemaad kui riiki ... ei pea ma üldse ei koduks ega teiseks kodumaaks. Aga vene kultuuri, ...võtan vastu kui oma.” (Tallinn)

Tartus oli kõige kirjum pilt noorte riikliku enesemääratluse ja etnilis-kultuurilise kuuluvusega põimumise osas, mida võib osaliselt seletada raskustega oma identiteedi etnilise aluse määramisel.

Osalejate hulgas oli noori, kelle arusaam Kodumaast oli väga kitsalt piiritletud: kellegi jaoks oli selleks sõna otseses mõttes kodu, kellegi puhul aga eelkõige või koguni ainult perekond.. Kuuluvustunne ei pruugi seostuda otseselt kodanikuidentiteediga. Nii nõustuti näiteks Tallinna FG-s arvamusega, et Eesti kodakondsus aitab kaasa kodutunde tekkimisele. Samas olid argumendid selle poolt väga instrumentaalsed (arutelu selle ümber, kus millise passiga on mugav reisida). Samas mõned noored arvasid, et isegi Eesti kodakondsuse saamine ei kindlusta venekeelsetele noortele ühtekuuluvustunnet Eesti riigiga, sest ühiskonnas eksisteerib etnilis-keeleline eraldatus. Ka eesti keele oskus ja selle omandamise suhtumine pole üheselt seotud Eestit kodumaana tajumisega. Nii oli näiteks Eestit kodumaaks pidavate Tallinna gümnaasistide seas erineva eesti keele oskusega noori.

Nagu eestlastelgi, ei pruugi venekeelsete noorte Eestist lahkumise plaan olla otseselt seotud kodu(maa)tunde puudumisega, pigem esitatakse ajendina hoopis ratsionaalsemaid kaalutlusi.

„... mulle tundub, et eestikeelsetel on rohkem tulevikus perspektiivi siia jääda, aga vene noortel ei ole selliseid võimalusi kui Eesti kodanikel.”(Tallinn)

Argumendiks Eestist lahkumise poolt on ka eestlastest tuttavate plaanid.

„... ma suhtlesin eesti noortega ja ei olnud ühtegi eestlast, kes oleks oma tulevikuplaanid sidunud Eestiga. Kõik planeerivad minna kas Saksamaale või Inglismaale. Kõik tahavad siit ära sõita.” (Tallinn)

Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Poliitilise ja sotsiaalse aktiivsuse vahel on oluline erinevus. Tajutakse, et venekeelsete noorte arvamusega, ka laiemalt üldsuse arvamusega poliitilisel tasandil ei arvestata.

„Mina arvan, et valitsus võtab niikuinii kuulda pigem eestikeelseid lapsi kui meid... , kes me elame Venemaa piiril, kus tehakse negatiivseid filme Kreenholmist” (Narva)

Poliitilist tegevust ja oma seisukohtade avaldamist peetakse mõttetuks. Sotsiaalse osaluse ja eestlastega kontaktide mustrid on mitmekesisemad. Gümnaasiuminoorte seas on selliseid, kes osalevad üsna aktiivselt ühiskonnaelus, olles kaasatud skautlusesse, noorteorganisatsioonide vabatahtlikku tegevusse ja muudesse koolinoortele suunatud üritustesse. Üldiselt valdavad need noored ka teatud määral eesti keelt (suhtlustasandil). Suheldakse ka eestlastest eakaaslastega (eriti Tallinnas ja Tartus). Sellised noored tõrjutust eriti ei taju.

„Probleemi pole eestlaste ja venelaste vahelisel suhtlemisel. Probleem on vene rahva ja valitsuse vahel, sest see väga tugevalt surub meid. Nagu seegi, et gümnaasium tehti nüüd eestikeelseks.” (Tallinn)

Teisalt on ka selliseid, kes annavad pessimistliku hinnangu oma olukorrale, öeldes, et nad tunnevad end füüsiliselt ja vaimselt aheldatuna.

„Minu arvates peaks olema heatahtlikum teistest rahvusestest inimeste suhtes, sest see mis on, on midagi rassilise diskrimineerimise moodi. Mina näiteks tunnen end omal maal mingi põgenikuna.” (Narva)

Probleemi põhjuseks peetakse venekeelsete noorte madalat teadlikkust riigis ja Tallinnas toimuva kohta. Informatsioon ürituste kohta ei levi vene õppekeelega koolides piisavalt ning venekeelsete koolinoorte kaasamine riigi- ja linnataseme ettevõtmistesse ei ole noorte hinnangul kuigi hästi õnnestunud. Samas tuntakse vajadust üritustes osalemise järele.

Vähem aktiivsed nimetavad ka keelebarjääri oluliseks põhjuseks, miks vene ja eesti noored ei puutu ühisüritustel piisavalt kokku. Osa gümnaasiuminoori arvab, et ei valda piisavalt eesti keelt, ja häbeneb (tunnevad ennast ebamugavalt ja isegi kardavad) suhelda eestlastest eakaaslastega.

„Ma õpin gümnaasiumis, mulle õpetatakse aineid eesti keeles, aga ma ei valda eesti keelt sellisel tasemel, et ma suudaks suhelda oma eesti eakaaslastega nii, et ma ei hakkaks häbenema. Nii et kui toimub mingi üritus ning ma tean, et seal osalevad eestlased, siis ma ei lähe sinna, sest tunnen ennast seal väga ebamugavalt ... ja siis mõtlen, et parem oleks kui ma ei läheks sinna ja veedan vaba aja kuidagi teistmoodi. Mulle tundub, et probleem seisnebki selles, et meie räägime vene keelt, nemad eesti keelt, aga üritused on peamiselt eestikeelsed, mis on õige, sest see on meie riik, ja eesti keel on meie riigikeel – see on loogiline. Ja meie lausa häbeneme, kardame minna, ja ei leia endas selleks jõudu ...” (Tallinn)

On märkimisväärne et eesti rahvusest sõpruskonna puudumist mainisid nii Narva kui ka Tartu respondentid.

„90 protsenti meie õpilastest ei suhtle [eestlastega] ei väljas (tänaval), ega oma sõpruskonnas. ... Kui sul on [eestlastest] sõpru ja sa suhtled nendega eesti keeles, siis on palju lihtsam ka tulevikus. Meil on inimesi, kes koolis eesti keelt ei õpi, kuid nende suhtlusingis on eestlasi ja nad oskavad [eesti keelt] meist paremini ...” (Tartu)

Seega tunnevad venekeelsed noored tugevat vajadust pideva keelepraktika järele, mida nad sooviksid saada suheldes eestlastest eakaaslastega – nii individuaalsel kui ka kollektiivsel tasandil (kontaktide toetamine nii riigi kui ka MTÜ-de poolt, s.o ühisürituste, talgute, festivalide jms korraldamine).

Oluline on, et osalejate arvates on nende põlvkonnal noorte eestlastega rohkem ühist kui vanema põlvkonna eestlastega, kellel on venelasi raskem mõista.

„Muuseas, kui põlvkondadest rääkida, siis vene ja eesti noortel on vähem probleeme [omavahel suhtlemisega], see tähendab et saan vabalt rääkida eestlasega ... Aga vanema põlvkonnaga nii ei ole. See on täiesti ... Sest nad on väga solvunud küüditamise pärast ... Ei venelased neid [eestlasi] ei armasta ega eestlased [venelasi].” (Tallinn)

Samas ollakse teadlikud ühiskonna lõhestumisest kaheks kogukonnaks, kuigi mitte kõik ei pea seda problemaatiliseks. Küll aga tekitab noortes respondentides muret eestikeelse ühiskonna kinnisus, kus „vale” perekonnanimi või päritolu võib mõjutada inimese võimalusi ja edukust nii hariduses kui ka tööturul, sõltumata riigikeele oskuse tasemest.

„Ka mina muretsen sellepärast, et ennekõike vaadatakse ju ees- ja perekonnanime. Ma sellepärast muretsengi ... Isegi kui ma läbin edukalt kõik eksamid, ikka muretsen, et vaadatakse ees- ja perekonnanime ...” (Tartu)

„...kui [sul] on eesti päritolu, siis on rohkem võimalusi [elus], ma märkasin ...” (Tartu)

Seetõttu peetakse mõne vanema soovi muuta oma laste ees- ja perekonnanime positiivseks strateegiaks.

„Ja meie pere otsustas, et me võtame selle [eesti] nime üksnes selleks, et oleks lihtsam elada Eestis, selleks et oleks lihtsam saada elus läbi, et keegi [kõõrdpilke] ei heidaks ...” (Tartu)

“Praegu on eestlastel põhivooluks kujunenud selline suhtumine, et kui tuled ja Sul on vene perekonnanimi... Oskad eesti keelt, said 100 punkti eksamil, nemad aga – tore, kuid see perekonnanimi... Kas vahetage või ei sobi Te meile.” (Narva)

KASUTATUD KIRJANDUS

Metslang, H., Kibar, T., Kitsnik, M., Koržel, J., Krall, I., Zabrodskaja, A. (2013). *Kakskeelne õpe vene õppekeelega koolis. Uuringu lõpparuanne*. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti Keele ja Kultuuri Instituut.

Üldharidussüsteemi arengukava aastateks 2007-2013. Haridus- ja Teadusministeerium. (<http://www.hm.ee/index.php?03236>).

3.3 Kutsekoolides õppivad venekeelsed noored

Jelena Helemäe

Taasiseseisvunud Eestis teisenen riigi suhtumine kutsehariduse arengusse oluliselt, olles algaastatel mõjutatud reaktsioonist Nõukogude Liidu aegsele üleindustrialiseerumisele. Alates 1990ndate teisest poolest hakkas ametlik retoorika muutuma. Samas õpingute prestiižh noorte ja nende vanemate (aga ka üldhariduslike koolide õpetajate) seas jättis ja jätab veel soovida. Kutsekoolis õppivad venekeelsed noored on osutunud lõimumispoliitika sihgrupiks seoses Eesti haridussüsteemi üleviimisega eestikeelsele õppele. Käesoleva uuringu sihtrühmaks valiti venekeelsed kutsekoolide õpilased seoses uue Kutseõppeasutuse seadusega, mis sai 12. juunil 2013 Riigikogu poolt heaks kiidetud. HTMi kutse- ja täiskasvanuhariduse osakonna juhataja Andres Punga sõnul, oli kutsehariduses eestikeelsele õppele ülemineku teema tõusmine Riigikogu arutelu fookusesse mõneti üllatav.

Üleminek toimub olukorras, kus üha enam räägitakse mitte-eestlastest noorte polariseerumisest eesti keele oskuse võtmes. MISA „Võrdse kohtlemise” projekti raames korraldatud rühmaintervjuul väitiski üks eesti keele õpetaja, et „lõhe nõrkade ja tugevate õpilaste vahel süveneb”. Gümnaasiumi lõpetanud noorte keeleoskus olevat nüüd kindlasti parem kui 10 aastat tagasi, kuid kutsekooli tulnud noorte eesti keele oskus on äärmiselt vilets. Esiteks, toimub pärast põhikooli lõpetamist noorte selekteerimine, sh ka eesti keele valdamise osas. Tugevamad, ressussirikkamad, enesekindlamad (sh ka parema eesti keele oskusega) jätkavad pärast põhihariduse omandamist õpinguid gümnaasiumis. Viletsamate hinnetega (sh ka viletsama eesti keele oskusega) noored, kelle vanemad pole varakult hoolitsenud oma lastele eesti keele õppe kindlustamise eest, jätkavad kutsekoolis. Et aga eesti keele õpe kipub kutsekoolis olema gümnaasiumi omast kesisem, siis ei õnnestu kutsekoolis vähendada põhikoolis tekkinud mahajäämust eesti

keele oskuses. Lõpptulemusena osutub riigikeele valdamise tase kutsekoolis õppinud noortel tagasihoidlikumaks võrreldes gümnaasiumi lõpetanutega. See aga vähendab oluliselt nende haridustee jätkamise väljavaateid, kuna Eesti haridussüsteemi üleminek eestikeelsele õppele toimub nõ ülevalt (kõrgemad haridustasemed) alla. Seega lõhe mitte-eestlastest „nõrkade ja tugevate õpilaste vahel” eesti keele õppes kipub kattuma lõhega tasemeõppes ning jätkuvalt süvenema, mis viib pikemas perspektiivis mitte-eestlastest noorte üha süveneva polariseerumiseni. Kui põhikoolis eesti keele õppe tulemuslikkus oluliselt ei parane, soodustab kutsehariduse üleviimine eestikeelsele õppele polariseerumise protsessi veelgi, kuna tagasihoidliku eesti keele oskuse tõttu suureneb venekeelsete noorte väljalangevus kutseharidusest.

3.3.1 Eesti või vene keeles õppimine: eelnev kogemus, eesti keele oskus ja ootused

2009. aastal Turu-uuringute As poolt läbi viidud uuringu „Eestikeelse õppe laiendamine vene õppekeelele õpperühmadega kutseõppeasutustes” andmeil olulisemate põhjustena, miks eesti keelt pole vaja õppida, nimetati hakkamasaamist Eestis ilma selletagi ning kavatsust Eestist lahkuda (*ibid.*: 10). Et sama uuringu andmeil vaid 26% õpilastest eelistas peale kooli lõpetamist jääda tööle Eestisse, siis (milliseks selliste kavatsuste teostamine tegelikkuses ka ei osutuks) kõnelevad andmed selle poolt, et enamikul noortest puudub eesti keeles õppimise motivatsioon. Lootus tulla Eestis toime ka ilma eesti keeleta viitab etnilise eraldatuse taastootmise riskile ning omakorda sellele, et haridussüsteemi keeleline ühtlustamine ei pruugi ilma õpilaste sotsiaalse lõimumiseta oma eesmärgi täita.

Käesoleva uuringu raames keskendusime mitte niivõrd eesti keele, kuivõrd eesti keeles kutsehariduse omandamisele ning sellele, kuidas avaldub suhtumises eestikeelsesesse õppesse eelnev (õppekeele alusel eraldatud haridussüsteemis) õppimise kogemus.

Etnilis-keelelise eraldatuse kogemus

Etnilis-keeleliselt eraldatud haridussüsteemis õppimist mõtestati nii Tallinnas kui Ida-Virumaal emakeeles õppimisena. Õpingute eesmärgiks peeti noore „arengut” (seda nii võimete ja eelduste avamise kui ka nende rakendamise ehk tööalase edasijõudmise mõttes), sellest lähtuvalt anti ka hinnanguid emakeeles vs muus keeles õppimisele.

Piiride olemasolu haridussüsteemi keeleliste segmentide vahel tajutakse üsna selgelt, seda nii õppekavade erinevuse, ühest harust teise ülemineku raskuste kui ka õpilaste (mitte)suhtlemise osas. Ka tajutakse, et haridussüsteem panustab piiride taastootmisesse eri rahvusest noorte vahel, sh ka erinevate tuleviku väljavaadete kaudu.

Nii Ida-Virumaal kui Tallinnas arvati, et eesti keele valdamine emakeelena loob eesti noortele eeliseid edasijõudmisel haridussüsteemis.

„Kõigis ülikoolides on eestikeelne, riigikeeles, õpe. Eestlastel on palju lihtsam, tule ja õpi emakeeles. Venelane peab aga eelnevalt eesti keele omandama.” (Tallinn)

Ollakse seisukohal, et eestlaste ja mitte-eestlaste põhikooli järgsed haridusteed on hierarhiliselt eristatud:

„Tehnilised teadmised, kutsekoolid on enamasti venekeelsetele, eestlastele aga enamasti ülikool ja gümnaasiumid.” (Tallinn)

„Kui tulin kutsekasse, olin üllatunud, kohates siin eestlasi. Alles hiljem mõistsin, et kui nad oskavadki eesti keelt, siis ei pruugi veel hästi õppida.” (Ida-Virumaa)

Tallinnas, kus on otsese võrdluse võimalus, nähakse kutsekoolide eesti- versus venekeelsete erinevusi hierarhilistena ka õppekavade tasandil, nii et eestikeelne segment pakkuvat venekeelsest paremaid võimalusi (nt „kvaliteetsemaid” ameteid).

„... eesti keeles [õppides] oled Sa juurdelõikaja, vene keeles aga lihtsalt õmbleja.” (Tallinn)

Kui venekeelse noore taotlusele õppida “kvaliteetsemat” ametit eestikeelses õppes öeldakse ära põhjendusega, et tema eesti keel pole piisavalt hea, siis tajutakse keelesegmentide hierarhilist eristamist diskrimineerivana. Ida-Virumaal õppekavade tasandil hierarhilisust esile ei toodud, küll aga tunnistati, et venekeelsetel noortel on seal kutsehariduses erialade valik laiem.

Haridussüsteemi etnilis-keelelist eraldatust kogetakse ka seeläbi, et eestikeelses koolis õppinud vene emakeelega noortel napib teadmisi vene kultuurist.

“Minu klassis oli poiss, kes varem õppis eesti koolis. Ise on ta venelane. Ema on tal venelanna, vene ees- ja perekonna nimed, ainult et räägib eesti keeles... Vene keeles räägib aktsendita, kuid kirjutamisega on tal raskusi. Kirjandust, mis meil vene kirjanduses oli, ei tea üldse.”(Tallinn)

Ida-Virumaal osati tuua vaid üksikuid piiride ületamise näiteid – kutsehariduse omandamist mitte emakeeles. Sellise ebatüüpilise käitumise põhjendusena pakuti välja eelkõige erialade valikut emakeelte lõikes, oletati ka, et asjaosalised võisid olla huvitatud „eesti keele praktiseerimisest”. Ida-Virumaa arutelust jäi mulje, et ega sellise võimaluse peale pole eriti mõeldud, ehk ka seetõttu, et nt Ida-Virumaal napib just eestikeelset kutseõpet.

“Vaadake, meil jäi seekord esimesel kursusel avamata kokkade eestikeelne rühm, kuna ei saadud rahvast kokku. Ja kuhu peaksid nad minema? Võiksid ju tulla meie, st venekeelsesse, õppesse. Kuid ei tulnud.” (Ida-Virumaa)

Ka Tallinnas tunnistati, et vähe on venekeelseid noori, kes on valmis edasijõudmise ja võimete avamise nimel pingutama mitteemakeelses õppes. Tallinnas suhtuti aga mitte emakeeles õppimisse kui isiku põhjendatud valikusse, milles avaldub sihikindlus raskuste ületamisel enesearengu ja edasijõudmise nimel. Rõhutati valiku olulisust, motivatsiooni vajadust ja indiviidi vastutust, olles selgelt vastu kutsehariduse nõ sunniviisilisele üleviimisele mitte emakeelsele (eestikeelsele) õppele.

Haridussüsteemi õppekeele segmentide eraldatust kogeti ka seeläbi, et kuigi samas kutseõppeasutustes käib õppetöö nii eesti kui vene keeles, eri rahvusest noored omavahel praktiliselt ei suhtle, ühiseid üritusi ei korraldata. Ida-Virumaal peeti sellist olukorda koguni normaalseks:

„Ausalt öeldes ei suhtle... Millest võiks nendega rääkida? Nemad on ju eestlased...” (Ida-Virumaa)

Eesti keele oskus

Eesti keele puudulikku oskust esitasid intervjueeritud noored üheks põhikoolist kutsekooli siirdumise põhjenduseks: kutsekool valitakse, kuna ei suudeta õpinguid jätkata gümnaasiumiastmes, kus õpe toimub osaliselt eesti keeles.

„... tundub mulle, et paljud meist tulid siia [kutsekooli], kuna ei osanud [eesti] keelt.” (Ida-Virumaa)

Samas suhtumine sellesse oli Tallinnas ja Ida-Virumaal erinev: Tallinnas lähtuti sellest kui paratamatusest, millega oldi sunnitud arvestama põhikooli järgsel valikul kutsekooli kasuks.

„Kui oled venekeelne, siis ei saa Sa gümnaasiumis kõigest aru, sest seal käib kõik enamasti eesti keeles. Kutsekoolis aga omandad nii eriala kui ka samad ained, mis gümnaasiumis.” (Tallinn)

Ida-Virumaal aga tajuti eesti keele oskuse nõudeid mitte niivõrd valikuvõimaluste piiranguna (st kutsekooli eelistamisel), kuivõrd kardeti, et eesti keele eksami ebaõnnestumise puhul jääb kutsekool lõpetamata, kutsetunnistus saamata. Seada noored sellisesse riskantsesse olukorda aga polevat riigi poolt mõistlik.

Samas Tallinna osalejatest mitu inimest valdasid eesti keelt, kes tänu varajasele keelekümbelsele, lisaks osalemisele keeleõppe kõiksugu vormides, kes omandas keele ajateenistuses.

Ollakse veendunud, et eesti keele valdamine avardab haridusalaseid võimalusi, et eesti keele kasina oskusega kaasnevad suured riskid nii Eesti haridussüsteemis kui ka tööturul.

„Meie jaoks on halb, et me ei oska eesti keelt Eesti riigis. Õpingutega on raskusi... Meid justkui sunnitakse: eesti keelt peab oskama ... ka töö otsingutega tulevikus [on raskusi].“ (Ida-Virumaa)

Siit ka eestikeelse õppe põhjendus: venekeelsetel noortel olevat mõtet õppida eesti keeles vaid juhul, kui neil on kavas Eestisse jääda. Et aga paljudel on tulevikuplaanid seotud Eestist lahkumisega, siis eesti keele omandamist ning eestikeelseid õpinguid nähakse omamoodi varuvariandina: et kui ei õnnestu mujale pääseda, siis ei jää muud üle kui eesti keelt/eesti keeles õppida. Ida-Virumaal peetakse eesti keele oskust mujale Eestisse kolimise eelduseks. Seega oluliseks küsimuseks, mis väärrib edaspidi süva-uuringut, on venekeelsete noorte migratsiooniplaanide kujunemine ning selle tegurid. Käesoleva uuringu raames kogutud materjal võimaldab oletada, et lahkumissoovi tekkele aitab kaasa nii võimaluste tajumine ebavõrdsetena kui ka arvamus, et olukorda ei suudeta mõjutada. Nii peetakse võimalust õppida emakeeles eestlaste oluliseks eeliseks. Arvatakse, et eestlastel on paremad tulevikuväjavaated, kuna nad oskavad eesti keelt ja üldse, on siin oma inimesed. Ilmselt aitas selle tunde kujunemisele kaasa asjaolu, et venekeelsete koolide sulgemise tõttu oldi sunnitud loobuma gümnaasiumist kuteskooli kasuks (Ida-Virumaal). Tuuakse näiteid sellest, et tööle võtmisel küsitakse eelkõige eesti keele oskuse kategooria kohta, seda ka nõ vene firmade puhul. Tajutakse võimaluste ebavõrdsust, mis takistavat ka kodutunde tekkimist:

„Eestis ehk ongi midagi lähedast... ehk õhkkonna mõttes siin Ida-Virumaal. Kuid võimaluste mõttes Eestit Kodumaaks ei saa ikkagi pidada.“ (Ida-Virumaa)

Ida-Virumaal rõhutatakse, et eesti keele oskuse nõudmine venekeelses regioonis pole tingitud mitte praktilisest vajadusest, vaid poliitilistest ambitsioonidest ja et venekeelses regioonis on eesti keelt õppida eriti raske. Tallinnas nõustutakse, et eesti keele oskus on oluline, samas rõhutatakse nii Tallinnas kui Ida-Virumaal, et sellest oskusest (tööturul) läbilöömiseks ei piisa. Tuuakse hulganisti näiteid selle kohta, kuidas lisaks eesti keele oskusele loeb ka perekonnanimi (kui see viitab slaavi päritolule, siis on see suureks miinuseks). Huvitav, et vanemate eesti keele oskusest ei räägitud üldse, st seda ei tajuta ei olulise ressursina ega selle puudumist olulise piiranguna haridusplaanide teostamisel.

3.3.2 Suhtumine kutsehariduse üleminekusse eestikeelsele õppele

Ida-Virumaa kutsekoolide õpilased olid tõsisest raskustest kutsehariduse reformi toetavate argumentide leidmisega. Kutsehariduse reformis nähakse eeskätt negatiivseid momente või ei nähta sellel üldse olevat mingit mõtet. Kujunenud olukord ei motiveeri eesti keele omandamist. Eestikeelsele õppele ülemineku reformi kontekstis tajutakse eestikeelseid õpinguid mitte võimaluste avardamise, vaid sundvalikuna:

“Milleks on seda kõigile venekeelsetele vaja? Ei ole neile vaja.” (Ida-Virumaa)

„Oleks nagu vägisi... Kui inimene vajab, küll ta siis ise omandab eesti keele. Aga muidu pole vaja... Milleks siis õppida? Lausa sunnitakse.“ (Ida-Virumaa)

[Kas suudaksid õppida, kui 60% õpet oleks eesti keeles?:] “Ega meil valikut ei oleks... Õpiksime kuidas suudaksime.” (Ida-Virumaa)

"Aga mida peaksid tegema need, kes ei taha..., kes ei suuda kõike eesti keeles omandada. Gümnaasiumis on kõik eesti keeles, nüüd siis ka kutsekooli tuleb kõik eesti keeles... Kuhu minna?" (Ida-Virumaa)

Eriti põhjendamatuna tajutakse sellist üleminekut Ida-Virumaal kui enamalt venekeelses regioonis:

"Mis mõttega seletada vene inimesele midagi eesti keeles, kui ta seda ei mõista?" (Ida-Virumaa)

Positiivne võivat see olla vaid nende puhul, kes kavatsevad Eestisse jääda:

"Kui kavatsed Eestisse jääda, siis oleks see mingi keelepraktika, kui aga lahkuda soovid – siis on see ajaraiskamine." (Ida-Virumaa)

Teine probleem üleminekul eestikeelsele haridusele on see, et õpetajaid valitakse mitte aine valdamise, vaid eesti keele oskamise alusel. Tekib oht, et mõlemad jäävad omandamata. Tuuakse näiteid reformi toimimisest gümnaasiumis, kus tulemuseks on see, et ei osata ei keelt ega ainet. Pooldatakse valiku- võimalust, et oleksid nii eesti- kui venekeelsed rühmad, ka sellised, kus 60% õpet oleks eesti keeles. Eesti keele õpetamist kritiseeritakse, väidetakse, et seda tehakse niisugusel tasemel, mis ei võimaldagi keele omandamist. Eesti emakeelega õpetajatest on suur puudus. Keele kehv omandamine kutsub esile negatiivsed reaktsioonid kõige selle vastu, mida eesti keelega seostatakse. Olukorda mõistetakse nii, et toime- tulekuks Eestis on noortelt oodatud mitte niivõrd eesti keele oskus, kuivõrd käsule allumine ja oskust tõendava tunnistuse omandamine. Nii peetaksegi eesti keele nõudeid nõ sümboliliseks vägivallaks. Eesti keele omandamine omandab „vägivallale allaandmise“ tähenduse. Kokkuvõttes leitakse aga, et *"See on sama, mis panna üles plakat: "Lahkuge Eestist!"*".

Nii Tallinnas kui Ida-Virumaal arvatakse, et kõige õigem oleks võimaldada venekeelsetele noortele valik, säilitades haridussüsteemis erinevaid segmente:

3.3.3 Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne

Jõhvis tehakse vahet ühise eesmärgipärase tegutsemise ja mitteformaalse suhtlemise vahel. Seda nii õpingute (haridussüsteemi) puhul kui ka laiemalt – ühiskonna tasandil. Eesmärgipärase tegevuse puhul on rahvuste vahelised kontaktid mõistetavad ja nõ möödapääsmatud, ka soovitavad (nt poliitilise tegevuse puhul – selleks, et kuidagigi mõjutada riigis toimuvat). Mitteformaalse suhtlemise puhul on aga kahe kogukonna vaheline suhtlemine küsitava väärtusega. Viimast põhjendatakse eestlaste ja venelaste etniliste (lausa essentsialistlikult tõlgendatavate) erinevustega. Ilmselt lähtutakse „kodusest“ ühiskonnast kui „omade“ kogukonna nägemusest:

„Kui Sa kõnnid mööda linna ja kõik on tuttavad ja lähedased, kui kõik rõõmuga suhtlevad Sinuga, siis jah – see on Sinu kodu." (Ida-Virumaa)

Kuna etnilisi lõhesid peetakse essentsialistlikeks, siis ei anna nende vastu ka midagi ette võtta:

[Vastus küsimusele ühiskonna lõimumise meetmete kohta] "Pole vaja ühendamist üritada. See on võimatu. Kuidas ka ei üritaks, niikuinii eestlased on eestlased, venelased aga venelased." (Ida-Virumaa)

Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne ei ole selgelt läbitunnetatud mõisted. Pigem avalduvad reaktsioonina sellele, et *"meid ei hinnata"*. Kutsekoolis õppivad noored mõistavad selle all eestlaste huvide selget eelistamist. Välja tuuakse eestlaste domineerimist poliitikas, mis võimaldab venelastele ebasoodsate otsuste langetamist:

„Valimisi korraldavad eestlased..., venelased aga istuvad ja ootavad, mis neist saab... nii ongi 60% õpet eesti keeles." (Ida-Virumaa)

Ikka ja erinevates kontekstides tuleb esile keele omandamise teema, näiteks:

„Milline kodu see on, kui isegi tööle ei võeta, kui eesti keelt ei oska.” (Ida-Virumaa).

”Ida-Virumaal on hõlpsam end kodusena tunda: ainult selles [eesti keele pealesundimise] mõttes ei saa Eestit sünnimaaks pidada... Aga muidu on see lähedane paik.” (Ida-Virumaa)

Tallinnas, kus keskkond pole nii homogeenne kui Ida-Virumaal, on kodu mõiste Ida-Virumaalastele omasest regionaalsest määratlusest (Ida-Virumaa kui kodu) veelgi kitsam – eelkõige tähistab see perekonda.

3.4. Kõrgkoolides õppivad venekeelsed noored

Tanel Vallimäe

Selles peatükis vaatleme kõrgharidust omandavate noorte rühma, kelle emakeel on vene keel. Eesti lõimumispoliitika üks keskne eesmärk on suurendada võrdsust töö- ja haridusmaastikul (Lõimumisvaldkonna arengukava... 2012). Samal ajal on Eestis toimumas reformid nii gümnaasiumi- kui ka kõrgharidussüsteemis. Kuigi praegu on venekeelsete õppekavade arv Eesti kõrgkoolides jäänud väikseks – eelmisel õppeaastal oli kuus õppekava, kus saab õppida ainult vene keeles, sellele lisandus umbes viiskümmend õppekava, kus õpinguid saab alustada vene ja lõpetada eesti keeles –, on vene keeles haridust omandavate üliõpilaste kogemuste, hoiakute ja vajaduste analüüs ning võrdlus eesti keeles haridust omandavate tudengitega lõimumisvaldkonna arengu seisukohalt väga oluline.

Rühmaintervjuudeks jagasime grupi kaheks. Esimese rühmaintervjuu tegime nendega, kes õpivad eesti keelses õppes. Teises osalesid need, kes on valinud venekeelse kõrghariduse. Intervjueeritute seas on nii bakalaureuse- kui ka magistriõppe üliõpilasi. Vene õppekeele valinute rühmas on mitu inimest, kes jätkavad varem pooleli jäänud kõrghariduse omandamist või on otsustanud kõrghariduse kasuks mõnevõrra hilisemas elueas. Nemad on teistest grupiliikmetest pisut vanemad. Üllatuslikult tuli rohkem vaeva näha eesti õppekeelega grupi jaoks tudengite leidmisega. Diskussioonide teemaplokid katsid eri valdkondi. Arutleti eesti- ja venekeelse kõrghariduse kasuks otsustamise plusside ja miinuste üle ning vaagiti eesti- või venekeelse kõrghariduse omandamise kogemusi. Samuti olid teemaks kodanikuidentiteet, suhtevõrgustikud ning üliõpilaste tulevikuperspektiivid tööturul ja hariduses. Lisaks intervjueerisime kaht eksperti, kes töötavad ülikoolis ja puutuvad tihedalt kokku venekeelsete tudengitega (kolledžites). Nii ekspertidelt kui ka üliõpilastelt küsisime muu hulgas arvamust praktika kohta, kus õpilased alustavad õpinguid vene keeles ja hiljem lähevad üle eesti keelele. Samuti küsisime respondentidelt hinnangut gümnaasiumihariduse ülemineku kohta eesti keelele.

3.4.1. Eesti- või venekeelse kõrghariduse valiku motiivid ja senised kogemused

Kõneldes oma valiku motiividest vene- või eestikeelse kõrghariduse kasuks, toovad intervjueeritud välja väga pragmaatilisi ja individuaalsetel eelistustel põhinevaid argumente. Vene keeles kõrgharidust omandavate tudengitega arutledes selgus, et peamiselt oli motiveerinud neid venekeelset õpet valima võimalus paremini aru saada õpitu sisust. Üks neist on loengutes räägitava paremaks mõistmiseks liikunud eestikeelsest venekeelsesse õppesse, mõni tudeng omakorda kavatseb eesti keele paranedes minna üle eestikeelsele õppele. Fookusgrupis leetakse, et eesti keelt on võimalik vajaduse korral õppida väljaspool kooli, praktika käigus, olgu suhtlemisel sõprade ja tuttavatega või lävides eestlastest töökaaslastega. Kuid nende jaoks on prioriteet eriala kiire omandamine ja seda on kõige parem teha vene keeles. Nad on oma valiku ja kursuste kvaliteediga rahul. Eesti keeles kõrgharidust omandavad venekeelsed noored kinnitavad samuti, et eriala on eesti või vene keeles antava hariduse vahel valimise juures põhiline: nemad on valinud eestikeelse hariduse eelkõige seepärast, sest vaid selles keeles on võimalik õppida soovitud eriala. Kuid

nad on ühtlasi veendunud, et eesti keeles hariduse omandamine annab neile paremad võimalused jätkata edasist haridusteed Eestis ja olla konkurentsivõimelisem Eesti tööturul. Kui valida venekeelne haridus, tuleb Eestis töö leidmisel probleeme. Kes soovib olla konkurentsivõimeline, see õpib eesti keelt.

„Kui ikkagi tahad Eestisse jääda ja siin töötada, siis sul tuleb teada eestikeelset terminoloogiat ... on raske jah, aga hiljem on seeläbi kergem ... kui näiteks sa kõik viis aastat õpid vene keeles, siis kui sa lähed tööle, oled igal juhul eesti kollektiivis ja igal juhul tekivad probleemid ning parem juba varem kui hiljem.” (EK)⁶

Vene õppekeele üliõpilaste rühmas arvatakse seevastu, et töö leidmisel pole vähene eesti keele oskus alati probleem, mõnikord on just väga hea vene keele oskus eeliseks, näiteks transiidivaldkonnas. Paradoksaalselt kurdavad nad diskussiooni käigus, kuidas lootsid, et ülikool pakub neile rohkem võimalusi eesti keelt õppida. Huvipakkuv on tõik, et kõikidest uuringus osalenud üliõpilastest toob vaid üks vene õppekeele tudeng välja vanemate rolli eri õppekeelte vahel valimisel, kusjuures vanemad on soovitanud tal omandada kõrgharidus pigem eesti kui vene keeles.

Nii eesti kui ka vene õppekeele tudengite rühmas ollakse siiski ühel meelel, et kaalumisel eesti- või venekeelse kõrghariduse vahel on otsustava tähtsusega see, kus ja mis valdkonnas noor edaspidi tegutseda tahab. Kui inimene on kindlalt otsustanud jääda Eestisse ja eestikeelses keskkonnas töötada, siis oleks tal soovitatav gümnaasiumi järel jätkata haridust eesti keeles. Intervjueeritud eksperdid on sellega samuti nõus, lisades, et eesti keeles kõrghariduse omandanud venekeelne noor on nende kogemuse põhjal Eesti tööturul eestlastest eakaaslastest tihti konkurentsivõimelisem, kuna oskab hästi nii eesti kui ka vene keelt. Eriti tuleb see kasuks töö leidmisel teenindussektoris.

Järkjärgulist üleminekut eestikeelsele õppele, kus alustatakse vene keeles ja seejärel minnakse üle eesti keelele, peetakse mõlemas rühmaintervjuus väga sobivaks, et tuua eesti keelt vähe oskavad venekeelsed noored eestikeelse kõrghariduse juurde. Intervjueeritud eksperdid olid selle variandi suhtes eriti positiivsed, hinnates selle senist funktsioneerimist heaks, eriti Ida-Virumaa noorte puhul. Ühe eksperdi kogemuse põhjal on nendest, kes on eestikeelsele õppele üle läinud järk-järgult, „üks kümnendik ikka hädas, ülejäänud saavad hakkama”. Lisaks on ekspertide hinnangul selline üleminekuvariant hea neile vene keelt emakeelena kõnelevatele üliõpilastele, kes alustavad õpinguid hiljem, nt kolmekümnendates eluaastates. Ühtlasi tunnevad eksperdid muret, et kõrgharidusreformi tõttu selline õppetöö korraldus tõenäoliselt muutub, kuid pole täpselt teada, millisel viisil (intervjuu toimus 2013. a aprillis). Üks seotud probleemkoht on ka noorte ülikooliõppejõudude vähene vene keele oskus, mis ei võimalda neil kaasa aidata vene emakeelega noorte kohanemisel eestikeelses akadeemilises maailmas.

Puudutasime ka eestikeelse gümnaasiumihariduse teemat. See võimaldab paremini mõista venekeelsete noorte tänaste haridusvalikute tagamaid. Kummaski rühmas ei peetud gümnaasiumihariduse kiiret üleminekut eesti keelele positiivseks. Leiti, et seeläbi kannatab õppekvaliteet, kuna õpetajad ei suuda eesti keeles õpetada nii, et õpilased seda hästi mõistaksid. Tulemuseks on, et korralikult ei omandata ei ainete sisu ega eesti keelt.

„Seletatakse vene keeles ja [õpilased] ei saa aru, aga kui see on veel eesti keeles, mida sa korralikult ei oska, siis ei saa üldse midagi aru.” (VK)

„Kui eesti õpetaja võib võimaluse korral aidata vene õpilast paremini eesti keelt omandada ja õpetada teda õigesti rääkima, siis ... vene ... õpetajal on tõenäoliselt kujunenud omaenda sõnavara, mis kokkuvõttes pole ei eesti ega vene oma ... see on halb kõigile.” (EK)

Seega üks vastuväide ülemineku vastu eestikeelsele gümnaasiumiharidusele on eesti keelt hästi oskavate õpetajate vähesus venekeelseid noori koolitavates gümnaasiumides. Järelikult on hetkel väljakutseks koolitada piisavalt eesti keelt hästi oskavaid õpetajaid venekeelsete koolide jaoks. Kuid teine vastuväide

⁶ Siin ja edaspidi kasutatakse lühendit „EK” viitamaks eesti õppekeele tudengite fookusgrupi intervjuus osalejatele, lühendit „VK” kasutatakse vene õppekeele üliõpilaste rühmaintervjuus osalejate puhul.

seostub haridusvalikute kitsenemisega. Nii tudengid kui ka eksperdid rõhutavad, et õpilane peab ise saama valida, kas omandada eesti- või venekeelne gümnaasiumiharidus. Nad leiavad, et kui eestikeelne gümnaasiumiharidus muudab eestikeelsesesse ülikooli astumise tõepoolest oluliselt lihtsamaks, kannatab samal ajal seeläbi venekeelsete noorte vene keele oskus. Nii kujuneb sageli olukord, kus noor ei valda korralikult kumbagi keele õigekirja. Probleemiks osutub säärase tulemus kõigi nende jaoks, kes ei soovi jätkata gümnaasiumi järel kõrghariduse omandamist, eriti aga nende jaoks, kes soovivad kõrgharidust omandada mõnes Venemaa kõrgkoolis. Uuringus osalejad kinnitavad, et Venemaa kõrgkooli astumisel tuleb sooritada eksameid, mis eeldavad väga head vene keele oskust. Vigane vene kirjakeel ahendab suurel määral sissesaamise võimalusi.

3.4.2. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Vene õppekeelega tudengitel, kellest paljud käivad kooli kõrvalt tööl, eestikeelsete üliõpilastega eriti tihedat kokkupuudet ei ole, kuid tuttavate ja töökaaslaste seas on neil kõigil eestlasi. Kuivõrd meie uurin-
gus osalenud vene keeles õppijatel on paljudel pere, ei osale nad üliõpilaselus kuigi palju. Samas kin-
nitavad nad, et igasugune suhete loomine, sh teisest rahvusest inimestega, oleneb igapäevase enda tempe-
ramendist, mitte sellest, mis keeles keegi õpib. Eesti õppekeelega tudengid seevastu – kuigi ka nende
arvates on suhtevõrgustike kujunemisel ülikoolis määravaim üliõpilase isiksus, mitte tema rahvus – on
heas mõttes üllatunud kontaktide ja suhete rohkusest, mis neil on eestikeelsete noortega ülikooli tulles
tekkinud. Uuringus osalenud ekspert ütleb oma kogemuste põhjal, et venekeelsed noored, kes polnud
varem eestlastega kuigi palju kokku puutunud, „ei karda enam nendega suhelda”, ehkki endiselt teeb muret,
et üliõpilasesindustes on vene emakeelega noori liiga vähe. Kuid tutvused, mis ülikoolist saadud, tulevad
eesti keeles õppivate üliõpilaste endi hinnangul hilisemas elus kasuks, eriti tööalaselt.

*„Inimesel on igal juhul vaja sidemeid. Firmed tellivad materjale ... aga sidemete kaudu ...
juba ülikooliajast nad saavad aru, kes kus töötab ... ilma sidemeteta läbi ei saa.” (EK)*

Küsisime respondentidelt nende poliitilise ja sotsiaalse aktiivsuse kohta laiemalt, s.o tegutsemise kohta
väljaspool ülikooliga seotud suhtlust. Kõigepealt soovisime laulupidude, „Teeme ära” projekti, „Rahva-
kogu” jms üleriiklike ürituste puhul teada, kas respondentid on neist teadlikud ja kas nad on neist osa
võtnud. Nii vene kui ka eesti keeles kõrgharidust omandavad tudengid on küll kursis nende üleriigiliste
ettevõtmistega, kuid tavaliselt ei osale neis. Mõlemas rühmas on respondente, kes peavad neid tähtsaks,
kuid neil pole osalemiseks aega. Lisaks kurdavad nad, et säärasele üritustele ei tehta huvitavat venekeelset
reklaami. Mõlema intervjuueeritud grupi liikmed on väga skeptilised selles, kui palju tavainimesed ühis-
konna arengut ja poliitikat mõjutada saavad. Nad väidavad, et tunnevad huvi ühiskonna ja poliitika vastu,
kuid ei usu, et nende sekkumisel oleks mingit kaalu. Nende arvates „poliitika mõjutab meid, mitte meie
poliitikat”. Ainus poliitiline tegevus, mida nad ennast silmas pidades tagajärjekaks peavad, on valimistest
osavõtt. Üks eesti õppekeelega grupi respondent ütleb otsesõnu, et „valimistest midagi ikkagi sõltub”.

Mõlema fookusgrupi liikmed jälgivad nii eesti- kui ka venekeelset meediat. Vene õppekeelega üliõpilaste
rühm kinnitab, et neid huvitab Eesti sisepoliitika, majandusprobleemid, sotsiaalpoliitilised küsimused,
kaupade hinnad jne. Samuti pakuvad suurt huvi suhted naaberriikidega, eriti Venemaa. Meediavälja-
annetest mainitakse kõige enam venekeelset Postimeest, internetis loetakse ka Eesti ja Venemaa vene-
keelseid uudisteportaale. Eesti õppekeelega grupp jälgib võrdselt nii eesti- kui ka venekeelset Eesti
meediat.

Huvitaval kombel seostatakse mõlemas grupis meediatarbimise küsimus rahvussuhete küsimusega Eestis.
Vene õppekeelega tudengite rühmas öeldakse, et neil endil „ei ole mingeid probleeme eestlastega”, kuid „ju siis
kellelgi on, kui meediat jälgida”. Eesti õppekeelega tudengite rühmas rõhutatakse omakorda infoportaalidest
saadava teabe tendentslikkust, selle keskendumist pingetele rahvuste vahel ja stereotüüpidele, mistõttu
tuleb loetut alati filtreerida.

3.4.3. Kodanikuidentiteet ja tulevikuperspektiivid

Arutledes uuringus osalenutega kodanikuidentiteedi üle, eristus diskussioonis selle mõiste kaks tasandit. Üks neist on kodanikuidentiteedi emotsionaalne pool ehk kuuluvustunne, teine aga selle staatuse formaal-juriidiline tähendus. Mõlemad grupid mainivad kodanikuks olemisest rääkides selle formaalset poolt ja peavad kodaniku jaoks esmatähtsaks valimistest osavõttu. Nad ei kritiseeri Eesti kodakondsuspoliitikat nagu selle uuringu mõni teine rühm. Pigem kõneldakse pikemalt kodanikuks olemise teisest aspektist, s.o kuuluvustundest, mis on respondentide jaoks väga oluline. Valdavalt väljendatakse oma emotsionaalset seotust Eestiga, sõnastades seda mõistete „kodumaa” ja „kodu” abil. Selline kuuluvustunne pole etnilis-kultuuriline, vaid rahvusülene.

„... siin ma olen kodus ... ma olen küll venelane, aga sündisin Eestis ... ma ei ole päris venelane ega päris eestlane.” (EK)

Võib öelda, et respondendi taju selle kohta, kuivõrd isiklikult näeb ta Eestit kodumaana, ei ole seotud valikuga vene- või eestikeelse kõrghariduse kasuks. Pigem iseloomustab just eesti keeles õppijaid kosmopoliitsem enesemääratlus. Ollakse seisukohal, et kodus võib tunda end paljudes riikides, mitte ainult Eestis, kui sealsete kohtade ja inimestega on sidemed loodud, sest kodumaa tunne võib tekkida tänu laiale suhtevõrgustikule igal maal. Näiteks öeldakse eesti keeles kõrgharidust omandavate tudengite gruppis, et „minu puhul mängib suurimat rolli see koht, kus ma olen, mitte see, milline rahvus seal on”. Ometi leiavad sellegi rühma liikmed, et kui nad lähevad Eestist välismaale ja tulevad tagasi, siis nad „lahkuvad kodust ja tulevad koju”. Vene õppekeelegrupi liikmed väidavad, et vaatamata sellele, et nad omandavad venekeelset kõrgharidust, peavad nemadki oma kodumaaks Eestit.

„Ma saan oma hariduse vene keeles, aga Eesti on ikkagi minu kodumaa ja mulle omane. Minu jaoks see on kodumaa, ma armastan Eestimaad.” (VK)

Vahetegemist rahvuse pinnal, etnilis-kultuurilist distantseeritust, tõrjutust või halvustamist eestlaste poolt ei tajuta isiklikult ei vene ega eesti õppekeelegruppide tudengite rühmas. Küll aga tunnistavad eesti keeles õppivad tudengid stereotüüpide olemasolu ühiskondlikul tasandil, ning nagu varem mainitud, toovad vene keeles õppivad üliõpilased välja pingete avaldumise meedias. Rahvusliku taustaga seotud ebakindlusel on aga oluline osa tulevikuperspektiivide kujunemisel Eestisse jäämise või siit lahkumise suhtes. Kui näiteks üks ekspert arutleb küsimuse üle, miks paljud mitte-eestlastest noored tahavad Eestist lahkuda, ütleb ta, et võib-olla need noored „ei tunneta seda, et nad peaksid siia jääma, et Eestimaad neid vajab”. (See on siiski ainus kord, kui kõnealustes intervjuudes räägitakse vajalikkuse tajumisest, mis märksa olulisemana tõuseb esile näiteks käesoleva uuringu kutsekoolide õpilasi puudutavas peatükis.) Valmidust lahkuda esineb tõepoolest mõlemas gruppis, kuid hetkel määravad seda eeskätt majanduslikud tegurid (need on olulised ka noorte eestlaste lahkumise juures). Sarnasele tulemusele, et venekeelsete noorte lahkumise taga on eelkõige majanduslikud motiivid, on jõutud varasemateski uuringutes (vt nt EIM 2011: 73). Eestikeelset kõrgharidust omandavate tudengite fookusgrupi liikmed kinnitavad, et kui nad Eestis tööd ei leia, on nad kindlasti valmis välismaale kolima. Vene õppekeelegruppide tudengite gruppis on nii neid, kes tahaksid Eestisse jääda, kui ka neid, kes on valmis lahkuma. Viimased toovad võimaliku lahkumise põhjusena samuti välja eeskätt majanduslikud tegurid.

3.4.4. Kokkuvõte

Vene- või eestikeelse kõrghariduse vahel valiku langetamisel on respondentide jaoks määravaks pragmaatilised tegurid. Venekeelse kõrghariduse plussiks venekeelse noore jaoks on võimalus omandada eriala kiiremini ja kergemalt. Eestikeelse kõrghariduse valinute jaoks sai otsustavaks, et vaid eesti keeles on võimalik õppida soovitud erialal. Samas leiavad nad, et eestikeelne haridus annab neile Eesti tööturul konkurentsivõimelise eesti keelt vähem oskavate noorte ees. Suurem osa intervjueritutest, sh eksperdid, on kriitilised gümnaasiumihariduse kiire eesti keelele üleviimise suhtes, leides, et praegu ei ole õpetajad

võimelised korralikus eesti keeles aineid edasi andma. Nii kannatab ühelt poolt teadmiste kvaliteet, teiselt poolt ei õpita sel viisil ka eesti keelt. Seega on hetkel väljakutseks koolitada piisavalt eesti keelt hästi oskavaid õpetajaid venekeelsete koolide jaoks. Nii tudengid kui ka eksperdid leiavad samas, et kui eestikeelne gümnaasiumiharidus muudab lihtsamaks eestikeelsesse ülikooli astumise, kannatab seeläbi tugevalt venekeelsete noorte vene keele oskus. Probleemiks osutub see nii nende jaoks, kes ei soovi jätkata gümnaasiumi järel kõrghariduse omandamist, kui ka nende jaoks, kes soovivad kõrgharidust omandada mõnes Venemaa kõrgkoolis. Kõik intervjueritud on positiivselt meelestatud võimaluse suhtes, kus õppetööd kõrgkoolis alustatakse vene keeles ja minnakse järk-järgult üle eestikeelsele õppele. Ekspertide kogemuse põhjal on selle läbinutest vaid kümnendikul eesti keelega probleeme. Selliste üleminekuvõimaluste puudumine tänases situatsioonis, kus venekeelsete õppekavade arv kuivab kokku, teeks ekspertide hinnangul eelkõige Ida-Virumaalt pärit noorte ligipääsu kõrgharidusele senisest raskemaks. Üks seotud probleemkoht on ka noorte ülikooliõppejõudude vähene vene keele oskus, mis ei võimalda neil kaasa aidata vene emakeelega noorte kohanemisel eestikeelses akadeemilises maailmas.

Eesti keeles kõrgkoolis õppivatel venekeelsetel noortel on positiivsed kogemused seoses uute kontaktide leidmisega eestlastest tudengite seas. Nad peavad selliseid kontakte tähtsaks oma edasises tööalases karjääris. Ekspertide sõnul vähendab lävimine eestlastest kaastudengitega oluliselt nende venekeelsete noorte suhtlemisbarjääre, kes pole varem eestlastega kuigi palju kokku puutunud. Ühtlasi näitab see, et juba gümnaasiumihariduse tasemel on oluline panna rõhku vene koolide õpilaste ühistegevusele eestlastest noorte ja eestikeelsete noorteorganisatsioonidega.

Nii eesti kui ka vene keeles õppivad uuringus osalenud tudengid on ühiskondlikult üsna passiivsed, kui kõne all on üleriiklikud kodanikualgatuslikud üritused. Samas jälgivad nad nii eesti- kui ka venekeelset meediat ja tunnevad huvi Eesti sisepoliitika vastu. Kõige olulisemaks viisiks, kuidas ühiskonna juhtimisel kaasa rääkida, peavad nad valimisi. Nad ei usu, et nende muul poliitilisel tegevusel oleks kuigi palju mõju. Kõik intervjueritud tudengid peavad kodanikustaatusjuures oluliseks osaleda valimistel. Samas on nende jaoks tähtis kuuluvustunne. Mõlema õppekeelega tudengite rühma liikmed on Eestiga emotsionaalselt seotud ja tunnevad, et Eesti on nende kodumaa. Ükski uuringus osalenu ei ole isiklikul pinnal tundnud eestlaste poolt tõrjutust ega sallimatust rahvuslikul pinnal. Siiski mainitakse rahvustevaheliste pingete olemasolu Eesti ühiskonnas, kuid need avalduvad respondentide hinnangul pigem meedias, mis vastavaid stereotüüpe võimendab. Eestist lahkumise soovi esineb mõlema intervjueritud grupi liikmetel, milles otsustav roll on tööalaste võimaluste olemasolu või puudumine Eestis.

KASUTATUD KIRJANDUS

Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011 (lühidalt EIM 2011). Koostajad: Praxis, TNS Emor ja Tartu Ülikool. Tellija: Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/Integratsiooni_monitooring_2011.pdf).

Lõimumisvaldkonna arengukava koostamise ettepanek Vabariigi Valitsusele: Lõimuv Eesti 2020 (2012). Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/LYIMUV_EESTI_2020.pdf).

3.5. Ida-Virumaa noored

Jelena Helemäe

Nii eelnevad kui ka käesolev uuring kinnitavad, et Ida-Virumaa erineb lõimumise keskkonnana nii Tallinnast kui ka muust Eestist. Samuti erinevad noorte lõimumismustrid eakamade vanusrühmade omadest, kusjuures noorte puhul võib eristada väga noori, kellel keskharidus (kaasaegses ühiskonnas toimetuleku eeldus) veel omandamata, ning „vanemaid noori“, kellel lisaks haridusele on juba ka elukogemust. Selles mõttes pakuvad Ida-Virumaa 20–35-aastased noored, nende lõimumismustrid uurimiskisobjektina erilist

huvi olles igas mõttes „piiripealsed“: ajaloolise aja mõttes kujunes nende maailmavaade kõige intensiivsemate muutuste perioodil; samas tegemist on inimestega, kellel haridussüsteemi mõju on „värske“, kuid ka esialgne elukogemuslik proov on läbi tehtud; ka geograafilis-piirkondlikus tähenduses ollakse piiripealsed. Rühmaintervjuu eesmärgiks oli ühelt poolt uurida, kuivõrd kehtib ka selle „piiripealse“ grupi puhul uuringus rakendatud klastrite loogika (kuivõrd eristuvad seisukohad lõimumise dimensioonide lõikes), teisalt aga käsitleda seda kontrollrühmana haridusrühmade lõimumismustrite puhul. Osalejad olid valitud eelküsitle alusel, esindatud olid meie uuringu A, B, D ja E klastrid.

Antud rühmaintervjuu põhjal ilmnes väga selge eristusjoon tegutsejate ja passiivsete ühiskonna liikmete vahel. See eristusjoon langes kokku ka eelküsitle tulemusega. D- ja E- klastri esindajad osutusid sotsiaalses ja poliitilises mõttes passiivseteks, A- ja B-klastri esindajad aga aktiivseteks tegutsejateks. Käesolevas ülevaates keskendumegi nende tegutsejate iseloomustamisele.

Fookusgrupis osalenud (tegutsejate) noorte puhul võib eristada kolme põhitüüpi: „liberaali“, „multikultuurset“ ja „intuiitivset patriooti“. Kaks esimest on oma hoiakutelt mitmekülgselt lõimunud (A) ning kolmas tüüp sarnaneb kõige enam kodaniku- ja osaluse dimensioonis (B) lõimunutega.

3.5.1. Keeleoskus

Tegutseja tüübid „multikultuurne“ ja „liberaalne“ valdavad eesti keelt ja kasutavad seda ka igapäevaselt tööl. Liberaalse tüübi jaoks on kakskeelsus konkurentsieelis, multikultuurse tüübi puhul aga eelkõige võti kultuuridevaheliseks suhtlemiseks. Viimane rõhutab kuuluvustunde kujunemist keele omandamise ja kultuuri tundmaõppimise kaudu. Liberaalse maailmavaatega tüübi puhul on seevastu kuuluvustunne sünnikohaga kaasnev loomulik emotsioon ja õigus.

Aktiivsetel tegutsejatel on keeleõppimisel olnud ümbritseva keskkonna toetus, olgu selleks siis keeleõpet toetavad vanemad või eriala omandamine eestikeelses kõrgkoolis. Intuiitivse patriooti tüüp ei käsitle eesti keele oskust aktiivsuse eeldusena ega valda keelt ka ise. Põhjuseks tuuakse välja välja geograafiline eripära, mis ei võimalda keele piisavat praktiseerimist. Lihtsalt massimeedia jälgimisest ei piisa ei keele täielikuks omandamiseks ega kultuuri tundmaõppimiseks. Samas usutakse, et oma kogukonnas (näiteks kas või poliitikuna) tegutsedes ei ole see takistus.

Kõigi tegutseja tüüpide puhul tajutakse eesti keele kasutamist survevahendina ja võimusuhte indikaatorina. See tekitab trotsi võimu suhtes. Arvatakse, et võim peab ise hoolitsema selle eest, et olla kodanikele arusaadav, et suhtlemiskeel võimuga peab olema kodaniku, mitte võimu valida.

3.5.2. Kodanikuidentiteet ja kuuluvustunne

Liberaalse maailmavaate tüüp peab kuuluvustunde kujunemist sünnikohaga kaasnevaks loomulikuks emotsiooniks ja õiguseks, multikultuursete vaadetega tüüp peab aga iseenesest mõistetavaks kohustuseks keele omandamist, kultuuri tundmist.

Kõige suuremad etteheited on võimu teostamise viisile („Miks minu kui kodanikuga ei arvestata?“). Aktiivsed noored usuvad, et olukorda saavad muuta pigem tavainimesed. Liberaalse tüübi arvates, seda peaks tegema täites oma kohustusi, kasutades oma (valimis)õigusi ning nõudes oma õiguste järgimist. Seepärast peab oluliseks ennekõike noorte inimeste harimist, et innustada neid olema vastutustundelised ja samas nõudlikud Eesti kodanikud.

Võimu peetakse üldiselt korrumpeerunuks, mis oma ebademokraatlike võtete, ebaeetilisuse või vahel ka ühiskonda lõhestava käitumisega süvendab võõrandumist rahvast ja kodanikkonnast. Liberaalse vaate pooldaja kaldub nägema probleeme pigem demokraatia puudulikus toimimises, multikultuurse vaate esindaja aga eetika valdkonnas:

„Riik teeb sellist poliitikat, et meid ei hinnata, kuid see ei ole enam erinevate rahvuste teema.” (Multikultuurne, A klaster)

Veel tuuakse välja, et enda aktiivsus ja panus ühiskonna parandamisse aitab süvendada kodanikuidentiteeti ja tunnet, et ollakse riigile vajalik.

3.5.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Aktiivsed tegutsejad peavad valimistel osalemist oluliseks, loevad hoolega valimislubadusi ja pettuvad, kui neid ellu ei viida. Passiivsed tegutsejad ei usu oma võimalustesse midagi muuta.

Aktiivsed peavad madalat valimisaktiivsust suureks probleemiks ja kodanikukohustuste mittetäitmiseks. Liberaali arvates seisneb Eesti tõeline probleem aga selles, et valimissüsteem ei suuna võimukandjaid rahvaga arvestama ja puuduvad mehhanismid, mis paneksid võimulolijaid oma sõnade eest vastutama.

Mitmelt poolt ja erinevas sõnastuses tuuakse välja normaalselt toimiva ühiskondliku dialoogi puudumist, mille asemel toimib justkui pealesunnitud suhtlemine. See on probleemiks nii suhtlemisel riigivõimuga kui ka eestlaskonnaga. Näiteks integratsiooni kohta arvatakse, et:

„... me kõik peame aru saama, mis on integratsioon. Integratsioon ei tähenda, et me, venelased, peame saama eestlasteks. Integratsioon on vastastikune protsess eestlaste ja venelaste vahel, aga nüüd on nii, et see on pigem assimilatsioonipoliitika, et venelased muutuvad eestlasteks, aga eestlased jäävad eestlasteks.” (Multikultuurne, A klaster)

„Kõik peavad aru saama, et seda on meil vaja. Mitte ainult venelased ei pea mõistma, et me peame eesti keelt õppima, peame eesti kultuuri õppima, aga ka eestlased peavad mõistma, et ilma nendeta ei juhtu midagi. Kui nad ei ole positiivselt meelestatud, siis ilma nendeta midagi ei toimu.” (Multikultuurne, A klaster)

Häirib eestlaste suletus ja tõrjuv suhtumine: „Keegi on sunnitud venelastega suhtlema, keegi eraldab end vene maailmast ...”, mis väljendubki peamiselt keelekasutuses, muu hulgas ka võimuesindajate omas. Teisi, reaalseid diskrimineerimiskogemusi oma kogemusest otse välja ei tooda, kuid kaudselt kirjeldatakse neid samuti ennekõike seoses võimukandjatega.

„Kõik kiitlevad, et meil diskrimineerimist ei ole ... Aga, palun vabandust, kui sa tuled ükskõik millisesse ametisse, kohe hakkad diskrimineerimist tundma. Ja üldse ma ei soovita kohtuda politseinikega. Vot seal on diskrimineerimine.” (Liberaalne, A klaster)

3.5.4. Lahkumine Eestist

Räägitakse noorte massilisest lahkumisest Eestis. Kohati leitakse, et lahkujateks on noored mitte-eestlased tulevikuperspektiivi puudumise tõttu, samas on teised veendunud, et soovi lahkuda on noortesse sisse kasvanud nende vanemad.

Aktiivsemad tegutsejad ei soovi üldiselt ise lahkuda, Eestit peetakse sünnimaana armsaks, kus on kodu, sõbrad ja pere. Mujal tuleks alustada tühjalt kohalt.

Üheks probleemiks, mida mõned teadvustavad rohkemal, teised vähemal määral, on enesemääratlemine ja endale sobiva identiteedi kujundamine. Selge enesemääratlus, näiteks: „Minu rahvus on eestlane, kuulus aga – venelane”, on teadlike ja põhjalike otsingute tulemus, milleni jõudmist toetab suundumus tegutsemiseks ja lahenduste otsimiseks.

„... kaua aega ka mina ei osanud oma staatust määratleda. Kes ma olen? Venelane või? Õigusteadus andis mulle selle võimaluse, sest õigusteaduses on kõik lahti kirjutatud. Selles mõttes õigusteadus on hea teadus ... On kaks terminit: kuuluvus ja rahvus, nagu eristab neid õigusteadus. Ma ei valda eesti keelt perfektselt, ma ei oska täiuslikult, see ei ole minu emakeel. Olen osaliselt vene kultuuri kandja, olen etniliselt venelane, aga rahvuse järgi olen eestlane...

... seaduse järgi pead olema määratletud, sul peab olema rahvus ... Minu rahvus on eestlane, aga kuuluvuse järgi olen venelane ... Mina määratlesin end sedasi. Mul on olemas dokument, mille alusel ma seda teen, kõik. Keegi ei saa seda ümber lükata. Siis mina olen see, kelleks ma ennast pean.” (Liberaalne, A klaster)

Need, kel puudub selgem enesemääratlus või süsteemne maailmavaade, on enam haavatavamad iga-suguste vandenõuteooriate poolt stiilis „*ega neilt midagi head ei saa tulla*”. Kognitiivse raamistiku puudumine ühiskonnas toimuva mõtestamisel on ohtlik reaktiivse identiteedi kujunemise eeldus. Seda olulisem ja vastutusrikkam on haridussüsteemis mitte-eestlastele nende eripäraga arvestava ühiskonnaõpetuse kursuse õpetamine.

„Aga mina isegi vahetevahel kahtlen, et olen kodus. Sest kui sa oled enda kodus ja sa tahad midagi muuta või sulle ei meeldi miski, sa väljendad oma arvamust ja koos inimestega, kes sinu kodus (elavad) katsud midagi ühist leida. Aga mina vaatan inimesi meil Eestis, neid, kellele ei meeldi miski. Nad istuvad köögis, arutavad omavahel: „Vot selline poliitik tegi mingit jama, nii halb on meil elada,” aga nad ei kogune mingi suurema seltskonnaga, ei räägi teistele inimestele, et hakkame tegutsema, et midagi muuta.” (Intuiitiivne patrioot, B klaster)

3.5.5. Ida-Virumaa noorte analüüsi kokkuvõtteks

Ida-Virumaa „piiripealsete” noorte rühmaintervjuu kinnitas taas, et Eestis sirguva mitte-eestlaste põlvkonna lõimumismustrid erinevad. Hea haridus, elukogemus ja reflektiivne lähenemine võimaldasid kujundada selgelt äratuntava liberaalse ja multikultuurse terviklikku maailmavaate ja aktiivse tegutseja hoiaku. Noorema põlvkonna puhul, eriti kutsekoolide õpilastel Ida-Virumaal, puuduvad eeldused sellise hoiaku kujunemiseks, pigem ohustab neid reaktiivse identiteedi kujunemine. Tundub, et ühiskonnaõpetuse puhul õppeainena ja haridussüsteemi puhul sotsialiseerujina on veel väga palju kasvuruumi, seda mitte ainult Ida-Virumaal.

3.6 Kokkuvõte

Tanel Vallimäe

Käesoleva uuringu rühmaintervjuudest, mis keskendusid noorte haridusküsimustele, võtsid osa vene õppekeelega kutsekoolide õpilased, Ida-Virumaa, Tartu ja Tallinna gümnaasiumide õpilased ning eesti- ja vene õppekeelega bakalaureuse ja magistriõppe õpilased. Lisaks neile intervjuueerisime kutsekoolide õpetajaid ja ülikoolitöötajatest eksperte. Intervjuud katsid kolme peamist valdkonda – eesti keele õppimise ja eestikeelse hariduse omandamisega seotud teemad, poliitilise ja sotsiaalse osaluse küsimused ning kodanikuidentiteedi erinevad tahud.

Kui noored arutlevad põhjuste üle, miks nad on valinud vene- või eestikeelse hariduse, tõuseb keskse tegurina esile eesti keele oskus. Nii vene õppekeelega kutsekoolide õpilaste kui vene keeles õppivate tudengite arvates on neil vene keeles lihtsam haridust omandada. Eesti keeles õppivatele tudengite puhul on lugenud

pigem see, et vaid eesti keeles on võimalik õppida huvipakkuvat eriala ning et eestikeelses akadeemilises keskkonnas tekkinud suhted tulevad kasuks ka tööturul ja haridusteel. Gümnaasiumiõpilased omistavad olulist rolli lapsevanemate haridusalastele valikutele, kuna keeleliselt segmenteeritud haridussüsteemis peetakse määravaks vanus ning haridussegment, kus hakkatakse riigikeelt õppima. Eestis kõrghariduse omandamiseks peeti optimaalseks võimalikult varajast õpingute alustamist eestikeelses haridussegmendis. Samas kaheldakse eestikeelse kooli valmisolekus kohelda lapsi võrdselt ning õpetada tõhusalt sõltumata emakeelest. Teisisõnu, Eesti haridussüsteemi ei tajuta kaasavana.

Eesti keele omandamisse lähenevad erinevatel haridustasemetel õppivad noored erinevalt. Mida kõrgemal haridustasemel respondendid õpivad, seda enam on eesti keele oskus nende jaoks isiklike võimekuse ja pingutuste näitaja ning vahend tööalase edu saavutamiseks. Kutsekoolide õpilaste perspektiiv on kõige grupipõhisem, isegi "politiseeritum". Eesti keele õppimist tajutakse eeskätt riigi poolt tuleva sunnina, mitte individuaalsete võimaluste suurendajana. Nad esitavad eesti keele oskust millenagi, mida võib vajaduse korral töö või isiklike suhete kaudu omandada, mitte millenagi, mis oleks tingimata vajalik. Selle vaatepunktiga on teravas kontrastis kutsekoolide õpetajate seisukoht, et just eesti keele oskus selekteerib välja edukad õpilased, kes jätkavad gümnaasiumis, sellal kui kehvema keeleoskusega noored jätkavad kutsehariduses. Ka gümnaasiumiõpilased on kriitilised eestikeelsele õppele ülemineku teostamise suhtes, tajudes end reformi subjektidena, kes jäeti valikuvõimalusest ilma. Selgelt oleneb arusaam eesti keele õppimise vajalikkusest lisaks haridustasemele sellest, millises keeles intervjuueeritav ise õpib. Kui eesti keeles kõrgharidust omandavate noorte meelest suurendab eesti keele oskus valikuvõimalusi tööturul ja haridusmaastikul, läheb vene keeles õppivatest tudengitest suurem osa kaasa kutsekooli õpilaste arusaamaga, et eesti keelt võiks õppida alles siis, kui selleks tekib konkreetne vajadus.

Suhtumises üleminekusse eestikeelsele haridusele võib eristada kahte perspektiivi. Domineerivam on instrumentalistlik perspektiiv. Nii gümnaasiumi- kui ka kutsekooliõpilased arvavad näiteks, kui noor tahab kindlasti Eestisse elama jääda, võib eestikeelne kutseharidus tõesti olla vajalik, muidu mitte. Eesti keeles õppivate tudengite ja ülikoolide ekspertide meelest tuleb eestikeelne gümnaasiumiharidus põhimõtteliselt venekeelsele noorele kasuks, kuna see parandab võimalusi kõrgharidust omandada ja annab eeliseid tööturul. Instrumentalism avaldub siiski ka negatiivses võtmes. Näiteks ülikoolide eksperdid kinnitavad, et üleminekul eestikeelsele gümnaasiumiharidusele halveneb venekeelsete noorte vene keele oskus, mis piirab näiteks nende väljavaateid Venemaal kõrgkooli minna. Valdavaim etteheide on siiski see, et üleminekul eestikeelsele haridusele on olnud liiga kiire. Probleeme tekitab eesti keeles ainete õpetamise madal kvaliteet. Keskne tegur on siin õpetajate vähene eesti keele oskus. Õpilased ei omanda tulemusena korralikult ei eesti keelt ega saa korrektselt aru ka õpetatavate ainete sisust. Säärase kriitika taustal on mõistetav, miks kõrgkooliõpilaste ja ekspertide poolt peetakse võimalust minna järk-järgult üle eestikeelsele õppele minna, mille puhul alustatakse õpinguid vene keeles ja seejärel hakatakse õppima eesti keeles, üheks paremaks võimaluseks vene emakeelega noorel pääseda ligi eestikeelsele kõrgharidusele. Teine oluline etteheide üleminekule eestikeelsele haridusele näib küll olevat instrumentaalne, kuid sellele omistatakse põhimõtteline tähendus: leitakse, et reform teostatakse nõ vales järjekorras – alustama oleks pidanud hariduse algtasemetest. Seda, et alustati kõrgharidusest, kiputakse tõlgendama mitte hariduspoliitilise, vaid võimuvõitlusega seonduva otsusena. Intervjuudes tehakse eestikeelsele haridusele ülemineku üle arutledes ka põhimõttelisem etteheide. Intervjuueeritud õpilased on rahulolematud, eriti kutsekoolides, et nendel pole ülemineku juures olnud sõnaõigust. Seda kriitikat on vähem ülikoolis, ehkki nii eesti- kui vene õppekeelega tudengid räägivad, et inimesel võiks siiski jääda valikuvabadus õppekeele osas gümnaasiumi tasandil. Selle vabaduse vähendamine on nende meelest kaasaegses ühiskonnas juba ise vane. Gümnaasiumiõpilased kurdavad omakorda, et avalikus arutelus on puudunud tõsised alternatiivid ametlikule 60% ulatuses eesti keele õppekeeleks muutmise kontseptsioonile.

Lisaks otse sõnastatud etteheidetele kajastusid aruteludes ka need raskused üleminekul eestikeelsele õppele, mis on seotud Eesti õppekeele alusel segmenteeritud haridussüsteemiga. Piirid vastavate segmentide vahel omavad lisaks keelelisele ka sotsiaalset (koguni poliitiseeritud) tähendust (nt Eesti ajaloo tõlgenduse puhul) ega ole seetõttu ületatavad ainuüksi keeleoskuse abil. See aga piirab noorte valikuvõimalusi.

Teine oluline rühmaintervjuusid läbiv teema oli noorte poliitiline ja sotsiaalne osalus. Poliitiline aktiivsus on kõikidel haridustasemetel madal, kõige madalam kutsekoolide õpilaste seas, kes paistavad silma veendumuse poolest, et nad ei suuda poliitikat mõjutada. Üleriiklikes kodanikualgatuslikes tegevustes (Teeme ära, laulupeod jne) osaletakse kõikidel haridustasemetel vähe, ehkki ollakse neist teadlikud. Ühiskondliku aktiivsuse poolest on kõige tegusamad suhtlejad gümnaasiumiõpilased, kellel on muude tegevuste seas ka ühisüritusi ja projekte eestikeelsete gümnaasiumitega. Kutsekoolide ja vene õppekeelela tudengeid iseloomustab suurem passiivsus. Kuid tudengid lähenevad küsimusele pigem individuaalsest perspektiivist – selles, kas õpilane on aktiivne või mitte, nähakse otsustavana individuaalseid eripärasid, mitte rahvust ega keeletausta. Kutsekoolide õpilasi iseloomustab grupipõhisem passiivsus. Leitakse, et etniliselt eraldatud ühiskonnas puudub venekeelsetel elanikel valikuvabadus, et eestlased domineerivad venekeelsete elanike üle. Tajutakse võimetust midagi muuta.

Kolmandaks suuremaks teemaderingiks oli rühmaintervjuudes kodanikuidentiteet, mille puhul taas mõjutab seisukohti suuresti see, millisel haridustasemel intervjueritav ise õpib. Kutsekoolide õpilastel on kodutunne väga lokaalne, seostub peamiselt perekonna aga ka regiooniga (Ida-Virumaa grupi puhul nt Ida-Virumaaga). Kõige üldisem kodu määratlus on selles grupis venekeelne Eesti. Gümnaasiumiõpilastel seostub kodumaa Eestimaa kui tervikuga, ehkki siingi on etnilis-kultuuriline määratlus väga sage, kui kodu mõtestatakse Eesti venekeelse elanikkonna kaudu. Selgelt ületab etnilis-kultuurilise tausta nii eestikui vene õppekeelela üliõpilaste vaateviis, kelle jaoks kodumaa seostub eelkõige terve Eestiga, mille puhul rahvuslik taust rolli ei mängi.

Venekeelsete noorte olukorda ning tulevikuväljavaateid seostatakse kutsekoolide õpilaste ja gümnaasiumiõpilaste seas üldisemate ühiskonnas toimuvate protsessidega. Eriti kutsekoolide õpilased ei usu, et neid Eestis hinnatakse, et neid on Eesti ühiskonnale vaja. Seda esineb ka gümnaasiumiõpilaste seas, kuid see pole enam nii isiklik, vaid hinnang venekeelsete noorte olukorrale ühiskonnas laiemalt. Vajalikkuse tunde puudumisest Eestis ei räägi üldse üliõpilased. Ida-Virumaa noored peavad probleemiks ka eestlaste stereotüüpset suhtumist nende regiooni. Laias laastus nähakse lahendust raskustele lõimumisel Eesti ühiskonda kas oma lokaalsesse kogukonda kapseldumises (pigem Ida-Virumaa rühm), või Eestis lahkumises.⁷ Lahkumise valmidus on olemas ka tudengite seas, ent nende puhul määravad seda selgelt majanduslikud tegurid. Lahkuma ollakse valmis sel juhul, kui Eestis ei leita sobivat tööd.

KASUTATUD KIRJANDUS

Hallik, K. (2010). *Koos pole lihtne, aga eraldi ei saa: põimik Eesti rahvussuhete teemal*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus. Eestis on varasemal ajal kasutatud terminit „uusimmigrandid“ nende puhul, kes saabusid Eestisse pärast iseseisvuse taastamist 1991. aastal (Eesti lõimumiskava 2008–2013: 4). Hiljem on seda mõistet kasutatud viimase kolme kuni viie aasta jooksul riiki saabunute kohta. Lähtudes käibel olevast praktikast, tarvitame käesolevas peatükis järgmisi mõisteid. Uussisserändajate all peame silmas viimase kolme aasta jooksul töö-, õppe- või pererände eesmärgil Eestisse saabunuid (s.o mitte varjupaigataotlejaid ega pagulasi). Välisüliõpilaste puhul on tegemist teistest riikidest Eesti ülikooli vastu võetud magistri- või doktoriõppe üliõpilastega. Tippspetsialistidena käsitleme isikuid, kellel on mõnes valdkonnas erialane ettevalmistus, saades oma ametikohal vähemalt kahekordset riigi keskmist kuupalka, lähtudes välismaalaste seaduse § 106 lõikest 3 (Välismaalaste seaduse ... 2013).

⁷ Tulevikus tuleks põhjalikumalt uurida, kuidas gümnaasiumihariduse kvaliteedi languse tajumine mõjutab noorte soovi Eestist lahkuda, arvestades seda, et kvaliteetse hariduse kättesaadavuse madalamad hinnangud võivad suurendada venekeelsete noorte soovi Eestist lahkuda (EIM 2011: 74).

IV Uussisserändajad

Tanel Vallimäe

Eestisse sisserändavate inimeste arv ei ole suur, hõlmates viimastel aastatel kokku veidi rohkem kui mõnda tuhandet EL-ist ja mujalt pärit inimest aastas. Põhiliselt tullakse Soomest, Venemaalt, Ukrainast. Kõige enam saabutakse pererände eesmärgil (2012. a tehti sel põhjusel elamisloa andmise otsuseid 1255), väga oluline eesmärk on töötamine (835 otsust, millele lisandus 61 ettevõtlusega seotud otsust) ja õppimine (516 elamisloa otsust) (PPA, Praxis 2013). Välismaa tasemeõppureid on Eesti kõrgkoolides praegu veidi alla 2000, kõige enam Soomest, Venemaalt, Lätist, Hiinast ja Türgist (Lugus 2012, Sisekaitseakadeemia 2012).

Lõimumisvaldkonna arengukava „Lõimuv Eesti 2020“ ettepanekus rõhutatakse huvi kvalifitseeritud välis tööjõu vastu, sisserändajate riigikeele oskuse parandamise vajadust, stereotüüpide vähenemist sisserändajate suhtes (Lõimumisvaldkonna arengukava ... 2012, 6–9). Uurisime respondentide ja nende pere liikmete kogemusi, ootusi ja vajadusi tööturu, hariduse, suhtevõrgustike ja kodanikualgatuslike tegevuste osas ning eesti keele omandamist. Kodanikuidentiteedi asemel, millel teiste rühmade juures pikemalt peatusime, oli siin suurema tähelepanu all ühiskonda sisseelamine ja Eestisse jäämise või lahkumisega seotud perspektiivid. Arvestades varasemate uuringute kogemusi, kus ilmnes suur varieeruvus sisserändajate perspektiivides ning parema inglise keele oskusega osalejate kohatine domineerimine grupi aruteludes, otsustasime korraldada vestlused personaalintervjuudena. Kokku tegime uussisserändajate, välisüliõpilaste ja tippspetsialistidega kaheksa intervjuud. Respondendid on kolinud Eestisse viimase kolme aasta jooksul (paaril juhul ka aasta-paar varem, kuid olnud vahepeal Eestist ära). Nende hulgas on EL-i kodanikke (Ühendkuningriik, Itaalia), Euroopa kolmandate riikide kodanikke nii endise NSVL-i aladelt (Ukrainast) kui muudest maailma piirkondadest (USA, Hiina, Guatemala, Jordania).⁸

4.1. Sisseelamine Eesti ühiskonda

Sarnaselt varasematele analüüsidele (nt EIM 2011) paistab selles uuringus silma respondentide kogemuste, ootuste ja vajaduste suur variatiivsus. Kui varem on rõhutatud eelkõige päritolumaa rolli (*ibid.*), tõusis nüüd esile varasema rändekogemuse tähtsus. Osal respondentidel on mitmes riigis elamise kogemus. Ühelt poolt tähendab see, et neil on nii kohalike kui ka teiste tulijatega võrreldes väga erinev ootustepagas, teiselt poolt muudab see sisseelamise mõneti lihtsamaks. Tippspetsialistidel on arvukamalt kogemusi eri riikide teenuste ja elatustaseme osas ning nende ootuste kujunemisel ei ole päritolumaa nii määrav kui välisüliõpilastel ja teistel uussisserändajatel, kelle negatiivsete või positiivsete hinnangute andmisel mängib päritoluriigi sotsiaal-majanduslik, kultuuri- või religioonitaust olulisemat rolli. Tippspetsialistid jäävad Eestisse tulles ootustelt ja eelhoiakutelt neist mõõdukamaks.

⁸ Euroopa kolmandate riikide kodanikud on isikud, kellel ei ole EL-i kodakondsust, ning nad pole ka Euroopa Majanduspiirkonna liikmesriikide ega Šveitsi Konföderatsiooni kodanikud.

Sisseelamisega on seotud lai teemadering, kuid kõige olulisem on info kättesaadavus. Vastavalt sellele, kas Eestisse tuldi seoses peresidemetega, tööle või õppima, on esmaseks tugipunktiks informatsiooni leidmisel kas perekonnaliikmed, töökoht või kool. Kuid need võimalused pole piisavad. Näiteks väljastpoolt Euroopat tulnud ja siin pere loonud tippspetsialist (IT-valdkond) kurdab, et:

„Tavaliselt, kui ma kuulen millestki, küsin ma oma naise käest ... kuid talle ei meeldi poliitika ... näiteks tasuta ühistranspordi olemasolu Tallinnas ma tegelikult ei uskunud. Teine asi on see, et ma pean tavaliselt oma naise [ametnikega suhtlemiseks] kaasa võtma, sest ma ei räägi eesti keelt vabalt ... nemad jälle ei räägi eriti inglise keelt.” (R6, tippspetsialist, EKRK, ingliskeelne intervjuu)⁹

Intervjueeritu lisab siiski, et tema enda kodumaal ei räägi ametnikud üldse inglise keelt. Välisüliõpilastel on samuti olnud raske saada Eesti kohaliku tasandi asjaajamise kohta, sh linnatransport, ingliskeelset infot. Teavet pakub küll ülikooli rahvusvaheliste suhte keskus, ent lisainfo saamine sealt võib võtta aega ja saadud info on tihti ebapiisav. Nõu tuleb sageli küsida välismaalastest kaastudengitelt. Selle teabe saamise viisi miinuseks on mõistagi see, et nendegi teadmised on lünklikud. Kõige keerulisem on sisserändajal, kel isiklik Eesti suhtevõrgustik puudub ja kes ei valda keelt. Meie uuringus osalenud meditsiinilise kõrgharidusega EL-i kodanik kolis Eestisse pererände eesmärgil. Suhe lagunes ja esialgu ei osanud ta töö leidmiseks kuhugi pöörduda. Tegu on levinud näitega, kus töötu uussisserändaja on saabunud pererände eesmärgil ning kes suure tõenäosusega hakkab tööle, kui üldse töö leiab, keeleoskuse ja suhtevõrgustike puudumise koosmõjul pikka aega kvalifikatsioonist madalamal töökohal.

Kolmandatest riikidest õppima tulnud ja õpingute kestel Eestis abikaasa leidnud kahe venekeelse uussisserändaja (filoloog ja ajaloolane) jaoks on sisseelamine sujunud kõige kergemalt. Töökoha leidmisega oli probleeme alguses, kui eesti keelt veel ei osatud, kuid nüüdseks on üks neist asunud tööle abikaasa firmasse, teine ülikoolis õpetama inglise keelt. Nad kiidavad Eesti asjaajamise kiirust, eriti elektroonilisi võimalusi, ja ametnike töökultuuri. Sisseelamise on muutnud lihtsamaks võimalus saada paljusid teenuseid ja infot vene keeles. Siiski arvestatakse venekeelse informatsiooni pakkumisel enamasti sellega, et sihtgrupiks on Eesti püsielanik, mitte uussisserändaja. Seetõttu on neilgi probleeme teabe leidmisega.

„Infot on tõesti palju, aga inimesed ei tea, kuidas seda otsida ... ei tea, et kui minna Töötukassa netilehele, saab sealt hulk asju üles leida ... kasulik oleks mingi infotelefon või massimeedias ... näiteks migratsiooniametis ... kui ma käin elamisluba pikendamas, siis pean valima küsimuse, miks ma tulin ... kui ma pöördun töötaja poole, siis ta ei anna mulle mingit teist informatsiooni, vaid ainult selle kohta.” (R3, EKRK, venekeelne intervjuu)

Teisisõnu, jätkuvalt teeb suurimat muret info kättesaadavus. Kui varasemad uuringud on ikka ja jälle ette heitnud ingliskeelse teabe ebapiisavust ja lünklikkust, siis sama mure valdab tegelikult venekeelseid sisserändajaid. Võtmerollis olevate ametiasutuste kodulehekülgedel peab olema saadaval nii inglise- kui ka venekeelne aktuaalne teave – sh PPA, Tööturuameti, Haigekassa ja KMA kodulehekülgedel – ning sama kehtib kohalike omavalitsuste kohta. Samuti võiks neis asutustes töötada ametnik, kellele helistades saab kas inglise või vene keeles praktilist teavet või juhiseid selle leidmiseks.

4.2. Eesti keele omandamine

Eesti keele oskusele pannakse lõimumisvaldkonna arendamisel suuri lootusi. Keeleoskus tõstab läbilöögi- võimet tööturul, hõlbustab eestlastest pereliikmetega suhtlemist, aitab üles ehitada suhtlusvõrgustikke, avab tee eestikeelse kultuurielu juurde jne. Kuid intervjuud näitavad, et eesti keele omandamisele vaatavad sisserändajad väga pragmaatiliselt. Määrav on seejuures, mis põhjusel on tulnud ja millised on respondendi edasised plaanid. Kaks uussisserändajast EL-i kodanikku õpivad mõlemad eesti keelt, sest

⁹ Siin ja edaspidi kasutatakse lühendit „R” viitamaks respondenti identifitseerivale numbrile. Lühend „EKRK” tähistab Euroopa kolmandate riikide kodanikke.

plaanivad Eestisse pikemalt jääda. Esimene neist, inglise emakeelega ajakirjanik ja õppejõud, valdab eesti keelt oma sõnul B1-tasemel.¹⁰ Teine, töötu kõrgharidusega spetsialist, omandab keelt intensiivselt, et leida tööd. Venekeelsed uussisserändajad leiavad omakorda, et keeleõpe on olnud kohanemisel kõige raskem, kuid peavad loomulikuks selle maa keele omandamist, kus inimene elab. Tippspetsialistid soovivad võtta eesti keele õppimist pigem valiku kui kohustusena (sarnasele tulemusele jõuab Praxis & IBS 2013). Kuid see on nii vaid lühiajaliste Eestis viibimise plaanide korral. Aasiast pärit ülikooliõppejõud kavatseb Eestist pärast praeguse ametiaja lõppemist lahkuda ja minna pensionile. Ta on mõelnud keele õppimise peale, kuid leiab, et selleks pole aega ega mõtet, kuna ta ei plaani siia jääda. Teine, siin pere loonud tippspetsialist soovib aga tulevikus kodakondsust taotleda ja kavatseb läbida eesti keele intensiivkursused, et vallata seda nii vabalt kui võimalik.

Näha keeleõpet kui valikut, mitte kui kohustust, on omane ka lühiajalistele välisüliõpilastele. Magistrantuuris olev tudeng on õppinud ülikoolis veidi eesti keelt, kuid katkestas selle, kuna liiga suur rõhk oli kultuuril, söögil jne, mis teda ei huvitanud. Seejärel osales ta MISA korraldatud keelekursusel. Viimast pidas heaks ja professionaalseks, kuid kuna kursus hakkas ajaliselt kattuma ülikooliloengutega, katkestas ta keeleõppe. Loobumist lihtsustas fakt, et ta ei kavatse Eestisse jääda.

„... et õppida eesti keeles suhtlema, vajan ma viit kuni seitset aastat ... kursus kestab aga ühe aasta või kümme kuud ... mõnikord jõuan ma sinna, kui ma peaks samal ajal õppima ... muidugi minu loengud ülikoolis on tähtsamad. Seega ma käisin seal mõned loengud, kuid ma ei saanud seda kursust jätkata.” (R8, välisüliõpilane, EKRK, ingliskeelne intervjuu)

Teistsugune suhtumine on üliõpilastel siiajäamise plaanide korral. Inglise emakeelega doktorant, kes töötab paralleelselt ülikoolis õppejõuna, oskas juba Eestisse tulles algtasemel eesti keelt. Siin olles ta on võtnud ülikoolis keelekursusi ja palju on aidanud igapäevaselt keeleoskust lihvida eestlannast abikaasa. Kuivõrd respondent planeerib perega Eestisse jääda, peab ta head keeleoskust paratamatult vajalikuks.

Leigelt suhtuvad eesti keele õppimisse seega need, kes ei seo oma tulevikku Eestiga, eriti kui neil pole peresidemeid. Motivatsioon keele õppimiseks kasvab koos paikseks muutumise orientatsiooni tekkimisega. Siis nähakse selles pragmaatilist kasu. Muidu tajutakse keele õppimise ootust pigem sunnina, isegi asjatut süütunnet tekitavana.

Mis puudutab eesti keele õppimise kättesaadavust, siis varasemad analüüsid on esile toonud, et sellal kui vene keele baasil on keelekursusi piisavalt, pole isegi inglise keele taustaga inimeste jaoks vajalikul hulgal riigi finantseeritud keeleõppe võimalusi, kõnelemata muudest keeltest (EIM 2011: 220; Praxis 2013: 13). Käesolevas uuringus, mille valimis on suurem osakaal pigem n-ö edukatel sisserrändajatel, seda probleemi ei tõstatatud. Samuti ei väidetud, et keeleõpet takistavad majanduslikud võimalused.

Huvipakkuv on vene keele omandamise küsimus. Võiks oletada, et kuivõrd vene keeles saab Eestis asju ajada, selle oskus tuleb kasuks tööturul, avab suuremad võimalused vene kultuuriga tutvuda ja venekeelsete elanikega suhelda, siis peetakse mõistlikuks õppida võimaluse korral vene keelt. Mõned respondendid ongi seda enne Eestisse tulekut algtasemel õppinud. Ja kuigi mõned respondendid arvavad, et vene keele oskamine tuleks Eestis, kus on palju venekeelset elanikkonda, kindlasti kasuks, siis üldiselt nad ei usu, et vene keele omandamine oleks neile isiklikult vajalik.

4.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus, suhtevõrgustikud

Ühiskondliku ja poliitilise aktiivsuse juures on väga oluline sisserrändaja päritolu. On teada, et venekeelsetel endise NSVL-i riikidest tulijatel on kohanemine lihtsam (EIM 2011: 218). Läänelikest ühiskondadest tulnutel on kohanemine keerukam ning aafriklastel, araablastel ja Aasiast tulnutel kõige raskem. On räägitud

¹⁰ Keeleoskustase B1 tähendab, et inimene saab vastavas keeles aru tuttavatest teemadest ja saab hakkama igapäevasel suhtlemisel. Samuti oskab ta koostada lihtsamat teksti tuttavalt või huvipakkuval teemal, kirjeldada kogemusi, sündmusi, nagu ka põhjendada oma plaane (Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus 2013).

kultuurišokist väga erineva kultuuritaustaga inimeste kolimisel Eestisse (*ibid.*). Ka meie uuringus avaldub see muster hästi. Näiteks väljastpoolt Euroopat pärit tippspetsialist leiab, et ärikultuur on Eestis sarnane mujal kogetuga, isegi kui siin ollakse ehk otsekohesemad. Kuid isiklikul tasandil on ta tundnud eestlastest töökaaslastega suhtlemisel kohmetust ja ebakindlust. Eestlased hoiavad omaette, on kinnised, ning sõpru ta on siin leidnud vaid välismaalaste hulgast. Samal ajal ta tunneb suurt huvi Eestis toimuva vastu, mille vahendamisel abistab eestlannast naine, ja on valmis tulevikus üha aktiivsemalt ühiskonnas kaasa lööma. Teine tippspetsialist suhtleb vaid kolleegide ja tudengitega ülikoolis. Õppetöövälisel ajal eelistab töötada kodus. Üksnes siis, kui naine teda Eestis külastab, käivad koos kontsertidel või muudel üritustel.

Tudengite sõnul on rahvusvahelistel üliõpilastel eraldi üritused ja sõprussuhted tekivad pigem teiste välismaalastega. Eriti välismaalastest meesüliõpilastel on keeruline sõlmida sõprussuhteid eestlastest meesüliõpilastega. Ent põhilist muret teeb ülikooli roll välisüliõpilaste abistamisel ühiskonnaga kohanemisel. Ülikoolide ebapiisava panuse üle on varemgi kurdetud: kool tagab küll keeleõppe ja elukoha, ent ei tutvusta õigusakte, tudengite õigusi ega võimalusi (EIM 2011: 219). Seekord rõhutati lisaks kooli vähest tööd sidemete loomisel tudengi ja ühiskonna vahel.

„Ülikoolid poevad nahast välja, et välismaalasi saada, sest ei jätku eestlasi ... nad tahavad, et nood ütleks sõpradele: „Teate mis, mu kogemused olid head!“, nii et rohkem tuleks siia ... Riik ja ülikool peaksid pingutama pisut enam, et neid ... ühiskonda integreerida ... et ... jääksid Eestisse, selle asemel, et raisata kogu see aeg nende harimisele ja siis nad minema ajada ... asjad nagu töö leidmine ... elamisluba õpingute järel ... [nad tuleks kokku viia] ettevõtetega ... kindlasti oleks [huvitatud] MTÜ-sid.“ (R4, välisüliõpilane, EKRK, ingliskeelne intervjuu)

Huvipakkuvalt tõuseb kahe inglise emakeelega respondendi juures esile identiteediküsimus. Ootuspärasem oli see ehk EL-i kodanikust mustanahalise uussisserändaja puhul. Ta suhtleb kohalikega, teeb sporti ja hoiab end oma eestlastest õpilaste tegemistega kursis. Ta käib ooperis ja muudel kultuuriüritustel. Ent samal ajal ta tunneb end siin võõrana. Sest kui Prantsusmaal, Ühendkuningriigis või USA-s on mustanahalistel kujunenud unikaalsed kultuurid, mida ei leia kusagil mujal maailmas, siis Eestis on teisest rassist inimesed sedavõrd erinevatest kohtadest ja neid on niivõrd vähe, et midagi analoogilist tekkida saaks. Seetõttu tuleb tal alatasa endalt küsida oma kuuluvuse üle. Kuid samasugune identiteediküsimus avaldub ingliskeelse valgenahalise doktorandi puhul. Talle läheb väga korda Eestis toimuv, ta kavatseb tulevikus aktiivsemalt ühiskonnaelus kaasa lüüa, omandada alalise elamisloa ning valimas käia. Ent ta tunneb end endiselt päritolumaa elanikuna, suhtleb tihedalt sealsete sõprade ja pereliikmetega, hoiab end sealsete uudistega kursis ja osaleb päritolumaa valimistel. Tema puhul võib kõnelda sarnasest topeltidentiteedist, mis on omane Eestist välja rännanutele, kes välismaal pere loonuna on säilitanud tugeva sideme Eestiga. Nii tema kui ka teine ingliskeelne respondent usuvad, et kui topeltkodakondsus oleks lubatud, oleksid paljud Eesti kodakondsusest palju enam huvitatud, sest päritolumaa kodakondsusest loobumine on liiga suur otsus.

Kõige valutumalt on ühiskonnaga kohanenud kaks venekeelset uussisserändajat. Nad on väga aktiivsed kodanikualgatuslikus tegevuses rahvuskaaslaste seltsides, kus tegutsevad muu hulgas eestlaste ja rahvuskaaslaste suhtlemise tihendamise nimel, ning on selleks kasutanud MISA projektirahastust. Selles erinevad nad pikaajaliselt Eestis elanud määratlemata või Venemaa kodakondsusega venekeelsetest elanikest, kelle nii tajutud isiklik sotsiaalne staatus kui ka kodanikualgatuslik tegevus on teiste püsielanikega võrreldes oluliselt madalam (vrd EIM 2011). See seab omakorda kahtluse alla optimismi, mille kohaselt keeleoskusel on määrav roll ühiskondliku sidususe saavutamisel. Huvi ühiskonna ja keeleõppe vastu on venekeelsete uussisserändajate puhul tulenev pigem enda positiivse minapildi tajumisest ühiskonnas ja kaasnevast väljapoole suunatusest, mitte vastupidi. Seega tuleb kohanemise tulevastest analüüsides tõsisemalt uurida tegureid nagu sisserändaja varasem sotsiaalne staatus päritolumaal ja seda puudutavad ootused Eesti kolimisel.

Analoogiliselt ei saa väita, nagu piiraks Eesti kultuuri- või ühiskonnaeluga kursis olemist ja osalemist lihtsalt eesti keele oskuse puudumine. Lühiajalisemalt siin viibijad ei pruugi soovida või suuta nii vähese aja jooksul keelt heal tasemel omandada, ent võivad olla sellele vaatamata huvitatud siin toimuvast. Nende jaoks on väga oluline võimalus saada eesti kultuurist osa tõlke vahendusel.

„Käisin teatris, oli eestikeelne komöödia ja see oli suurepärane ... olid ingliskeelsed subtiitrid ... rääkisid eesti keeles ja ma ei saanud millestki aru ... lugesin ingliskeelseid subtiitreid. See on hea ... kinos samamoodi.” (R2, EL-i kodanik, ingliskeelne intervjuu)

Respondendid jagunevad nendeks, kes jälgivad regulaarselt siinseid uudiseid, ja nendeks, kes jälgivad neid harva. Magistrandist välisüliõpilane vaatab internetis päritolumaa uudiseid, kuid Eesti uudised talle huvi ei paku ega pakuks isegi siis, kui ta oskaks keelt. Uusimmigrant, kes ei valda veel eesti keelt, osaleb Eesti välismaalastest suhtlusvõrgustikes, kuid Eesti uudiseid keeleoskuse puuduse tõttu ei jälgi. Venekeelsed respondendid jälgivad nii vene- kui ka eestikeelset Eesti meediat ja üks neist kirjutab ka ise Eesti venekeelsetes ajalehtedes rahvuskaaslaste seltsi tegemistest. Kaks tippspetsialisti kasutavad pidevalt ingliskeelset ERR-i portaali, ühel neist aitab eestlannast naine tõlkida ka eestikeelset meediat. Inglise emakeelega respondendid, kes valdavad eesti keelt, loevad regulaarselt nii eestikeelseid väljaandeid kui ka hoiavad end rahvusvahelises ingliskeelses meedias toimuvaga kursis. Mõlemad on ka Eesti meedias erinevatel teemadel sõna võtnud, üks neist on püsivamalt Eesti ajalehtede juures töötanud. Seega huvi Eesti meedia vastu ei seostu üheselt keeleoskusega, ehkki vähene keeleoskus teeb uudiste jälgimise mõistagi keerulisemaks.

4.4. Ootused ja vajadused ning tulevikuperspektiivid Eestisse jäämise suhtes

Osa intervjuueerituid on praeguseks leidnud Eestis töö, abiellunud kohalikuga ja plaanivad siia elama jäämist. Teised soovivad töö või õpingute lõppedes kodumaale naasta. Võib nõustuda varasemate uurinutega, et pererände eesmärgil tulnud on kõige enam huvitatud kohanemisest ja jäämisest (EIM 2011: 216, Rannut 2009, Rannut 2010). Eestile on oluline muuta Eestisse tulek atraktiivseks iseäranis tippspetsialistide ja välisüliõpilaste jaoks. Avalikkuses on korduvalt juhitud tähelepanu elamis-, töö- ja õppimisloa saamise ja pikendamise protsessi lihtsustamise vajadusele (Reimer 2013, Nergi 2013 jt). Mitmed muudatused jõustuvad 2013. aasta sügisel. Paindlikumaks muutub rändepoliitika, vähendatakse bürokraatlikke takistusi lühiajalise töötamise registreerimisel või pikemaajaliseks töötamiseks mõeldud elamisloa taotlemisel jne. Välisüliõpilastel tuli varem õppimiseks antud elamisloa lõppemisel riigist õpingute lõpetamise järel kohe lahkuda. Nüüdsest on neil võimalik õpingute lõppedes elamisluba pikendada, nagu ka õpingute ajal töötada, tingimusel, et õpingud jätkuvad (Välismaalaste seaduse ... 2013, Sisekaitseakadeemia ... 2012). Uuringus osalenud välisüliõpilased on üldiselt rahul õppetöö ja saadava haridusega, ehkki näiteks Lähis-Idast tulnud magistrandi jaoks tundus siin õppimine lihtsam kui päritolumaal.¹¹ Eestisse tööle tulnutel on samuti head muljed töötingimustest ja kolleegidest. Kiidetakse Eesti meditsiinisüsteemi, ent märgitakse ära lasteaiajärjekorrad. Kuid rahulolematud ollakse eelkõige elamisloa nõuete ning viisa menetlemise pikkuse ja protseduuridega.

„Ma ei saa näiteks alalist ... pean ootama viis aastat, ehkki mul on siin naine, poeg, korter, töö ... mul tuleb kirjutada paber, miks ma ei ... lähe tagasi ... ma siis toon pika kirja, kus räägin [päritolumaa] madalast inimarengu indeksist, korruptsioonist ... ja ta ütleb, et sa ei kirjutanud õigesti ... õige olnuks öelda, et plaanid jääda.” (R6, tippspetsialist, EKRR, ingliskeelne intervjuu)

11 Väita, et õppimine tundub lihtsam, ei tähenda väita, et saadav haridus oleks ebakvaliteetne. Rahvusvahelise välistudengite uuringu iGraduate 2012. a tulemused näitavad, et valdav osa (90%) välistudengitest on Eesti kõrgharidusega rahul, mis on veidi kõrgem kui rahvusvaheline keskmine (88%), ehkki rahulolu õppetöö kvaliteediga Eestis jääb veidi rahvusvahelisele keskmisele alla (vastavalt 82% ja 85%) (International Student Barometer 2012).

Viisa menetlemine võtab palju aega ja reis Eestisse nõuab pikka etteplaneerimist. See on takistanud näiteks Lähis-Idast pärit magistrandi perel ja sõpradel teda Eestis külastamast. Väljastpoolt Euroopat tulnud üliõpilaste jaoks on õigupoolest peamine motiiv siia tulekuks saada n-ö Euroopa haridus, mitte tingimata huvi Eesti kui riigi vastu. Seega konkureerib Eesti selles osas kõikide teiste Euroopa riikidega. Siin elanute kogemused õpingutest, töötamisest, asjaajamisest ja ühiskonnaelust määravad, kuidas nad päritolumaal teistele tudengitele või kolleegidele Eestit tutvustavad. Ka kultuuri- ja religioonitausta arvestamisel on tähtis koht nende kohanemisele kaasa aitamisel. Vestluse käigus pakuti näiteks välja, et ülikoolid võiksid rohkem arvestada välisüliõpilaste religioossete vajadustega, sh pakkuda infot erinevate religioonide tavasid järgivate söögikohtade kohta. Ühtlasi vajab Eesti ametnikkond täiendkoolitust ühiskonna kasvava mitmekesisuse osas.

Respondentide hulka kuulus eri rasside esindajaid ja mitmesuguse religioonitaustaga inimesi. Keegi neist ei ole kogenud diskrimineerimist tööl, ametkondades või koolis. Kuid üles kerkis traditsiooniline Eesti elanike vähese sallivuse küsimus (vt ka EIM 2011, Praxis & IBS 2013). Kuigi intervjuudes ei tooda sallimatuse kohta näiteid isiklikest kogemustest, räägitakse selgelt tajutud võõristustundest teise nahavärviga inimese suhtes. Nii sallimatuse kui ka võõristustunde vähendamisel on noorte mitmekultuuriline harimine üks kõige tõhusamaid vahendeid.¹² See eeldab ühtaegu laiemat ühiskondlikku teavitustööd. Üks vahend seejuures on sissrändajate kogemuste ja elu-olu suurem kajastamine peavoolu meedias. Kuivõrd sallimatuse probleem ei ole sugugi väiksem venekeelse elanikkonna seas, pigem vastupidi, tuleb samavõrd tähelepanu pöörata venekeelsetele noortele ja venekeelsele meediale Eestis.

4.5. Kokkuvõte

Eestisse sisserrännanud inimesed ei moodusta homogeenset gruppi, kelle tuleku põhjused, kohanemisevõime või siia jäämise perspektiivid oleksid sarnased. Keerukas on ka teiste riikide kogemuse otsene eeskujuks võtmine. Näiteks kultuuriliselt ja geograafiliselt lähedane Soome on väga erinev poliitilise kultuuri traditsioonide, demograafilise olukorra või sotsiaal-majanduslike näitajate poolest. Seetõttu on vajalik situatsiooni pidev kaardistamine lähtuvalt sellest, kuidas muutub tulijate taust ning millised muutused toimuvad Eesti ühiskonnas, majanduses ja poliitikaelus.

Sisseelamise suurim kitsaskoht on uuringus osalejate hinnangul info ebapiisavus ja lünklikkus. See käib eeskätt ingliskeelse teabe kohta, ent selle üle kurdavad ka venekeelsed uussisserrändajad. Ilmselgelt peaks võtmerollis olevate ametiasutuste ja kohalike omavalitsuste kodulehekülgedel olema saadaval nii ingliskui ka venekeelne operatiivne teave. Samuti võiks neis olla ametis töötaja, kellele helistades on sissrändajal võimalik inglise või vene keeles infot saada.

Eesti keele omandamise küsimuse puhul tuleb silmas pidada, et seda võetakse väga pragmaatiliselt. Erinevalt teistest uussisserrändajatest, eriti madalamat kvalifikatsiooni nõudvatel ametikohtadel töötavatest (või ka töötutest) uussisserrändajatest, pole tippspetsialistide jaoks lisaks määrav mitte keeleõppe maksumus, vaid motivatsioon keelt õppida. Keeleõpe on nende jaoks valik, mitte paratamatus. Keeleõppe huvi on suurem neil, kes plaanivad Eestisse jääda, eriti kui neil on eestlasest abikaasa. Kuid mitte kõik üliõpilased ega tippspetsialistid, kes igapäevaselt saavad enamasti hakkama inglise keelega, ei soovi keelt õppida. Keele õppimist võiks uussisserrändajalt üheselt eeldada siis, kui ta otsib tööd, näiteks siduda see sotsiaaltoetuste saamisega. See on ka mitmete välisriikide praktika. Eriti oluline on keeleoskus töötaja puhul seetõttu, et ta töötaks võimalikult lühikest aega oma kvalifikatsioonist madalamal kohal.

Sisserrändajate keeleoskus ning huvi kultuuri ja ühiskonnaelu vastu ei ole üksüheselt seotud. Eriti tuleb seda arvestada lühiajaliselt Eestis viibijate puhul. Seetõttu tuleks rohkem pakkuda tõlketeenust kultuuri-üritustel, näiteks teatrietendustel, samuti toetada eesti kirjanduse tõlkimist. Ning kehtib ka vastupidine: kõik üliõpilased ei tunne huvi eesti kultuuri vastu, isegi kui nad soovivad õppida eesti keelt. Seega võiks

¹² Ka intervjuueeritute endi sõnul võiks teise nahavärviga või kultuuritaustaga inimeste elu-olu kajastamine meedias vähendada võõristustunnet nende suhtes. Selliste seoste põhjalikumaid analüüse ei ole Eestis siiski veel tehtud.

mõnel juhul keeleõpe ja kultuuri tutvustamine teineteisest lahutada. Avaliku võimu poolt tuleks senisest enam toetada sellise kodanikualgatusliku tegevuse arengut, mis soodustab koostööd põhirahvuse ja siia tulijate vahel – seda enam, et just ühistegevuse kaudu tekib motivatsioon eesti keelt õppida. Väga selge vajadus ingliskeelse meedia arengu järele Eestis ning selle kaudu teabe jagamise järgi kodanikuühiskonnas, kultuurielus ja mujal toimuva kohta. Ka ülikoolid peaksid suurendama oma panust välisüliõpilaste ühiskonnaga kohanemisele kaasaaitamisel, sh info ja kontaktide vahendamisel ühelt poolt tudengite ja teiselt poolt ettevõtete ja MTÜ-de vahel.

Jätkata tuleks elamislubade ja viisadega seotud menetluskorra lihtsustamist, eriti tippspetsialistide ja välisüliõpilaste jaoks, kelle siiatulek on riigi jaoks prioriteetne. Seejuures peavad paranema sisserändajatega tihedalt kokku puutuvate ametnike suhtlemisoskus erineva kultuuritaustaga inimestega lävimisel. Täiustada tuleks ka nende inglise keele oskust. Sallimatuse ja võõristustunde vähendamiseks teise kultuuritaustaga inimeste suhtes tuleb suuremat tähelepanu pöörata noorte harimisele ja teha mitmekesisuse valdkonnas laiemat teavitustööd. Selle üks viise on sisserändajate kogemuste ja elu kajastamine meedias. See kehtib samavõrd venekeelse elanikkonna ja meedia kohta. Avalik võim omakorda peaks samal eesmärgil avalikkusele senisest enam selgitama, millised on sisserännet puudutavad reeglid, mis on nende eesmärk ning kes ja millistest riikidest Eestisse kolivad.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Eesti Lõimumiskava 2008–2013* (2008). Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/Loimumiskava_2008_2013.pdf).
- Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011*. Koostajad: Praxis, TNS Emor ja Tartu Ülikool. Tellija: Kultuuriministeerium. (Ptk „Uusimmigrantide kohanemine Eestis“) (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/Integratsiooni_monitooring_2011.pdf).
- International Student Barometer (i-graduate)* (2012). Uuringu läbiviija: International Insight Group. (<http://www.i-graduate.org/services/international-student-barometer-and-student-barometer/>).
- Lõimumisvaldkonna arengukava koostamise ettepanek Vabariigi Valitsusele: Lõimuv Eesti 2020* (2012). Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/LYIMUV_EESTI_2020.pdf).
- Lugus, M. (2012). *Tasemeõppe välisstudengid Eesti kõrgharidusasutustes 2005–2012*. SA Archimedes.
- Nergi, A.-M. (2013). „TÜ doktorant Xiaotian Zhang: Eesti elamislooliitika on naeruväärne“, *Ärileht* (15. juuli). (<http://arileht.delfi.ee/news/uudised/tu-doktorant-xiaotian-zhang-eesti-elamislooliitika-on-naeruvaarne.d?id=66441480>).
- Praxis (koost. Jane Matt) (2013). *Lõimumisvaldkonna siht- ja sidusgruppide karakteristikud. Taustainfo*. (http://ec.europa.eu/ewsi/UDRW/images/items/docI_36361_880779004.pdf).
- Praxis & Balti Uuringute Instituut (IBS) (2013). *Euroopa kolmandate riikide kodanike lõimumisarutelude aruanne*. Tallinn, Tartu.
- Rannut, Ü. (2009). *Kohanemisprogramm kolmandate riikide kodanike lõimimiseks Eestis*. (<http://www.integrationresearch.net/uploads/1/3/0/7/1307353/ksiraamat.pdf>).
- Rannut, Ü. (2010). *Uusimmigrantide kohanemine Eestis*. IRI. (http://kohanemisprogramm.tlu.ee/wp-content/uploads/2010/05/ksiraamat_ilma_tlehtedeta.pdf).
- Reimer, A. (2013). Siseminister lubab topeltalgaga välismaalased kiirkorras Eestisse. *Eesti Päevaleht* (24. mai). (<http://www.epl.ee/news/eesti/siseminister-lubab-topeltalgaga-valismaalased-kiirkorras-eestisse.d?id=66178882>).
- Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus (2013). *Eesti keele oskuse tasemed*. (<http://www.ekk.edu.ee/101175>).
- Sisekaitseakadeemia migratsiooniuringute keskus (2012). *Välisstudengite ränne – Eesti aruanne*. (http://www.sisekaitse.ee/public/ERV/TudengiRanne_layout_est_veeb.pdf).
- Välismaalaste seaduse ja isikut tõendavate dokumentide seaduse muutmise ning sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus (RT I, 02.07.2013, 3). (<https://www.riigiteataja.ee/akt/102072013003>).

V Eesti romad ehk mustlased

Maaris Raudsepp, Triin Roosalu

5.1. Mustlased Eestis: taustinfo¹³

Romad on Eestis suhteliselt väikesearvuline rahvusgrupp. Kultuurilis-ajaloolistel põhjustel on neil kui minevikus tagakiusatud ja tõrjutud vähemusel eristaatus: Euroopa Liit on romad kuulutanud erilise tähelepanu all olevaks rahvuseks Euroopas. Aastateks 2005–2015 on Euroopa Liidus on välja kuulutatud romade kaasamise kümneaastak.

Eestisse jõudsid mustlased samal ajal kui mujalegi põhjapoolsesse Euroopasse, esimene märg on neist Tallinnas aastast 1533. Eesti mustlased jagunevad keelemurde alusel kolme alarühma: Läti, Vene ja Eesti ehk Laiuse valla mustlased. Vanim neist, Laiuse mustlaste grupp kuulub oma päritolult Soomest ja Rootsist sisserännanud mustlaste hulka, kelle sisseränne algas juba 17. sajandil. Teine ja suurim rühmitus oli Läti mustlased, kelle sisseränne Eestisse algas 19. sajandil. Lisaks eksisteeris ka väiksem Vene mustlaste kogukond (Narva ümbruses, Peipsi ääres ja Kagu-Eestis). Enne II maailmasõda elas Eestis kokku 743 poolpaikset ja hinnanguliselt 2000 rändlevat mustlast. Teise maailmasõja ajal hävitati natside genotsiidi käigus üle 90% Eestis elanud mustlaste kogukonnast. Täielikult hääbus Laiuse mustlaste keelemurre. Sõja järel asusid Eestis sõja üleelanud mustlaste kõrvale Vene Föderatsiooniga liidetud Petserimaa ja Läti mustlased, taastuva keelekogukonnaga lõimus sõjajärgsel perioodil mustlasi ka NSV Liidu kaugematest regioonidest. Mustlaste arv ei ole ametlikult siiski sõjaeelset taset ületanud (Eesti regionaal- ja vähemuskeelte liit).

Statistikaameti andmetel elas seisuga 29.04.2013 Eestis 482 mustlast¹⁴ (0,04% Eesti rahvastikust). Euroopa Nõukogu hinnangul elab Eestis 1250 romat (0,1% rahvastikust) (European Commission 2012).

Eestis on mustlasi suhteliselt vähe uuritud. Keeleteaduslikust perspektiivist on Eesti mustlasi sõjaeelset ajal uurinud Paul Ariste (Ariste 2012) ja tänapäeval Anette Ross (Ross 2013), etnoloogilisest perspektiivist Eeva-Liisa Roht (Roht 2011), sotsioloogilisest perspektiivist saab mainida vaid Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis tehtud uurimust (Tali jt 2007) ning 2013. aastal esimesel poolel Tartu Ülikoolis sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika eriala sotsiaalprobleemide magistriseminari käigus Judit

¹³ Käesolevas peatükis kasutatakse nimetusi *mustlane* ja *roma* sünonüümideks. Ehkki Euroopa Nõukogu on juba 1990. aastast soovitanud kasutada sõna *roma*, ei oma sõna *mustlane* eesti keeles halvustavat tähendusvarjundit ning võiks jääda edaspidigi kasutusele, nagu ta on olnud sajandeid. Oluline on tähele panna, et enne kui normeerida selle etnonüümi muutmist, peaks mustlaste endi arvamust küsima ja kuulda võtma. Selle uurimuse käigus kohatud Eesti mustlased ei pea vajalikuks sõnast *mustlane* loobumist ja selle asendamist terminiga *roma*.

¹⁴ Eesti Statistika Kvartalikirj 2012/4 väljaandes on kirjas, et mustlased olid 2011. a rahvaloendusel alakaetud rühm ja hinnanguliselt ligi 15% jäi loendamata. Romade täpne loendamine on problemaatiline kõikjal maailmas. Diskrimineerimise kartuses varjavad paljud romad ametlike loenduste korral oma rahvust. Segaperedest pärit romad ei pruugi end enam mustlasena määratleda.

Strömpli juhendamisel tudengite tehtud uuringut (Strömpl jt 2013). Praegu on käsil Annika Haasi ja Reena Purre etnoloogilise iseloomuga ettevalmistav töö Valga muuseumis mustlastele pühendatud püsiväljapanekuks. Selle käigus on 2012.–2013. aastal intervjuueeritud ja pildistatud arvukalt Eesti mustlasi (Haas & Purre 2013). Euroopa kontekstis on romad ka tänapäeval kõige enam diskrimineeritud vähemus (The situation...2012) ja seetõttu on mitmes rahvusvahelises võrdlusuuringus käsitletud mõnevõrra ka Eesti mustlaste problemaatikat. Nii näiteks selgus 2012. aasta diskrimineerimise-teemalises eurobaromeetri küsitlusest mustlaste kohta, võrreldes EL keskmisega (3%) oli Eesti vastajate seas tunduvalt enam neid (10%), kelle arvates riik ei tee mingeid jõupingutusi roma elanikkonna integreerimiseks, samas oli Eestis vähem vastajaid (33%), kelle arvates jõupingutused ei ole tõhusad (EL keskmine 45%). Eestis oli sellele küsimusele ka suur „ei tea” vastuste osakaal (19%) võrreldes EL keskmisega (4%). Pooled Eesti vastajatest nõustuvad sellega, et roma rahvusest inimeste parem integreerimine oleks ühiskonnale kasulik (EL keskmine 53%), ent 37% eestlastest ei ole selle väitega nõus (EL keskmine 30%) (Eurobarometer 2012).

5.2. Uurimuse eesmärk ja korraldus

Meie uurimuse eesmärk on selgitada mustlaste kui omaette sihtgrupi kogemusi, vajadusi ja ootusi lõimimise eri aspektide osas ning juhtida tähelepanu Eesti mustlaste spetsiifilistele probleemidele. Arvestades varasemate uuringute vähesust ning seda, et varasemad (Tali jt 2007, Roht 2011) ja käimasolevad uuringud (Haas & Purre 2013, Strömpl jt 2013) kirjeldavad kogukonna indiviidide seisukohti, siis meie jaoks oli praeguse uuringu küsimuste valguses oluline eelkõige informeeritud inimeste ja eestkõnelejate arvamus. Võis eeldada, et üldistavad küsimused, näiteks kodanikutunne, vajavad vastamiseks pigem laiemat kogemusega ja aktiivselt kogukonna ja ühiskonna suhetega tegelevate inimeste vaadet. Andmesitik pärineb 2013. aasta kevadel tehtud personaalintervjuudest nelja ühiskondlikult aktiivse mustlasega (esindavad Põhja-Eesti mustlaste ühingut (R1), Lõuna-Eesti mustlaste ühingut (R2) ja mustlaste kultuuriorganisatsioone (R3 ja R4)) ning kolme mittemustlasega (ametnik, õpetaja, kultuuritöötaja), kes on iga-päevatöös mustlastega kokku puutunud. Intervjuud toimusid nii eesti kui ka vene keeles. Intervjuukava valmistas ette Maaris Raudsepp ja intervjuud viisid läbi Aida Hatšaturjan, Triin Roosalu ja Aivar Joorik. Tuleb märkida respondentide leidmise keerulisust. Mustlastega kontakti leidmiseks pöördusime mitme maakonna sotsiaaltöötajate poole, ent paljud kontakteeritud mustlased keeldusid intervjuus osalemast. Näiteks keeldus intervjuust üks mustlane, keda ametnik iseloomustas kui edukat – ta ei tahtnud end seostada mustlaskogukonnaga. Üks mustlaskultuuri ühingus osaleja keeldus põhjendusega, et ta juba osaleb Tartu Ülikooli uurimuses, mis toimus meie omaga samal ajal, ehkki selle uuringu fookuses olid teised aspektid. Respondentide leidmise probleem ilmnes ka Tartu Ülikooli uurimuse läbiviimisel (Strömpl jt 2013), kus saadi intervjuueeritavate nõusoleku vaid mustlaste seas autoriteetse vahendaja kaasabil. Seepärast tuleb ka siinse uuringu käigus kogutud andmete mõtestamisel arvestada, et uuringus osalenud olid ehk keskmisest enam huvitatud Eesti mustlaste perspektiivi avamisest.

Järgnevalt iseloomustame olulisi lõimumisaspekte Eesti mustlaste seas ja toome esile mustlaste spetsiifilisi probleeme Eestis.

5.3. Mustlaste ja teiste Eestis elavate rahvaste vastastikuse lõimumise mõjurid

5.3.1. Keeleoskus

2011. aasta rahvaloenduse järgi on 361 (75%) Eestis elava mustlase jaoks mustlaskeel emakeel, vene keel on 83 (17%) mustlase emakeeleks, eesti keel 44 (9%) ning inglise, soome ja ukraina keel on igaüks ühele inimesele emakeeleks. Emakeel on teadmata 5 inimese puhul ja 8 puhul on emakeel mõni muu keel, mida pole täpsustatud (Statistikaamet 2011).

2011. aasta rahvaloenduse järgi oskab võõrkeeli 402 mustlast 482-st. Kõige levinum võõrkeel on vene keel, mida räägib 329 mustlast, eesti keelt räägib võõrkeelena 263 mustlast, inglise keelt 87, soome 34, saksa 13 ja lisaks muid võõrkeeli, mida ei ole täpsustatud, räägib 184 inimest (Statistikaamet 2011).

Eesti romasid iseloomustab aktiivne mitmekeelsus (Ross 2013). Eesti mustlaste enamusel keeleprobleemi lõimumise mõttes ei ole, suur osa oskab lisaks roma keelele nii eesti kui ka vene keelt ja suhtleb nii eestlaste kui ka venekeelsete inimestega. Ühe respondendi sõnul saab arvatavalt 99% romadest vene keelest aru ja räägib seda ning arvatavalt 80% romadest räägib ka eesti keelt. Paljud räägivad veel läti, inglise ja soome keelt. Asukohamaa keele oskamine on romadele endastmõistetav, ellujäämise küsimus, sellele pannakse rõhku varases lapseas. Ühe uurimuse kohaselt (Lutt 2009) oskab kolmandik kuni 7-aastasi roma lapsi kõnelda nii romani, eesti kui ka vene keeles, pooled oskavad eesti ja romani keelt, samas on küllalt suur osakaal sellistel lastel, kes räägivad ainult mustlaskeelt. Eesti keele mitteoskamine võib muutuda probleemiks vähem haritud peredes (Ross 2013), kui lapsed jõuavad koolimineku ikka ega suuda teistega sammu pidada halva eesti keele oskuse tõttu (Haas & Purre 2013). Need lapsed vajaksid keele tugiõpet. Mustlaskeelt oskab enamik mustlasi, aga mustlaskeelset haridust ega kirjakeelt Eestis ei ole. Mustlaskeel ja traditsioonid kanduvad edasi pere sees, suulise traditsioonina. Mustlased ise jagavad Eestis elavaid mustlasi eesti ja vene mustlasteks, kellest eesti mustlased räägivad mustlaskeele Läti murret ning vene mustlased mustlaskeele Vene murret. Omavaheline suhtlemine ei tekita probleeme (Purre 2013). Eesti- ja venekeelsed romad ei ole teineteisest eristunud, tänu ühisele mustlaskultuurile on erisused väikesed ning mõlemad kogukonnad suhtlevad omavahel. Vene- ja eestikeelsetel mustlasperedel on sarnased vajadused ja nad tunnetavad ühtemoodi ka tõrjutust. Romadel on tugev soov säilitada mustlaskeelt ja -traditsioone, mitte assimileeruda. Kartus, et lasteaias või koolis kaotavad mustlaspärsed oma identiteedi ja kultuurilise eripära, on viinud selleni, et mõnikord tõrguvad mustlased oma lapsi lasteaeda või isegi kooli panemast. Tuntakse vajadust mustlaskeelt ja -kultuuri õpetavate pühapäevakoolide või huviringide järele. Tuntakse vajadust, et riik toetaks roma keele arendamist. Nii näiteks on olemas huvi lugeda mustlaskeeles, kuid puudub mustlaskeelne kirjandus Eesti mustlastele arusaadavates murretes (Ross 2013). Pole tegeletud siinsetele mustlasmurretele sobiva kirjaviisi väljatöötamisega, mis raskendab õppematerjalide koostamist või juba valminud materjalide kohandamist Eesti mustlastele. Tartu Ülikooli kaasabil kavandatakse praegu kirjakeele loomist ning mustlaskeele õpiku ja sõnaraamatu koostamist Eesti mustlastele. Ka see töö vajab toetust.

5.3.2. Kodanikuidentiteet

2011. aasta rahvaloenduse andmetel on 55%-l mustlastest Eesti kodakondsus, 13%-l Venemaa kodakondsus, 20%-l muu riigi (peamiselt Läti) kodakondsus, 12% on määratlemata kodakondsusega. Võrreldes 2000. aasta rahvaloendusega on suurenenud Eesti kodakondsusega mustlaste osakaal ja vähenenud määratlemata kodakondsusega mustlaste osakaal. Samas ei ole rahvaloendus mustlaste osas kõikne ega ole teada, kas loendamata osa kodakondsuskuuluvus jaotub sarnaselt loendatutega.

Kodakondsust peetakse oluliseks reisimiseks ja sotsiaaltoetuste saamiseks. Kodakondsuse valik tehakse sageli selle alusel, kus on kergem pabereid ajada (Lutt 2012), ja seda kinnitavad ka intervjuueringid.

„... miks meil on palju Läti kodakondsusega? Tol ajal, kui seda kodakondsust siis jaotati, soovitati mustlastele, et võtke Läti kodakondsus – see on lihtsam. /.../ Saab üle piiri käia ja oma sugulastele külla... Tegelikult on eluaeg elanud siin ja sündinud siin. Ja see aeg - seda poliitikat aeti juba siis niimoodi.” (R1)

Lõimunud mustlased tajuvad seotust Eestimaa ja Eesti ühiskonnaga, samas tunnevad uhkust oma mustlaspäritolu üle.

„Üldiselt meil on patriootilised tunded olemas muidugi. Ma leian, et see on mu kohus suhtuda Eestisse kui oma kodusse, kodumaasse – sest ma olen selle maa kodanik. Ja loomulikult mind huvitavad kõik selle maa probleemid.” (R3)

„Muidugi, [olen osalenud laulupeol], mitte küll esinejana, aga pealtvaatajana. Laulupidu on üldse minu arust ime – just väike Eesti ime, mille üle ma olen väga uhke.” (R4)

„Mulle eriti meeldib, et lauluväljakule tuleb rahvas kokku üle kogu maa...” (R3)

5.3.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Mustlaste seas võib eristada alamrühmi poliitilise ja sotsiaalse osaluse mõttes. Hästi lõimunud edukad mustlased osalevad kultuuriseltsides ja MTÜ-des, on huvituvad poliitikast ja käivad valimas.

„Sellest ajast, kui me kodakondsuse saime, käime ikka valimas, kunagi ei jää [kõrvale].” (R3)

Suur osa romadest on riigist siiski distantseerunud, elades vaid oma keskkonnas, ja ei soovi, et riik nende ellu sekkuks. Riiki ei usaldata ning poliitiliseks ja sotsiaalseks osalemiseks puudub vajadus, oskus ja kogemus. Hiljutine etnoloogiline uurimus (Haas & Purre 2013) toob välja vähem haritud mustlaste sotsiaalse abituse. Väheste sotsiaalpoliitilise kaasatuse tõttu ei saa nad tihti päris hästi aru, kuidas riigis asjad toimuvad. Intervjuudes osalenud märkisid, et mustlased ootavad riigilt ja KOV-lt enam huvi ja toetust. Materiaalne abi on vajalik nii töötutele mustlastele kui ka mustlaste kultuuriorganisatsioonidele. Võrdluseks tuuakse teised maad (nt Läti, Soome), kus on mustlaste toetamise riiklik programm.

Ühiskondlikult aktiivsemad romad on valmis koostööks kohalike omavalitsustega, aga ise ei taha valimistel kandideerida. Samas nõustutakse, et KOV volikokku valitud mustlane oleks toeks oma rahvuskaaslastele (teatakse vastavat näidet Lätist). Leitakse, et mustlaste aktiivsust ja huvi osalemise vastu saab arendada järk-järgult edukate ettevõtmiste kaudu.

Mustlaste esindusorganisatsioonid Eestis pärinevad 1990. aastatest. Esimese kultuurharidusliku suunitlusega organisatsiooni (Eestimustlaste Kultuuri Selts) asutasid Eesti mustlased 1991. aastal. 2000. aastal kasvas sellest välja Põhja-Eesti Romade Ühing. Selle kõrval tegutseb praegu ka Lõuna-Eesti mustlaste ühing. 2012. aastal loodi katusorganisatsioonina Euroopa Romade Foorum Eestis (ERFE). Mustlaste organisatsioonide kaudu püütakse teha koostööd omavalitsuste ja riigiga.

„[osalemine KOV tegevuses] see oleks tulevikumuusika. /.../ me lõime uuesti selle Lõuna-Eesti romade liidu, et selle kaudu siis teha koostööd omavalitsusega. /.../ Aga see on õige, et romad ei kuulu mitte üheski valitsusvälises ühenduses, ütleme mingisuguste otsustajate rolli, kõnelemata siis riigiametitest. Meie eest muidugi otsustatakse muidugi kogu aeg ja niimoodi, et ime, et me elus oleme.” (R1)

Lisaks praktilisele toetusele tuntakse vajadust laiema moraalse toetuse järele.

„Ma arvasin juba ammu, et me peame Eesti haritlastega koostööd tegema. Vot ei jätku seda intellektuaalset ressursi tööpoolest selleks, et ennast kehtestada siin. Siin ühiskonnas me vajame abi, me vajame abi ja seda ei tohiks nagu ignoreerida.” (R1)

Loominguga tegelevad mustlased soovivad, et neid tunnustataks Eesti kultuuri panustajana. Respondendid, olles hästi integreerunud, osates eesti keelt, olles aktiivsed ja loovad Eesti kodanikud, näevad probleemi selles, et riik ei tunnista mitte-eestlasi kui Eesti kultuuri esindajaid välismaal, kus nad osalevad konkurssidel, muusika- ja tantsufestivalidel jne. Ei tajuta Kultuuriministeeriumi ega ühiskonna toetust, Eesti meediakanalid ei ole nende vastu huvi tundnud.

5.4. Arusaam lõimumisest

Eestis sündinud inimestele võiks Eesti kodakondsuse anda lihtsamalt. Arvatakse, et lõimumisele tuleks kasuks, kui vastuoluliste tõlgendustega ajaloofakte ei toodaks pidevalt esiplaanile, vaid keskendutaks ühisele tulevikule.

„Lõpmatu mingite ajaloofaktide mälumine, mida tõlgendatakse erinevat moodi venekeelsete ja mitte-venekeelsete poolt – sellele on lihtsalt vaja lõpp teha ja minna edasi, aga mitte otsida probleeme minevikust.” (R4)

Üks respondent leiab, et lõimumise mõiste peab olema avaram, see peaks hõlmama ka vähemuste eneseaustust ning elukvaliteeti.

„Me ei saa lõimumiseks nimetada seda, kui inimene häbeneb seda, et ta on mustlane, ta ei saa tööd sellepärast... See on samamoodi nagu Vene ajal: meil on invaliidid väga hästi lõimunud! Eks ole? Nad piinlesid ju oma toas, neid ei lastud väljagi. Nad olid piiratud ju niimoodi. Ja tegelikult peab ikka sõnale ikka väärtuse sisse panema. Et kas siis sisse tuua selline mõiste nagu elukvaliteet selle asja juurde veel. Ei saa lõimumiseks nimetada seda, kui liiga suur protsent romadest istub kinni. Mis lõimumine see on?” (R1)

Lõimumine peaks tähendama võrdõiguslikkust. Võrdset, diskrimineerimiseta kohtlemist ja kultuuri-erinevuste sallimist ja tunnustamist nähakse ideaalina.

„Ma arvan ka, et ei tohiks olla eelarvamusi. Kui sa oled niinimetatud mitte-eestlane – ja see puudutab mitte ainult mustlasi, vaid ka teisi rahvaid – et ei oleks mingeid piiranguid ja vahetegemisi ... Võib-olla ametlikult kõigil ongi võrdsed õigused, aga lihtsalt inimestevahelistes suhetes, kui vaadata kasvõi seda tööle võtmist, kui juba vaadatakse rahvuse peale.” (R3)

Lõimumiseks on vaja ka seda, et igaüks tunneks end ühiskonnas vajalikuna ja näeks Eestis tulevikuperspektiivi. Ka arvatakse, et eesti keele oskust ja lõimumist laiemalt ei tohiks peale suruda, see peaks olema inimeste vaba valik, ja seepärast peetakse oluliseks Eesti seaduste ja muu olulise info tõlkimist vene keelde. Mõne respondendi hinnangul oleks aga lihtsalt sotsiaalabi palju rohkem vaja kui uusi lõimumisprogramme.

5.5. Eripärad mustlaste lõimumisel

5.5.1. Mustlaste mittetunnustamine ajaloolise vähemusrahusena

Praegu Eesti vabariik ei tunnusta mustlasi ajaloolise vähemusrahusena, ehkki mustlased elavad Eestis alates vähemalt 16. sajandist. Ühe intervjuueritu kohaselt on takistuseks argument, et sõjaeelne Eesti mustlaskond hävis täielikult II maailmasõja ajal ja praegu siin elavad mustlased on kõik hilisimmigrandid. See väide ei vasta tema sõnul tõele: Natsi-Saksa okupatsiooni ajal toimunud mustlaste holokausti ajal ei hukkunud kõik Eesti mustlased, nii et on säilinud ka järjepidevus enne sõda siin elanud kogukonnaga. Siis elas Eesti praegustes piirides tuhatkond mustlast, lisaks elas mustlasi Petserimaal. Neist jäi pärast II maailmasõda alles umbes 100 inimest (5–6%), ka praegu on veel elus lapsena koonduslaagrites viibinud mustlasi. Ellu jäänud rühmaga lõimusid 1950-ndate algusel Petseri romad. Nii kujunes õigusjärglastest Eesti kodanikest sõjajärgne romade kogukond, millega integreerus hiljem suhteliselt väike immigrantide hulk. Eesti mustlaste pidamine immigrantrahvaks on respondendi sõnul solvav. Respondendi arvates vähendatakse teadlikult romade arvu, et oleks alus keeldumiseks tunnustada neid ajaloolise vähemusena.

Ta leiab, et romade kohta levitatavad statistilised andmed ei pruugi vastata tegelikkusele. Ajaloolise vähemusrühvuse staatuse võimaldaks paremini edendada mustlaste kultuuri ja rakendada positiivseid meetmeid Eesti mustlaskogukonna toetamiseks.

5.5.2. Muu ühiskond ei tunne mustlaskultuuri ja romade ajalugu

Mustlaskultuuriga seoses on olulised kaks aspekti: mustlaskultuuri säilitamine ja arendamine ning selle tutvustamine mitteromadele. Mustlasi on sajandeid püütud edutult assimileerida eri kultuuridesse, ent nad on säilitanud kõige kiuste oma traditsioonilise elulaadi ja kultuuri. Mõistlikum on mustlaskultuuri toetamise kaudu mustlasi ühiskonda integreerida, avada suletud kogukond laiemale ühiskonnale. Professor Ariste leidis, et Eesti romadel võiks olla omakeelne kool, sest mustlaskultuur vajab väärtustamist ja väärib säilitamist (Ariste 2012). Romad toetuvad sellele seisukohale oma tänapäevastes püüdlustes. Praegu juhatatakse lapsed oma kultuuri pere- ja kogukondliku sotsialiseerumise käigus, ent tuntakse vajadust ka formaalsete institutsioonide järele, kus oma kultuuri arendada ja lastele edasi anda. Üks võimalus mustlaskultuuri edasiarendamiseks ja avalikkusele tutvustamiseks on mustlastantsu ansamblis, mille osa artiste on mustlaspäritolu. Eestis tegutseb mitmeid roma tantsuansambleid, kes osalevad aktiivselt nii kohalikel kultuuriüritustel kui ka rahvusvahelistel võistlustel, esindades Eestit välismaal. Sellised kollektiivid vajavad enam riiklikku toetust ja ühiskonna tunnustust. Eesti mustlaste kogukondlik kultuur elab siiski suletult ja muule elanikkonnale märkamatu. Märgitakse, et ühiskonnas valitseb teadmatuse romade kultuurist, sajandeid Eestis kestnud ajaloost ja nende traagilisest saatusest. Eesti romad on eri ajalooperioodidel palju kannatanud, eriti II maailmasõjas, kus natsid hävitasid süstemaatiliselt mustlasi. Euroopa Parlamendi deklaratsiooniga kuulutati 2. august rahvusvaheliseks roma holokausti mälestuspäevaks. Selle päeva laialdasem tähistamine Eestis annaks võimaluse aidata kaasa romade ajaloo teadvustamisele. 2013. aastal korraldati sel puhul Tallinnas asjaosalistele konverents.¹⁵ Samas ilmus sellest tähtpäevast vaid üks artikkel venekeelses ajalehes, ent eestikeelses meedias ei olnud sellest mingit infot. Ka Eesti kooliõpikutes võiks olla enam informatsiooni romade ajaloost.

5.5.3. Meedia kajastab mustlasi ühekülgsest

Roht (2011) on analüüsinud mustlaste kujutamist eestikeelses meedias (ajakirjad, üleriigilised ja kohalikud ajalehed). Ta täheldab eesti ajakirjanike stereotüüpiseerivat ja üleolevat suhtumist, samas on viimasel ajal mustlastel enestel tekkinud rohkem võimalusi oma vaateid väljendada. Autor toob esile vajaduse käsitleda mustlasi nii ühtse kogukonnana kui ka unikaalsete indiviididena, nii erineva ja omapärase teise kui ka Eesti ühiskonna osana, kellel on palju sarnasusi enamusega. Stereotüüpe mustlaste kohta taastoodetakse ka lastekirjanduses (Haas & Purre 2013).

Ka meie respondendid tajuvad, et Eesti meedias kajastatakse mustlasi ühekülgsest ja halvustavalt: tähelepanu pööratakse vaid mustlastega seotud negatiivsetele juhtumitele. Üksikjuhtumitest tehakse üldistusi kogu mustlasrühva kohta. Meedia võimendab ühiskonnas olevaid negatiivseid eelarvamusi, selle asemel et stereotüüpe kummutada ja näidata mustlaselu positiivseid ja omanäolisemaid külgi. Respondendid leiavad, et on kasutamata palju võimalusi romadest positiivse kuvandi loomiseks. Vastajate arvates peaks meedia regulaarselt kajastama vähemusrühvuste, ka mustlaste elu.

„Hirmud – me kardame seda, mida me ei tea. Selleks, et see väheneks, peaks rääkima rohkem nendest ja positiivsetest asjadest. Välja tooma, mis on head.” (sotsiaaltöötaja)

„Võiks teha televisiooniprojekti – võiks tutvustada mustlaskultuuri meie maa elanikele, et inimesed võiksid mustlasi tajuda teistmoodi. Mitte nii, nagu ollakse harjunud: varastavad lapsi, varastavad hobuseid, ennustavad ... Tegelikult on see kultuur palju enam.” (R4)

15 ERFE korraldatud konverents „Romade ajaloo ja tänapäeva teadvustamine Eestis”, Tallinnas 2.–4. augustil 2013.

Esile võiks tuua positiivset, Eesti mustlaste edulugusid – näiteks kirjutades mustlasettevõtjatest, sportlastest, artistidest, lugupeetud mustlastest ja tutvustada ka tuntud eestlasi, kelle esivanemate seas on olnud mustlasi. Üldse võiks palju enam rääkida mustlaste saavutustest, pöörata tähelepanu mustlaskultuurile, näiteks tõsta esile Eestis tegutsevaid mustlasansambleid.

Positiivsete kogemuste ja probleemide esiletoomine meedias võiks aidata laiemal avalikkusel mustlaskultuuri paremini mõista. Leiti, et ajakirjanikud vajavad koolitust rahvusvähemuste alal ja see peaks olema osa üldisest kasvatuses. Samas tuleks enam teadvustada Euroopas ja ka Eestis pead tõstvat uus-rassismi, see võib tekkida ka siis, kui meedia rõhutab romasid eelkõige oma grupi esindajana ega näe neis individuaalsust.

5.5.4. Ebavõrdne kohtlemine ja sallimatus

Euroopa kontekstis on romad ka tänapäeval kõige enam diskrimineeritud vähemus (The situation ... 2012). Euroopa Nõukogu 2010. aasta raport märkis, et Eestis mustlasi diskrimineeritakse. Samas Eesti ühiskond tervikuna seda ei teadvusta. 2012. aasta eurobaromeetri küsitluse tulemusena ilmnas, et suhteliselt vähe inimesi Eestis (57%) nõustub väitega, et roma rahvusest inimesed on diskrimineerimise ohu all (EL keskmine 75%) ning kolmandik Eesti vastajaid (32%) ei nõustu selle väitega (EL keskmine 18%). See näitab, et Eesti inimesed ei teadvusta üldiselt mustlaste ebavõrdse kohtlemise probleemi. Ka intervjuueeritud romad tajuvad mustlasi kui rühma sotsiaalselt tõrjutuna: nad tunnevad, et nende suhtes kehtivad stereotüübid ja eelarvamused, mis teevad nende positsiooni tööturul võrreldes teistega halvemaks. Tööturul ja mujal kogevad mustlased sageli diskrimineerimist. Tuuakse näiteid diskrimineerimisest tööle võtmisel, gümnaasiumi või kutsekooli sisseastumisel. Isegi kui leitakse sobiv töökoht, ei võeta inimest sinna tööle, kui saadakse teada, et ta on mustlane. Seda peetakse Eestis tõsiseks probleemiks. Mustlasnaiste puhul võimenduvad üldised probleemid veelgi (Tali jt 2007). Sallimatuse puhul on mustlased küll sellest suhtumisest solvunud, kuid kogukondliku kultuuri toetus võimaldab neil sellest üle olla. Arvatakse, et ühiskonna eelarvamusi saaks muuta, kui riigil oleks spetsiaalne poliitika mustlaste suhtes.

5.5.5. Suhted mittemustlastega

Mitmed sotsioloogilised uurimused on selgitanud mittemustlaste hoiakuid mustlaste suhtes. Nii näiteks tunneb eurobaromeetri uuringu järgi (2012) kolmandik Eesti ja EL vastajatest end ebamugavalt, kui nende lastel oleksid roma rahvusest koolikaaslased, umbes pooled vastajatest tunneksid end üsna mugavalt või mugavalt. 2012. aastal vastas 10% Eesti vastajatest, et neil on sõpru või tuttavaid mustlaste seas. Võrreldes 2009. aastal tehtud eurobaromeetri uuringuga on see osakaal veidi vähenenud: siis tunnistas 12% Eesti kodanikest, et nende tuttavate ja sõprade seas on romasid. Euroopa Liidu riikides keskmiselt oli see näitaja 17% (Eurobaromeeter 2012).

Mustlaste tõrjutuse taustaks on vähene teave nende kohta. Ühiskonnas on romade kohta levinud palju negatiivseid stereotüüpe ja eelarvamusi. Mustlasi nähakse homogeense rühmana, keda iseloomustatakse negatiivse ja ohtlikuna. Respondendid leiavad, et mittemustlased Eestis teadvustavad mustlasi ühekülgsest, peamiselt ennustajatena. Üldine hoiak mustlastesse on pigem ettevaatlik kui vaenulik. Mustlased on teadlikud nende kohta levinud eelarvamustest, ent sellega ollakse harjunud. Kasutatakse traditsioonilist taktikat – eraldumist ja vältimist – või siis õpitakse käituma stereotüüpselt. Täheldati ka põlvkondlikke erinevusi: noored mustlased suhtlevad oma eakaaslastega etniliste vahetegemiseta, vanema põlvkonna mustlaste suhtes on enam diskrimineerimist. Mustlaste suhted ametnikega on sageli problemaatilised, seda nii mustlaste sotsiaalse ebakompetentsuse kui ka ametnike ülekoormatuse ja kultuurilise ebakompetentsuse tõttu. Tekivad konfliktid ja mittemõistmine: mustlased ei oska probleemi formuleerida ega saa omakorda aru bürokraatlikust keelepruugist. Samas toovad intervjuueeritud eksperdid välja ka seda, et Eesti ühiskonnas ja eriti ametiisikute, sealhulgas õpetajate seas valitseb teadmatus EN ja EL mustlasi puudutavate dokumentide osas. Viimasel ajal on algatatud projekte, et teadvustada mustlaste positiivset

poolt. Näiteks 2010. aastal valmis Vahur Laiapea film „Mustlase missioon” ja praegu valmistatakse ette Valga muuseumi näitust, kus püütakse ühiskonnale tutvustada mustlaste elulaadi ja kultuuritraditsioone (Haas & Purre 2013).

5.5.6. Kogukondlik elulaad ja mentaalsus

Eesti mustlasi iseloomustab elav pärimuskultuur, suuliselt edasiantav traditsioon. Selles mõttes on nad erinevad kõigist teistest Eestis elavatest vähemustest (sarnanevad vaid setudega) ja see seab omapärase barjääri muu ühiskonnaga suhestumisel. Mustlastega kokkupuutuvatel ametnikel (õpetajad, sotsiaaltöötajad jm) ei ole piisavaid teadmisi mustlaste elulaadi ja traditsioonide kohta. Oskamatus romadega suhelda tuleneb teadmatusel mitmest roma kultuuritraditsiooni eripärast, mis on erinevad ning isegi vastandlikud muule ühiskonnale omasest läänelikust elulaadist ja individualistlikest väärtustest (vt. Tali jt 2007, Roht 2011, Strömpl jt 2013). Kogukondlikud traditsioonid ühelt poolt reguleerivad ja piiravad inimeste käitumist, teiselt poolt aga annab kogukondlik toetus kindluse ja enesevääriskuse, võimaldades üle olla kohati esinevast sallimatusest ja vaenulikust suhtumisest. Tuleb rõhutada, et kogukondlik elulaad on säilinud vähem haritud mustlaste seas. Edukad ja haritud mustlased kalduvad kogukonnast eemalduma. Põhjused vajavad siin lähemat uurimist, kuid võib oletada, et osaliselt toimub eemaldumine kogukonna algatusel seoses kogukonna hirmuga assimileerivate hoiakute pealetungi ees, ent osaliselt ka eemalduja soovist vabaneda kogukonda saatvatest stereotüüpidest.

5.5.7. Tööpuudus ja vaesus

Mustlaste seas on väga suur mittetöötavate inimeste osakaal. Ühe respondendi sõnade järgi on 90% mustlastest eri põhjustel tööta. 2011. aasta rahvaloenduse põhjal on vaid 16% kõigist mustlastest tööga hõivatud (IBS 2013).¹⁶ Intervjuudes tõdetakse, et mustlased ei saa tööturul konkureerida, sest neid ei võeta rahvuse tõttu tööle. Töö otsingul on paljud mustlased sunnitud Eestist lahkuma. Töötusega kaasnevad negatiivsed tagajärjed: töötud mustlased elavad vaesuses, halbades elamistingimustes, mis mõjutab kahjulikult laste arengut. Igapäevaste murede kõrval jäävad kultuur ja haridus tagaplaanile. Eriti ohustatud on sellises olukorras lapsed, keda peaks esmajoonel kaitsma. Vaeseid mustlaslapsi kiusatakse koolis, paljud on sunnitud kooli lõpetamata minema perekonnale leiba teenima. Viletsuses elades kaob lootus, ei püüeldagi enam kuhugi, valitseb passiivsus. Tekib surnud ring, millest ei saa välja ilma toeta. Etnoloogiline uurimus on tuvastanud, et kõige raskem olukord on Valgas: mustlaste seas valitseb vaesus, väheharitud mustlased ei ole sotsiaalselt informeeritud, neil jääb vajaka üldistest teadmistest. Kogukond on harjunud üksteist aitama, aga majanduskriisiga on vähenenud ka kogukonna suutlikkus abistada (Haas & Purre 2013). Samas, majanduslikku vaesust tajutakse üldise probleemina ka väljapool mustlaste kogukonda. Leitakse, et ka lõimumiskava peaks tähelepanu pöörama üldisele elukvaliteedile, inimeste hakkamasaamisele.

5.5.8. Mustlaslaste haridusprobleemid

Eesti romade hariduse kohta on avaldatud suhteliselt vähe uurimusi. Samuti ei avalda Eesti Statistikaamet andmeid hariduse valdkonnas mustlaste kui rahvuse kohta eraldi. Haridus- ja Teadusministeerium eristab õpilasi vaid kodukeele, mitte rahvuse alusel. Ülevaate saamiseks on uurijad (Valdmaa 2004) tuginevad intervjuudele õppeasutuste juhtide ja mustlaskogukonna endaga. Uurimuses Eesti romade hariduse omandamise kohta (Lutt 2009) koguti Tartumaal, Valgamaal, Võrumaal ja Raplamaal andmeid 88-lt alla

16 Kõrget mitteaktiivsust ja töötust saab põhjendada nii nende puuduliku haridusega kui ka geograafilise paiknemisega piirkondades (peamiselt Lõuna-Eestis, Valgas ja Ida-Virumaal, Narvas), kus töötus on kõrge. Siiski, põhjalike järelduste tegemiseks romade olukorrast tööturul on vajalikud edasised uuringud, et selgitada välja kõrge töötuse ja mitteaktiivsuse otsesed põhjused (IBS 2013).

18-aastaselt romalt, kelle pere identifitseeris ennast ja oma last roma päritolu. Meie respondendid peavad mustlaslaste haridust väga oluliseks, see on peamine tee ühiskonda lõimumiseks ja tööhõive suurendamiseks. Mustlaste madal haridustase on takistuseks nii töö leidmisel kui ka edaspidi laste kooliõpingute toetamisel. Laste kooliharidusega on seotud mitu probleemi.

- a) Koolieelne ettevalmistus on sageli puudulik, sest mustlased ei taha lapsi lasteaeda panna, kartuses, et seal läheb kaotsi nende mustlasidentiteet. Seoses sellega tekivad koolis õpiraskused (vt ka Roht 2011).
- b) Probleemiks on koolikohustuse mittetäitmine – samas ei ole selle kohta täpseid andmeid (vt Lutt 2009 uurimuses ilmnes, et 43% küsitletud mustlaslastest ei täitnud koolikohustust). Vaeste perede lapsed lahkuvad koolist enne lõpetamist, et perele leiba teenida. Koolist puudumise või kooli poolelajamise põhjusteks võivad olla mustlaskultuurile iseloomulik varane meheleminek või ema abistamine kodutöödel neidude puhul, pere rändav eluviis, aga samuti õpimotivatsiooni puudumine (vt ka Lutt 2009, Roht 2011).
- c) Terveid mustlaslapsi pannakse sageli puudega lastele mõeldud erikoolidesse – Luti (2009) andmetel õpib erikoolis kuni 22% koolis käivatest mustlaslastest, seejuures võib erikooli saatmise ajendiks olla vaesus (vt täpsemalt Tali jt 2007) või keeleoskamatus (vt Haas & Purre 2013).
- d) Eesti- või venekeelsetes tavakoolides käivatel mustlaslastel on sageli probleeme kaasõpilaste ja õpetajatega. Mustlaslaps elab kahes maailmas: pere ja kool. Haridussüsteemi ja mustlaskultuuri põhimõtete ja tõekspidamiste vahel on aga erinevusi, kodul ja koolil on erinevad hariduslikud ja väärtuselised taotlused, ja nii tekib kahe kultuuri konflikt, ent laps jääb oma probleemidega üksi. Mustlaslapsed võivad jääda ka klassis isolatsiooni, kui neil ei teki kaaslastega sõprussuhteid. Tõrjutus ja ebaedu koolis viivad selleni, et lapsed arvavad end ise kollektiivist välja, näiteks ei osale ühisüritustel, mis omakorda takistab edukat sotsialiseerumist. Lisaks erinevale mentaliteedile on mustlaslaste stigmatiseerimise aluseks vaesus. Vaesus tekitab alaväärsustunnet, lapsed häbenevad oma halba riietust, teiste pilkamist. Intervjueeritud õpetaja leiab, et oleks vaja rohkem tasuta ringe koolivälisel ajal, mingit organiseeritud tegevust.
- e) Assimilatsioonihirm, oma identiteedi ja rahvusliku väarikuse säilitamise vajadus. Vanem põlvkond kardab, et koolis käivast lapsest ei kasva õige mustlane. Kooli eesmärk ei tohi olla muuta mustlaslapsi venelasteks või eestlasteks, vaid aidata neil saada ja jääda Eesti mustlasteks. Mustlased soovivad, et praegune assimileeriv hariduspoliitika muutuks romade kultuuri suhtes paindlikumaks.

Ent kui on sobiv motivatsioon ja soodne koolikeskkond, võib ka mustlaslaps olla edukas õppija. Seega tuleb selgitada, mis on need olukorrad, kus erinevad probleemid üksteist võimendavad, ja tegeleda nendega komplekselt. Võib oletada, et osa haridussüsteemiga seonduvatest probleemidest võimendub seetõttu, et õpetajad ei ole ette valmistatud mustlaslastega töötamiseks: on vaja arvestada nii nende erinevat temperamenti kui ka oskuslikku lähenemist erineva kultuuritausta ja madala haridustasemega vanemate kaasamiseks. Õpetajate koolituses tuleks suuremat tähelepanu pöörata kooli kultuurilisele ja sotsiaalsele mitmekesisusele, muu hulgas võiks õpetajad olla enam informeeritud mustlaskultuurist ja rakendada mitmekultuurilist (*inter-cultural*) pedagoogikat. Siiski on teine osa probleemidest seotud otseselt materiaalse probleemidega.

5.5.9. Kas kompleksseks lahenduseks võiks olla perekeskuse projekt?

Komplekslahendusena on Põhja-Eesti romade ühing juba aastate eest välja pakkunud multifunktsionaalse, kõiki vanuserühmi hõlmava mustlaste perekeskuse loomise idee. Perekeskuse projekt on originaalne ja Eesti oludele sobiv. Selle abil loodetakse lahendada mustlaskogukonna probleeme ja hinnanguliselt oleks vaja vähemalt kaht sellist keskust, Tallinnas ja Valgas (kus elab suurem mustlaskogukond). Seni ei ole seda rahalise toetuse puudumise tõttu veel ellu viidud ja mustlaste esindajad leiavad, et riik võiks sellesse projekti investeerida. Just perekeskuse kaudu võiks lapsi, peresid ja mustlaskogukonda ühiskonda integreerida. Vahendava institutsioonina riigi ja romade kogukonna vahel tutvustaks see mustlaskultuuri ka laiemale ühiskonnale. Keskus võimaldaks laste kooliks ettevalmistust (sealhulgas eesti keele õpet) ja roma

kultuuri põhialuste õpetamist; pakuks tuge koolis käivatele lastele, aidates neil säilitada mustlaste keelt ja kultuuri ja toimides vastukaaluna kooli assimilatiivsele toimele; edendaks roma kultuuri, pakkudes mustlastele kooskäämise kohta, kus ka lastel oleks huvitav aega veeta; korraldades täiskasvanutele koolitusi ja tervise edendamist. Perekeskuse idee on mustlaste seas poolehoidu leidnud (vt Tali jt 2007). Osalemine sellise keskuse tegevuses aitaks tõsta mustlaste teadlikkust, aitaks neil toime tulla nii mustlas- kui ka Eesti ühiskonnas, aitaks avada nende potentsiaali ja luua selle kaudu tingimusi nende kui grupi arenguks. Käimas on eeluuring perekeskuse ellukutsumiseks (Strömpl jt 2013).

5.6. Kokkuvõte

Mustlased on eriline vähemus kogu Euroopa ja ka Eesti kontekstis. Muu hulgas teeb romade olukorra teiste vähemustega võrreldes eriliseks ja keeruliseks oma riigi puudumine, neil ei ole emamaad. Eesti mustlaskond on küll väikesearvuline, ent Eestiga pikaajaliselt seotud. See on kultuuriliselt omapärane vähemus, keda ei saa käsitleda venekeelse vähemuse osana. Sarnaselt setudega on nad säilitanud elava suulise pärimuskultuuri. Nii panustavad nad Eesti kultuuri laias tähenduses, olles meie oma Eesti mustlased. Mustlaskultuuril on palju aspekte, mis võiksid rikastada kohalikku kultuuri laiemalt, ning võimalike kokkupuutepunktide ja üksteiselt õppimise kohti tasuks lähemalt uurida.

Mustlaste kogukondlikkus on ressurss, mida enamikul teistel vähemusrühmadel Eestis ei ole. Mõnes mõttes tulevad mustlased viletsuse, töötuse ja vaesusega teistest paremini toime tänu tugevale kogukondlikule perevõrgustikule. Kogukonnaidentiteet annab enesekindlust, mis võimaldab üle olla praktilistest raskustest, aga ka sellest, kui Eesti ühiskonnas on nende suhtes sallimatust ja viha. Teiselt poolt, konflikt kogukondliku traditsioonilise elulaadi ja kaasaegse liberaalse ja individualistliku lääne kultuuri ning eriti protestantliku tööeetika vahel tekitab paratamatult pingeid ja vastuolusid.¹⁷

Mustlaste sotsiaal-majanduslikku kihistumist ei ole Eestis seni eraldi uuritud, ent lõimumise seisukohalt võib eristada erineva integreerituse astme ja viisiga mustlasi. Nagu teisedki vähemused, kasutavad mustlased mitmekesiseid akulturatsiooni ja identiteeditoome strateegiaid. Mõned mustlased on valinud individuaalse kohanemise strateegia: *assimileerunud* ja hästi kohanenud mustlased ei seosta end mustlaskogukonnaga. Hästi lõimunud mustlased rakendavad *integratsiooni* strateegiat, sulandudes Eesti ühiskonda ja samal ajal oma mustlaseks olemise üle uhkust tundes. *Transnatsionalismi* strateegiat (mitmes riigis kohanemine) võib oletada välismaal töötavate või Läti taustaga mustlaste puhul. Enamik mustlasi kuulub vaeseimasse ja vähim haritud ühiskonnakihti, elades suhteliselt *isoleeritud* traditsioonipõhistes kogukondades.

Mustlaste aktiivne mitmekeelsus võiks olla eeskujuks teistele rühmadele, mustlased suudavad edukalt suhelda nii eesti kui ka vene keeles. Ent hea keeleoskus ja Eesti kodakondsus ei ole piisavad tingimused romade võrdväärseks kaasatuseks ühiskonda: rahvuspõhine diskrimineerimine on Eesti mustlaste puhul laialt levinud. Olulise teemana kerkis esile mustlaslaste haridusprobleem. Muu hulgas tuntakse vajadust mustlaste bikultuurilise identiteedi (Eesti ja mustlasidentiteet) kasvatamise ja toetamise järele, mis vajab erilist ja süsteemset pedagoogilist lähenemist, milleks Eesti haridussüsteem tervikuna praegu valmis ei ole. Eesti ühiskond vajab mitmekesist teavet mustlaste kultuurist, isiklike positiivseid kontakte mustlastega ja negatiivsete stereotüüpide hajutamist.

Eesti võiks edukalt saada mustlastega suhtlemise ja nende kohanemise osas Euroopa näidisriigiks, sest mustlaste kogukond on väike ja nende probleemide lahendamine vajab seetõttu ka teiste riikidega võrreldes vähem vahendeid. Romad ootavad terviklikku riiklikku mustlastele suunatud programmi, mis hõlmaks

¹⁷ Ometi levivad ka väljapool mustlaskogukondi üha laiemalt indiviidi- või perekonnakeskne hedonism, kogukonda väärtustav looduskeskne elustiil, ja samas arusaam, et ka valmidus täistööajaga töötamiseks ei pruugi päästa vaesusest, kui tegemist on tööpuudusega või ebakindla ja kehvade tingimustega töökohaga. Seepärast tasuks uurida, mis osas muutub ülejäänud ühiskond pigem mustlastele sarnaseks.

nii kultuuri, hariduse, meditsiini kui ka eluaseme probleeme, üksikud kampaaniad ei ole jätkusuutlikud. Ühe võimaliku lahendusena on mustlaste esindusorganisatsioon välja töötanud perekeskuse projekti, mis võiks toimida kompleksse vahendina mustlaste ja Eesti ühiskonna lõimumiseks.

See uuring on suutnud vaid visandada Eesti mustlaste lõimumisega seotud probleeme. Edaspidi oleks mõistlik tuua kokku kõik viimastel aastatel selle valdkonnaga tegelenud (eri distsipliine esindavad) uurijad ja püüda nende omavahelises sünergilises diskussioonis välja tuua Eesti mustlaste kohta olulisi aspekte.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Ariste, P. (2012). *Mustlaste raamat*. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.
- Eurobaromeeter (2012). Diskrimineerimine Euroopa Liidus. Discrimination in the EU in 2012. *Special Eurobarometer 393*, European Commission. (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_en.pdf).
- The situation of Roma in 11 EU member states* (2012). Survey results at a glance. FRA-UNDP.
- Haas, A. & Purre, R. (2013). Ettekanne konverentsil „Romade ajaloo ja tänapäeva teadvustamine Eestis” Tallinn, 03.08.2013.
- Lutt, R. (2009). *Romad Eesti haridussüsteemis – probleemid ja lahendused*. Käsikiri.
- European Commission (2012). *National Roma integration strategies: A first step in the implementation of the EU Framework*. EU.
- Roht, E-L. (2011). *Eesti romade eneseidentifikatsioon ja enesepresentatsioon: meedia, inim- ja vähemuste õigused, sugulus*. Tartu: Tartu Ülikool.
- Ross, A. (2013). *Eesti romade mitmekeelsus: keeleoskus, keelekasutus ja keelekasutuse mõjutajad*. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli eesti keele ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Statistikaamet (2011). *Rahva ja eluruumide loendus 2011*. (<http://www.stat.ee/rel2011>) Kasutatud 07.05.2013
- Strömpl, J. jt. (2013). *Roma kogukond Eesti ühiskonnas: romade probleemid ja vajadused ning nende lahendusvõimalus perekeskuste kaudu*. Uuringutulemuste tutvustamine 21.06.2013 Tartu.
- Tali, M., Kollom, K. & Velberg, M-L. (2007). *Naised Eesti mustlaskogukondades. Uuringu aruanne*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- IBS (2013). *Taustinfo: ülevaade romade olukorrast Eestis*. IBS
- Valdmaa, S. (2004). *Roma in Public Education in Estonia. EUMC – Raxen 5 Tallinn, 2004*, Jaan Tõnissoni Instituut. <http://www.jti.ee/?s=200>
- Eesti regionaal- ja vähemuskeelte liit. [<http://www.estblul.ee/EST/Keeled/mustlaskeel.html>]

VI Rahvusvähemuste kultuuriseltsid

Tanel Vallimäe

Eestis tegutseb hetkel umbes kakssada viiskümmend atesteeritud rahvusvähemuste kultuuriseltsi ja katusorganisatsiooni. Nende eesmärk on tutvustada kultuuride eripära ja oma tegevuse kaudu teadvustada ühiskonda Eesti mitmekultuurilisusest. Samas on seltside tegevus olnud üsna sissepoole suunatud, mistõttu on riik võtnud sihiks, et nende panus ühiskonna- ja kultuurielu rikastamisse, eriti kui nad saavad avalikult võimult toetust, võiks olla senisest suurem. Rahvusvähemuste kultuuriseltside rolli suurenemine ühiskonnas ühtib nii Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni eesmärgiga võtta arvesse ja tunnustada vähem esindatud kodanike ja nende ühenduste huve ja vajadusi (Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioon 2002, eesmärk 10) kui ka lõimumis- ja kultuuripoliitika kavandavate suundadega (Kultuuripoliitika põhialused ... 2013, Lõimumisvaldkonna arengukava ... 2012). Ühelt poolt aitab rahvusvähemuste kultuuriseltside suurem nähtavus, mis eeldab nende senisest tihedamat koostööd eestikeelsete kodanikeühendustega Eestis ja tugevamaid suhtevõrgustikke, suurendada seltside elujõulisust. Teiselt poolt kasvab ühiskonnas seeläbi teadlikkus kultuurilisest mitmekesisusest ja vähem esindatud elanikkonnarühmade eripäradest. Nende eesmärkide täitmiseks planeerib avalik võim korras- tada rahvusvähemuste kultuuriseltsidele suunatud rahastamise põhimõtteid, et muuta seda läbipaistva- maks ja eesmärgipärasemaks. Samuti kavandab riik aidata tõsta seltside võimekust, toetades vastavalt koolitus- ja nõustamistegevusi, tööd noortega ning infovahetust (*ibid.*).

Käesolevas peatükis vaadeldakse rahvusvähemuste kultuuriseltside ühiskondliku panuse suurendamise küsimust seltside enda perspektiivist. Rühmaintervjuu rahvusvähemuste kultuuriseltsidega toimus 2013. aasta kevadel ja sellest võtsid osa seitsme ühenduse esindajad vene, ukraina, valgevene, läti ja kirgiisi kultuuriseltsidest. Kontaktide leidmisel olid abiks Kultuuriministeeriumi ametnikud ja Etnowebi info- portaal. Enamik intervjuus osalenutest olid seltside juhid. Lisaks toimus ekspertintervjuu poliitikas tegut- senud inimesega, kes on olnud tihedalt seotud ka mitte-eestlaste kultuurieluga. Kultuuriseltsid on uuringu teiste rühmadega võrreldes erilised, kuivõrd rühmaintervjuus osalejad ei esinda end kui indiviidi, vaid organisatsioone. Seega kodanikuidentiteedi, eesti keele oskuse ning poliitilise ja sotsiaalse osaluse temaa- tika erineb neil teistest uuringus analüüsitud rühmadest. Teemablokid jagunesid rühmaintervjuus kolme põhiossa: kultuuriseltsi tegevus, eesmärgid ja liikmeskond; suhtevõrgustikud ja roll Eesti ühiskonnas; ning sihid, ootused ja vajadused tulevikus.

6.1. Eesti keele oskus

Organisatsioonilise võimekuse seisukohast on keeleoskus rahvusvähemuste kultuuriseltsidele väga tähtis. Just väiksed ühendused ei julge tihti esitada projektitaotlusi, kuna häbenevad kehva eesti keelt. Lisaks ilmneb rühmaintervjuus, et väiksemad seltsid ei ole väljapoole suunatud ürituste korraldamisel

olnud aktiivsed just seetõttu, et neil puuduvad hea eesti keele valdajad. Oluliseks peetakse, et iga rahvusvähemuste kultuuriselts, kui ta soovib oma kultuuri ühiskonnale väärikalt tutvustada, peab seisma hea selle eest, et seltsis oleks piisavalt eesti keele oskajaid.

„Projektide kirjutamisel on kindlasti vaja vallata eesti keelt ... rahvusvähemuste ja nende jaoks, kes on seal juhatuses, aktivistidele, on eesti keele oskus lihtsalt möödapääsmatu ... me kogu aeg räägime, et meil peab olema kultuuride tutvustamine ... kui ma tahan selle huvi tekitada, siis peavad mul olema perfektselt keelt valdavad inimesed.” (KS 5)¹⁸

Pakutakse välja idee, et olemas võiks olla institutsioon, mis aitaks kultuuriseltside jaoks tekste tõlkida, iseäranis arvestades, et riik juba eraldab tõlkimiseks suuri summasid. Igal juhul tuleks kultuuriseltside toetamisel avaliku võimu poolt võtta arvesse, et siin ei saa olla päris ühtset lähenemist. Rühmaintervjuus esile toodud mõtete taustal võiks soovitada ühelt poolt senisest suuremat abi kultuuriseltside liikmetele eesti keele õppimise hõlbustamiseks (spetsiaalselt kultuuriseltsidele suunatud soodne keeleõpe juba osaliselt toimub).¹⁹ Nende seltside puhul, kus aktiivsete liikmete seas on peaaegselt vanemad inimesed, oleks mõttekam pigem tõlkeabi, näiteks seltsi ürituste reklaamide eestikeelse tõlke rahastamise kaudu, aga ka projektitaotluste keelelise poole lihtsustamine. (Konkreetselt ettepanekut taotluste keelelise külje lihtsustamiseks rühmaintervjuus siiski ei esitata, kuid ühe mõttena käib läbi, et teatud juhtudel võiks olemas olla võimalus esitada taotlusi vene keeles.) Laiemalt oleks vajalik seltside tegutsemist puudutavate regulatsioonide ja seaduste kvaliteetse tõlke tagamine.

Eesti keele oskuse üle arutledes tuuakse diskussiooni sisse inimese vajalikkuse küsimus ja arvatakse, et keelel rajanev integratsioonipoliitika ei ole aidanud noortel mitte-eestlastel jõuda äratundmiseni, et neid Eestis vajatakse. Noorte Eestist lahkumine on rahvusvähemuste kultuuriseltside elujõulisuse tagamise juures eluliselt tähtis (veidi pikemalt peatume sellel allpool). Arvatakse, et keeleõppe pealesund pärsib motivatsiooni keelt omandada. Samas on huvipakkuv, et seltside esindajatel on keeleoskuse küsimuses siiski pigem individualistlik, inimese enda püüdlusi ja tulemuslikkust väärtustav perspektiiv. Rõhutatakse, et kui inimene keelt ei valda, siis ei saa ta töötada näiteks ametnikuna.

6.2. Eesti kodakondsus ja kodanikuidentiteet

Eesti kodakondsust peavad rahvusvähemuste kultuuriseltside esindajad oluliseks ja leiavad, et kodanikuks olemine eeldab osavõttu ühiskonnaelust, sh kultuurivaldkonnast. Kinnitatakse, et just noortele peaks kodakondsus olema oluline, mitte niivõrd vanemale põlvkonnale. (Tegu on põhimõttelise seisukohaga, intervjuueeritustest valdav osa on ise Eesti kodanikud.) Teiselt poolt tõuseb esile kriitika, mida puudutati juba enne seoses vajalikkusetunde puudumise küsimusega mitte-eestlastest noorte seas.

„Noortel oli probleeme keelega ... aga praegu nad juba vabalt valdavad eesti, inglise ja saksa keelt. Aga probleemid ju ei lõpe ... need lapsed on siin sündinud ja õppinud ning tahavad siin kasulikud olla. Aga kui nad näevad, et ei ole perspektiivi kui nende vastu tuntakse huvi, siis nad kindlasti tulevad ka tagasi. Võib-olla mitte täna või homme, aga võib-olla kolme aasta pärast ... ja panustavad oma osakese sellesse riiki.” (KS 5)

Usutakse, et riik ei toeta piisaval määral ei praktiliselt ega sümboolselt noori andekaid mitte-eestlasi, ei tekita neis tunnet, et nad on siin vajalikud, isegi kui nad on kodanikud või oskavad hästi eesti keelt. Kui noored ei leia Eestis sobivat tööd, üritavad nad pigem lahkuda ja kultuuriühenduste tegevus üksi ei suuda kuidagi neis enda väärtuslikkuse tunnet luua. Riigipoolne sümboolne motiveerimine võiks aidata neid siin hoida ja Eestist lahkunuid tagasi tuua. Osal noortel on huvi Eesti kodakondsuse vastu, kuid paljudel 1970-ndatel ja 1980-ndatel sündinutel see puudub. Viimased ei mõista, miks riik neile kodakondsust ei

¹⁸ Siin ja edaspidi kasutatakse lühendit „KS”, et viidata kultuuriseltsi esindajat identifitseerivale numbrile.

¹⁹ Näiteks korraldas Rahvakultuuri Keskus 2013. aasta kevadel tasuta B-taseme eesti keele kursuse kultuuriseltside ja noortega tegelevate ühingute eesti keelest erineva emakeelega liikmetele (<http://www.rahvakultuur.ee/?s=2012>).

anna, kui nad on siin sündinud ja tihti oskavad ka hästi eesti keelt. Kodaniku staatus suurendaks mitme seltsi esindaja meelest juba ise Eesti-meelsust. Seltside esindajate arvates on neil noortel praegu motivatsioon ja huvi Eesti kodanikuks saada aga väga väike. Niisiis näevad kodakondsuse puudumises probleemi pigem kõnealuste noorte vanemad rahvuskaaslased kui noored ise.

„Noortel ... neil pole huvi kodakondsuse vastu, keelt nad oskavad ... aga kui tõepoolest ... automaatselt kodakondsus antaks, siis nad võiksid ...” (KS 4)

Teised intervjuus osalenud arvavad seevastu, et Eesti kodaniku staatus on vajalik paljudele vaid instrumentaalsetel ja pragmaatilistel eesmärkidel, et töötada või reisida EL-is lihtsamalt (nagu Venemaa kodakondsus võimaldab soodsamalt Venemaal käia). Seejuures väidetakse, et Eesti kodakondsus ise ei suuda patriotismi tekitada, kuna riik ei väärtusta mitte-eestlasi. Huvitaval kombel – see tuli välja juba eesti keele oskuse küsimuse juures – on seltside esindajad, s.o põhimõtteliselt koostööd ja kollegiaalsust väärtustavad inimesed integratsiooniküsimuses üldiselt individualistliku perspektiivi eelistajad. Inimest tuleks hinnata, näiteks karjäärivõimalusi pakkuda, tema enda oskuste ja püüdlikkuse põhjal. Samal ajal ollakse paradoksaalselt mures, et mitte-eestlastel on isegi hea keeleoskuse korral palju väiksemad võimalused avalikus sektoris tööd saada kui eestlastel. Üldiselt aga ollakse tõepoolest veendunud, et just individuaalne pingutus (aga mitte näiteks vähemuste erioigused) on alus, mille põhjal tuleb igaühel võimalused välja teenida. Selline individualistlik perspektiiv annab teisalt tõuke viimase kahe aastakümne kodakondsuspoliitika kriitikale: see on olnud liiga range, rahvuslik kuuluvus ei tohiks olla aluseks riigis juba pikemalt elanud inimeste kategoriseerimisele.

6.3. Poliitiline ja sotsiaalne osalus: suhevõrgustikud, roll ühiskonnas

Rahvusvähemuste kultuuriseltside elus on väga oluline koostöö teiste kodanikeühendustega. Rühma-intervjuus osalenutel on peaaegu igaühel eestlaste seas tuttavaid ja eriti seltside juhid on tihti osa võtnud üleriigilistel foorumitel toimuvatest aruteludest. Samas pidurdavad ühenduste koostöövõimalusi ja suhevõrgustike teket tegurid, mis on esile tõusnud muudiski kodanikeühenduste uuringutes (TLÜ Kodanikeühiskonna ... 2010, Vallimäe *et al* 2010). Eesti keele oskusele pühendatud alapeatükis märkisime, et sama moodi nagu pärsib vähene eesti keele oskus edukate taotluste kirjutamist toetuste saamiseks, piirab vähene eesti keele valdamine seltside poliitilist ja ühiskondlikku aktiivsust. See on ühtlasi üks tegur, mis takistab koostööd mitte-eestlaste ja eestikeelsete kodanikeühenduste vahel. Koostööd pärsib ka sama raha pärast tekkiv konkurents, mille negatiivsele mõjule osutab tähelepanu intervjuueeritud ekspert. Teisalt väidab ekspert, et seltside tegevuse mureallikaks on venekeelsete katusorganisatsioonide nõrkus võrreldes eestikeelsete katusorganisatsioonidega. Rühma-intervjuus mainitakse katusorganisatsioone siiski vähe ja seda pigem positiivses võtmes (näiteks seoses toetusega noorte ekskursioonile). Katusorganisatsioonide nõrkus info edastamisel ja muus tegevuses on ometi olnud muukeelsete ühenduste jaoks Eestis püsivam probleem (*ibid.*).

Kuid selle uuringu põhitähelepanu seoses seltside poliitilise ja ühiskondliku aktiivsusega on pööratud sellele, kuidas nad rahvusvähemuste kultuuriseltsidena näevad oma laiemat rolli ühiskonnas ja Eesti kultuurielus. Võib öelda, et ühelt poolt keskenduvad seltsid oma tegevuses rahvuskaaslastest noortele. Kuid teiselt poolt orienteerutakse kogu Eesti ühiskonnale, viimast kinnitasid kõik intervjuus osalenud. Kultuuriseltside tegevuse jaoks on tähtis tutvustada kvaliteetsel viisil oma kultuuri traditsioone ja selle tänapäevaseid arenguid. Seltside tegevus hõlmab keele-, kultuuri-, kirjanduselu ja ajalootundmise edendamist, aga ka muusikaürituste korraldamist, rahvusköögi ning käsitöö tutvustamist ja arendamist. Ühe seltsi esindaja kinnitab, et päritolumaa kultuuri tutvustamine aitab näidata tema rahvust Eestis paremas valguses, kuivõrd päritolumaa poliitilised olud on selle mainet oluliselt kahjustanud. Suur kaal on seltside elus tegevusel haridusvaldkonnas, sh pühapäevakoolide töös. Kultuuriseltsid tunnevad huvi ka teiste rahvuste, sh eesti kultuuriseltside tegevuse vastu, ning külastavad üksteise kultuuriüritusi, festivale

jne. Leitakse, et just siin realiseerub kultuuri ühendav roll Eesti ühiskonnas (vt samas järgmise alapeatüki laulupidusid puudutavat diskussiooni). Seltside tegevusulatus on küllaltki lai, lisaks Eestile tegutsetakse muudes riikides, sh päritolumaal.

Seltsidele on tähtis ka nende kui silla funktsioon Eesti ja päritoluriigi vahel, mille käigus vahendatakse ja tutvustatakse mõlema poole kultuurisfääris toimuvat. See on kergem neil seltsidel, kellel on Eestis võimalik tõhusat koostööd teha oma päritolumaaga saatkonnaga. Väga oluliseks peetakse päritolumaamoodsa kultuuri tutvustamist Eestis. Seltside kui kultuuri tutvustajate ja sillaks olemise rolli täitmisega on tugevalt seotud noorte rahvuskaaslaste Eestist lahkumise probleem. Näiteks ütleb ühe seltsi esindaja, et kuivõrd noori ei tule piisavalt peale, puudub nende laulukooril tulevik. Seetõttu on ühtlasi mõistetav, miks seltsid näevad end kui silda päritolumaaga ja Eesti vahel just haridusvaldkonnas. Seltsid propageerivad Eesti kui EL-i kuuluva riigi kõrgharidust päritolumaal, sealseid noori kutsutakse siia õppima ja aidatakse neil kohaneda. Teiselt poolt (näiteks pühapäevakoolide kaudu) õpetatakse emakeelt kohalikele noortele, et need omakorda saaksid minna päritolumaale õppima.

6.4. Tulevikuperspektiivid, ootused ja vajadused

Eelnevas alapeatükis ilmnes kitsaskohti, mis ahendavad rahvusvähemuste kultuuriseltside võimalusi kodanikuühiskonnas aktiivselt kaasa lüüa ja ennast nähtavaks muuta. Intervjueeritud ekspert leiab, et seni pole kultuuriühenduste rolli avaliku võimu poolt mõeldud päris selgeks, isegi kui tagatud on minimaalne rahaline toetus, mis seltse elus hoida aitab. Teisisõnu, praegune toetusmudel on küll puudustega, kuid see siiski toimib. Tähtsam oleks tema hinnangul vaadata laiemat pilti ja mõista, et senini pole tegelikult mitmekultuurilisuse paradigmat rakendatud. Analoogilise väite esitavad seltside esindajad.

„Lootus on sellel, et see ... kuidas eesti kogukond teistesse suhtus, see muutub ... horisondid ikkagi avarduvad ... rahvusvähemuste aktiivsuse osas on siin tohutu potentsiaal.” (S1)

Sellega haakub seltside kriitika senise kaasamise sisukuse kohta. Heidetakse ette, et kuigi nad on osa võtnud avaliku võimu korraldatud aruteludest ja koosolekutest, sh lõimumisvaldkonnas, pole nende arvamusi enamasti arvesse võetud. Kuna avalik võim on rahvusvähemuste kultuuriseltside tähtsust üha rohkem teadvustama hakanud (Kultuuripoliitika põhialused ... 2013, Lõimumisvaldkonna arengukava ... 2012), on väga olulised need vajadused, mida seltsid ise oma tulevikku silmas pidades toonitavad. Selgelt oodatakse, et riik võiks rohkem toetada noorte kaasaegseid tegevusi, kuivõrd iga kultuuri vorm ja sisu areneb. Nii intervjueeritud seltsid kui ka ekspert on veendunud, et tänapäevane lähenemine ja vastavad toetuspõhimõtted tekitavad nende kultuuri vastu ülejäänud ühiskonnas suuremat huvi.

„Tegelikkuses on kultuur palju avaram ja ei pea olema vaid balalaika ja matrjoškad ... me oleme üheksakümnendate aastate finantseerimise etapis. Kultuuriministeeriumil peaks olema nüüd uus etapp ... abi rahvusvähemustele ... peaks mingil tõsisemal tasandil märkima, et seal ei ole mitte vanad kombid, vaid et see on kaasaegne.” (S3, S2)

Teiselt poolt on oluline laiem ühiskondlik kandepind. Rühmaintervjuus kurdetakse, et tervikuna ei lähe rahvusvähemuste kultuurid Eesti ühiskonna jaoks korda. Näiteks ei tule ajakirjanikud nende üritustele, kuna ühiskonnas puudub väidetavalt selle vastu piisav huvi. Kahtlemata tuleb selgemalt läbi mõelda, kuidas pakkuda seltsidele tuge nende tegevuse nähtavamaks toomisel Eestis meedias. Väga olulise küsimusena rõhutatakse rühmaintervjuus, et millegipärast ei kutsuta Eestis tegutsevaid eri rahvuste tantsu- ja lauluseltse kuigi hea meelega laulupidudele, erinevalt olukorraga Lätis, kus ametliku kutse saavad väidetavalt väga paljud rahvusvähemuste ühendused. Rahvusvähemuste ühenduste suurema kaasamise toetamine seda laadi üleriiklike ürituste juures aitaks tuua nad rohkem nähtavale, selle tähtsust on avalik võim ka tunnistanud (Kultuuripoliitika põhialused ... 2013, Lõimumisvaldkonna arengukava ... 2012). Selleks on võimalik astuda konkreetseid samme. Rahvusvähemuste kultuuriseltsidel pole näiteks ressursse, et palgata häid koorijuhte, mis tagaks kõrge kvaliteedi laulupidudel osalemiseks.

„Meil oli eestlannast koorijuht ... kindlasti on vaja täiendavalt tegeleda, aga mul pole võimalik selle eest maksta, sest ma maksan selle raha eest, mida mulle eraldatakse.” (S3)

Mõistagi tooks rahvusvähemuste kultuuriseltside osalemine laulupidudel ja muudel sarnastel üritustel kaasa oluliselt tihedamad suhted eestikeelsete kultuuriseltsidega. Ekspert, kellega sel teemal vestlesime, on aga arvamisel, et see saab aset leida vaid süsteemsema ja stabiilsema rahastamise korral, eeldades aastatepikkust arendustööd haridussüsteemi kaudu, nagu see toimub eesti kooride ja tantsijate puhul.

Rühmaintervjuus avaldatakse imestust, et kui riik on hakanud rahvusvähemuste kultuuriseltside tähtsust tunnistama, siis miks ei ole vastavalt suurenenud toetussummad. Seejuures küsitakse, miks ei võiks Eesti Kultuurkapital rahvusvähemuste kultuuriseltse rohkem toetada. Osale seltsidele pole arusaadavad kriteeriumid, mille alusel saavad näiteks Kultuuriministeeriumilt mõned suuremat toetust, teised aga väga vähe. (Rahastamise selguse tähtsusele osutab ka dokument Kultuuripoliitika põhialused ... 2013.)

Kui seltsid näevad end kui silda päritolumaa ja siinse ühiskonna vahel, on üks nende ootusi, et Eesti riik soodustaks ja toetaks enam rahvusvähemuste kultuuriseltside kontakte päritoluriikidega. Esitatakse näiteid juhtumitest, kus päritoluriigist saabunud kollektiivi vastuvõtmine on osutunud liiga kulukaks ja seltsi peaaegu pankrotti viinud. (Selle kriitikaga pole nõus aga intervjuueeritud ekspert, kes leiab, et raske on sel puhul kriteeriume seada ja et senine toetusmudel töötab.) Samuti oodatakse, et riik võiks aidata korraldada kultuure ühendavaid ühisüritusi Eestis. Näiteks mainitakse, et (eesti) emakeelepäeva tähistamise kõrval 14. märtsil võiks tähistada ka rahvusvahelist emakeelepäeva 21. veebruaril.

6.5. Kokkuvõte

Käesolevas peatükis nimetatud ettepanekud puudutavad eelkõige avalikku võimu, s.o riiki ja kohalikke omavalitsusi ning kodanikeühenduste rahastajaid laiemalt, üleriiklike ürituste korraldajaid, eestikeelseid kultuuriseltse ja kodanikeühenduste katusorganisatsioone. Rahvusvähemuste kultuuriseltsidele teeb suurt muret liikmete vähenemine eesti keele oskus. See takistab neid nii edukate projektitaotluste kirjutamisel kui ka püües poliitilist ja sotsiaalset aktiivsust. Rühmaintervjuude tulemuste põhjal vajavad rahvusvähemuste kultuuriseltside liikmed senisest soodsamat eesti keele õpet. Samas tuleks parandada nende teadlikkust juba olemasolevate keeleõppevõimaluste kohta, mis on suunatud just neile. Nende seltside puhul, kus aktiivsete liikmete seas on peaaegu vanemad inimesed, oleks mõttekam avaliku võimu poolt pakkuda abi tõlkimise korraldamisel, näiteks seltside poolt läbi viidavate ürituste reklaamide eesti keelde tõlkimise rahastamisega. Üldjuhul tuleks aga toetada just keeleõpet ja liikmete oskuste arendamist projektide kirjutamisel. Nii nende tegevuste juures kui liikmesorganisatsioonide abistamisel üldiselt vajaks parandamist venekeelsete katusorganisatsioonide võimekus. Täna ses situatsioonis tuleb aga eelkõige avalikul võimul endal kanda hoolt rahvusvähemuste kultuuriseltside suutlikkuse tõstmise eest, eriti arvestades, et riik ongi kavatsenud seltside võimekust nõustamistegevuste ja koolituste kaudu suurendada.

Rahvusvähemuste kultuuriseltsid on olulised nii Eestis pikemalt elanud rahvuskaaslaste vajaduste eest seisemisel kui uute rahvuskaaslastest tulijate kohanemisel. Näiteks pühapäevakoolide kaudu õpetatakse rahvuskaaslaste lapsi oma emakeeles suhtlema. Seltsidele on samuti tähtis nende kui silla funktsioon Eesti ja päritoluriigi vahel, mille käigus vahendatakse ja tutvustatakse mõlema poole kultuurisfääris toimuvat. Kergem on silla funktsiooni teostamine neil seltsidel, kellel on võimalik tõhusat koostööd teha päritolumaa saatkonnaga. Riigipoolne abi siin oleks vajalik eelkõige nendel rahvusvähemuste seltsidel, kes ei saa toetust päritolumaalt või selle saatkonnalt Eestis.

Kultuuriseltsidele teeb suurt muret noorte pealekasvu vähesus ja noorte vähenemine huvi oma rahvuskultuuri vastu. Siin oleks üheks oluliseks sammuks moodsate kultuurivormide suurem toetamine rahvusvähemuste kultuuriseltside rahastamisel. Oluline on, et rahvusvähemuste kultuuriseltsid võtaks senisest

enam osa üleriigilistest kultuuriüritustest, sh laulu- ja tantsupidudest. Siin saab riik toetada neid nii staabiilsema rahastamisega (tegevustoetus), kui meetmetega, mis tõstaks rahvusvähemuste laulukooride ja tantsijate taset (nt koorijuhtide töö tasustamise toetamisega). See julgustaks rahvusvähemuste ja eesti-keelsete kultuuriseltside suuremat koostööd. Ühistegevusele aitab ühtlasi kaasa infovahetuse toetamine eesti- ja rahvusvähemuste organisatsioonide vahel üksteise ettevõtmiste kohta. Koostöö kultuurielus on kultuuriseltside liikmete jaoks aga omakorda oluline ajend õppida eesti keelt. Koostöökogemused eesti-keelsete kultuuriühendustega parandavad rahvusvähemuste kultuuriseltside võimet ühiskonnas silma paista ja sellega oma rahvuskultuuri tutvustada. Lõpuks tuleks tähelepanu pöörata seltside sisukamale kaasamisele. Nii antakse signaal, et riigi eesmärgiks olev rahvusvähemuste kultuuriseltside suurem panus ühiskonnaellu rakendub reaalselt ka poliitilisel tasandil.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioon* (2002). (http://www.siseministeerium.ee/public/Estonian_Civil_society_Development_Concept.doc).
- Etnoweb infoportaal: rahvusvähemuste organisatsioonid. (<http://www.etnoweb.ee/kultuuripoliitika>).
- Kultuuripoliitika põhialused aastani 2020* (tööversioon: 20.06.2013). Kultuuriministeerium. ([http://www.kultuuripoliitika.ee/files/130620%20Kultuuripoliitika%20pohialused%202020%20\(avaldamiseks\).pdf](http://www.kultuuripoliitika.ee/files/130620%20Kultuuripoliitika%20pohialused%202020%20(avaldamiseks).pdf)).
- Lõimumisvaldkonna arengukava koostamise ettepanek Vabariigi Valitsusele: Lõimuv Eesti 2020* (2012). Kultuuriministeerium. (http://www.kul.ee/webeditor/files/integratsioon/LYIMUV_EESTI_2020.pdf).
- Kodanikualgatuse institutsionaliseerumine Eestis 2009/2010* (2010). TLÜ kodanikeühiskonna uurimis- ja arenduskeskus. Tellija: KÜSK. (https://www.siseministeerium.ee/public/KUAK2010_institutsionaliseerumine.pdf).
- Vallimäe, T., Lagerspetz, M. & Keedus, L. (2010). *Venekeelsed kodanikeühendused ja Eesti kodanikuühiskond: paralleelsed maailmad või vaikne integratsioon?* Tellija: Avatud Eesti Fond. (http://www.siseministeerium.ee/public/KUAK_venekeelsedkodaniku-yhendused.pdf).

VII Vene emakeelega riigiametnikud

Triin Roosalu, Jelena Helemäe, Kristina Lindemann

7.1. Avalik sektor ja eesti keelest erinev emakeel: probleemipüstitus

Rahvusgruppide esindajatele töövaldkonnas võrdsete võimaluste tagamisel on mitmes riigis üheks võtmeteguriks avaliku sektori kui tööandja teerajaja roll (vt Kallas & Kaldur 2008). See on praegu kehtiva reeglistiku alusel seatud põhimõtteks ka Eestis: 2009. aastast kehtiv Võrdse kohtlemise seadus sätestab iga tööandja kohustuse kaitsta oma töötajat diskrimineerimise eest rahvuse alusel, kohustades iga ministeeriumit oma valitsemisala piires panustama võrdse kohtlemise põhimõtte edendamisesse. 2013. aastal jõustunud avaliku teenistuse seadus (ATS) täpsustab, et kõik ametiasutused peavad tagama teenistusse soovijate ja teenistuses olevate isikute kaitse diskrimineerimise eest, järgima võrdse kohtlemise põhimõtet ja edendama võrdõiguslikkust, ning selgitab, kuidas seda peaks tegema. Seaduse seletuskirjas²⁰ märgiti, et ametikohtadele võrdse ligipääsu tagamine ongi üks uue seaduse peamine eemärk.

Ametnikuna töötamise üks eeldus on Eesti kodakondsus, mis teeb selle esimese põlvkonna sisserändajate jaoks vähem tõenäoliseks töökohaks, kuid rahvusvahelisest võrdlusest selgub, et Eesti on (koos Austraalia ja Hispaaniaga) riik, kus ka immigrantidest vanemate järglaste hõive avalikus sektoris on madalaim (OECD 2012). Varasemates eesti keeles avaldatud käsitlustes (nt Randma-Liiv 2009, Nestra 2010, Roose-Reinthal 2010, Vetik & Ivanov 2013) on Eesti ametnikkonna etnilise koosseisu üle arutletud peamiselt kahe printsiibi võtmes. Ühelt poolt, avaliku teenistuse kui weberlikust *ideaalbürokraatiast* lähtuva süsteemi puhul ei peaks avaliku võimu täitjate individuaalsed omadused olulised olema. Teiselt poolt, *esindusbürokraatiast* lähtuva süsteemi järgi on valitsuse poliitikate legitiimsuse jaoks oluline, et riigistruktuuride koosseis peegeldaks elanikkonna struktuuri, sest elanikkonna eri gruppide esindatus toob lisaks otsuste laiemale aktsepteerimisele kaasa võimaluse kõigil osaleda riiklike poliitikate kujundamisel, see aga suurendab ühiskonna sidusust ja stabiilsust.

Senised uuringud on Eesti peamiste probleemidena, mis mõjutavad ka etnilistest vähemusgruppidest pärit töötajate esindatust ja karjääri avalikus sektoris, välja toonud ühelt poolt seda, et riik ei ole tööandjana piisavalt atraktiivne ja konkurentsivõimeline (Rahandusministeerium 2012; Meyer-Sahling 2009), mistõttu ei eelistata avalikku sektorit kui tööandjat või ei peeta lisatingimuste täitmist (nt eesti keele oskuse omandamist) pingutust väärivaks. Teiselt poolt nähakse probleemina värbamissüsteemi, mis on detsentraliseeritud ja pole piisavalt avatud ega läbipaistev, eriti selles osas, mis puudutab kõrgemaid ametikohti (Meyer-Sahling 2009, Nestra 2010; Viik 2013 Randma-Liiv 2009), mistõttu informatsioon avaliku sektori töökohtadest ei jõua kõigini.

20 ATS eelnõu seletuskiri (2008) https://www.osale.ee/konsultatsioonid/files/consult/77_ATS%20seletuskiri%2013.10.2008.pdf ning ATS eelnõu seletuskiri (2012) http://www.riigikogu.ee/index.php?op=emsplain&page=pub_file&file_id=a781b187-67d2-40e3-aefd-9900a7002bd9&

01.04.2013 jõustunud ATS toob kaasa suure muudatuse värbamiskultuuris ja korralduses, millega peavad harjuma nii konkursse korraldavad asutused kui ka kandideerida soovijad: suurema avatuse poole liikumisel teeb ATS avaliku konkursi kohustuslikuks igal ametitasemel ja näeb ette konkursikuulutuste kohustusliku avaldamise ühes keskses kohas – avaliku teenistuse veebilehel. Kuivõrd uus ATS jagab avaliku sektori tööd teenistuslepingu alusel tehtavateks ja töölepingu alusel tehtavateks, kusjuures viimastele võib kehtestada senisest madalamad värbamiskriteeriumid, võib varasemaga võrreldes lihtsustada ka seni alaesindatud gruppide juurdepääs avaliku sektori töödele. Seepärast on praegu kohane uurida, kuidas hinnatakse uue ATS-i võimalikku mõju ametnike koosseisu kujunemisele, seda just etnilise päritolu osas.

Meie uuringu eesmärk oli selgitada välja Eesti ametnikkonna rahvuslikku koosseisu mõjutavaid tegureid nii Eesti avalikus sektoris töötavate vähemusrahvusse kuuluvate ametnike kui ka vastavate värbamisotsuste eest vastutajate seisukohalt. Selleks viisime läbi ekspertintervjuud kahe eesti keelt emakeelena rääkiva ametnikuga, kes vastutavad personalivaliku eest avalikus sektoris, kellest üks esindas kohalikku omavalitsust ja teine rahandusministeeriumit, mis on Eestis ametnike värbamise arendamise koordineerimise ja analüüsi eest vastutav. Lisaks intervjuerisime kahte kõrgemat riigiametnikku, kelle jaoks ei ole eesti keel emakeel, ja tegime venekeelse fookusgruupiintervjuu ühes Ida-Virumaa kohalikus omavalitsuses töötavate ametnikega. Fookusgruupiintervjuul osales lisaks sihtgrupi (mitte-eestlastest ametnikud) esindajatele ka eestlasest ametnik, kelle igapäevaste ülesannete seas on vajaduse korral ka eesti keelest erineva emakeelega kolleegide eesti keele oskust puudutavate probleemide lahendamine. Kõigil intervjueritud ametnikel oli Eesti kodakondsus.

Järgneva analüüsi fookuses on juurdepääs avaliku sektori töökohtadele. Esmalt anname ülevaate Eesti tööjõu-uuringute andmetel 2001.–2012. aastal vene kodukeelega töötajate osakaalust ja positsioonist teenistuslepingutega töötavate ametnike seas. Seejärel analüüsime nii formaalseid reegleid kui ka värbamisprotsessis osalenute kogemusi.

7.2. Vene emakeelega ametnike osakaal avalikus sektoris

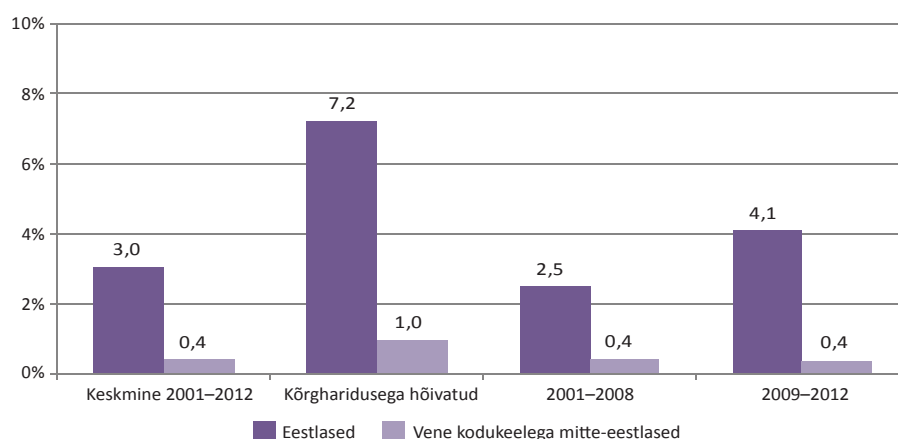
Siinse uuringu käigus analüüsitud Eesti tööjõu-uuringute (ETU) andmed kinnitavad venekeelsete mitte-eestlaste alaesindatust²¹ avalikus sektoris üldse ja ka konkreetsemalt kõrgematel ametikohtadel. Analüüsil selgus, et rahvusgruppide esindatuse lõhed on viimase majanduskriisi ajal veel suurenenud (joonis 29). Kui võrrelda perioode 2000–2008 ja 2009–2013, siis kasvas erasektori kohanemiskeskuste tõttu just kriisiperioodil avaliku sektori töökohtade olulisus eestlastest töötajate seas ja tõusis teenistuslepingu alusel hõivatute osakaal, sellal kui venekeelse emakeelega töötajate seas jäi teenistuslepingu alusel töötamine samale tasemele. Samuti selgub, et kõrgharidusega eestlased on palju sagedamini hõivatud teenistuslepingu alusel kui kõrgharidusega venekeelsed elanikud, kellest ainult 1% töötab ATSi alusel.

Vaatasime analüüsis eraldi hõivatuid, kel võiksid olla olemas eeldused teenistuslepingu alusel töötamiseks – kõrgharidus, Eesti kodakondsus ja hea eesti keele oskus. Joonis 30 näitab, et teenistuslepinguga töötamine on harvem venekeelsete hõivatute seas ka siis, kui inimesed vastavad oma ettevalmistuselt avalikus sektoris või teenistuslepingu alusel töötamise nõuetele. Seejuures on sobiva ettevalmistustega venekeelsete hõivate seas esindatus teenistuslepinguga hõivatute hulgas aastatel 2009–2012 isegi langenud.

Seega on majanduskriisi ajal vene kodukeelega töötajate alaesindatus teenistuslepinguga töötajate seas kasvanud. See viitab võimalusele, et värbamise mehhanism muutub vastavalt majandustsükli faasile: majanduskriisiperioodidel muutub töösaamise mehhanism mõnevõrra läbipaistvamaks ja eelistatakse formaalsete kriteeriumide alusel värbamist. Eriti madalamatel ametipositsioonidel, kuid ka mujal kasutatakse majanduse kokkutõmbumise ajal rohkem avatud konkursse. Siiski on üldjuhul muidu tööturul nõrgemas positsioonis inimestel (nt noored, naised, madalama haridusega, muust rahvusest inimesed)

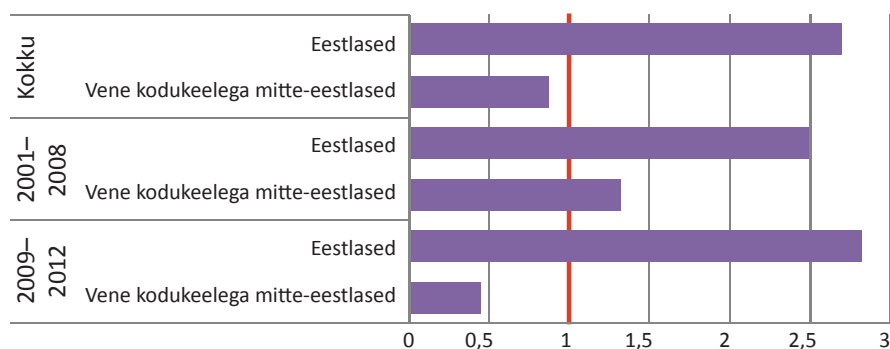
21 Teisisõnu, võrreldes venekeelsete inimeste proportsionaalse osakaaluga tööealises elanikkonnas on osakaal avalikus sektoris väiksem.

Joonis 29. Teenistuslepingu alusel töötavate eestlaste ja vene kodukeelega mitte-eestlaste osakaal kõigist hõivatutest, kõrghariduse ja perioodi lõikes

Allikas: Eesti Tööjõu-uuringud 2001–2012

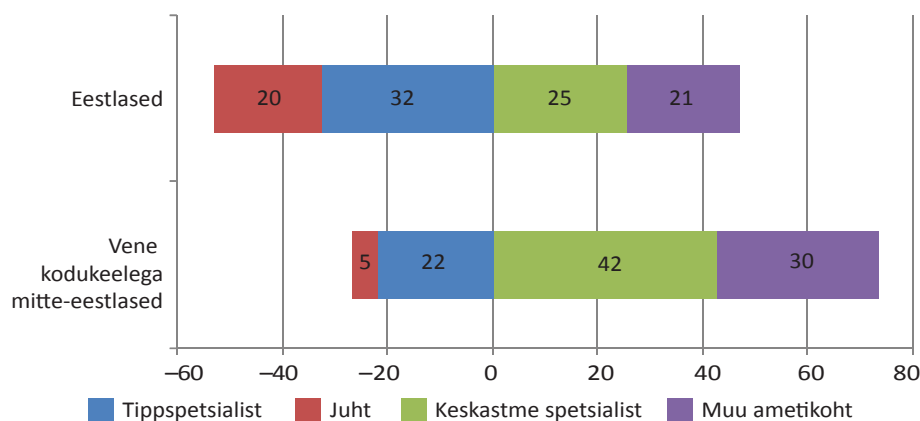
Joonis 30. Teenistuslepingu alusel töötamiseks sageli nõutavate eeldustega (haridus, kodakondsus ja keeleoskus) eestlaste ja vene kodukeelega inimeste esindatus teenistuslepinguga töötajate hulgas.

Ainult isikud, kel on kolmanda taseme haridus, Eesti kodakondsus ja hea eesti keele oskus
Allikas: Eesti Tööjõu-uuringud 2001–2012

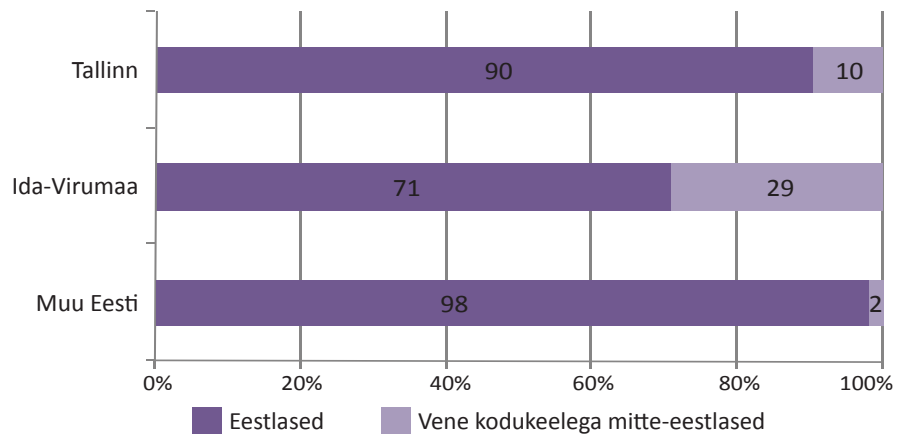
keeruline ka siis saada kõrgematele ametipositsioonidele, sest tööturul on külluses rakendamata tööandja poolt esimesena eelistatavat tööjõudu (st kogemustega, mehed, kõrgema haridusega, eestlased) (Kazulja ja Roosalu 2011). Edasine analüüs kinnitab, et teenistuslepingu alusel töötavatest eestlastest märksa suurem osa töötab kõrgematel ametikohtadel kui vene kodukeelega inimestest (vt joonis 31). Teenistuslepingu alusel töötavatest eestlastest ligikaudu pooled on juhid või tippspetsialistid, kuid venekeelsetele on sama näitaja ainult 27%.

Joonis 31. Teenistuslepingu alusel töötavate eestlaste ja vene kodukeelega mitte-eestlaste ametikoht, %

Allikas: Eesti Tööjõu-uuringud 2001–2012

Joonis 32. Teenistuslepingu alusel töötavate eestlaste ja vene kodukeelega mitte-eestlaste osakaal eri piirkondades, %

Allikas: Eesti Tööjõu-uuringud 2001–2012

Eesti avaliku sektori asutuste ja ministeeriumide kodulehtedel esitatud kontaktmete puhul jääb silma, et mitte-eestipäraseid nimesid seal peaaegu ei leidu. Ministeeriumide ja kohalike omavalitsuste personali-osakondadest saadud info põhjal tõdes Nestra (2010), et Eesti riigistruktuurides on rahvusvähemuste esindatus väga väike, jäädes ministeeriumite tasemel vaid 3,8 protsendi juurde, seejuures ministeeriumis töötavatest rahvusvähemusest pärit inimestest ligi pooled asuvad spetsialisti, peaspetsialisti või nõuniku ametikohal, kohalikes omavalitsustes oli see protsent 42.

Piirkondlikult võib analüüsi põhjal välja tuua tendentsi, et kui Tallinnas on 10% teenistuslepingu alusel töötavatest inimestest vene kodukeelega mitte-eestlased, siis Ida-Virumaal on neid 29% (joonis 32). Ilmselt peegeldab see erinevus piirkondade etnilist koosseisu üldisemalt, mistõttu Ida-Virumaal „lihtsustab” vene kodukeelega inimeste juurdepääsu avaliku sektori ametitele asjaolu, et eestlaste osakaal on väike. Siiski ei vasta sealne avaliku sektori etniline koosseis elanikkonna koosseisule.

7.3. Mitte-eestlaste alaesindatuse põhjused

Keeleoskuse puhul kehtib ka uue ATS alusel endiselt nõue, et kõik ametnikud peavad valdama eesti keelt kõrgtasemel. Meie intervjuudest selgus, et teatud raskusi eesti keele kasutamisel võivad kogeda või tajuda ka eesti keelt kõrgtasemel ja kodukeelena valdavad mitte-eestlastest riigiametnikud, kuna tegemist pole emakeelega. Intervjuudest järeldeb, et probleemid ja vajadused varieeruvad sõltuvalt nii töövaldkonnast, regioonist kui ka haridusest ja läbitud keeleõppe vormist. Näiteks, mida hiljem toimus kokkupuude eesti-keelse kirjandusega, st keele struktuuri ja tähenduste kõrgemate tasanditega, seda suurema tõenäosusega on tegemist suhteliselt kitsalt erialale fokusseeritud keelekasutusega. Sellised inimesed vajavad keeletuge kas toimetamise kujul (kui tegemist on keerulisemate ametitekstidega) või mõistvat suhtumist (kui tegemist on näiteks mitteametliku kirjavahetusega igapäevases suhtluses (e-kirjad) võiks tähtsustada pigem mõttest arusaamist kui grammatilist korrektsust).

Intervjueeritud eksperdid pidasid vähest keeleoskust alaesindatuse peamiseks põhjuseks, kuid mitte-eestlastest ametnike arvamused selle kohta erinesid, ulatudes diapsoonilt kategoorilisest väitest, et mitte-eestlaste alaesindatuse põhjuseks on „eesti keele mittevaldamine ja kogu lugu!” kuni selleni, et „Kes teab... Kui kord kõik mitte-eestlased on eesti keele omandanud, siis vaatame”.

Puudulikku eesti keele oskust peavad intervjueeritud üheks põhjuseks, miks vene emakeelega inimesed on avalikus sektoris alaesindatud, kuid seda nähakse valdavalt osana suuremast institutsionaalsest probleemist. Osa ametnikke leiab siiski, et kõrgtasemel eesti keele omandamine olevat eelkõige isikliku motivatsiooni küsimus.

„Hakkasin õppima koolis nagu kõik minuealised /.../. Kuidas ma ütlen – see metoodika ... võib-olla eriti ei innustanud keelt õppima. Ma sain aru tegelikult alles 9. või 10. klassis, et pean keelt õppima, kuna /.../ ma tahtsin saada ametnikuks, aga selleks oli vaja Eesti kodakondsust. /.../ See oligi võib-olla peamine motivatsioon, miks ma hakkasin keelt tudeerima. Peamiselt lugesin ajalehti, vaatasin telerit, kuulasin raadiot, see oli iseseisev töö. Paljud räägivad, et neil puudub motivatsioon või nad leiavad teisi ettekäändeid... No neid võib leida muidugi, aga mul tol hetkel oli: ma tahtsin samuti riigiametis töötada.” (kõrgem riigiametnik)

Ka rühmaintervjus tõi üks vastaja välja, et alati on võimalusi eesti keele õppimiseks ja praktiseerimiseks, samas kui teised nägid siin mitut praktilist probleemi. Näiteks mainiti seda, et ainult tahtmisest siiski ei piisa, kui töö või perekondlikud kohustused võtavad palju aega ja energiat. Juba tööturul osalevate täiskasvanute puhul oleks lisaks huvile vajalik keeleõppele pühendumise nimel loobuda muudest olulistest kohustustest. Seega oleks edasise keeleõppe tõhustamise võtmeks tööst ja muudest kohustustest vaba aja võimaldamine.

Intervjueeritud kõrgete riigiametnike arvates ei ole vähene eesti keele oskus siiski peamine takistus mitte-eestlaste tööle asumisele avalikus sektoris, vaid tegemist on komplekssema probleemiga, mis on kujunenud osaliselt tänu kahele paralleelsele haridussüsteemile, mis kanaliseerivad noored erinevatesse suhetevõrgustikesse ja ühtlasi valmistavad neid ette erinevate tööturgude tarbeks.

„Meil on kaks erinevat haridussüsteemi: eestikeelsed lasteaiad ja venekeelsed lasteaiad; aga need [hilisemad] tööalased sidemed tekivad juba haridussüsteemis. Riik võiks pürgida sinna poole, et oleksid juba segarühmad lasteaedades ja kuni kooli lõpuni, sest muidu me elame selekteeritud ühiskonnas, kus on vene firmad, eesti firmad, siis avalik sektor, kus on oma esindatus, ja nii edasi.” (kõrgem riigiametnik)

Eraldatuse näiteks toodi ka avaliku halduse eriala, mida saab Eestis õppida nii eestikeelsetel kui ka venekeelsetel õppekavadel ning tudengitel omavahelist kokkupuudet peaaegu ei ole. Intervjueeritud kõrgemate riigiametnike endi kogemuse põhjal võibki individuaalse strateegiana välja tuua kõrgkooli-õpingud Eestis eestikeelsel erialal ja õppegrupis. Ühel oli sel puhul abi riigi sellealasest institutsionaalsest toest, mille kaudu toimus grupi Ida-Virumaalt pärit vene kodukeelega tudengite lõimimine eestikeelses õpikeskkonda (ja gruppi) eesti keele lisatundide abil, sellal kui teisele oli abi keeleõppele pühendatud lisa-aastast kõrgkooli algul. Kõrgemad ametnikud peavad eesti õppegruppi integreerumist väga oluliseks ka täisväärtusliku ühiskonnaga seotuse tunde kujunemisel, ent rõhutavad, et see oli nende endi puhul teadlik valik.

Seletused mitte-eestlaste alaesindatusele avalikus teenistuses varieerusid niisiis selles osas, kuivõrd omistati kogu vastutus rahvuskaaslastele endile – oli ka neid, kes mingil määral tunnistasid diskrimineerimist ja vähest mitte-eestlastega arvestamist. Samas oldi ettevaatlikud eestlaste kritiseerimisega – kui eestlaste poolt esinebki halba suhtumist, siis on see ajalooliselt mõistetav ja paraneb ajaga iseenesest. Vältimaks poliitiliselt tundlikke seletusi mitte-eestlaste alaesindatusele avalikus teenistuses, esitati ka väide, et eestlastest ametnikud valivad endale kolleegideks omasuguseid, kuna nendega on mugavam koostööd teha ja sellest muutub kollektiivi töö tõhusamaks.

Intervjuudes toodi välja ka venekeelsete ametnike vähesusest tulenevad probleemid riigiametite seisukohast. Nimelt ei ole osal kodanikel võimalik praegustel tingimustel riigiga või ametnikuga suhelda, sest eestlastest ametkonnas puudub tegelikult piisaval tasemel vene keele oskus ja ka oskusteave. Arvatakse, et kodanikega võiks riik suhelda ka vene keeles: see teeb kodanikule suhtlemise riigiga lihtsamaks ja äratub usaldust. Paraku ei valda (eriti noored) eestlastest ametnikud vene keelt piisavalt, venekeelseid ametnike aga pole piisavalt palju. Teise probleemina toodi välja, et vene emakeelega ametnikud muutuvad sageli keele ja grupi esindajaks, isegi kui valdkond pole tuttav ning vene keele oskus toob kaasa neile lisakohustusi. Näiteks vajavad kolleegid ametiasutuse sees tuge just vene keele osas, et aga ametlikult

seda ei osutata, siis pöörduakse pidevalt vene keelt emakeelena valdava ametniku poole. Seepärast võiks eestikeelsetes asutustes olla rohkem süstemaatilist vene keele alast tuge, et tippspetsialisti annet/oskuseid erialaselt rakendada.

7.4. Tulevikuootused

Erinevalt n-ö tavainimestest rahvuskaaslastest on riigiametnike lootused seotud vähem institutsionaalse ja enam just isikliku ja/või kollektiivi tasandiga, see tähendab, et ei panda palju vastutust riigi tasandi otsustustele. Positiivseid muutusi seostatakse eelkõige positiivsete näidete ilmumise ja nende tutvustamisega, nii et tasapisi muutuks mitte-eestlaste osalemine avalikus teenistuses (ka kõrgematel, sh ministri ametis) normiks. Suured lootused on seotud noortega (nt praktika, töövarjud). Küll aga leitakse, et eesti(keelses) kollektiivis võiks olla rohkem avatust, kokkupuudet teistega, ka riigiasutusse praktikantide võtmisel võiks arvestada just selle eesmärgiga.

Hinnates uue ATS-i võimalikku mõju ametnikkonna rahvuslikule koosseisule, osutasid avaliku sektori värbamise eest vastutavad eksperdid oma intervjuudes kahele olulisele muudatusele. Esiteks, avalik teenistus on muudetud tunduvalt avalikumaks. Teiseks mainiti, et uus ATS avab ukse muukeelsetele Euroopa Liidu kodanikele: teatud ametikohad on nüüd avatud ka neile. Samas rõhutasid avaliku sektori värbamise eest vastutavad eksperdid, et seda, milliseks kujuneb tegelikult uue ATS-i mõju mitte-eestlaste esindatusele avalikus teenistuses, on praegu raske hinnata. et „*kuivõrd meil tulevikus ootab ees tööjõupuudus ka avaliku teenistuse kontekstis, siis pädevad inimesed oleks väga oodatud*”. Seda argumenti kinnitavad Ida-Virumaa ametnike venekeelse fookusgrupi arutelud, kus tõdeti, et probleemid rahvusvähemuse avalikku sektorisse tööle asumisel on piirkonnas väga erinevad võrreldes nende piirkondadega, kus ka põhirahvusest kandidaate on palju. Ida-Virumaal on mitte-eestlastel võimalusi ka avalikus sektoris töötada, ja eesti keele oskus on siinkohal lisatagatis. See kinnitab ka regionaalsete erinevuste analüüsi tulemusi (vt ülal). Ka eelnevates uuringutes on selgunud, et kontekstis, kus vähemusrahvus on enamuses, jääb riigikeele oskus ikkagi oluliseks ja aitab edukalt tööturule siseneda (Lindemann 2013). Ida-Virumaa fookusgrupis rõhutati avalikku teenistust kui valikut stabiilse töö eelistajale, vastandades seda üldiselt erasektori töökohtadele. Kõrgemate riigiametnike süvaintervjuudest selgus intervjuueeritavate seisukohalt väga oluline olemuslik vahe erasektori ja avaliku sektori tööde vahel. Seejuures võis hoolimata pikaajaliselt edukast karjäärist avalikus sektoris hoomata vastajate kerget ebakindlust sektorite omavahelise staatuse määratlemisel.

Tehes ettepanekuid, kuidas oleks võimalik institutsionaalsel tasandil toetada venekeelse või muu taustaga inimeste suurema esindatuse saavutamist ja tõhusamat tööd eestikeelses keskkonnas, pöörati põhitähelepanu noortele ja järgmiste põlvkondade sirgumisele. Võimalusena nähti eelkõige sihtgrupis huvi ja enesekindluse tekitamist avaliku sektori töö vastu. Intervjuueeritud muukeelsed ametnikud nägid seega lahendust ühelt poolt ajas, teisalt konkreetsetes meetmetes, mis peamiselt kujutavad endast võrdsete võimaluste kontekstis mitte niivõrd positiivset diskrimineerimist kui just juurdepääsuvõimaluste loomist.

7.5. Kokkuvõte

Intervjuudest selgus, et kolmel siinses uuringus hõlmatud sihtgrupil – eesti emakeelega ametnikud-eksperdid, kes vastutavad värbamise eest avalikus sektoris või kohaliku omavalitsuse tasandil; vene emakeelega kohaliku omavalitsuse tasandi ametnikud; ja vene emakeelega kõrgemad ametnikud – on veidi erinev nägemus vene emakeelega ametnike alaesindatuse põhjustest, selle ületamise vajalikkusest ning teedest, mille abil nende tasakaalustatud esindatust saavutada. Vene emakeelega ametnike grupp on arvamustelt ja hoiakutelt heterogeenne ka grupi sees. Intervjuueeritute meelest ei ole ATS-i toodud muudatused iseenesest erilised eeldused muutuste elluviimisel, ehkki kohaliku tasandi ametnikud tajuvad, et see annab värbajale juurde vajalikku manööverdamisruumi sobilike kandidaatide valikul. Värbamise eest vastutavate ametnike intervjuudest selgus, et avalikus sektoris ei pöörata endiselt tähelepanu vene

emakeelega inimeste esindatuse suurenemisele ega kasutada aktiivselt mingeid meetmeid, mis seda toetaksid. Probleemina nähakse pigem võimalike kandidaatide vähest eesti keele oskust ja seda, et kandideerijate seas on vähe vene kodukeelega inimesi, kuid seda võetakse objektiivse asjade seisuna, mille üle värbajail puudub kontroll, seega ei nähtud otsest vajadust midagi ette võtta.

Valdkonnad, millega tuleb edaspidi tegeleda, saab jagada kolmeks:

- (1) parema juurdepääsu võimaldamine avaliku sektori töökohtadele, sh tõhusam informeerimine vähem esindatud sihtgruppides;
- (2) rahvus- ja keelevähemustesse kuuluvate inimeste avalikus sektoris töötamise toetamine (nt keeletugi) ning nii otsese kui ka kaudse diskrimineerimise vältimine tööalase karjääri tegemisel avaliku sektori sees;
- (3) (töölalast) võrdset kohtlemist ja esindusdemokraatiat soosiva ühiskondliku fooni loomine, sh sallivuse ja respekti kasv ja vastuolusid õhutavate hirmude ja stereotüüpide ümberpööramine.

Ühelt poolt tuleks suurendada ühiskonnas sallivust, teadvustada etnilist mitmekesisust kui väärtust ja teiselt poolt näidata, et ka et Eesti avalik sektor on mitmerahvuseline ja seal töötab edukalt ka vene kodukeelega inimesi.

Avalik sektor peaks kodanikega suhtlemisel kasutama rohkem informatsioonikanaleid, näiteks teavitades avaliku sektori vakantsetest töökohtadest venekeelsetes väljaannetes, saadetak venekeelsele kogukonnale signaal, et ka vene emakeelega kodanikud on riigiteenistusse oodatud. Eriti tuleks julgustada noori, kõrgharidusega, teisest rahvusest kodanikke kandideerima avaliku sektori kohtadele, korraldades näiteks praktika- ja töövarjupäevi ning kutsudes vene kodukeelega ametnike esinema koolidesse, kõrgkoolidesse ja huviringidesse.

Meie uuringust selgus, et avalik sektor ei esita jätkuvalt statistikat oma töötajate (etnilise) tausta kohta. Kuna puudub ametlik statistika ametnikkonna etnilisest koosseisust, ei ole täielikku ülevaadet esindusbürokraatia probleemide ulatusest. Ka uue ATS-i välja töötamisel pälvis avaliku teenistuse mitmekesisuse temaatika minimaalset tähelepanu, ehkki selle arvestamise vajadusele viitas ATS-i eelnõu kohta koostatud eksperdihinnang (Randma-Liiv 2009). Tulemusena puudub uues ATS-s viide võrdse kohtlemise seadusele ja soolise võrdõiguslikkuse seadusele, samuti puudub konkreetne aluste loetelu, mille asemele on tulnud üldine ja ebamäärane nõue tagada teenistusse soovijatele ja teenistuses olevatele isikutele kaitse diskrimineerimise eest, järgida võrdse kohtlemise põhimõtet ja edendada võrdõiguslikkust (§ 13) (Viik 2013). Avalik sektor peaks kandma eeskujunäitaja rolli, rakendades võrdse kohtlemise edendamise meetmeid, näiteks koostades avaliku sektori võrdse kohtlemise plaane ja viies töötajate värbamisprotsessi mitteisikustatud elulookirjelduste nõude. Lisaks otsestele meetmetele tuleks lisada etniline dimensioon avaliku teenistuse personalistatistika kogumisel.

Avaliku sektori asutused võiksid pakkuda kõrgtasemel keelekorrektsiooni teenust nii eesti kui ka vene keele osas. Praegu toetatakse ametkondades vähestele vene kodukeelega ametnikele muu hulgas ka kui venekeelse elanikkonna probleemide ja arvamuste esindajale või asjatundjale ning ka asutuse venekeelsete kodanikega suhtluse korraldamisel (nt pressiteadete koostamine ja toimetamine), mis aga on lisakoormus ega ole spetsialisti erialaste oskuste otstarbekas kasutamine.

Seepärast võiks eestikeelsetes asutustes olla rohkem süstemaatilist vene keele alast tuge. Samuti vähendaks üksikute vene emakeelega ametnike niisugust rolli ja sellega kaasnevat koormust see, kui venekeelse elanikkonna probleemide ja arvamuste väljaselgitamiseks kasutatakse rakendus- või teadusuuringuid, mis tagaksid saadud informatsiooni esinduslikkuse.

Lisaks vene keele toele tuleks avalikus sektoris sisse viia ka eesti keele tugiteenus, sest kui vene emakeelega ametnikud kasutavad kolleegide tuge grammatika korrigeerimisel, suurendab see omakorda ametnike eriala ja positsiooniga mitteseotud töökoormust. Seepärast, ja eesti emakeelega kolleegi võimaliku väravavahirolli ennetamiseks, tuleks keeletee teenus välja arendandada, seda samas stigmatiseerimata.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Kallas, K. & Kaldur, K. (2008). *Integratsioonipoliitika ja meetmed: heade praktikate uuring Rootsi, Taani ja Suurbritannia näitel*. Kättesaadav: <http://www.ibs.ee/et/publikatsioonid/item/35-integratsioonipoliitika-ja-meetmed-heade-praktikate-uuring-rootsi-taani-ja-suurbritannia-n%C3%A4itel>.
- Kazjulja, M. & Roosalu, T. (2011). Achieving High Level Occupational Status: The Relevance of Social Network Capital. Saar, E. (Toim.). *Towards a Normal Stratification Order: Actual and Perceived Social Stratification in Post-Socialist Estonia*. Peter Lang, 219-252.
- Lindemann, K. (2013). The Effects of Ethnicity, Language Skills, and Spatial Segregation on Labour Market Entry Success in Estonia. *European Sociological Review*.
- Meyer-Sahling, J. (2009). Sustainability of Civil Service Reforms in Central and Eastern Europe Five Years After EU Accession. *Sigma Papers*, No. 44, OECD Publishing. Kättesaadav: <http://dx.doi.org/10.1787/5kml60pvjmbq-en>.
- Nestra, K. (2010). *Rahvusvähemuste esindatus Eesti riigiasutustes* (Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi magistritöö, juhendaja Kristina Kallas).
- OECD (2012). *Settling In: OECD Indicators of Immigrant Integration 2012*. OECD Publishing. Veebis kättesaadav <http://dx.doi.org/10.1787/9789264171534-en>.
- Randma-Liiv, T. (2009). *Avaliku teenistuse seaduse eelnõu (538 SE). Ekspertarvamus*. Tallinn: TTÜ. Kättesaadav http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301.
- Roose-Reinthal, A. (2010). *Avaliku teenistuse etniline esinduslikkus – Eesti perspektiiv* (Tartu Ülikooli riigiteaduste instituudi magistritöö, juhendaja Raivo Vetik).
- Vetik, R. & Ivanov, S. (2013). Sümbolne võim etnopolitikas. *Riigikogu Toimetised* 27, 2013 Elektrooniliselt: <http://www.riigikogu.ee/rito/index.php?id=16402>.
- Viik, K. (2013). Diskrimineerimise keeld. Rmt: Kari Käsper, Marianne Meior (toim) *Inimõigused Eestis 2012: Eesti Inimõiguste Keskuse aastaaruanne*. Tallinn: SA Eesti Inimõiguste Keskus, lk 48-57. Kättesaadav: http://humanrights.ee/wp-content/uploads/2013/03/aruanne_koik_ptk.pdf.

VIII Uuringu kokkuvõte

Gerli Nimmerfeldt, Erle Rikmann, Jüri Kruusvall, Tanel Vallimäe, Marianna Drozdova, Maaris Raudsepp, Triin Roosalu, Jelena Helemäe, Klara Hallik

Eesti elanikkond on viimase kahekümne aasta kestel elanud läbi olulisi muutusi, mille peamiseks jõujooneks on olnud kord suuremal, kord vähemal määral rõhutatult eesti rahvuskeskse riigi ülesehitamine. See on tähendanud ühiskonna ümberstruktureerimist, ennekõike lähtuvalt elanike etnilisest taustast ja kodakondsustaatusest. Muutuste üldine trajektoor on kulgenud alates mõne elanikerühma täielikust väljalülitamisest taastatud riigist (riigis illegaalselt viibivad välismaalased 1993. aasta välismaalase seaduse mõttes), sealt edasi Eestis elamise legaliseerimiseni tähtajaliste ja alaliste elamislubade omandamise ning kodakondsuse saamise võimaluseni. Alates 1997.–1998. aastast tõusis poliitilisse agendasse integratsiooni teema, mis päädis vastava riikliku programmi vastuvõtmisega. Esimese programmi (2000–2007) juhtiv idee oli mitte-eestlaste integreerimine Eesti ühiskonda valdavalt keelelis-kultuurilise lähenemise vormis. Järgmise, senini toimiva lõimumiskava (2008–2013) peamine sõnum keskendub vormiliselt ühiskonna teraviklikule integratsioonile demokraatlike väärtuste alusel. Lõimumiskava märksõnad on võrdsed võimalused, riigiidentiteedi tugevdamine ja rahvuspõhise eraldatuse ületamine, et ergutada kõiki ühiskonnaliikmeid jõukohaselt panustama riigi ja ühiskonna arengusse.

Järgmise valdkondliku arengukava „Lõimuv Eesti 2020“ ja lähiaastate lõimumispoliitika eesmärgiks on seatud samuti ühiskonna sidususe suurenemine eri keele- ja kultuuritaustaga inimeste ühiskonnaelus osalemise ja kaasamise kaudu, milleks on muu hulgas nõutav endisest suurem inimeste „praktilise teadmise“ tundmine ja arvestamine. Uus lõimumiskava püüab vastata koostamise ajal ühiskonnas toimuvatele arengutele: üldisem muutus vähemuste käsitlemisse, tööjõu vabast liikumisest tingitud ning järjest hoogustuvad protsessid tööjõuturul, sealhulgas ka kasvav vajadus konkureerida kvaliteetse tööjõu pärast teiste riikidega, Euroopa Liidu ühtlustav mõju migratsiooni- ja integratsioonipoliitikale. Ka see uuring on kutsutud ellu suurema selguse saamiseks nendes lähituleviku kujundamisel olulistes küsimustes.

Lõimumispoliitika väljatöötamine ja tulevikku suunatud lõimumiskava koostamine on keeruline ning mitmetasandiline: see hõlmab ja mõjutab ühiskonna eri tasandeid: kohalikku, maakondlikku, riiklikku ja rahvusvahelist. Samuti puudutab see paljusid sotsiaalpoliitilisi tegutsejaid ja nende sageli vastandlikke taotlusi. Ometi on sotsiaalse sidususe suurendamiseks nende erisuste väljaselgitamine olulise tähtsusega.

8.1. Uuringu eesmärk ja sihtgrupid

Aastateks 2014–2020 loodava lõimumiskava peamine eesmärk on ühelt poolt uussisserändajate ja teiselt poolt nii välis- kui ka põlispäritolu püsielanike spetsiifilistele vajadustele (lõimklastrite ja teiste lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide ning institutsionaalsete sihtrühmade kaupa) vastava ja ühiskondliku sidususe suurendamist toetava keskkonna loomine.

Lõimumisvaldkonna sotsiaalsete gruppide uuringu eesmärk on analüüsida Eesti lõimumispoliitika siht- ja sidusrühmade kogemusi, vajadusi, ootusi ja võimalusi lõimumisprotsessis. Sihtrühmade kirjeldamiseks ja nende vajaduste väljaselgitamiseks oleme uuringus kasutanud nii kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid meetodeid.

Üks osa sellest uuringust keskendub Eesti lõimumispoliitika pikaajase sihtrühma, niinimetatud venekeelse elanikkonna sisemise heterogeensuse paremale mõistmisele. 2011. aastal avaldatud „Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011” (EIM 2011) juhtis tähelepanu sellele, et erineva lõimimistaseme ja -suunitlusega rühmad vajavad lõimumisprotsessis erinevaid lähenemisi ja toetusmeetmeid. Senine, peamiselt keeleõppepõhine tegevus on osutunud sotsiaalse sidususe suurendamisel ebapiisavaks (EIM 2011). Meie uuring ongi keeleoskuse kõrval analüüsinud veel kahte olulist dimensiooni: kodanikutunnetusega ning riigi-identiteediga seonduvat ja sotsiaal-poliitilist aktiivsust ühiskondlikus elus.

Eesti venekeelse elanikkonna uurimisel lähtusime lõimklastritest, mis on klasteranalüüsi meetodil moodustatud alarühmad vastavalt lõimitusele kolmel dimensioonil: kodanikuidentiteet, sotsiaalne-poliitiline osalus ning keeleoskus ja -kasutus. Lõimklastrite kaheetapilises analüüsis kombineerisime kvantitatiivseid ja kvalitatiivseid meetodeid. Esimeses etapis toimus EIM 2011 andmebaasi sekundaaranalüüs, mille käigus analüüsiti Eesti venekeelse elanikkonna lõimumismustreid klasteranalüüsi meetodil ja eritleti kolmes lõimdimensioonis varieeruva profiiliga klastrite peamised sotsiaaldemograafilised tunnused ning analüüsiti väljajoonistunud lõimumistrajektoore mõjutavaid tegureid, sh kontaktid eestlastega, meedia tarbimine ja infoväli, etniline ja kultuuriline identiteet, kodakondsusstaatus. Kvantitatiivse analüüsi tulemustele põhinevalt koguti edasise kvalitatiivuuringu käigus andmeid rühma- ja personaalintervjuude meetodil. Selle eesmärk oli välja selgitada lõimklastrite esindajate kogemuste, arusaamade ja hoiakute erinevusi ja sarnasusi. Käesolevas uuringus (nagu ka EIM 2011 lõpparuandes) tehtud klasteranalüüs näitab, et Eesti venekeelne elanikkond on lõimumise aspektist väga mitmekülgse koosseisuga ja senised lihtsustatud analüüsi kategooriad või jaotused (rahvuse, emakeele, kodakondsuse või elukoha alusel) ei kajasta seda heterogeensust piisavalt. Eristatud klastritel on Eesti eri piirkondades omakorda veel spetsiifilisem lõimumismuster, suuremad küsitlusvalimid võimaldaksid teha klasteranalüüsi ka piirkonnasiseselt (näiteks Tallinna või Ida-Virumaa venekeelsete elanike klastrid). Samuti näitas uuring, et ka eestlaste seas on mitmesuguse lõimumisvalmidusega inimesi ja ühiskonna sidususe suurendamismõimalusi silmas pidades oleks oluline neidki grappe lähemalt tundma õppida.

Lisaks lõimklastritele uurisime lõimumisprotsessi institutsionaalsete sihtrühmade kogemusi ja vajadusi, et täpsustada riikliku lõimumispoliitika sihistatuse võimalusi grupitasandil ja lõimumisprotsesse indiviidi tasandil oluliselt mõjutavate institutsioonide suunal. Hinnates viimaste puhul ühiskondlikule sidususele kaasaaitamise võimalusi, ei lähtu me nende institutsioonide formaalsete esindajate hinnangutest, vaid neis igapäevaselt osalevate inimeste kogemustest ja hoiakutest. Oma kogemusi vahendasid uurijatele fookusgruppides gümnaasiumis, kutsekoolis ja kõrgkoolis õppivad venekeelsed noored, eraldi rühmana Ida-Virumaa noored, rahvusvähemuste kultuuriseltside esindajad ning vene emakeelega riigiametnikud.

Eraldi sihtrühmana uurisime Eesti mustlasi, kes on küll väikesearvuline, kuid kultuuriliselt omapärane vähemus, keda ei saa käsitleda venekeelse vähemuse osana ja kes on Euroopa Liidus kuulutatud lõimumisvaldkonnas erilise tähelepanu all olevaks rahvuseks.

Lõimumisvaldkonna üheks eesmärgiks on hõlbustada kvalifitseeritud tööjõu tulekut Eestisse, sh suurendada tippspetsialistide ja välisüliõpilaste huvi Eesti vastu. Uussisserändajate teema töötab lähiaastatel kujuneda üheks oluliseks küsimuseks ka Eesti haridus- ja töömaastikul. Selle lõimumise sihtrühma kultuuriline ning sotsiaal-majanduslik heterogeensus ületab eestimaalaste senise kogemuse piirid ning esitab nii riigile kui ka ühiskonnale uusi ülesandeid. Seetõttu kaasasime uuringusse Eesti lõimumispoliitika võrdlemisi uue ja seni vähekaetud sihtrühmana uussisserändajad, et uurida nende kohanemiskogemusi ja analüüsida nende ühiskonda lõimumise iseärasusi võrreldes lõimumispoliitika traditsioonilisemate sihtrühmadega. Meie uuring annab sissevaate erineva sotsiaalse taustaga, erineva päritolumaa ja migratsiooni põhjustega uussisserändajate lõimumisest.

Lisaks koguti personaalintervjuude käigus andmeid ja olukorrakirjeldusi sihtrühmade olukorda hästi tundvatelt ekspertidelt. Kokku toimus 20 fookusgruppi ja 22 personaalintervjuud Tallinnas, Tartus ja Ida-Virumaal.

8.2. Lõimdimensioonid ja lõimklastrid

Lõimumise ja lõimumispoliitika käsitlused on Eestis keskendunud kolmele põhiteemale: kodakondsus ja kodanikudentiteet, keeleoskus ja keelekasutus ning sotsiaalne ja poliitiline osalus. Nendest lähtub ka lõimumise dimensioonide ehk mõõtmete käsitus. Lõimumise dimensioonid on mitmest üksiktunnusest (küsitleuses antud vastusest) moodustatud (kasutades lähtetunnustest tulenevate tingimuste täidetuse loendamise meetodit) koondtunnused (indeksid). Lõimklastrid on klasteranalüüsi meetodil vastavalt koondtunnuste väärtustele nimetatud kolmel lõimdimensioonil eristatud alamrühmad. Lõimdimensioonide ja klastrite analüüs käesolevas uuringus on tehtud uuringu „Eesti ühiskonna integratsiooni monitooring 2011” andmestiku põhjal, kasutades selle uurimisrühma valitud lähtetunnuseid (vt Lauristin 2011: 196–197).

- ☉ **Kodanikudentiteedi lõimdimensiooni** mõõtva loendusindeksi moodustamisel lähtutakse eeldusest, et paremini lõimunud venekeelsed elanikud on saanud Eesti kodakondsuse, väärtustavad seda ja seostavad kodakondsust poliitilise aktiivsusega, peavad end kodanikena ühiskonnas mõjukateks ning tunnevad ühtekuuluvust Eesti riigi ja eesti rahvaga.
- ☉ **Eestikeelsuse lõimdimensioon** eeldab, et paremini lõimunud venekeelsed elanikud valdavad paremini eesti keelt ja kasutavad seda aktiivselt suhtlemisel eestlastega ja eestikeelse meedia tarbimisel.
- ☉ **Osaluse lõimdimensioon** sisaldab poliitilist osalust (hästi lõimunud venekeelsed elanikud on eeldatavasti poliitiliselt aktiivsed ja pädevad ka väljaspool valimisi, tunnevad huvi Eesti sisepoliitika ja riigiinstitutsioonide tegevuse vastu), sotsiaalset osalust (paremini lõimunud osalevad enam kodanikeühendustes) ja kultuurilist osalust (hästi lõimunud külastavad Eestis toimuvaid kultuuri- ja spordisuurüritusi).

Lõimdimensioonide koondtunnused osutusid küsitletud elanikke hästi eristavateks, tabelis 16 on esitatud dimensioonide alusel kolmetasemeline lõimumise jaotus. Tabelist näeme ka, et samadel alustel moodustatud lõimdimensioonide järgi on eestlaste kodanikudentiteedi ja osaluse tase keskmiselt venekeelsete elanike omast kõrgem. Samas näitavad võrdlevad andmed, et ka eestlaste seas on erineva kodanikudentiteedi ja osaluse tasemega inimesi.

Lõimdimensioonide alusel uuringu EIM 2011 andmestiku põhjal tehtud klasteranalüüsi tulemustest osutus parimaks viie klasteri mudel, mille tulemusena välja joonistunud lõimklastritest suurimad on A-klaster (mitmekülgsest lõimunud – kõik kolm lõimumismõõdet keskmisest kõrgema väärtusega) ja E-klaster (vähelõimunud – kõik kolm lõimumismõõdet keskmisest madalama väärtusega). Nende vahele jääb kolm

Tabel 16. Erineva lõimumise tasemega venekeelsete elanike (ja võrdlusena eestlaste) osakaal lõimdimensioonide kaupa (protsentides)

Lõimumise tase	Kodaniku-identiteet (venekeelsed elanikud)	Eestikeelsus (vene- keelsed elanikud)	Osalus (venekeelsed elanikud)	Kodaniku-identiteet (eestlased)	Osalus (eestlased)
Madalam tase	30	20*	24	2	12
Keskmine tase	41	32**	52	36	48
Kõrgem tase	29	48	24	62	40

Eestikeelsuse puhul * puuduv tase **madalam tase

osaliselt lõimunute rühma: B-klastr (kodaniku- ja osaluse mõõtmises lõimunud), C-klastr (keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunud) ja D-klastr (kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises lõimunud). Kõige paremini eristab klastreid eestikeelsuse mõõde, teisena kodanikuidentiteet ja kõige väiksem (aga siiski piisavalt suur) võime klastreid eristada on osaluse mõõtmel.

A-klastrit ehk **mitmekülgsest lõimunuid** iseloomustab keskmisest tunduvalt kõrgem **kodanikuidentiteet** (valdav enamus on Eesti kodanikud, peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks ja Eestit oma ainsaks kodumaaks; enamik on osalenud valimistel ja leiab, et asjade kulg riigis sõltub ka temast endast), **eestikeelsus** (kolmveerand on hea eesti keele oskusega, peaaegu kõik püüavad vestelda eestlastega eesti keeles, $\frac{2}{3}$ suhtleb püsivalt mõne eestlasega eesti keeles; valdav enamik peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks) ja Eesti ühiskondlikus elus **osalemine** (valdav enamik tunneb huvi Eesti sisepoliitika vastu, on külastanud kultuuri- ja spordi suurüritusi, usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni, teistest klastritest sagedamini ollakse osalenud poliitilistes aktsioonides ja osaletakse kodanikeühendustes). Kolmveerand A-klastr esindajatest omab püsikontakte eestlastega, igapäevaselt suhtlevad nad sageli eestlastega.

B-klastrit ehk **kodaniku- ja osaluse mõõtmises lõimunuid** iseloomustab suhteliselt kõrge **kodanikuidentiteet** (enam kui pooled on Eesti kodanikud, ligi 80% peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks ja nimetab Eestit oma ainsa kodumaana; $\frac{2}{3}$ on kindel, et Eesti kodakondsus võimaldab osaleda poliitilise elus ja 70% on osalenud valimistel). Ka mitmed ühiskondlikus elus **osalemise** näitajad on selle klastr puhul kõrgemad (kolmveerand huvitub Eesti sisepoliitikast ja usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni, $\frac{2}{3}$ on osalenud kultuuri- ja spordi suurüritustel). Samas tegeliku ühiskondliku aktiivsuse tase on keskmisest madalam (enamik ei ole osalenud poliitilistes aktsioonides ja ei osale kodanikeühendustes). B-klastr esindajatele on iseloomulik vähene **eesti keele oskus** (sh viiendik ei oska eesti keelt üldse; püsisuhetes suheldakse eestlastega ainult vene keeles; ka igapäevaste kontaktide puhul minnakse eestlastega suheldes üle vene keelele; ligi $\frac{2}{3}$ ei pea ühtegi eestikeelset meediakanalit oluliseks teabeallikaks). Valdaval enamikul B-klastr esindajatest on püsikontakte eestlastega, igapäevaselt suheldakse eestlastega siiski harva. B-klastr lõimumisperspektiiviks on üleminek A-klastrisse ja on seotud eelkõige eesti keele omandamisega, kergemaks võib see osutada Tallinnas, raskemaks Ida-Virumaal (kus puudub eestikeelne suhtlemiskeskond).

C-klastrile ehk **keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunutele** on iseloomulik suhteliselt aktiivne **osalemine** ühiskondlikus elus (ligi kolmveerand huvitub Eesti sisepoliitikast ja on külastanud kultuuri- ja spordi suurüritusi, ligi 60% usaldab vähemalt ühte riigiinstitutsiooni; suurem on ka tegelik ühiskondlik aktiivsus – $\frac{2}{3}$ on osalenud poliitilistes aktsioonides ja ligi pooled osalevad kodanikeühendustes). Ka **eestikeelses** suhtlemises ja infoväljas suudetakse osaleda (enamik on võimelised suhtlema ja ka suhtlevad eestlastega eesti keeles; $\frac{2}{3}$ omab eestikeelset püsikontakti eestlastega; ligi 90% peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks). Samas iseloomustab keeleoskuse ja osaluse mõõtmises lõimunuid madalam **kodanikuidentiteet** (vaid $\frac{2}{5}$ on Eesti kodanikud, suhteliselt suur on määratlemata ja muude riikide kodakondsusega inimeste osakaal; $\frac{2}{3}$ ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks; Eestit nimetab oma ainsa kodumaana vaid $\frac{2}{5}$; ligi 60% on siiski osalenud valimistel). Enamik C-klastr esindajatest omab püsikontakte eestlastega, igapäevaselt suhtleb sagedamini eestlastega $\frac{2}{3}$ klastrisse kuulujatest C-klastr lõimumisperspektiiviks on üleminek A-klastrisse ja see on seotud kodanikuidentiteedi suurenemisega. Kergem võib see olla muudes Eesti piirkondades (kus kriitiline hoiak võib olla seotud eeskätt majanduslike probleemidega), raskemaks Tallinnas, kus kriitiline hoiak võib olla levinud ka suhtlusringkondades ja võimenduda meediakanalites.

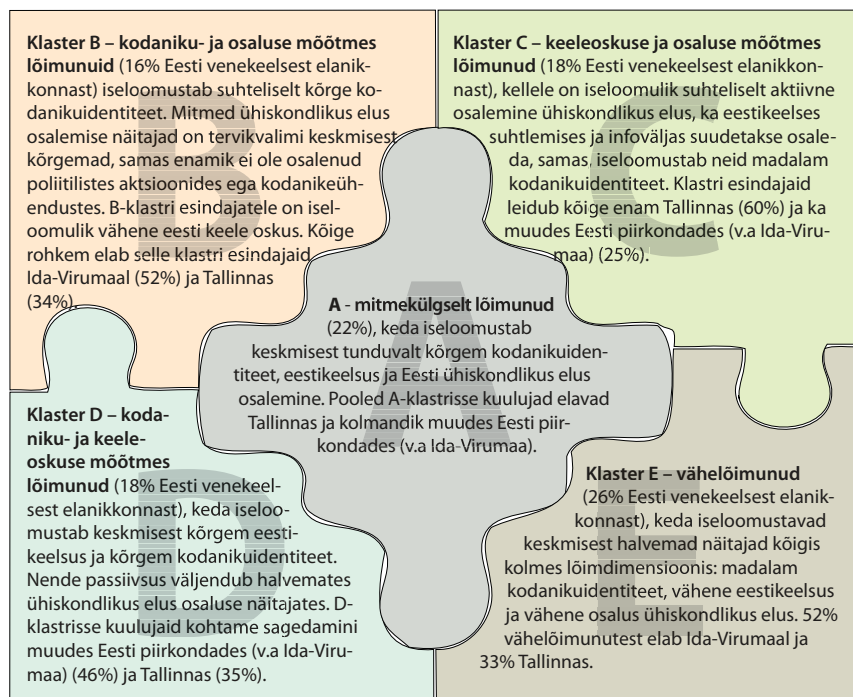
D-klastrit ehk **kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmises lõimunuid** iseloomustab keskmisest kõrgem **eestikeelsus** (peaaegu kõik on suhtlemisvõimelised, head keeleoskust omab $\frac{2}{3}$; enamik räägib eestlastega eesti keeles; pooled suhtlevad mõnede eestlasega püsivalt eesti keeles; üle 80% peab vähemalt üht eestikeelset meediakanalit endale oluliseks teabeallikaks) ja kõrgem **kodanikuidentiteet** (kolmveerand omab Eesti kodakondsust; 70% peab end Eesti rahva hulka kuuluvaks; 80% jaoks on Eesti ainus kodumaa; 60% on osalenud valimistel). D-klastr passiivsus väljendub halvemates ühiskondlikus

elus **osaluse** näitajates ($\frac{2}{3}$ ei huvitu Eesti sisepoliitikast, valdav enamik ei ole osalenud ühelgi kultuuri või spordi suurüritusel, poliitilistes aktsioonides ega osale kodanikuühendustes). $\frac{2}{3}$ selle klasteri esindajatest omab püsikontakte eestlastega, igapäevaselt suhtleb sageli eestlastega üle 70%. D-klasteri lõimumis-perspektiiv on üleminek A-klasterisse ning on seotud osaluse suurenemisega ühiskondlikus elus. Selleks ei piisa vaid inimeste endi tahtest, vaja on venekeelse elanikkonna suuremat kaasamist ka eestlaste, Eesti riigiinstitutsioonide ja meedia poolt.

E-klasterit ehk **vähelõimunuid** iseloomustavad keskmisest halvemad näitajad kõigi kolme analüüsi aluseks oleva tunnuse lõikes: madalam **kodanikuidentiteet** (Eesti kodanikke vaid $\frac{1}{5}$, $\frac{2}{3}$ on Venemaa ja enam kui $\frac{1}{3}$ määratlemata kodakondsusega; $\frac{2}{3}$ ei pea end Eesti rahva hulka kuuluvaks; Eestit nimetab oma ainsa kodumaana vaid $\frac{2}{5}$; ligi 60% ei ole osalenud valimistel), vähene **eestikeelsus** (ligi pooled ei valda üldse eesti keelt, peaaegu kõik räägivad eestlastega vene keeles ja suhtlevad ka püsikontaktide puhul eestlastega vaid vene keeles; kolmveerand ei pea ühtegi eesti-keelset meediakanalit oluliseks teabeallikaks) ja vähene **osalus** ühiskondlikus elus ($\frac{2}{3}$ ei huvitu Eesti sisepoliitikast; $\frac{3}{4}$ ei ole osalenud ühelgi kultuuri või spordi suurüritusel; üle poole ei usalda ühtki riigi-institutsiooni; valdav enamik ei ole osalenud poliitilistes aktsioonides ega osale kodanikuühendustes). Üle 70% E-klasteri esindajatest omab vähemalt ühte püsikontakti eestlastega (sagedamini on neil eestlasi naabrite hulgas), 60% suhtleb eestlastega harva (sh 40% ei omanud nädalas ühtki suhtlemiskontakti). E-klasteri lõimumis-perspektiiv on üleminek B-klasterisse (kodaniku- ja osaluse mõõtmis lõimunud), sest ei ole reaalne, et suur osa klasterisse kuulujaid (eriti vanemaealised) omandavad eesti keele. Ida-Virumaal võib üleminek osutada kergemaks (kui paraneb ka majanduslik olukord), sest sealse elanikkonna seas on arvukalt esindatud B-klaster. Tallinnas on oht, et B-klasteri asemel liigutakse C-klasteri (keeleoskuse ja osaluse mõõtmis lõimunud) poole (suudetakse suurendada osalemist ühiskondlikus elus ja veidi ka eesti keele oskust, aga säilib kriitiline hoiak riigi suhtes).

Venekeelsete elanike klasterstruktuur erineb, kui jaotada Eesti kolmeks piirkonnaks: Tallinn, Ida-Virumaa ja teised piirkonnad. Tallinna venekeelse elanikkonna seas on arvukamalt esindatud A- ja C-klaster, Ida-Virumaal B- ja E-klaster ning muudes piirkondades A- ja D-klaster. Samas on A-klaster Ida-Virumaal, B-klaster Tallinnas ja muudes piirkondades ning C- ja D-klaster Ida-Virumaal esindatud suhteliselt väikese arvu suhtes (vt tabel 2, ptk 2.2.4). Erinevate piirkondade elanike klasterstruktuur võimaldab suunata

Joonis 33. Lõimklasterite lühikirjeldused

piirkondlikku lõimumispoliitikat domineerivate klastrigruppide probleemidest lähtuvalt (näiteks võiks Ida-Virumaal lisaks eesti keele õppele soodustada ka üleminekut E-klastrist B-klastrisse ehk tegeleda venekeelsete elanike suurema kaasamisega ühiskondlikku ellu ja kodanikuidentiteedi kasvatamisega nende seas).

Klastritepõhine analüüs näitab aga, et **kodakondsuse** tunnuse alusel ei saa lõimumismeetmeid diferentseerida, ükski kodakondsusrühm ei ole tervikuna liiga palju ega liiga vähe vaadeldaval kolmel dimensioonil lõimunud, vaid koosneb väga erinevate lõimumisprobleemidega inimestest. Eesti kodanikest venekeelsete elanike seas moodustavad 60% kõrgema kodanikuidentiteedi ja eestikeelsusega A- ja D-klastri esindajad. Samas on tähelepanuväärne, et Eesti kodanike seas on arvukalt ka madalama eestikeelsusega B-klastrisse, madalama kodanikuidentiteediga C-klastrisse ning koguni vähelõimunute ehk E-klastrisse kuulujaid. Kuigi Venemaa kodanikest ja määratlemata kodakondsusega Eesti elanike seas moodustavad suure osa vähelõimunud (E) klastrisse kuulujad, on nende hulgas ka palju teistsuguse lõimumispotentsiaaliga inimesi (vt tabel 3, ptk 2.2.5). Enamlõimunud Venemaa kodanikke tuleks samuti käsitleda lõimumise sihtrühmana (kes oletatavasti on Venemaa kodakondsuse võtnud praktilistel põhjustel), määratlemata kodakondsusega inimeste paremaks lõimumiseks tuleks aga lähtuda nende klastrikuuluvuse analüüsist: lisaks keeleõppe tõhustamisele on vaja ka kodanikuidentiteedi kasvatust ning ühiskondlikku ellu kaasamist.

Analüüsides venekeelsete elanike **kontakte eestlastega** selgub, et igapäevase suhtlemise näitajad (suhtlemise sagedus ja erinevate suhtlemissfääride arv) seostuvad lõimumise mõõtmega tugevamalt kui püsi kontakte iseloomustav tunnus. Kui peaaegu kõik A-klastrisse ja D-klastrisse kuulujad suhtlevad igapäevaselt eestlastega, siis püsi kontakte eestlastega ei ole veerandil A-klastri esindajatest (seega võib olla edukalt lõimunud ka eestlastega püsi kontakte omamata) ja kolmandikul D-klastri esindajatest (ka selles väljendub nende vähenenud osalus Eesti ühiskonnaelus). Piirkondades, kus igapäevane suhtlemine eestlastega on vähem võimalik (Ida-Virumaa), eristab enamlõimunud venekeelseid elanikke vähelõimunutest aga just püsi suhtevõrgustike arv (näiteks B-klastrisse kuulujate seas on eestlastega püsi kontakte omajaid rohkem kui E-klastrisse kuulujate seas).

Koos eestlastega kodanikeühendustes ja seltsides **osalemise** takistusi (vähenenud eesti keele oskus, venekeelse info nappus, kultuurierinevused) toovad arvukamalt esile need venekeelsed elanikud, kes ise suhteliselt paremini eesti keelt valdavad ja aktiivsemalt ühiskondlikus elus osalevad (A- ja C-klastrisse kuulujad). B- ja E-klastri esindajad aga, kes valdavad eesti keelt halvasti, nimetavad takistava tegurina rohkem huvi puudust. Seega peaks eestlaste ja venekeelsete elanike suhtlemisruumi avardamiseks mõtlema eeskätt ühiste ürituste atraktiivsuse peale, koos tegutsemine soodustab omakorda eesti keele omandamist ja kultuuri mõistmist.

Informeeritus oma kodukohas, Eestis, Euroopa Liidus ja Venemaal toimuva kohta seostub kõige tugevamini osaluse dimensiooniga. Enam tunnevad end olevat informeeritud nendesse klastritesse kuulujad, keda iseloomustab kõrgem osaluse tase (A-, B- ja C-klastri) ning vähem need, keda iseloomustab madalam osaluse tase – kodaniku- ja keeleoskuse mõõtmel lõimunud (D-klastri) ja vähelõimunud (E-klastri). Kuna me ei tea, mis täpsemalt on igal konkreetsel juhul informeerituse ja osaluse dimensiooni seose taga (kas vähenenud huvi ja poliitiline võõrandumine põhjustab ka madalat informeeritust või suurendab vähene informeerituse tase omakorda võõrandumist), siis rääkides teabekanalite võimalikust mõjust lõimumisele, tuleb igal juhul teha informatsioon vähem lõimunud inimestele senisest paremini kättesaadavaks (siis ei takista vähemalt teabepuudus enam osalustaseme tõusu).

Lõimumise dimensioonidega seostub kõige tugevamalt **eestikeelsete kanalite kasutamise mitmekesisus**: mida rohkem eestikeelseid teabekanaleid peetakse enda jaoks oluliseks, seda kõrgemad on lõimumise näitajad. Globaalsete teabekanalite arvukam kasutamine seostub kõige tugevamalt osaluse mõõtmega (madalama osaluse tasemega D- ja E-klastri esindajad jälgivad globaalseid teabekanaleid vähem). Esile võiks tõsta ka Eesti venekeelsete kanalite arvukama kasutamise seost kodanikuidentiteedi mõõtmega, mis viitab võimalusele nende kanalite senisest efektiivsemaks kasutamiseks identiteedi kujundamisel.

Rääkides venekeelsete elanike **sidemetest oma rahvuskultuuriga** võib öelda, et eestikeelsuse ja osaluse mõõtnes enam lõimunud klastrite (A- ja C-klastrid) esindajatele on iseloomulik suurem religiooni ja kultuuri faktori ning väiksem kodu ja sünnikoha faktori olulisus oma rahvusega siduva tegurina. Erinevat pühi tähistavad A- ja C-klastri esindajad kõige tasakaalustatumalt (ükski kolmest pühaderühmast – eesti pühad, vene usupühad, vene riigipühad – ei domineeri oma arvukusega teiste üle). Religiooni ja kultuuri faktori suhteliselt väiksem tähtsus seotuse tunnetamises oma rahvusega on iseloomulik osaluse mõõtnes madalama tasemega klastritele (D- ja E-klastrid). Ajaloo ja keele faktori suhteliselt suurem olulisus seostub aga eestikeelsuse mõõtnes madalama tasemega ning vene pühade arvukama tähistamisega (B- ja E-klastrid).

Kokkuvõtteks võib öelda, et lõimklastrid jagavad Eesti venekeelse elanikkonna alarühmadeks, mis eristuvad selgelt üksteisest kõigi kolme lõimdimensiooni alusel. Kirjeldatud klastrimudelid demonstreerivad eelkõige uuritavate kontingendis sisalduvat, esmapilgul varjatud (latentset) mitmemõõtmelist mitmekesisust. Kuna aga rühmade eristamine toimub lähtetunnuste (lõimdimensioonide) keskmiste väärtuste võrdlemise teel klastrite kaupa, siis on iga klastrimudeli puhul alati klastritesse paremini ja halvemini sobituvaid indiviide. Nii ei ole klasteranalüüsi peamine tulemus mitte eritunud rühmade proportsioonid (protsentuaalne osakaal uuritavate kogumist), vaid pigem uus teadmine kvalitatiivselt erinevate alarühmade olemasolust uuritavate (antud juhul venekeelsete elanike) hulgas, kelle vajaduste, hoiakute ja mõjuga tuleks lõimumispoliitika kavandamisel arvestada.

- ⊙ **A-klastrid** profiil räägib sellest, et lõimdimensioonide mõttes mitmekülgsest lõimunud Eesti venekeelsed elanikud ei kujuta endast lõimumise musternäidiseid, vaid neil on kriitiline hoiak mitme Eesti ühiskonna probleemi suhtes (ligi ⅔ peab Eestis toimunud muutusi pigem kurvastavateks ja enam kui kolmandik ei ole eluga rahul). Tähelepanuväärne on seegi, et A-klastrid moodustab Eesti kodakondsusega venekeelsetest elanikest vaid ühe kolmandiku, seega ei taga kodakondsus veel mitmekülgset lõimumist ühiskonda.
- ⊙ **B-klastrid** olemasolu räägib eelkõige (kodanikuidentiteedi ja osaluse mõõtnes) lõimumise võimalikkusest madala eestikeelsuse (sh eesti keele oskuse) taseme puhul. See, et sellesse klastrisse kuuluvad elavad valdavalt samades piirkondades E-klastri (vähelõimunute) esindajatega (Ida-Virumaal ja Tallinnas), viitab B-klastrisse liikumisele kui lõimumisperspektiivile samuti eesti keelt vähevaldava E-klastri jaoks.
- ⊙ **C-klastrid** püstitab küsimuse, miks evib teatav osa ühiskondlikult aktiivsemaid ja keskmisel tasemel eesti keele oskusega venekeelseid elanikke madalamat kodanikuidentiteeti (vähem omandatakse Eesti kodakondsust, ei tunta end eesti rahva hulka kuuluvat jms). Kas on tegemist osale Tallinna venekeelsete elanikele (C-klastrid on sagedamini esindatud Tallinna elanike seas) omase suurema kriitilisusega või teiste klastritega võrreldes mõnevõrra kehvema majandusliku olukorraga, peab selgitama edasine analüüs.
- ⊙ **D-klastrid** tõstab esile suhteliselt heades lõimumistingimustes (eestikeelses keskkonnas, eestlastega palju kontakte omades) elavate ja seni lõimumispoliitika tähelepanu alt kõrvale jäänud venekeelsete elanike probleemi: vaatamata heale eesti keele oskusele ja kõrgemale kodanikuidentiteedile (lõimumise formaalsed näitajad), on nad ühiskonnast kõrvale jäänud madalama poliitilise, sotsiaalse või kultuurilise osaluse mõttes. Isegi kui selle klastri puhul ei ole tegemist spetsiifilise lõimumisprobleemiga (ka eestlaste hulgas on ju ühiskonnast eemale tõmbunud, võõrandunud inimesi), vajavad D-klastri joontega venekeelsed elanikud omegi suuremat ühiskonda kaasamist (ka eestlaste poolt).
- ⊙ **E-klastrid** kajastab vähelõimunute kontingenti, keda iseloomustab ühelt poolt vähene eesti keele oskus, teiselt poolt halvemad majandusliku toimetuleku näitajad (kõrgem vanus, palju mittetöötavaid, rohkem raskustega toimetulijaid jm). E-klastri esindajate lõimumisperspektiiviks võiks olla üleminek B-klastrisse (kodaniku- ja osaluse mõõtnes lõimunud). Üleminekut lõimumise mõttes B-klastrisse peaks soodustama ka see, et mõlema klastri esindajad elavad suhteliselt sarnastes majanduslikes oludes ja on ühtviisi kriitilised nii Eesti ühiskonnas toimunud muutuste suhtes (ligi 80% peab neid kurvastavateks) kui ka eluolu suhtes (60% ei ole eluga rahul). Kui suurema osaluse saavutamisel võib kõrgem vanusetase olla teatavaks takistuseks, siis kodanikuidentiteedi suurendamine (eeskätt Eestiga ühtekuuluvuse ja poliitilise aktiivsuse mõttes) võiks olla võimalik.

Lõimklastrite mudelid ega klastrite proportsionaalne jaotus elanikkonna seas ei saa olla lõimumisprotsessi kulgemise mõõdikud ajas, sest kordusuuringu puhul ei tarvitse isegi täpselt sama eeskirja järgi moodustatud lõimdimensioonide alusel tehtud klasteranalüüsil tekkida varasemas uuringus saaduga sarnast klastrimudelit. Küll aga võivad klastrimudelites toimunud kvalitatiivsed muutused (millised dimensioonid osutuvad paremini klastreid eristavateks, kuidas eristuvad klastrid tausttunnuste alusel jne) iseloomustada lõimumisprotsessis aset leidvaid suundumusi.

Kuna klasteranalüüs võimaldab sõltuvalt lähtetingimustest ja analüüsi protseduurist saada erinevaid tulemusi, siis on uuringute järjepidevuse ja uuringutulemuste võrreldavuse seisukohalt informatiivsemad lõimumise dimensioonid (neid on võimalik samadest tunnustest uuesti sama eeskirja järgi moodustada). Just lõimumise mõõtmete (kodanikuidentiteet, eestikeelsus, osalus või veel mingi teistsugune mõõde) väärtustes toimuvate muutuste alusel saab kirjeldada lõimumisprotsessi suundumusi ja hinnata lõimumispoliitika efektiivsust.

8.3. Lõimklastrite kvalitatiivne uuring

Uuringu ajaliselt järgmine etapp viidi läbi kvalitatiivsete meetoditega. Põhinedes EIM 2011 andmete sekundaaranalüüsi tulemustele, koguti edasise lõimklastrite uuringu käigus andmeid rühma- ja personaalintervjuude meetodil. Selle eesmärk oli välja selgitada lõimklastrite esindajate kogemuste, arusaamade ja hoiakute tagamaid. Kvantitatiivse analüüsi tulemustest lähtuvalt töötasime välja intervjuude valimi moodustamise metoodika ja koostasime intervjuukavad. Klastrite esindajad valiti fookusgruppidesse elektroonilise eelküsitluse alusel. Lõimklastrite esindajatega viidi läbi kokku kaheksa rühmaintervjuud, neist neli toimusid Tallinnas, kolm Ida-Virumaal (Narvas) ja üks Tartus.

Klastripõhistes rühmaintervjuudes keskendus arutelu neljale põhiteemale:

- 1) ühiskonna ühtsus ja lõimumisvajadus;
- 2) eesti keele oskus ja kasutus;
- 3) kodanikuidentiteet;
- 4) sotsiaalne ja poliitiline osalus.

Arutelud kujunesid üldiselt pikkadeks ja emotsionaalseteks ning nende käigus toodi esile eri klastrirühmade esindajate kogemusi ja hoiakuid. Sarnaselt lõimklastrite kvantitatiivanalüüsi tulemustele tõendas ka kvalitatiivuuring, et klastripõhiste rühmade piirid ja neile omased hoiakud ei ole jäigad, vaid kujunevad vastastikusel interaktsioonis. Mõju probleemipüstituse sõnastamisele või täpsustamisele ei ole ühesuunaline, seega ei saa väita, et ühe lõimklastrite esindajad mõjutavad teiste seisukohtade kujunemisi teistest enam.

Võrreldes erinevates klastripõhistes rühmaintervjuudes kõlanud lõimumishoiakuid ning lõimumisega seotud vajadusi ja ootusi, selgub, et mitmed esile kerkinud teemad kattuvad. Peamised klastritevahelised erinevused avalduvad teemade aktuaalsuse tunnetamises ning rõhuasetustes. Tabelis 17 on esitatud klastripõhiste rühmaintervjuude käigus selgunud sarnasused ja erinevused lõimklastrite esindajate hoiakutes ja seisukohtades vastavalt neljale fookuses olnud aruteluteemale.

Enim arusaamade ja hoiakute kattuvusi tõstatus kodakondsuse ja kuuluvustunde teemadel kõneledes. Kõige väiksemad sarnasused klastrirühmade esindajate vahel ilmnesevad sotsiaalsest ja poliitilisest osalusest rääkimisel. Järgnevalt esitatakse kokkuvõtteid nelja aruteluteema peamisete probleemipüstituste kohta, mis klastrirühmades intervjuude käigus välja toodi.

Tabel 17. Lõimklastrite võrdlus fookusgruupiintervjuudes tõstatunud teemade alusel ("+" = teema tõstatatus esile; "-" = esitati vastanduval hoiakul).

	A	B	C	D	E
Ühiskonna ühtsus ja lõimumisvajadus					
Lõimumist tajutakse kunstliku ja assimileerivana, lõimumiseesmärke rahvusriigikesksete ja inimestest kaugena.	+	+	+	+	+
Ühiskonna jaotust kaheks kogukonnaks ei tajuta probleemina, lõhestatus tuleb esile tugevamalt meediadiskursuses ja poliitikute tasandil, igapäevaelu tasandil konflikte ei nähta	+	+	+	+	+
Tugev võrandumine Eesti riigist ja ootus suuremale riigipoolsele tähelepanule inimeste probleemide suhtes	+	+	+	+	+
Tauniv suhtumine tajutud sallimatusesse: venelaste halvustamise tunnetamine meedias, koolide õppeprogramides, Venemaa ohu õhutamine	+		+	+	
Kibestumine senise lõimumispoliitika suhtes, vähe usku selle tulemuslikkusse		+	+	+	+
Ebavõrdse kohtlemise taunimine: tunnetatud venekeelsete inimeste halvemus töösuhetes (tööle võtmisel, töötasustamisel, edutamisel)			+	+	
Tugev vajadus hoida oma etnilist identiteeti. Assimilatiivsetena tajutud lõimumine tekitab tugevat vastupanu			+		+
Noortel positiivsem vaade lõimumisele võrreldes vanema põlvkonnaga		+			
Tajutakse, et venekeelseid koheldakse kui teise sordi inimesi	-		+		
Tuntakse vajadust uue poliitilise jõu järele, mis seaks ühiskonna ühtsuse oma eesmärgiks			+		
Keeleoskus ja -kasutus (meedia)					
Eesti keele oskust ja võimet eesti keeles suhelda peetakse oluliseks	+	+	+	+	+
Pidevalt muutuvad/tõusvad keelenõuded ja pidev mure keeleoskuse piisavuse üle tekitavad negatiivset stressi	+	+	+	+	+
Keeleinspektsiooni tegevuse tugev kriitika, nii selle negatiivse mõju tõttu keeleõppe motivatsioonile kui ka rahvusvähemuste positsiooni nõrgestamise tõttu tööjõuturul (keeleoskus esikohal võrreldes professionaalse pädevusega)	+	+	+	+	+
Oluliseks peetakse venekeelse hariduse võimaldamist alternatiivina	+/-	+	+	+	+
Keeleõppeks on oluline riigipoolne tugi, samas on oluline ka inimeste endi motivatsioon		+		+	+
Oluliseks keeleõppe takistuseks on hirm, mida tingivad keelekontroll ja sarnased karistusemeetodid		+			+
Positiivsed kogemused eestlaste toetusest keeleõppel, eestikeelsest suhtlemisest	+		+		
Vene keel võiks olla teine riigikeel	-		+/-		+
Negatiivsed kogemused eestlaste suhtumisest algajate keeleõppijate suhtes				+	
Kõik võimalused on loodud, keeleõppe edu sõltub eelkõige inimeste motivatsioonist ja suhtumisest	+				
Kodakondsus ja kuuluvustunne					
Eesti on kodumaa, lähedane; aktuaalne on seotus looduse, maa ja kultuuriga, kuigi riigist ollakse võõrdunud	+	+	+	+	+
Soov, et riik tunnustaks kõiki siinseid püsielanikke	+	+	+	+	+
Eestis sündinute naturalisatsiooninõuded tajutakse solvavatena	+	+	+	+	+
Tuntakse, et praegune tugev Venemaa stigmatiseerimine ja esitamine negatiivses valguses programmeerib eestlasi sallimatusle Venemaa ja vene keelt kõnelevate inimeste suhtes, vähendades nende omaksvõtmist	+	+	+	+	+
Riigi suhtumisest rahvusvähemustesse järeldatakse, et neid vajatakse ainult kui maksumaksjaid, mitte kui täisväärtuslikke ühiskonnas osalejaid	+/-	+	+	+	+
Eesti kodakondsus (pass) on instrumentalistliku tähendusega, mis võimaldab reisimist Euroopasse või takistab reisimist Venemaale		+	+	+	+
Oluliseks kodanikuidenditeeti tugevdavaks faktoriks on võimalus panustada Eesti ühiskonda, ennast Eestis realiseerida, ka tööalaselt	+	+	+		
Kodutunne seotud eelkõige inimestega, kes siin elavad, vanemate haudadega		+		+	+
Määratlemata kodakondsusega staatus on sunnolukord		+	+		+
Kodakondsuse saamine on enda valik, ka määratlemata kodakondsusega jäämine on enda valik	+				
Sotsiaalne ja poliitiline osalus					
Tajutakse vajadust edendada eestlaste ja venekeelsete suhtlemist ja kontaktide arvu ja kvaliteeti	+	+	+	+	+
Poliitiline osalemine toimub valdavalt valimistes osalemise kaudu		+		+	+
Osalus oluliseks takistavaks teguriks on (venekeelse) informatsiooni puudus osalusvõimalustest, samuti kartus/eelarvamused eestikeelsete ürituste avatuse osas – tunne et ei olda oodatud		+		+	+
Kodanikeühiskonna tegevust seostatakse enamjaolt huvihariduse, spordi- ja kultuuritegevusega, samuti korteriühistute tegevusega		+		+	+
Oma rahvusgruppi huvide edendamiseks on kasutatud kodanikeühendusi	+		+		
Osalus ilmneb teisel kujul kui see, mida mõõdetud EIM 2011 küsitluse käigus, nt ühiskondlik tegevus võib olla vahetu kogukonnakeskne korraldustöö				+	

Ühiskonna ühtsus ja lõimumisvajadus

Sõltumata klatrikuuluvusest tunnetatakse Eesti ühiskonna lõhestatust rahvuse ja keele alusel, aga ka sotsiaal-majandusliku taseme alusel. Viimase ületamine on oluline kogu Eesti ühiskonna jaoks tervikuna, rahvusküsimus on siin aktuaalne vaid siis, kui vähemusgruppide osakaal nõrgemates ühiskonna-gruppides on proportsionaalselt suurem.

Kuna aga igapäevaelus ja olmetasandil rahvuskonflikte ei esine, siis üldises plaanis ei nähta kahe etnilis-kultuurilise kogukonna paralleelses eksisteerimises probleemi ja nende piiride kaotamist ei peeta vajalikuks ega sageli ka võimalikuks (kuna etnilisi erinevusi tajutakse suuresti olemuslikena). Erinevates kultuuriruumides ja suuresti eraldiseisvates suhtlusvõrgustikes aga ühise identiteedi kujunemiseks takistusi ei nähta. Küll aga takistab ühtse ühiskonnana tunnetamist ja toimimist erineva emakeelega inimeste elamine eri infoväljades ja tõlgendusmaailmades ning informatsioonilise ühisosa mõlemapoolne laiendamine peaks olema lõimumispoliitika oluline eesmärk. Kõigi lõimklastrite esindajad rõhutavad, et Eestis on vaja rohkem venekeelset infot, nii riiki puudutavat kui ka olmeprobleemide lahendamise seotud informatsiooni: näiteks ministeeriumide kodulehed, õigusaktid, kasutusjuhendid ravimitel. Olulise info tõlkimine on tähtis nii praktilisest kui ka sümboolsest seisukohast: sellega antakse inimestele signaal, et riik hoolib neist.

Ühise riigiidentiteedi seisukohast probleemseks nähakse ka etnilis-keeleliste piiride rõhutamist ja kogukondade vastandamist meedia- ja poliitilises diskursuses. Ühiskonna lõhestatust avaliku diskursuse tasandil taastoodab eeskätt meedia, keda süüdistatakse rahvuskonfliktide ja sallimatuse õhutamises nii vähemuste tasakaalustamata kujutamisega kui ka Venemaa esitamisega vaid ohu allikana. Eestikeelne meedia näeb oma auditooriumit väga kitsalt ega kõneta teiste rahvuste esindajaid. Meedias valitsev negatiivne toon vähendab aga veelgi rahvusvähemuste motivatsiooni jälgida Eesti meediat ning jääb seeläbi kõrvale kohalikust infoväljast. Selleks, et eesti keelt oskavad venekeelsed inimesed usaldaksid infoallikana eestikeelseid meediakanaleid, tuleks neis enam tähelepanu pöörata venelasi mittesolvavale sisule ja sõnakasutusele ning vähendada etniliste erisuste toonitamist ja meie-nemad vastandamist. Samad soovitusel kehtivad ka poliitikute ja avaliku elu tegelaste osas, kes kujundavad üldist ühiskonnas valitsevat diskursust. Selle asemel, et rõhutada etnilis-kultuurilisi ja päritolulisi erinevusi, tuleks oma pöördumised adresseerida kogu Eesti elanikkonnale, kaasates ka rahvusvähemusi. Samuti tuleks jälgida, kuidas käsitletakse mitmeid tundlikke teemasid, millel on erinev tähendus etniliste eestlaste ja siinsete rahvusvähemuste jaoks.

Ka eestlaste tõrjuv suhtumine teistesse ning suletud ja etniliselt määratud riigiidentiteet takistavad ühiskonna sidususe suurendamise seisukohast vajaliku ühisidentiteedi kujunemist. Hoolimata eesti keele oskusest, jääda eestlaste jaoks ikka „muulaseks“.

Kõigi klastrite esindajatele on omane kriitiline ja skeptiline suhtumine senistesse lõimumistegevustesse ja nende eesmärkidesse, kuid A- ja C-klastri esindajad eristuvad selle poolest, et olles kursis Eestis toimuvaga tänu mitmekülgsel meediatarbimisele ja sotsiaalsele aktiivsusele, pakuvad nad välja lahendusi, mis oleksid kasulikud Eestile tervikuna, ja püüavad omalt poolt olukorra parendamisele kaasa aidata.

Lõimumispoliitika eesmärgi tajutakse inimestest kaugete ja rahvusriigikesksetena ning ühesuunalisena, kus vähemused on objektiks, ning seetõttu tõlgendatakse seniseid lõimumispraktikaid ühepoolsete ja assimileerivsetena, mis eeldavad sulandumist ja kultuuriliselt ühesuguseks muutumist. Kõige tugevalt tunnetavad lõimumise valdkonnas assimileerivset survet E-klastri esindajad. Kõige positiivsemad hoiakud lõimumisperspektiivide suhtes on B-klastri noorematel esindajatel, kes väljendasid lootust, et on võimalik teistsugune lähenemine ühiskonna lõimumisele.

Eesti keele oskus ja kasutus

Kõik klasterühmad on üksmeelel, et eesti keele oskus on tähtis, samuti on oluline riigi tugi keeleõppe korraldamises, kuid probleemi nähakse nii venekeelsete elanike väheses keeleõppemotivatsioonis kui ka keeleõppes (nii koolide keeletundides kui ka keelekursustel) rakendatava metoodika madalas kvaliteedis. Väheses motivatsiooni põhjused on survestav keelepoliitika ning selle hirmu- ja karistusepõhine elluviimine, aga ka eestlaste negatiivne suhtumine algajatesse keeleõppijatesse, kes ei oska keelt veel piisavalt hästi. Viimast rõhutavad eeskätt D-klastri esindajad, keda iseloomustab keskmisest kõrgem keeleoskus, kuid kes elavad suuremalt jaolt eestikeelses keskkonnas (väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad). A- ja

C-klastri esindajad, kes samuti on eestikeelsuse mõõtnes hästi lõimunud, töid aga välja positiivseid kogemusi eestlaste toetusest keeleõppel ja kasutamisel. Kinnitust leidis ka varasemates uuringutes ikka ja jälle madala keeleoskuse põhjusena välja toodud keelepraktika võimaluste nappus (vt näiteks Keeleõppe arendamise programmi mõju uuring, 2013) ning vanemaealiste suutmatust keelt omandada. Keelepraktika puudumine on eriti aktuaalne E- ja B-klastri ning Ida-Virumaa puhul.

Keeleoskuse alusel diskrimineerimist tööturul (nii töölesaamisel kui ka edutamisel) tajuvad eriti teravalt just D-klastri esindajad. Ka C-klastri esindajad olid rahulolematud venekeelsete inimeste ebavõrdse kohtlemisega tööturul, kuid pidasid diskrimineerimise aluseks eeskätt rahvust, mis avaldub ebavõrdses kohtlemises venepärase aktsendi või nime tõttu.

Kodakondsus ja kuuluvustunne

Lõimklastrite vahel varieerusid kuuluvustunde mustrid selles osas, kuidas mõtestatakse kodumaad ning kas ja kui tugevalt tuntakse sellest tulenevalt emotsionaalset seotust Eestiga.

Kõigi klasterühmade jaoks on iseloomulik Eestimaa, Eesti ühiskonna ja Eesti riigiga seose diferentseerimine, eriti tugevalt väljendub erinevatel alustel kuuluvustunde eristamine C-klastri esindajate puhul, kes tunnevad tugevat emotsionaalset seost Eesti maa ja loodusega, samal ajal kui Eesti riigi suhtes väljendati väga kriitilisi hoiakuid ning sellel tasandil distantseeriti end selgelt Eestist. Aga ka teiste klastrite esindajad ei tunne emotsionaalset seotust Eestiga riigiga ja peavad selle kujunemise peamiseks takistuseks seda, et riik ei tunnusta kõiki Eesti elanikke ühtviisi omana. Võõrandumist riigist suurendab ka Eesti kodakondsuspoliitikas tajutud ebaõiglus, mis ei võimalda tingimusteta anda Eesti kodakondsust Eestis sündinutele ja neile, kes olid elanud Eestis juba enne taasiseseisvumist.

B-, D- ja E-klastrit iseloomustab kodumaatunde põhinemine pigem siin elavatel (elanud) lähedastel ja kitsamal sotsiaalsel suhtevõrgustikul, mistõttu tuntakse tugevamat seost vahetu elukeskkonnaga, aga mitte Eestimaaga ja Eesti ühiskonnaga laiemalt. Lokaalne enesemääratlus on eriti iseloomulik Ida-Virumaa respondentidele. Laiem, kogu ühiskonna tasandil eneseidentifitseerimine on seotud omapoolse aktiivse panustamisega ühiskonda ametialase eneseteostamise ja ühiskondliku osalemise kaudu. Näiteks on B-klastri esindajatele, kes on osaluse mõõtnes aktiivsemad, iseloomulikum ka tugevam kodanikuidentiteet.

Kõigi klastrite jaoks oli kodumaatunde mõtestamisel oluline üldine heaolutunne, mida seostati nii sotsiaalmajandusliku stabiilsuse kui ka psühholoogilise rahulolu- ja kuuluvustundega. C-klastri puhul mõjutab kodumaatunnet teiste klastritega võrreldes tugevamalt etniliste eestlaste poolt omaksvõtmine, mistõttu emotsionaalne seotus nõrgeneb oluliselt, kui inimene panustab aktiivselt ühiskonda, kuid tema panust ei väärtustata väärtustata või isegi karistatakse, kui selles nähakse riigivastast tegevust. E-klastris on Eestis kodutunde tekkimiseks vajalik eestlaste elukommete ja kultuurilise koodi mõistmine, aga ilma et selle tundmaõppimisega kaasneks nende omaksvõtmise surve.

Poliitiline ja sotsiaalne osalus

Poliitiline osalus väljendub kõigis klastrites eelkõige valimistes osalemise kaudu, tänavapoliitika tulemuslikkuses kaheldakse või sellest ei kõnelda üldse. Valimistel ei osaleta peamiselt kas ükskõiksusest või usu tõttu, et valimistel osalemine ei mõjuta riigi/KOV tasemel tehtavaid otsuseid. Kõik klastrid seostavad kodanikeühiskonna tegevust eeskätt kultuuri ja spordiga või kogukondliku heakorda taotleivate initsiatiividega (nt „Teeme ära”) või korteriühistute tegevusega. Kodanikeühendusi ei nähta teatud gruppide huvide eest seismise vahendina. Erandiks on C-klastri esindajad, kes on kodanikeühenduste kaudu osalenud demokraatlikes protsessides, esindades venekeelse elanikkonna huve.

Sotsiaalse osalusaktiivsuse määr ja iseloom erines klasteri märgatavalt. D-klasteri esindajad, kellele on iseloomulik kitsam ja oma keelekogukonna keskne suhtlusvõrgustik, tegutsevad küll vähe üleriigilisel või elukoha linna-valla-küla tasandil, kuid osalevad aktiivselt tegevustes, mis on vahetult seotud nende kitsa suhtlusvõrgustikuga ja igapäevaelu, k.a professionaalse tööalase tegevusega.

Kõigi klastergruppide jaoks oli oluliseks osalusaktiivsust määravaks teguriks huvipakkuvate tegevusvõimaluste puudus, samas oldi klasteri eriarvamusel, millised tegevused huvi pakuksid. Läbivalt aga tuli jutuks mitmekeelne ja -rahvuseline laulupidu kui üks võimalik tugev sümbolne ühisüritus. Sellel oleks potentsiaali kahe kogukonna vahelise lõhe ületamiseks ja see annaks rahvusvähemuste esindajatele märku, et nende kultuuri väärtustatakse ja neid tunnustatakse, mis on oluline eeldus ühisidentiteedi kujundamisel. Teiselt poolt aitaks niisugune mitmekultuurilisuse rõhutamisele suunatud suurüritus kaasa eestlaste suuremale avatusele vähemuste suunal. Samuti leidsid positiivset vastukaja erinevad üleriigilised ühiskondlikud projektid nagu näiteks „Teeme ära” ka siis, kui nendes otseselt ise ei oldud osaletud.

D- ja E-klasteri esindajate puhul oli osalusaktiivsus tugevalt seotud majandusliku toimetulekuga. Majandusraskuste puhul kannatab osalusaktiivsus nii seetõttu, et puudub raha osalustasudeks, kui ka seetõttu, et kogu inimese aeg ja energia kulub ellujäämiseks vajaliku raha teenimisele.

Klasteranalüüs näitas venekeelse elanikonna kui lõimumise sihtgrupi mitmekesisust ning ka seda, et ühtegi lõimklasterit ei saa pidada lõimumise musternäidiseks, mis ei vajaks riigipoolset tuge. Intervjuudest selgus, et näiteks mitmekülgsest lõimunutel (A-klaster) on samuti omad lõimumisvajadused ning nad vajavad tuge nende rahuldamisel. C-klasteri esindajatega intervjuud osutavad sellele, et ka hea eesti keele

Tabel 18. Lõimklasterite spetsiifilised ja ühised vajadused lõimumisprotsessides

Klastrid	Klastrispetsiifilised ootused ja vajadused	Ühised ootused ja vajadused
Lõimumisvajaduse tajumine		
A	Rakendada positiivseid meetmeid mitte-eesti päritolu inimeste karjääri toetamiseks riigiasutustes, rakendada rahvuslikke kvote töökollektiivides.	Ootus on lõimumise kahepoolsusele, kus eestlased oleksid ka aktiivselt kaasatud ja oleksid lõimumismeetmete oluliseks sihtgrupiks. Ühise ja ühendava Eesti identiteedi vajalikkuse tunnetamine. Tähtsaks peetakse eesti kultuuri mõistmist, millega ei kaasneks ohtu oma kultuuri säilitamisele. Tugev võõrandumine Eesti riigist ja ootus suuremale riigipoolsele tähelepanule inimeste probleemide suhtes. Oodatud on suurem ühiskonna lõimumise eesmärgil ellukutsutud tegevuste (ja nende rahastamise) läbipaistvus, ka kajastus meedias.
C		
B	Ootus tugevemale riigipoolsele toele venekeelsele kodanikeühiskonnale, töhusamatele meetmetele selle jõustamisele.	
D	Lõimumisprobleemide vähendamiseks vaja leida lahendus sotsiaalmajanduslikele probleemidele ning toetada tihedamate kontaktide arengut eestlastega. Tunnustamise vajadus.	
E	Tugev vajadus kindlustada oma kultuurilise identiteedi säilimine. Assimilatiivsetena tajutud lõimumine tekitab tugevat vastupanu.	
Keel, kultuur ja meedia		
A	Ootus suuremale sallivusele rahvusvähemuste suhtes eestikeelses meedias, praegune meediakajastus mõjub negatiivselt.	Oodatud on rahvusvähemuste võrdne kohtlemine keelest sõltumata. Ootus on meedia sisu ja tooni sallivamaks muutumisele. Oodatud on kohaliku venekeelse meedia areng, tagamaks mitmekülgsemat Eesti kohalike teemade ja arengute kajastamist, samuti eesti- ja venekeelse meedia sisulist lähenemist. Oodatud on keelealaste survemeetodite (nt trahvid) kaotamine. Oodatud on eesti keele õpetamise kvaliteedi tõus ja keelekursuste kvaliteedikontrolli kehtestamine. Tagada tasuta keeleõppe kättesaadavus. Vaja rohkem keelekursusi, mille eesmärgiks on keele valdamise arendamine, mitte aga riigikeele/keelelaseme eksami sooritamiseks treenimine. Vajadus tõsta vene keele prestiiži ühiskonnas; Võimaldada paremat vene kultuuri/vähemuste kultuuride tutvustamist Eesti koolides. Vajadus rohkema venekeelse info järele.
C		
D	Vähendada Keeleinspektsiooni tegevusest tingitud rahvusvähemuste ebavõrdset olukorda tööturul. Oodatud on eestlaste sallivam hoiak keeleõppijate suhtes, kes keelt veel vähe valdavad. Vajadus tagada soodsate eesti keele kursuste kättesaadavust ka nendele, kellel riigikeele eksam on sooritatud kuid keeleoskus jääb nõrgaks – tagamaks reaalset praktilist keeleoskust, mis on vajalik tööturul konkureerimiseks.	
B	Vajadus arvestada keelepraktika võimaluste puudusest tingitud väljakutsetega eesti keele õppes ja kasutuses (eriti Ida-Virumaal) ja arvestada sellega keeleseaduse rakendamisel.	
E		
Kodanikuidentiteet		
A	Oluline on riigipoolne tunnustus venekeelsete inimeste panusele riigi ja ühiskonna hüvanguks.	Tähtis on kõigi siinsete püsielanike ning just rahvusvähemuste tunnustamine riigi tasandil ja omaksvõtmine eestlaste poolt. Oluline on edendada ühise ja ühendava riigiidentiteeti omaksvõttu ühiskonnas, mis ei satuks vastuollu rahvusvähemuste etnilise identiteediga. Oodatud on kodakondsusnõuete leevendamine; kodakondsuse võimaldamine lihtsustatud korras Eestis sündinutele, kes on elanud ja töötanud Eestis viimaste 20 aasta jooksul. Oluline on muuta Venemaa negatiivset kuvandit neutraalsemaks – eestikeelses meedias, kirjanduses, koolide ajaloo programmis.
B	Ootus suurematele võimalustele oma potentsiaali realiseerimiseks töös ühiskonna hüvanguks – nii kodanikeühiskonnas kui professionaalse tegevuse kaudu, sõltumata keeleoskusest.	
D	Kuuluvustunde suurenemiseks tähtis suurendada rahvusvähemuste kaasatust kogukondade tasandil, eriti oluline väljaspool Tallinna ja Ida-Virumaad.	
C, E	Oluline vältida sundusena ja assimileerimivana tajutavat poliitikat, ka tunnustada rahvusvähemuste kultuurilisi iseärasusi ja nende kohta Eesti kultuuriruumis.	

Sotsiaalne ja poliitiline osalemine		
A, C	Vältida vähemuste kodanikuaktiivsuse allasurumist; välja töötada mitmekülgsed kodanikeühenduste toetamise mehhanismid.	Vajadus edendada eestlaste ja rahvusvähemuste suhtlemist ja kontaktide arvu ja kvaliteeti – kodanikeühendustes, kogukondade tasandil. Eriti aktuaalne piirkondades, kus rahvusvähemuste osakaal elanikkonnas väiksem.
B	Vajadus tõhusamate osaluse toetusmehhanismide järele. Oluline venekeelne info nii osalusvõimalustest kui korraldusinfost – rahastusvõimalused, tugi jne.	Soovitakse enam eestlastega ühiseid üritusi, mis põhineksid üldinimlikel väärtustel või milles tunnustatakse mitte-eesti kultuure (nt mitmekeelne laulupidu).
D	Piirkondades, kus rahvusvähemuste osakaal on väiksem, on oluline tagada eestikeelsete organisatsioonide valmisolek rahvusvähemuste kaasamiseks ja teadlikkus kaasamise vajalikkusest ja võimalustest. Kaasata tuleb ka peavoolust kõrvalejääjaid.	Nõrgemast sotsiaalmajanduslikust olukorrast tingitud passiivsuse ületamiseks oluline võimaldada efektiivsed finantseerimismehhanismid ja teavet nende kasutamise võimalustest, kaasatavad kättesaadav informatsioon vene keeles, konsultatsioonid, projektide kirjutamise/ projektijuhtimise tugi jne.
E	Vajadus tagada venekeelse info kättesaadavust osalemisvõimaluste kohta.	

oskus võib ebasoodsas keskkonnas kaasa tuua mitmeid lõimumise seisukohalt negatiivseid tagajärgi: näiteks suuremat diskrimineerimise taju tööturul (sealhulgas klaaslae fenomeni teadvustamist), vastu-meelsust tarbida eestikeelset meediat just selle sisu ja tonaalsuse tõttu. Lõimklastrite ootuste ja vajaduste arvessevõtmine poliitikakujundamisel ja institutsioonide toimimisel võib toetada lõimumisprotsessi edenemist. Lõimklastrite spetsiifilised ja ühised ootused-vajadused on esitatud tabelis 18.

Meie uurimus tuvastas lõimklastrite eripärade kõrval ka suure ühisosa eri klastrite lõimumisvajadustes ja -ootustes. Ehkki uuritav sihtrühm on väga heterogeenne, esinevad eri lõimklastrites ühised ootused ja vajadused mitmes küsimuses, mida me fookusgrupi intervjuudes käsitlesime, osa ühiseid teemasid tõusis aruteludes esile ka aruteluküsimustest sõltumata. Kõigist olulistest erinevustest hoolimata ühendavad vene suhtlemiskeelega inimesi Eestis teatud probleemid, mis on lõimumise seisukohast olulised enamusel – nii neile, kes ei valda eesti keelt või ei oma Eesti kodakondust, kui ka neile, kes on juba mitmekülgsest lõimunud. Kõiki intervjuerituid ühendasid:

- ⊗ vajadus olla Eesti ühiskonnas ja riigis tunnustatud oma etnilises erinevuses;
- ⊗ ootus olla koheldud võrdväärseina;
- ⊗ valmisolek panustada Eesti ühiskonda ja kultuuri; ning sellest tulenev
- ⊗ ootus, et neid käsitletakse eestlaste poolt omana ja osana Eesti ühiskonnast.

Asjaolu, et venekeelsete elanike üldised ootused ei eristu lõimklastrite kaupa, viitab sellele, et lõimumise kui sotsiaalselt sidusa ühiskonna kujunemise tegurite kirjeldamiseks on vaja analüüsida veel teisigi dimensioone, millest osa kajastab venekeelsete elanike ootuste ja valmisoleku eri tasemeid, teised aga eestlaste valmisolekut vastata neile ootustele.

8.4. Noored hariduses

Gümnaasiumides õppivad venekeelsed noored

Gümnaasiumis õppivad venekeelsed noored osutusid käesoleva uuringu üheks sihtrühmaks, kuna 2011. aasta 1. septembrist läksid venekeelsed munitsipaalgümnaasiumid üle osaliselt eesti õppekeelele. Vastavalt üldharidussüsteemi arengukavale aastateks 2007–2013 on selle ülemineku eesmärk tagada neile õpilastele, kelle emakeel ei ole eesti keel, võrdsed võimalused kutse- ja kõrghariduse omandamiseks ning tööturul toimetulekuks, mis omakorda suurendaks muukeelsete elanike lojaalsust ja ühiskonna sidusust.

Viisime läbi neli rühmaintervjuud kolmes etnilis-keelelise koosseisu mõttes erinevas keskkonnas: kaks rühmaintervjuud Tallinnas, ühe Ida-Virumaal ja ühe Tartus. Intervjuudest selgus, et üleminekut venekeelselt õppelt põhikoolis eestikeelsele õppele gümnaasiumis kogeti valulisena. Väljatoodud põhjuste hulgas nimetati: eestikeelsete õpikute ja õppematerjalide puudumist; õpetajaid, kes väga harva on pädevad nii eesti keeles kui oma aines (enamasti peeti neid valdavaks kas keelt või ainet); rea ainete puhul järsku üleminekut põhikoolis (kevadeks) omandatud venekeelselt terminoloogialt (sügisel) gümnaasiumis eestikeelsele sõnavarale, tekitas õpilastes muret hariduse kvaliteedi üle. Arvati, et sellise ülemineku tulemusena ei omandata ei eesti keelt ega aineid tasemel, mis oleks hädavajalik venekeelsete noorte tulevikuplaanide teostamiseks. Järeldati, et sellest tulenevalt on nende võimalused konkureerida

Eestis eesti rahvusest noortega oluliselt kahanenud. Et selline kogemus langes kokku venekeelset kooli kaitsnud ühenduste ja isikute hoiatustega, siis süvendas see pessimismi võimaluste osas mõjutada asjade käiku nii haridussüsteemis kui ka laiemalt ühiskonnas. Üleminekut eestikeelsele õppele tajutakse valitsuspoolse surveavaldusena.

Intervjuudest järeldub, et domineerivaks kohanemisstrateegiaks peavad noored lahkumist Eestist, sh ka need noored, kes peavad Eestit oma kodumaaks. Eestisse jäämise puhul peeti eestikeelset gümnaasiumi, mitte laiemalt eestikeelset õpet, kõige kindlamaks edasijõudmise viisiks (eesti keel omandatakse eestikeelses keskkonnas, puudub kohustus korduvalt tõestada keele valdamise taset eksamitel jne). Samas ei peeta seda enda jaoks võimalikuks (lapsevanemad oleksid pidanud panema nad esimesest klassist eestikeelses kooli või koguni eestikeelses lasteaeda) ega sobivaks (osalt raskuste tõttu oma keele ja rahvuskultuuri säilitamisel, aga ka seetõttu, mida oldi kuulnud eesti õppekeelega koolis õppinud venekeelsete laste kogemustest).

Ka eesti keelt väga heal tasemel valdavate noorte seas on Eestist lahkumisele häälestatuid. Ainult et need noored eelistavad omandada kõrghariduse Eestis ja lahkuda siit haritud inimesena. Põhjendused varieerusid, kuid enamasti olid need seotud kahtlustega oma tulevikuväljavaadetes Eestis; domineeris (lähedaste kogemusel baseeruv) veendumus, et ka hea keeleoskuse puhul osutub venepärane nimi diskrimineerimise aluseks Eesti tööturul.

Kõigis, eriti Tallinna ja Tartu, rühmaintervjuudes olid esindatud noored, kes pidasid Eestit oma koduks. Ida-Virumaal domineeris kohalik (maakondlik) identiteet. Vastus küsimusele, kas kuulutakse eesti rahva hulka, kajastas seda, kuidas defineeriti enda jaoks eestlaseks olemist. Ülekaalukalt anti eitavaid vastuseid.

Tajutakse, et nii venekeelsete noorte arvamusega kui ka laiemalt üldsuse arvamusega poliitilisel tasandil ei arvestata. Poliitilist tegevust ja oma seisukohtade avaldamist peetakse mõttetuks.

Sotsiaalse osaluse ja kontaktide mustrid eestlastega on mitmekesisemad. Gümnaasiuminoorte seas on selliseid, kes osalevad üsna aktiivselt ühiskonnaelus. Üldiselt valdavad need noored teatud määral eesti keelt (suhtlustasandil). Suheldakse ka eestlastest eakaaslastega. Niisugused noored tõrjutust eriti ei taju. Teisalt on ka selliseid, kes annavad oma olukorrale pessimistliku hinnangu, tunnevad end füüsiliselt ja vaimselt aheldatuna. Probleemi põhjuseks peetakse venekeelsete noorte madalat teadlikkust riigis ja Tallinnas toimuva kohta. Vähemaktiivsed nimetavad olulise põhjusena ka keelebarjääri – vene ja eesti noored ei puutu ühisüritustel piisavalt kokku.

Kutsekoolides õppivad venekeelsed noored

Käesoleva uuringu üheks sihtrühmaks valiti venekeelsed kutsekoolide õpilased, eeskätt seoses kutseõppeasutuse seaduse muudatusega, mille Riigikogu kiitis heaks juunis 2013. Üleminek eestikeelsele õppele toimub paralleelselt mitte-eestlastest noorte polariseerumisega eesti keele oskuse alusel. Tekkiv lõhe kipub omakorda kattuma lõhega tasemeõppes ja lapsevanemate sotsiaal-majanduslikus olukorras. Kui põhikoolis eesti keele õppe tulemuslikkus oluliselt ei parane, soodustab kutsehariduse üleviimine eestikeelsele õppele polariseerumist veelgi, kuna tagasihoidliku eesti keele oskuse tõttu võib vähemalt esialgu suureneda venekeelsete noorte väljalangevus kutseharidusest. Kutsehariduse ekspertide sõnul piirduvad tõenäoliselt need noored üksnes eriala omandamisega, jäädes keskhariduseta.

Rühmaintervjuud viisime läbi Tallinnas ja Ida-Virumaal Jõhvis. Võrreldes Tallinna ja Ida-Virumaa kutsekoolides õppivate venekeelsete noorte kogemusi ja hinnanguid, ilmneb lisaks paljudele ühistele joontele ka regionaalne eripära.

Keeleliselt eraldatud haridussüsteemis õppimist mõtestati nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal emakeeles õppimisena. Samas ei piirdu erinevused eesti- ja venekeelse haru vahel üksnes keelega: üleminekud ühest harust teise (õpingud emakeelest erinevas keeles) on harvad, eri harude õpilaste omavaheline kommu-

nikatsioon ei toimi, õppekavad erinevad jne. Nii Ida-Virumaal kui ka Tallinnas oldi seisukohal, et eesti keele valdamine emakeelena loob eesti noortele eeliseid haridussüsteemis edasijõudmisel. Ühtlasi väljendati veendumust, et eestlaste ja mitte-eestlaste põhikoolijärgsed haridusteed on hierarhiliselt eristatud (tehnilised teadmised-kutsekoolid on enamasti venekeelsetele, eestlastele aga ülikool ja gümnaasiumid).

Nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal tajutakse eesti keelt mitte niivõrd potentsiaalse kommunikatsiooni-, kui võrd vastupidi, eristamise vahendina. Vaatamata sellele kavatsetakse parandada selle oskust pragmaatilistel eesmärkidel (õpingud, hea töö leidmine, mujale Eestisse, aga ka välismaale siirdumine Eestis omandatud haridusega). Ida-Virumaal arvasid kutsekoolide õpilased, et eesti keele oskuse nõudmine venekeelses regioonis pole tingitud mitte praktilisest vajadusest, vaid poliitilistest ambitsioonidest, et õppida eesti keelt venekeelses regioonis on eriti raske, et see peaks olema vabatahtlik, mitte sunniviisiline.

Tallinnas eesti keele vajalikkuse üle üldse ei arutletudki (ilmselt peeti seda enesestmõistetavaks), vaieldi hoopis selle üle, kas just eestikeelne õpe (60% ja enam õppekava mahust eesti keeles) on kõige tõhusam eesti keele omandamise viis, kas see sobib kõigile ning kas see peaks olema ainus ja kohustuslik hariduse omandamise viis.

Nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal mõjutasid suhtumist eelseisvasse muudatusse kutsehariduses üleminekul eestikeelsele õppele nii negatiivne kogemus gümnaasiumi ülemineku puhul (tuttavate õpilaste raskused, aga ka venekeelse elanikkonna vastuseisu ignoreerimine), kui ka suhtumine eesti keele oskuse vajadusse. Positiivse poole pealt tõsteti esile just eesti keele (võimalikku) paremat oskust, samas kaheldi, ega selle all ei kannata eriala omandamine. Ida-Virumaal rõhutati, et see reformi pluss võiks kehtida vaid nende puhul, kel kavas jääda Eestisse, neid aga arvati olevat väga vähe. Tallinnas prognoositi vastavalt ka kutsekoolide õpilaskonna muutumist: sinna koonduvat praegusest enam need, kes on valmis hariduse omandamise nimel vaeva nägema, osa noori aga jääb nüüd ka kutsest ilma. Miinuspoole pealt osutati eelkõige valikute kahanemisele, sest õppida emakeelest erinevas keeles on raskem, eriti inimestel, kel puudub keelevaist. Üldine negatiivne suhtumine oli kantud sellest, et tunnetati end võimu otsuste „objektidena“, kelle arvamusega ei arvestata.

Tallinnas ilmnes, et paljude eestikeelsuse ja eestimeelsuse küsimuste puhul ei erinenud eesti keelt valdavate seisukohad mitteoskajate omadest. Oldi ühel meelel, et sunniviisiline kutsehariduse üleminekul eestikeelsele õppele tähistab negatiivset suhtumist venekeelsesse elanikkonda. Erinevalt Ida-Virumaa arutelust, ei pakutud väljapääsuna Eestist lahkumist, vaid hoopis külma verd konkreetsete (sh ka eestlastega suhtlemise) probleemide lahendamisel.

Nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal oldi veendunud, et edukaks erialaseks arenguks on lisaks eesti keele oskusele olulised nii „õige“ (eestipärane) perekonnanimi kui ka sidemed. Tallinnas viidati seejuures ka isiklikule diskrimineerimise kogemusele.

Kokkuvõttes arvati nii Tallinnas kui ka Ida-Virumaal, et kõige õigem oleks võimaldada venekeelsetele noortele valik, säilitades haridussüsteemis erinevad harud.

Kuuluvustunde mustrid varieerusid. Kodumaad mõtestatakse väga erineval moel, vastavalt suhtutakse ka Eestisse. Kui kodu mõtestatakse „kohana, kus oldi üles kasvanud“, või sünnimaana, kus elavad lähedased, siis peetakse Eestit koduks. Need aga, kelle arvates on kodutunde puhul oluline emotsionaalne seos riigiga, ei pidanud Eestit koduks. Ida-Virumaal tõsteti esile „omade“ (ehk siis kirjelduse loogikast lähtuvalt venekeelset) mõnusat õhkkonda, mis teeb maakonna koduseks. Esines raskusi vastamisel küsimusele Eesti (otseses tõlkes „Eestimaa“) rahva hulka kuulumise kohta – kuuluvustunne pole selgelt läbitunnetatud mõiste. Vastuseid mõjutas arvamus sellest, keda etnilised eestlased eestlasteks peavad, tunde olemasolu või puudumist põhjendati etniliste argumentidega.

Suhtumine lõimumisse oli Tallinnas ja Ida-Virumaa aruteludes erinev: Tallinna arutelust jäi kõlama selle vajalikkus, saavutamist peeti võimalikuks eelkõige avalike arutelude teel. Ida-Virumaa arutelu domineeris aga skeptiline suhtumine, põhjendusena esitati eestlaste ja venelaste etnilisi erisusi.

Kõrgkoolides õppivad venekeelsed noored

Eesti lõimumispoliitika üks keskne eesmärk on suurendada hariduslikku võrdsust, sellal kui haridussüsteemis toimub mitu olulist reformi (haridus- ja lõimumisproblemaatika puutepunktidel peatub pikemalt raporti ptk 3.1). Selles uuringus uuriti seetõttu ka kõrgkoolides õppivaid venekeelseid noori. Rühmaintervjuud viisime läbi nii, et jagasime grupi kaheks. Esimese rühmaintervjuu tegime nendega, kes õpivad eestikeelses õppes, teises osalesid need, kes on valinud venekeelse kõrghariduse. Intervjueeritute seas on nii bakalaureuse- kui ka magistriõppe üliõpilasi. Lisaks intervjueerisime kaht eksperti, kes puutuvad tihedalt kokku venekeelsete tudengitega (ülikoolide kolledžites).

Erinevalt noorematest käesolevas uuringus osalenud õpilastest (kutsekoolid ja gümnaasiumid) lähtuvad tudengite argumendid rühmaintervjuus selgelt indiviidi, s.o õppija isiklike eesmärkide ja võimaluste vaatepunktist. Vene- või eestikeelse kõrghariduse vahel valiku langetamisel on nende jaoks olnud otsustavad pragmaatilised tegurid. Venekeelse kõrghariduse plussiks on võimalus omandada eriala kiiremini ja kergemalt. Eestikeelse kõrghariduse valinute jaoks on olnud määrav, et vaid eesti keeles on võimalik õppida soovitud erialal. Suhtumine eesti keele oskuse vajalikkusse on aga seotud sellega, millises keeles noor ise õpib. Kui eesti keeles kõrgharidust omandavate noorte hinnangul suurendab eesti keele oskus töö- ja haridusvõimalusi, leiab enamik vene keeles õppivatest tudengitest, et eesti keelt võiks õppida alles siis, kui selleks tekib konkreetne vajadus. Viimases on vene keeles õppivad tudengid mentaliteedilt seega üsna sarnased kutsekoolides õppivatele venekeelsetele noortele.

Valdav osa intervjueeritutest, sh eksperdid, on kriitilised gümnaasiumihariduse kiire üleviimise suhtes eesti keelele, leides, et praegu ei ole õpetajad võimelised korralikus eesti keeles aineid edasi andma. Nii kannatab ühelt poolt teadmiste kvaliteet, teiselt poolt ei õpita sel viisil ka eesti keelt. Seega on eesmärk koolitada venekeelsete koolide jaoks piisavalt eesti keelt hästi oskavaid õpetajaid. Nii tudengid kui ka eksperdid leiavad samas, et kui eestikeelne gümnaasiumiharidus muudab lihtsamaks eestikeelses ülikooli astumise, kannatab tugevalt venekeelsete noorte vene keele oskus. Probleemiks osutub see nii nende jaoks, kes ei soovi jätkata gümnaasiumi järel kõrghariduse omandamist, kui ka nende jaoks, kes soovivad kõrgharidust omandada mõnes Venemaa kõrgkoolis. Säärase kriitika taustal on mõistetav, miks tudengid ja eksperdid peavad parimaks võimalust minna järk-järgult üle eestikeelsele õppele, mille puhul õpinguid alustatakse vene keeles ja seejärel hakatakse õppima eesti keeles. See aitab vene emakeelega noorel pääseda kõige hõlpsamalt ligi eestikeelsele kõrgharidusele. Selliste üleminekuvõimaluste puudumine praegu, kui venekeelsete õppekavade arv väheneb, teeks ekspertide hinnangul eelkõige Ida-Virumaalt pärit noorte ligipääsu kõrgharidusele senisest raskemaks. Probleem on ka noorte ülikooliõppejõudude vähene vene keele oskus, mis ei võimalda neil kaasa aidata vene emakeelega noorte kohanemisele eestikeelses akadeemilises keskkonnas.

Eesti keeles kõrgharidust omandavatel venekeelsetel noortel on positiivsed kogemused seoses kontaktide leidmisega eestlastest tudengite seas. Nad peavad selliseid kontakte tähtsaks oma edasises tööalases karjääris. Intervjueeritud eksperdid leiavad, et nende kontaktide kaudu kaob kiiresti suhtlemisbarjäär nendel venekeelsetel noortel, kes pole varem kuigi palju eestlastega kokku puutunud. Ühtlasi näitab see, et juba gümnaasiumihariduse tasemel on äärmiselt oluline panna rõhk vene koolide õpilaste ühistegevusele eestlastest noorte ja eestikeelsete noorteorganisatsioonidega. Nii eesti kui ka vene keeles õppivad tudengid on praegu ühiskondlikult passiivsed, kui kõne all on üleriiklikud kodanikualgatuslikud üritused, ehkki jälgivad nii eesti- kui ka venekeelset meediat ja tunnevad huvi Eesti sisepoliitika vastu. Kõige olulisemaks viisiks, kuidas ühiskonna juhtimisel kaasa rääkida, peavad nad valimisi. Nad ei usu, et nende muul poliitilisel tegevusel oleks palju mõju. Samas on nad kindlad, et selle, kas inimene on ühiskondlikult aktiivne või mitte, määrab ära individuaalne eripära, mitte rahvus ega keeletaust.

Kõik intervjueeritud tudengid peavad kodanikustaatus juures oluliseks valimistest osavõttu. Ent nende jaoks on väga tähtis kuuluvustunne. Mõlema õppekeelega tudengite rühma liikmed on Eestiga emotsionaalselt seotud ja tunnevad, et Eesti on nende kodumaa. Ükski uuringus osalenu ei ole isiklikul pinnal tundnud eestlaste poolt tõrjutust ega sallimatust rahvuslikul pinnal. Siiski mainitakse rahvustevaheliste

pingete olemasolu Eesti ühiskonnas, kuid need avalduvad respondentide hinnangul pigem meedias, mis vastavaid stereotüüpe võimendab. Eestist lahkumise soovi esineb mõlemas intervjueritud grupis, kuid otsustav roll sellise valiku langetamisel on töövõimaluste olemasolu või puudumine Eestis.

Ida-Virumaa 20–35-aastased noored

Ida-Virumaa 20–35-aastaste noorte lõimumismustrid pakuvad huvi selle rühma eripära tõttu, seda nii ajaloolise aja mõttes (nende maailmavaade kujunes kõige intensiivsemate muutuste ajal) kui ka nende eluloolise aja tõttu (tegemist on inimestega, kes on hiljuti haridussüsteemist väljunud, samas on sealt saadud pagas ka praktilise elukogemusliku proovi läbi teinud); lisaks geograafilises-piirkondlikust tähenduses. Rühmaintervjuu eesmärk oli ühelt poolt uurida, kuivõrd kehtib ka selle grupi puhul uuringus rakendatud klastrite loogika (kuivõrd eristuvad seisukohad lõimumise dimensioonide kaupa), teisalt aga käsitleda seda kontrollrühmana haridusrühmade seisukohtade puhul. Osalejad olid valitud eelküsitluse alusel, esindatud olid meie uuringu A-, B-, D- ja E-klaster.

Rühmaintervjuu põhjal ilmnes väga selge eristusjoon tegutsejate ja passiivsete ühiskonnaliikmete vahel. See eristusjoon langes kokku ka eelküsitluse tulemusena, st klastrite moodustamise algkriteeriumidega. D- ja E- klaster esindavad osutusi sotsiaalses ja poliitilises mõttes passiivseteks, A- ja B-klaster esindavad aga aktiivseteks tegutsejateks. Tegutsejate puhul võib eristada kolme maailmavaatelist tüüpi. A-klaster esindasid intervjuus kaks üsnagi erinevat maailmavaadet: liberaalne ja multikultuurne. Kolmas väljakujunenud maailmavaatega tüüp – intuitiivne patrioot – sarnaneb kõige enam kodanikudimensioonis lõimunutega (B-klaster).

Tegutsejate tüüpe iseloomustab: selgelt väljendatud kuuluvustunne, tugev kodanikuidentiteet, kriitiline suhtumine võimudesse (sh nende poolt eesti keele nõuete kasutamisse survevahendina) ning paljude sotsiaalsete probleemide puhul etnilise mõõtmise võimendamine. See ei vii aga käegalöömiseni ega riigist võõrandumiseni. Vastupidi, end Eesti kodanikuks pidamine kohustab nende arvates aktiivselt panustama sünnimaa arengusse, just aktiivsust peetakse kodaniku oluliseks tunnusjooneks.

Tüüpidevahelised olulised erinevused ilmnevad nende võrdlevas analüüsis ja seisnevad kokkuvõtvalt järgnevas:

- ⊙ kuuluvustunde kujunemises (liberaalne tegutseja peab kuuluvustunde kujunemist sünnikohaga kaasnevaks loomulikuks emotsiooniks ja õiguseks, selles osas sarnaneb talle ka intuitiivne patrioot; multikultuursete vaadetega tegutseja peab aga iseenesestmõistetavaks kohustuseks keele omandamist, kultuuri tundmist);
- ⊙ suhestumises Eesti riigiga (liberaalne tegutseja ja intuitiivne patrioot peavad väga oluliseks riigi ja kodaniku kohustuste vastastikkust, multikultuurne tegutseja aga riigile eriti ei looda);
- ⊙ suhtumises võimukandjatesse, kriitilisuse aluses (liberaalne tegutseja ja intuitiivne patrioot heidavad võimudele ette demokraatia puudulikkust, multikultuurne tegutseja aga ebaetilisust);
- ⊙ hinnangutes kodakondsuse ametlikule staatusele (liberaalne tegutseja peab ametlikku kodakondsust oluliseks kodaniku tunnusmärgiks, intuitiivne patrioot ja multikultuurne tegutseja aga arvavad, et kodanikuks olemiseks piisab sotsiaalsest ja poliitilisest aktiivsusest);
- ⊙ suhtumises eesti keele oskusesse (intuitiivne patrioot ei käsitle eesti keele oskust aktiivsuse eeldusena ega valda keelt, liberaalse tüübi jaoks on kakskeelsus konkurentsieelis, multikultuurse tüübi puhul aga eelkõige võti kultuuridevaheliseks suhtlemiseks).

Seega ilmnes Ida-Virumaa noorte puhul selgelt, et ka sarnaste lõimumise (osaluse, keeleoskuse ja kuuluvustunde) mustrite puhul võivad nende põhjendused, seega ka ootused erineda olulisel määral isegi üsna selgelt piiritletud rühma raames. Nende ootuste ja integratsioonimeetmete kooskõlastamine eeldab lisaks monitooringule ka pidevat koostööd, ehk siis venekeelsete noorte tunnistamist integratsiooni subjektideks, mitte selle objektideks. Ida-Virumaa intervjuu kinnitas, et sellised koostööks võimelised ja sellest huvitatud aktiivsed inimesed on täiesti olemas. Noorte inimeste puhul on sellise koostöö kanalite

loomine eriti oluline, kuna just noored on kiired eelistama süsteemist väljumist kas Eestist lahkumise või selle ühiskondlikust elust taandumisena. Aktiivsete tegutsejate tugev Ida-Virumaa identiteet ei vastandu, vaid pigem täiendab kuuluvustunnet Eestisse tervikuna, selle kodumaaks pidamist. Intuiitiivse patrioodi näide kinnitab taas, et nõrk eestikeelsus ei välista eestimeelsust. Ka kõneleb intuiitiivse patrioodi näide selle poolt, et siirast eestimeelsust võiks toetada selle seostamine tervikliku maailmavaatega. Vastasel juhul võib keskkonna ebasoodsamaks muutumisel ka intuiitiivne patrioot, nagu paljud teistes intervjuudes osalenud, hakata tõlgendama olukorda enda vastu suunatud tegevuskavana („ega neilt midagi head ei saa tulla“). Analüüs tõi välja seose terviklikuma maailmavaate olemasolu ja suurema lõimumisvalmiduse vahel. Tervikliku maailmavaate kujundamisele ja selle suhestamisele olukorraga Eestis võiks kaasa aidata nii haridussüsteem, avalik arutelu (meedias), kodanikuühiskond. Seda eeldusel, et kõik see toimub venekeelse elanikkonna ja eestlaste koostöös, samas venekeelsete inimeste huvisid, ootusi ja vajadusi arvestades (sh ühiskonnaõpetuse õppekava raames).

8.5. Uussisserändajad

Lõimumisvaldkonna üks eesmärk on hõlbustada kvalifitseeritud tööjõu tulekut Eestisse, sh suurendada tippspetsialistide ja välisüliõpilaste huvi Eesti vastu. Uuringu käigus viisime uussisserändajate, sh välisüliõpilaste ja tippspetsialistidega läbi kaheksa intervjuud. Uurisime respondentide ja nende pereliikmete kogemusi, ootusi ja vajadusi tööturu, hariduse, suhtevõrgustike ja kodanikualgatuslike tegevuste osas ning eesti keele omandamist. Tähelepanu all oli ka ühiskonda sisseelamine ning Eestisse jäämise või lahkumisega seotud perspektiivid.

Ka uussisserändajate puhul ei ole tegemist homogeense grupiga, kelle tuleku põhjused, kohanemisevõime või siia jäämise perspektiivid oleksid samad. Kui pikaajaliselt Eestis elanud venekeelse elanikkonna lõimumise juures on viimastel aastatel rõhutatud paindliku lähenemise tähtsust, siis on see sama oluline uussisserändajate puhul. Kui seni on uussisserändajate kohanemise puhul rõhutatud kultuurilisi ja teisi tausttegureid, siis näitab käesolev uuring, et sama tähtis on uussisserändaja varasem migratsioonikogemus. Tippspetsialistidel on arvukamalt kogemusi eri riikide teenuste ja elatustaseme osas ning nende ootuste kujunemisel ei ole päritolumaal nii määrav kui välisüliõpilastel ja teistel uussisserändajatel, kelle negatiivsete või positiivsete hinnangute andmisel mängib päritoluriigi sotsiaal-majanduslik, kultuuri- või religioonitaust olulisemat rolli. Tippspetsialistid jäävad Eestisse tulles ootustelt ja eelhoiakutelt neist mõdukamaks.

Sisseelamise suurim kitsaskoht on uuringus osalejate hinnangul info ebapiisavus ja lünklikkus. See käib eeskätt ingliskeelse teabe kohta, ent selle üle kurdavad ka venekeelsed uussisserändajad. Seetõttu peaks võtmerollis olevate ametiasutuste ja kohalike omavalitsuste kodulehekülgedel olema saadaval nii ingliskui ka venekeelne operatiivne teave. Samuti võiks neis asutustes olla ametis töötaja, kellele helistades on sisserändajal võimalik teavet saada inglise ja vene keeles.

Eesti keele omandamise puhul tuleb silmas pidada, et seda võetakse väga pragmaatiliselt. Erinevalt teistest uussisserändajatest, eriti madalamat kvalifikatsiooni nõudvatel ametikohtadel töötavatest (või ka töötutest), pole tippspetsialistide jaoks määrav mitte keeleõppe maksumus, vaid motivatsioon. Keeleõppe on nende jaoks valik, mitte paratamatus. Keeleõppe huvi on suurem neil, kes plaanivad Eestisse jääda, eriti kui neil on eestlasest abikaasa. Kuid mitte kõik üliõpilased ega tippspetsialistid, kes igapäevaselt saavad enamasti hakkama inglise keelega, ei soovi eesti keelt õppida. Keele õppimist võiks uussisserändajalt üheselt eeldada juhul, kui ta otsib tööd – näiteks siduda see sotsiaaltoetuste saamisega. See on ka mitme teise riigi praktika. Eriti oluline on keeleoskus töötajal juhul seetõttu, et ta võimalikult lühikest aega töötaks oma kvalifikatsioonist madalamal kohal.

Sisserändajate huvi eesti keele õppimise ning Eesti kultuuri ja ühiskonnaelu vastu ei ole üks-üheselt seotud. Eriti tuleb seda arvestada lühiajaliselt Eestis viibijate puhul. Seetõttu tuleks rohkem pakkuda tõlketeenust kultuuriüritustel, näiteks teatrietendustel, ka toetada eesti kirjanduse tõlkimist. Ning kehtib

ka vastupidine: kõik üliõpilased ei tunne huvi eesti kultuuri vastu, isegi kui nad soovivad õppida eesti keelt. Seetõttu võiks mõnel juhul keeleõpe ja kultuuri tutvustamine teineteisest lahutada. Avalik võim peaks senisest enam toetama sellise kodanikualgatusliku tegevuse arengut, mis soodustab koostööd põhi-rahvuse ja sisserännanute vahel – seda enam, et just ühistegevuse kaudu tekib motivatsioon eesti keelt õppida. Väga selge vajadus on ingliskeelse meedia arengu järel Eestis, selle kaudu peaks toimuma teabe jagamine kodanikuühiskonnas, kultuurielus ja mujal toimuva kohta. Ka ülikoolid peaksid panustatama rohkem kaasa välisüliõpilaste ühiskonnaga kohanemisele, sh info ja kontaktide vahendamisel ühelt poolt tudengite ja teiselt poolt ettevõtete ja MTÜ-de vahel.

Jätkata tuleks elamislubade ja viisadega seotud menetluskorra lihtsustamist, eriti tippspetsialistide ja välisüliõpilaste jaoks, kelle siiatulek on riigi jaoks prioriteet. Seejuures peavad paranema sisserändajatega tihedalt kokku puutuvate ametnike suhtlemisoskused eri kultuuritaustaga inimestega lävimisel. Parandada tuleks ametnike inglise keele oskust. Kuigi intervjuudes ei tooda näiteid isiklikest kogemustest sallimatuse kohta, räägitakse selgelt tajutud võõristustundest teise nahavärviga inimese suhtes. Nii sallimatuse kui ka võõristustunde vähendamisel tuleb suuremat tähelepanu pöörata noorte harimisele ja teha mitmekesisuse valdkonnas laiemat teavitustööd, mille üks viis on sisserändajate kogemuste ja elu kajastamine meedias. See kehtib samavõrd nii eesti- kui venekeelse elanikkonna ja meedia kohta. Avalik võim omakorda peaks samal eesmärgil avalikkusele senisest enam selgitama, millised on sisserännet puudutavad reeglid, mis on nende eesmärk ning kes ja millistest riikidest Eestisse elama asuvad.

8.6. Eesti romad ehk mustlased

Mustlased on eriline vähemus kogu Euroopa ja ka Eesti kontekstis: kultuurilis-ajaloolistel põhjustel on neil kui minevikus tagakiusatud ja tõrjutud vähemusel eristaatus, Euroopa Liit on romad kuulutanud erilise tähelepanu all olevaks rahvuseks Euroopas. Muu hulgas teeb romade olukorra teiste vähemustega võrreldes eriliseks ja keerulisemaks oma riigi puudumine, neil ei ole emamaad. Eesti mustlaskond on küll väikesearvuline, ent olnud Eestiga pikka aega seotud. See on kultuuriliselt omapärane vähemus, keda ei saa käsitleda venekeelse vähemuse osana. Sarnaselt setudega on nad säilitanud elava suulise pärimuskultuuri. Nii panustavad nad Eesti kultuuri laias tähenduses, olles meie oma Eesti mustlased. Mustlaskultuuril on palju aspekte, mis võiksid rikastada kohalikku kultuuri laiemalt, ning võimalike kokku- puutepunktide ja üksteiselt õppimise kohti tasuks lähemalt uurida.

Lõimumise seisukohalt võib eristada erineva integreerituse astme ja viisiga mustlasi. Nagu teisedki vähemused, kasutavad mustlased mitmekesiseid akulturatsiooni ja identiteediloome strateegiaid. Mõned mustlased on valinud individuaalse kohanemise strateegia: assimileerunud ja hästi kohanenud mustlased ei seosta end mustlaskogukonnaga. Hästi lõimunud mustlased rakendavad integratsioonistrateegiat, sulandudes Eesti ühiskonda ja tundes samal ajal oma mustlaseks olemise üle uhkust. Transnatsionalismi- strateegiat (mitmes riigis kohanemine) võib oletada välismaal töötavate või Läti taustaga mustlaste puhul. Suur hulk mustlasi kuulub vaeseimasse ja vähim haritud ühiskonnakihti, elades suhteliselt isoleeritud traditsioonipõhistes kogukondades.

Probleemid on omased eelkõige viimasele grupile: suur tööpuudus, vaesus, diskrimineerimine, haridus- tee poolelijätmine on ühised ka teistes Euroopa riikides elavate mustlastega. Lõimunud mustlased ootavad riigi abi mustlaskeele ja -kultuuri toetamisel ning mustlaste tunnustamist ajaloolise vähemusrahu- sena Eestis.

Mustlaste kogukondlikkus on ressurss, mida enamikul teistel vähemusrahvusrühmadel Eestis ei ole. Mõnes mõttes tulevad mustlased viletsuse, töötuse ja vaesusega teistest paremini toime tänu tugevale kogukondlikule perevõrgustikule. Kogukonnaidentiteet annab enesekindlust, mis võimaldab üle olla igapäevaelu raskustest, aga ka sellest, kui Eesti ühiskonnas on nende suhtes sallimatust ja viha. Teiselt poolt, konflikt kogukondliku traditsioonilise elulaadi ja kaasaegse liberaalse ja individualistliku lääne kultuuri ning eriti protestantliku tööetika vahel tekitab paratamatult pingeid ja vastuolusid

Mustlaste aktiivne mitmekeelsus võiks olla eeskuju teistele rahvusrühmadele, mustlased suudavad edukalt suhelda nii eesti kui ka vene keeles. Ent hea keeleoskus ja Eesti kodakondsus ei ole piisavad tingimused romade võrdväärseks kaasatuseks ühiskonnaellu: rahvuspõhine diskrimineerimine on Eesti mustlaste puhul laialt levinud.

Kõige tugevamalt kerkisid esile mustlaslaste haridusprobleemid. Muu hulgas tuntakse vajadust mustlaslaste mitmekultuurilise identiteedi (Eesti ja mustlasidentiteet) kasvatamise ja toetamise järele, mis vajab erilist ja süsteemset pedagoogilist lähenemist, milleks Eesti haridussüsteem tervikuna praegu valmis ei ole.

Suhtlemisel ametnikega tekivad konfliktid ja mittemõistmine: mustlased ei oska probleemi formuleerida ega saa omakorda aru bürokraatlikust keelepruugist. Oskamatus romadega suhelda tuleneb teadmatusest mitmest roma kultuuritraditsiooni eripärast, mis on erinevad ning isegi vastandlikud muule ühiskonnale omasest läänelikust elulaadist ja individualistlikest väärtustest. Samas toovad intervjuueeritud eksperdid välja ka seda, et Eesti ühiskonnas ja eriti ametiisikute, sealhulgas õpetajate seas valitseb teadmatuse ka Euroopa Nõukogu ja Euroopa Liidu mustlasi puudutavate dokumentide osas.

Eesti ühiskond vajab mitmekesist teavet mustlaste kultuurist, isiklike positiivseid kontakte mustlastega ning negatiivsete stereotüüpide hajutamist. Eriti oluline on see, et mustlastega vahetult kokku puutuvad ametnikud (haridustöötajad, sotsiaaltöötajad, politseinikud, KOV-i töötajad) oleksid teadlikud mustlaste elulaadi ja traditsioonide iseärasustest.

Eesti võiks edukalt saada mustlastega suhtlemise ja nende kohanemise osas Euroopa näidisriigiks, sest mustlaste kogukond on väike ja nende probleemide lahendamine vajab seetõttu ka teiste riikidega võrreldes vähem vahendeid. Romad ootavad terviklikku riiklikku mustlastele suunatud programmi, mis hõlmaks nii kultuuri, hariduse, meditsiini kui ka eluaseme probleeme, üksikud kampaaniad ei ole jätkusuutlikud. Ühe võimaliku lahendusena on mustlaste esindusorganisatsioon välja töötanud perekeskuse projekti, mis võiks toimida kompleksse vahendina mustlaste ja Eesti ühiskonna lõimumiseks.

8.7. Rahvusvähemuste kultuuriseltsid

Eestis tegutseb praegu umbes kakssada viiskümmend atesteeritud rahvusvähemuste kultuuriseltsi ja katusorganisatsiooni, kelle eesmärk on tutvustada oma kultuurilist eripära. Samas on seltside tegevus olnud üsna sissepoole suunatud, mistõttu on riik võtnud sihiks, et nende panus ühiskonna- ja kultuurielu rikastamisse võiks olla senisest suurem. Neile küsimustele pühendatud rühmaintervjuudest võtsid osa esindajad vene, ukraina, valgevene, läti ja kirgiisi kultuuriseltsidest.

Rahvusvähemuste kultuuriseltside keskseim mure on liikmete vähene eesti keele oskus, mis takistab neid nii edukate projektitaotluste kirjutamisel kui ka pärsib poliitilist ja sotsiaalset aktiivsust. Rühmaintervjuude põhjal vajavad kultuuriseltside liikmed senisest soodsamat eesti keele õpet. Samas tuleks parandada teadlikkust juba olemasolevate keeleõppevõimaluste kohta, mis on suunatud just neile. Nende seltside puhul, kus aktiivsete liikmete seas on peaaesjalikult vanemad inimesed, oleks mõttekam pakkuda võimaluse korral avaliku võimu poolt abi tõlkimise korraldamisel, näiteks seltside ürituste reklaamide eestikeelse tõlke rahastamisega. Üldjuhul tuleks aga toetada just keeleõpet ja liikmete projektikirjutamiskoste arendamist. Nii nende tegevuste juures kui ka liikmesorganisatsioonide abistamise puhul üldiselt vajaks parandamist venekeelsete katusorganisatsioonide võimekus. Praeguses situatsioonis tuleb eelkõige avalikul võimul endal kanda hoolt rahvusvähemuste kultuuriseltside suutlikkuse tõstmise eest, eriti arvestades, et riik ongi planeerinud seltside võimekust nõustamistegevuste ja koolituste kaudu suu- rendada.

Rahvusvähemuste kultuuriseltsid on olulised nii Eestis pikemalt elanud rahvuskaaslaste vajaduste eest seismisel kui ka uute rahvuskaaslastest tulijate kohanemisel. Näiteks pühapäevakoolide kaudu õpetatakse rahvuskaaslaste lapsi oma emakeeles suhtlema. Seltsidele on samuti tähtis nende kui silla funktsioon Eesti

ja päritoluriigi vahel, mille käigus vahendatakse ja tutvustatakse mõlema poole kultuurisfääris toimuvat. Kergem on silla funktsiooni teostamine neil seitsidel, kellel on võimalik tõhusat koostööd teha päritolumaaga saatkonnaga. Riigi abi siin oleks vajalik eelkõige nendel rahvusvähemuste seitsidel, kes ei saa toetust päritolumaalt või selle saatkonnalt Eestis.

Kultuuriseltsidele teeb suurt muret noorte pealekasvu vähesus ja noorte vähene huvi oma rahvuskultuuri vastu. Siin oleks üheks oluliseks oodatud sammuks moodsate kultuurivormide suurem toetamine rahvusvähemuste kultuuriseltside rahastamisel avaliku võimu poolt. Oluline on, et rahvusvähemuste kultuuriseltsid võtaksid senisest rohkem osa üleriigilistest kultuuriüritustest, sh laulu- ja tantsupidudest. Siin saab riik neid toetada nii stabiilsema rahastamisega (tegevustoetus) kui ka meetmetega, mis tõstaksid rahvusvähemuste laulukooride ja tantsijate taset (nt koorijuhtide töö tasustamise toetamisel). See julgustaks rahvusvähemuste ja eestikeelsete kultuuriseltside suuremat koostööd. Ühistegevusele aitab ühtlasi kaasa infovahetuse toetamine eesti ja rahvusvähemuste organisatsioonide vahel üksteise ettevõtmiste kohta. Koostöö kultuurielus on kultuuriseltside liikmete jaoks aga omakorda oluline ajend õppida eesti keelt. Koostöökogemused eestikeelsete kultuuriühendustega parandavad rahvusvähemuste kultuuriseltside võimet ühiskonnas silma paista ja sellega oma rahvuskultuuri tutvustada. Lõpuks tuleks avalikul võimul rohkem tähelepanu pöörata rahvusvähemuste kultuuriseltside sisukamale kaasamisele, andmaks signaal, et riigi poolt eesmärgiks võetud seltside suurem panus ühiskonnaellu rakendub ka (kultuuri-)poliitilisel tasandil.

8.8. Vene emakeelega riigiametnikud

Vene emakeelega Eesti riigiametnike kogemused ja ootused pakuvad lõimumisprotsesside mõtestamise seisukohalt huvi, sest neid võiks käsitleda kui mitmekülgset lõimunuid: nad valdavad hästi eesti keelt, neil on Eesti kodakondsus, nad on huvitatud Eesti ühiskonnast ja osalevad aktiivselt ühiskonnaelus, suheldes eestikeelse kogukonnaga igapäevaselt. Teisalt on avalik sektor tööandjana lakmuspaber kogu riigis toimuvast. Eesti kehtiv Võrdse kohtlemise seadus sätestab, et iga töötaja peab võrdse kohtlemise põhimõtte edendamisel rakendama vajalikke meetmeid. Tagades avalikku teenistusse sisenemisel ja avalikus teenistuses karjääritegemisel võrdsed võimalused rahvuslikust taustast olenemata, saab inimeste teadmisi, oskusi ja kogemusi senisest paremini rakendada. Esindusbürokraatia, st ühiskonnagruppide tasakaalustatud esindatus avalikus sektoris, on oluline nii väärtusena iseeneses kui ka seetõttu, et avalik sektor on erasektorile eeskujuks uute personalivärbamise põhimõtete juurutamisel. Uuringus selgus, et spetsiaalseid tegevusstrateegiaid selleks avalikus sektoris ei ole.

Lisaks otsestele toetavatele meetmetele tuleks etniline dimensioon lisada avaliku teenistuse personalistatistika kogumisel. Kui mõnes avaliku sektori asutuses või valdkonnas koostatakse juhised seaduses sätestatud nõude täitmiseks või kehtestatakse spetsiaalne kord nende eesmärkide saavutamiseks, näiteks viies töötajate värbamisprotsessi mitteisikustatud CV-de nõude, võiks seda seada näiteks või vähemalt aruteluks nii teistele avaliku sektori asutustele kui ka töötajatele laiemalt.

Avalik sektor peaks kodanikega suhtlemisel kasutama rohkem informatsioonikanaleid, näitamaks, et Eesti avalik sektor on juba praegu mitmerahvuseline ja seal töötab edukalt ka vene kodukeelega inimesi. Teavitades avaliku sektori vakantsetest töökohtadest ka venekeelsetes väljaannetes, saadetak signaal, et ka vene emakeelega kodanikud on riigiteenistusse ja riigiga suhtlema oodatud. Analüüsis ilmnenu klaaslae efekti leevenduse üheks võimaluseks on julgustada noori kõrgharidusega teisest rahvusest kodanikke kandideerima avaliku sektori ametikohtadele. Intervjuudes toodi välja praktikapäevade korraldamist, töövarjude võimaldamist ja sihtgrupis (st vene kodukeelega õpilaste koolides ja kõrgkoolides, kuid ka huviringides) vene kodukeelega ametnike esinemiste korraldamist. Meie uuringust nähtus veel, et ka väga hea eesti keele oskusega vene emakeelega ametnikud kasutavad kolleegide tuge grammatika ja keelekasutuse korrigeerimisel ning eesti emakeelega kolleegid pöörduvad vene emakeelega ametnike poole vene keele küsimustes. Vajalikke keelepädevusi võiks riigiametis käsitleda sarnaselt, tagades riigi

pakutava lisateenusena keeleteoimetust või tõlget ka siis, kui ametnik valdab võõrkeelt väga hästi. See nõue võiks lisaks eesti ja vene keelele kehtida ka inglise keele kohta: meie uuringust selgub, et ka intervjueritud uussisserändajatel on keeruline saada avalikku teenust inglise keeles, ja samas eeldatakse ametnikelt suutlikkust EL-suunaliseks infovahetuseks. Nagu osal vene emakeelega inimestel on keeruline omandada eesti keelt, on arvatavasti ka eesti emakeelega inimeste seas neid, kelle jaoks inglise keele õppimine on keeruline.

Nii riigi kui ka KOV-i tasandil avaliku sektori värbamistegevuste eest vastutavate ekspertide teadlikkus võrdse kohtlemise edendamise ja kitsamalt esindusbürokraatia ideedest on aga madal, seepärast võiks avaliku sektori personalistrateegiate ümberkujundamisel kaaluda teavitamise kõrval ka vene emakeelega ametnike kaasamist. Üksikute vene emakeelega ametnike rolli ja koormuse vähendamiseks võiks venekeelse elanikkonna võimalike spetsiifiliste probleemide süsteemset käsitlemist teadlikult süvalaiendada.

Osa intervjueritud ametnikke on aga seisukohal, et senist olukorda parandab vaid aeg ja ühestki konkreetsest sammust ei ole abi. Ka ajafaktori toimimise eelduseks on see, et ühiskonnas muutuvad aja jooksul nii praktikad (avalikku sektorisse asub tööle rohkem eesti keelest erineva kodukeelega inimesi) kui ka hoiakud (järgmistel põlvkondadel puuduvad praegustega võrreldavad rahvuslikud eelarvamused).

Lõpetuseks

Uuringu tulemusi kokku võttes võib lühidalt öelda järgmist.

- ⊙ Kõigepealt muidugi tõdeda, et ühtekuuluvustunde kasvatamiseks ning ühiskonna sidususe suurendamiseks tuleb senisest rohkem tähelepanu pöörata nii inimeste- kui ka sotsiaalsete rühmade vahelise suhtlemisoskuse ning -võimaluste parandamisele. Ilma seda teadlikult edendamata muutust ei toimu: sotsiaalsed tegutsejad toimivad võrdlemisi eraldiseisvates inforuumides ning taastoodavad neile omaseid hoiakuid. Aja jooksul võivad inforuumide erinevused pigem suureneda ning kinnistuda. Olukorra muutmiseks on vaja tihendada kontakte, harjutada vastastikust kuulamisoskust, õppida eneseavamisoskust ja kriitikalumist.
- ⊙ Teiseks, tuletavad ka käesoleva uuringu tulemused meelde Eestis ühiskonna lähiajaloolist kogemust ning tänasesse päeva ulatuvaid raskusi selle ületamisel. Mõnekümne aasta eest toimus Eestis huvide defineerimine kitsa ringkonna ja parteipoliitika raames, jättes avalikkuse kõrvale. Selle kogemuse mõjud on visad taanduma mitmel tasandil: ühelt poolt tuleb jätkuvalt otsuste tegijatele tuletada meelde vajadust kaasata poliitikate väljatöötamisse sihtrühmade esindajaid, keda nende otsused vahetult puudutavad. Seda demokraatlikule valitsemissüsteemile omast eeldust ei võeta täna veel endastmõistetavana. Teisest küljest aga raskendas taoline ülalt-alla huvide defineerimine selgelt ka inimeste maailmavaate ja ühiskondliku aktiivsuse kujunemisvõimalusi. Nüüd, kus varasem huvide defineerimise monopol on asendunud kiiresti muutuva ning pidevat valikute tegemist nõudva sotsiaal-poliitilise eluga, oleks inimestel tasakaalu leidmiseks vaja laiemat identiteeti või maailmavaatelist toetuspunkti. Näitasid ju näiteks Ida-Virumaa noortega läbiviidud arutelud, et terviklikuma maailmavaate olemasolu aitas kaasa noorte lõimumisvalmiduse (sh tugevam kodanikuidentiteet, ühiskondlik aktiivsus jms) suurenemisele. Enamikel Eesti elanikel ei ole paraku laiema kollektiivse identiteedi kujunemise alusena olnud kokkupuuteid eriti muude allikatega peale rahvusliku kuuluvuse.
- ⊙ Kolmandaks tuleb taas nentida, et ühiskondliku sidususe suurendamiseks ei ole ühte selget ja sile-dat teed. Pigem on tegemist protsessiga, mis nõuab jätkuvat tähelepanu ja tahet, ning mille saavutus ei saa mõõta üksnes ühekordsete tulemustena.